

Remont:

Letka zgodovina

slav. jezika

Jan Bivou

1870
Wm. J. ...
...

Jim Finau
Feb. 1943

FRAN RAMOVŠ

303024

KRATKA
ZGODOVINA
SLOVENSKEGA JEZIKA

I

V LJUBLJANI
PRI AKADEMSKI ZALOŽBI

1936

393954

AKADEMSKA BIBLIOTEKA 3

393954

01. VI. 1988

N 98800449

Vse pravice pridržane

JUGOSLOVANSKA TISKARNA V LJUBLJANI (K. ČEC)

Vsebina

Uvod 1—12

Ozemlje slovenskega jezika 1—2. — Število Slovencev 3. — Ime *slovenski*, *Slovenec* 3—5. — Prvotno slovensko ozemlje 5—9. — Domača in tujejezična plemena 11—12.

O prvotni slovenščini 13—67

O jezikovnem razvoju 13—15. — Indoevropski jeziki 15. — Praslovanski jezik 16—19. — Praslovanska doba in domovina 19—20. — Razvoj psl. jezika 21. — Jezik alpskih Slovanov 22. — Karakteristika alpske slovanščine kot vira slovenščine 23—58. — Skupina *tort*, *tert*, *tʒrt*, *tvrt* 23—26. — Nosna vokala *ǣ* in *ǫ* 26—34. — Reducirana vokala *ʒ* in *ʋ* 34—36. — Vokal *y* 36—38. — Vokal *o* 39. — Vokal *é* 39—46. — Razvoj *tl*, *dl* v *l* 47—50. — Glasova *ʃ* in *ʒ* 50—54. — O akcentskih in kvantitetnih razmerah 54—55. — Oblikovni sestav 55—58. — Razmerje alpske do balkanske slovanščine 58—60. — Zgodnje in splošne slovenske jezikovne novosti 60—64. — Zgodnje slovenske dialektične novosti 64—67.

Položaj slovenščine v krogu slovanskih jezikov 68—95

O sorodstvu jezikov 68. — Praslovanske dialektične novosti 69—70. — O južnem praslovanskem dialektu 70—72. — Skupnost zapadnega južnoslovanskega jezika kot osnove za slovenščino in srbohrvaščino 72—74. — Zgodnje razlike v tem jeziku 74—75. — Razmerje slovenščine do srbohrvaščine 75. — Slovenščina in kajkavščina 76—79. — Slovenščina in čakavščina 80—83. — Razmerje med slovenščino in zapadno slovanščino 83—95. — Pomembnost pojavov *-ǫ* in *-ojǫ* v instr. sing. fem., *trat* za *tort*, asimilirano *dl* v *l* za razmerje slovenščine do slovaščine in za potek slovanske naselitve v Alpah 87—95.

Razčlenjenje slovenskega jezika 96—145

Postanek in razvoj dialektičnih novosti 96—102. — Izo-glose 102. — O bistvu dialekta 105—107. — O klasifikaciji

slovenskih dialektov 107—108. — Dialekt kot realnost brez enotne oblike in brez trdnih meja 108. — Splošni akustični vtis kot osnovna značilnost dialektu 109. — Zgodovinski in zemljepisni oblikovalci slovenskih dialektov 110—117. — Opis slovenskih dialektov 119—145. — Koroška dialektična skupina 119—120. — Ziljski dialekt 120—121. — Rožanski dialekt 121. — Obirski dialekt 122. — Podjanski dialekt 122. — Mežiški dialekt 123. — Remšniški dialekt 123—124. — Rezijanski dialekt 124—126. — Primorska dialektična baza 126. — Beneški dialekti 126. — Terski, nadiški, briski dialekt 127. — Kraški in notranjski dialekt 127—128. — Brkinski in šavrinski dialekt 128. — Rovtarska dialektična skupina 129. — Obsoški dialekt 129. — Tolminski dialekt 129. — Cerkljanski dialekt 130. — Črnovrški dialekt 131. — Poljanski dialekt 131. — Škofjeloški govor 132. — Logaški govor 132. — Horjuljski dialekt 132—133. — Selški dialekt 133. — Gorenjski dialekt 133—134. — Dolenjski dialekt 134—135. — Medijski govor 135. — Belokrajinski dialekti 136—137. — Štajerska dialektična skupina 137—138. — Bizeljsko-obsotelski dialekt 138—139. — Savinjski dialekt 139. — Osrednji štajerski dialekt 140. — Pohorski dialekt 140. — Kozjaški govor 141. — Panonska dialektična skupina 141. — Goričanski dialekt 142. — Prleški dialekt 142. — Prekmurski dialekt 143—145.

Vokalizem 146—242

Osnovne razvojne poteze dolgih in kratkih vokalov v slovenščini 146—152.

Vokala *ɤ* in *ɔ* 152—170. — Dolgi padajoče poudarjeni zlogi 153—154. — Rastoče poudarjeni *ə* preide v *á* 155—158. — Rastoče poudarjeni *ə* preide v *ä* 158. — Sekundarni *ə* 158—162. — *ɤ* in *ɔ* v predlogih in prefiksih 163. — Palatalizacija *ə* v *i*, labiovelarizacija *ə* v *o* 164. — Skupine *j*, *v*, *l*, *r* in sosednji *ɤ*, *ɔ* 165—166. — Postanek in razvoj vokaličnega *ɪ* 167—169. — Posnetek razvoja glasov *ɔ* in *ɤ* 169.

Nosna vokala *ɛ* in *ɔ* 170—185. — Osnovna razvojna smer 170. — Ohranitev rinezma 172—173. — Razvojno razmerje med *ɛ* in *ɔ* 175. — Ozemlje s prehodom *ɔ* v *o* 176—177. — Izjemni *u* za *ɔ* 177—180. — Zamena zastopnikov za *ɛ* in *ɔ* z zastopniki za *e* in *o* 180—184. — Posameznosti 184—185.

Vokal *é* 185—194. — Razvoj v dialektih 185—186. — V knjižnem jeziku 186—187. — Razvoj staroakutiranega *é* 188—190. — Razvojno razmerje med staroakutiranim *é* in

novoakutiranim *e* 190—191. — Zamena *é* z *e* 191. — Začetno *jé-* in *ja-* 191—193. — Posameznosti 193—194.

Vokala *o* in *e* 194—218. — Razvojne smeri 194—195. — Padajoče poudarjeni *o* v dialektih in v knjižnem jeziku 195—198. — Izjeme 198. — Zgodaj podaljšani novoakutirani *o* 199—202. — Pozneje podaljšani novoakutirani *o* 202—205. — Razvojno razmerje med padajočim in rastočim *o* 205. — Padajoči *e* 206—208. — Novoakutirani *e* 208. — Razvojno razmerje med padajočim in rastočim *e* 210. — Razvojno razmerje med novoakutiranima *o* in *e* 210. — Dialektične izpremembe *e*-ja 211—212. — Vokala *e* in *o* v tipu *žena, noga* 212—215. — Razvojno razmerje med *e* in *o* v tem tipu 215—218.

Vokala *i* in *u* 218—223. — Razvoj *u* v *ü* 219—221. — Diftongizacija dolgih *i* in *u* 221. — Labializacija *i* v *ü* 222.

Vokal *a* 223—224. — Razvoj *a* v *ä* in *o* 224.

Razvoj nepoudarjenih (kratkih) vokalov 224—242. — Osnovne razvojne težnje in smeri; intenzitetna in kvantitetna redukcija, asimilacije, vokalna harmonija 224—230. — *i, é, u* se izprememene v *a* ali pa oneme 230—231. — *o* se razvije v *u* 231—233. — Akanje 233—234. — *e* preide v *a* 234—236. — Preglas *a* v *ä* 236—238. — Asimilacija *e* v *i* 238. — Monoftongizacija diftongov 239. — Kratko naglašena *i, u* preideta v *e, o* 239—240. — Mlado poudarjeni vokali v dial. tipu *ôko* iz *okô* 240—241. — Kratki vokali v knjižnem jeziku 241—242.

Seznam črtežev

1. Izoglosna skica k pojavom v besedi <i>čelo</i>	103
2. Izoglosna skica za okolico Raščice	104
3. Dialekti slovenskega jezika	112
4. Naravne ovire ob naselitvi Slovencev	114
5. Sorodstvene zveze med slovenskimi dialekti	118
6. Razvoj nosnega <i>ǣ</i> v dolгих zlogih	173
7. Razvoj nosnega <i>ǫ</i> v dolгих zlogih	173
8. Razvoj <i>é</i> v dolгих zlogih	187
9. Razvoj staroakutiranega <i>é</i> v severnem pasu	189
10. Razvoj padajoče poudarjenega <i>o</i>	196
11. Razvoj novoakutiranega <i>o</i> (<i>volja</i>)	204
12. Razvoj novoakutiranega <i>e</i> v severnem pasu	209
13. Razvoj <i>e</i> in <i>o</i> v tipu <i>žena, noga</i>	216
14. Dialektične izpremembe dolgih <i>u, i, a</i>	222

Uvod

Ozemlje slovenskega jezika zavzema dravsko banovino kraljevine Jugoslavije, dalje onstran zapadne meje te banovine še severnovzhodni del italijanske province Venezie Giulie, onstran Karavank južni pas dežele Koroške. Če hočemo slovensko jezikovno mejo označiti s kraji, potem bi imenovali kot obmejne še slovenske kraje ali pokrajine v tem-le redu: obala Jadranskega morja od izliva reke Rokave v severni Istri pa do Sv. Ivana pri Devinu; odtod gre črta v severnozapadni smeri ob Tržiču na Doberdob, Poljane, Rubije, Št. Andrež, Gorico, Podgoro, Medano, Jenkovo, Praprotno, Čelo, Ažlo, Torjan, Čarnejo, Čižerijo, Podbrdo (Cesariis), Ter(Pradielis), Mužce (Monti Musi), Belo v Reziji, Lomič in Kanin; odtod pa do Lipnika pod Pontabljem se sklada z nekdanjo avstrijsko-italijansko državno mejo, gre čez Lipaljo ves in Škovško planino na Modrinjo ves na Zilji, se upogne proti vzhodu nad Brdi, Borljami, Močidlom na Dobrač, spremlja Ziljo do njenega izliva v Dravo, se uravna čez Dravo proti Osojskemu jezeru, ki ga pa ne doseže, ker zajame le še Suho, Domačale, Kostanje, Št. Martin nad Dholico; severni breg Vrbskega jezera je še slovenski, vsa celovška okolica pa je že nemška: od vzhodnega brega Vrbskega jezera gre slovenska jezikovna meja proti jugu, obdaja Vetrinj, se vzpne čez Žrelec h Glini in ob desnem bregu Krke čez Sv. Tomaža, Timenico in Št. Lipša tja do Mostiča, kjer se proti vzhodu usmeri na Svinško planino, na Krčanje, Knežo nad Djekšami, od koder se v južnovzhodnem padcu spušča nad Grebinjem k Dravi; čez Labot in Št. Lovrenc preide

na Kozjak, se zavije proti severu na Špilje in se ob Muri naravna do Radgone; odtod se ob Kučnici še enkrat obrne proti severu tik do Monoštra ob Rabi (Dolnji Senik, Slovenska ves), pa zopet proti jugu čez Števanovce, Šalovce, Berkovce, Kobilje, Strelce, Veliko poljano in Gorenjo Bistrico k Dravi; bivša državna meja med Avstrijo in Ogrsko je od Drave (Maceljsko pogorje, Sotla, Gorjanci, Kolpa) pa do Snežnika tudi meja slovenskega jezika in srbsko-hrvatskega; s Snežnika se vrnemo čez slovenske istrske vasi Klana, Rupa, Šapjane, Brdce, Podgrad, Obrov, Skadanščina, Podgorje, Zazid, Dvori, Sočgera in Trebeše k Rokavi. Tako podana črta predstavlja najskrajnejšo mejo slovenskega jezikovnega ozemlja, zahteva pa še nekaj važnih pripomb: 1. v mestih na Jadranski obali imamo le slovenske manjšine; 2. v občinah vsega severnega pasu od Šmohorja na Zilji pa do Radgone, po srednjem Koroškem predvsem nad Dravo, je prebivalstvo jezikovno mešano (nemško in slovensko), zelo pogosto dvojezično (prava bilingviteta); slovensko večino imajo občine Brdo in Gorice na Zilji, Lipalja ves, Ukve in Žabnice v Kanalski dolini, v Dravski dolini pa občine Ledence, Loga ves, Škofiče, Zgornja Vesca, Bilčovs, Bistrica v Rožu, Slovenj Plajberk, Sela, Šmarjeta, Medgorje, Galicija, Bela, Žitara ves, Škocjan, Globasnica, Bistrica, Blato, Libuče, Žvabek, Sv. Peter pri Vašinjah; v ostalih občinah gori označenega slovenskega pasu današnjega italijanskega ali avstrijskega Koroškega žive le še slovenske manjšine, ki so v južnem delu še dokaj močne (do 47%), v severnem pa zginevajo (od 34% do 0·1%); ob Muri in ob železniški progi Špilje—Maribor je omeniti še manjše nemške manjšine; 3. v južnovzhodnem delu Slovenije leži nemški jezikovni otok Kočevje (20 nemških občin s slovensko manjšino od 0·0% do 8%, pet občin s slovensko manjšino od 15% do komaj 45% in štiri obmejne slovenske občine

z nemškimi manjšinami po 10%, 18%, 18.6% in 33.9%).

Po podatkih zadnjih ljudskih štetij, po približni cenitvi izseljencev in upoštevanju prirodnega porasta govori slovenski jezik 1,750.000 ljudi. V kraljevini Jugoslaviji je bilo na dan 31. jan. 1921. leta: 1,024.761 Slovencev (dne 31. marca 1931. pa okrog 1,100.000); v Venezii Giulii na dan 1. dec. 1921. leta: 258.944 Slovencev; prišteti je treba še beneške in rezijanske Slovence, ki jih bo nekaj črez 30.000; v Avstriji je bilo na dan 7. marca 1923. leta: 37.224 Slovencev (na Koroškem; drugod bi jih moglo biti vsaj še 3.000); na Ogrskem (po štetju l. 1910.) jih je bilo ob Rabi (distrikt Szentgotthard) okrog 5.500 in v Taranyu (komitat Somogy) 1.597. V Ameriki je Slovencev skoro en četrt milijona, na Westfalskem do 20.000, drugod po svetu tudi še nekako toliko.

Slovenci imenujejo sami sebe *Slovinci* plur., *Slovenec* sing., fem. *Slovenka*, svoj jezik pa *slovenski*. Ohranili so torej staro etnično ime Slovanov, le da so ga oblikovno izpremenili. Prvotni sing. *Slovéninъ* je zaradi tega, ker je bil *-inъ* omejen samo na singularne padeže moškega imena, dočim ga pluralni, dalje žensko ime in adjektiv niso imeli, opustil svoj *-inъ*, da doseže skladnost s temi oblikami. Nova oblika *Slovén* pa je po stalnem oblikovnem paralelizmu masc. do fem., izraženem s sufiksoma *-ьcb* za masc.: *-ьka* za fem. (prim. *sivec* : *sivka*, *starec* : *starka*, *znaneec* : *znanka*, *planinec* : *planinka* itd.), v razmerju do prvotnega *Slovénьka* dala novo tvorbo *Slovenec*; enakšnega postanka so *gorjanec* za *gor'aninъ*, *poljanec* za *pol'aninъ* itd., glede novega *-ec* tudi *Juvanec* poleg *Juvan* (fem. *Juvanka*), *Lukanec* poleg *Lukan*, *Martinec*, *Gregorec*, *Urbanec* itd. (gl. podrobneje P. Skok, Južsl. Fil. VIII. 88 sled.). Kdaj je nastala ta izprememba, to se ne dá ugotoviti; vendar pa ime *Slougenzin marcha* (v listini l. 860.) za pokrajino ob Blatnem jezeru pač še ni v zvezi z obliko *Slovinci*, marveč z

nemškimi osebnimi imeni *Slougenzo* (gl. J. Kelemina ČJKZ VI, 43). Nerazširjeno ime *Slověn* srečavamo še v mlajših dobah: če govori Trubar o Slovencih kot etnografski enoti, rabi poleg *Slouenci*, *Slouenski* tudi še *Sloueni*; Prekmurci se dandanes imenujejo *Slověnci*, v svoji starejši literaturi pa pogosto še *Slovenje* nom. pl. (s končnico *-je* po *bratje*, *sinovje*), gen. *Slovenov*, sing. *Slověń*; beneški Slovenci so zase *Slověni*, *Slověni*, sing. *Slověń*. Adjektiv je znan v dveh oblikah: *slověńskъ* in *slověńъ*; druga je predvsem kroška (rožansko *sověňo*, *-a* in *sověňo*, *-a*; prim. *Slovenj Plajberk*, *Slovenjgradec*; ob zgornji Soči so nemški kolonisti imenovali svojo slovensko okolico *po Slovenjem*, *na Slovenjah*). — Omenil sem že, da je ime *Slověne* prvotno skupno ime vseh Slovanov, ki pa se je v glavnem po razseljevanju iz pradomovine pričelo umikati plemenskim imenom; obdržalo se je do današnjih dni prav za prav le tam, kjer prilike niso dale prednosti énemu plemenu, ki bi socialno in politično zavzelo posebno pozicijo pred drugimi plemeni (Zahumlje v Dalmaciji; Kajkavci; Slovenci; pri Slovaki se glasi fem. *Slovenka*, adj. *slovenský*, njihova domovina *Slovensko*; Slovinci na Pomoranskem ob Lebskem jezeru (v bližini izhoda poljskega koridora na Baltsko morje). Prvotna vsebina jasno odseva tudi iz dejstva, da se »slovanski« (po današnji terminologiji) jezik imenuje *slověńskъjъ*, tako stara cerkvena slovanščina, slovenščina, slovaščina, slovinščina, slovanski jezik evangeličanskih Pomorancev, Kašubov in polabščina. Ime Slovenov so nekoč spravljali v zvezo s korenem *slov-* v besedah *slovo*, *slava* (v morfološkem oziru bi bilo to ide. deblo na *-en*, ki bi zelo zgodaj posplošilo obliko nom. sing. **slověn* kot osnovo in bi preko plur. *Slověne* prišlo v kontakt s tvorbami na *-jeno-*; v tem primeru bi značilo sprva »človeka, ki mi je po govoru razumljiv«, torej enakšno poimenovanje kot ga imamo v *němьcъ*); zaradi sufiksa *-ěno-* pa je iskati v elementu *slov-* krajevno označbo t. j.

Slovéne so prebivalci ob reki *Slova*, *Slava* v pradolovini; ta razlaga je več kot verjetna gl. M. Budimir in J. Rozwadowski, Beličev Zbornik, str. 97 in 129; koren *slov-* iz ide. *k'leu-* je pomenil »teči, pluti, prati«. Romanski sosedje so imenovali Slovence *Sclavons* (furlanski, plural; krajevno ime pri Pordenone); latinska oblika je bila *Sclauani* (*é* je podan z *-a-*), rabijo jo tudi Nemci v svoji uradni latinščini, dočim je preprosta nemška govornica rabila *Winidi*, danes *Winden*, *windisch* t. j. stari germanski naziv za staro-evropske Venete ob Baltiku, ki so jih absorbirali Germani z zapadne, Slovani pa z vzhodne strani, ime pa so Germani obdržali za svoje nove vzhodne sosede, Slovane.

Če gledamo samo na zemljepisne daljave, moramo reči, da je bilo ozemlje, ki so ga v drugi polovici VI. stoletja zavzela v vzhodnih Alpah in na Krasu različna slovanska plemena, še enkrat večje od današnje slovenske zemlje. Sledeč zgodovinskim podatkom in jezikovnemu pričevanju, ki odseva iz krajevnih imen, moremo zapadno mejo alpskega slovanstva potegniti ob vzhodnem robu severne italijanske nižine, na greben Karnijskih Alp, k izviru Drave, na greben Tur, na Dachsteinsko gorsko skupino, ozemlje ob reki Trauni tja do Donave na severu. V kakšnih razmerah in kakšnem svojstvu so se do teh zapadnih meja razširili Slovani, nam tudi ni povsem nejasno: vemo, da je slovanski dotok sledil odhodu Langobardov iz Panonije v Italijo (l. 568.) in da so neposredno nato in prav zato Obri zasedli ogrsko nižino; pri prvih spopadih Slovanov z Bavarci in v mirovnih kakor vojnih odnosih do Langobardov (v začetku VII. stol.) se omenjajo vedno Obri, zdaj le kot soudeleženci, zdaj kot vodje; Fredegarjeva kronika nam zgovorno priča o grozotah in strahovladi Obrov nad alpskimi Slovani in poročilo o begu Lopichisa to le še potrjuje. Skratka, moremo reči, da so Slovani kot obrska predstraža zavzeli Alpe, da so bili sprva morda

še njihovi zavezniki, da pa so kaj kmalu postali njihovi podložniki, s katerimi so po svoji mili volji ravnali, kakor se jim je hotelo. Treba pa je še posebe poudariti, da imamo Slované v Alpah že takrat, ko je glavno jedro južnih Slovanov bilo še vedno nad Donavo (nekako ob srednji Donavi, v Potisju, Dakiji in spodnji Meziji), od koder so na svojih vojnih in roparskih pohodih hodili plenit čez Donavo na Balkan v vzhodno rimsko cesarstvo, pa so se s teh pohodov stalno še vračali v svoja bivališča nad Donavo. Prav zato ne gre, da bi imeli alpske Slované za najzapadnejši val južnoslovanskega balkanskega dotoka, ki se je šele pozneje (v VII. stol.) v vsi svoji moči razlil čez Balkan in je s svojimi odtoki po rimskih cestah, ki so vodile iz doline reke Morave k mestom ob Jadranskem morju, v teh zapadnih predelih zopet našel zvezo z alpskimi Slovani. Tudi to dejstvo nam pravi, da je bila nekdanja slovanska povezanost nad Donavo od Obrov razrušena, da so bila različna plemena pomešana in odtod dirigirana v različne smeri; vendar se je alpski slovanski oddelek kmalu zopet združil z balkanskim, dočim se je zveza z zapadnimi slovanskimi rodovi že zdaj toliko zrahljala, da je že najbližja bodočnost mogla vsako vez uničiti za vedno.

Alpski Slovani so se do danes obdržali le ob Dravi in gornji Savi, pač da zato, ker je le to ozemlje bilo po njih kompaktno naseljeno. Iz tega centra so le malo številne čete prodirale po alpskih dolinah k podnožju turskega grebena in čez sedla še bolj proti severu. Da je bila vsa moč alpskega slovanstva zgoščena ob Dravi in Savi, to nam kaže posredno, odkod so prišli; od srednje Donave sèm preko južnega pasu ogrske nižine; iz spodnje Panonije so trčili na alpska predgorja in sledili naravnim in umetnim prometnim črtam (dolina Mure, Drave, Save; rimska cesta Peto-vio—Celeia—Emona—Aquileia). Geografska struktura nove domovine jih je povezala v majhne edinice; visoka gorovja in pragozdovi so pospeševali rahlo

medsebojno povezanost teh edinic, ki so živele precej vsaka zase svoje življenje. V sožitju s prvotnimi prebivalci (v severnih krajih keltski, v južnih ilirski, ob prometnih potih romanizirani stanovniki), ki so si jih sčasoma asimilirali, je pričela njihova domača govorica dobivati različne odtenke. Medsebojno občevanje je kmalu zrahljala nova politična meja, ki je vsaj za dobo šestih generacij razdelila vso domovino v dva dela: na severnem zapadu se je stvorila Karantanija Walluka in njegovih naslednikov (v l. 622.), južno-vzhodni del pa je še dalje ostal pod obrsko oblastjo. Že na teh osnovah je iskati začetka jezikovnih novosti in razlik in ž njimi je treba vzročno vezati obseg njihovega učinkovanja in razširjevanja. Čeprav so v teh dobah in prilikah pognale šele kali jezikovnih različno usmerjenih razvojev, se vendar kljub poznejšim ugodnejšim političnim in cerkvenim razdelitvam in ureditvam (prim. Karantanijo v karolinški dobi, razširjenje oblasti oglejskega patriarhata do Drave) obseg spočetih lingvističnih inovacij bistveno ni izpremenil, pač pa so mogle novosti, ki so zdaj nastale, dobiti in dobivati obširnejši radij. Hočem reči, da je jezik alpskih Slovanov že ob prihodu (in takoj potem) v novo domovino imel in izobrazil v sebi različne dialektične tendence (na prim. različen izgovor nosnih vokalov; kvalitetne razlike pri *ʒ* in *ʒ* ter pri *é*; različni pojavi konservatizma in arhaizma itd.), toda njihovo število je bilo še majhno v razmerju do števila tistih razvojnih tendenc, ki so vsaj spočetka prevzele še ves alpskoslovanski govor in so tako izobrazile slovensko jezikovno individualnost.

Različni pojavi so povzročili, da se je skrajna meja alpskega slovanstva na zapadu in severu močno skrčila. Na severu, kakor sem že omenil, slovanska naselitev ni bila nikdar gosta, tudi ne načrtna. V teh predelih ni bilo samo prvotno stanovništvo, marveč tudi že od severa prodirajoči bavarski živelj slovanski sosed. Bavarci so že od začetka VI. stoletja zavzeli

ozemlje na južnem bregu Donave in se odtod razširjali po dolinah in soteskah proti jugu; še od romaniziranih prebivalcev so prevzeli krajevna imena, ki nam kažejo, da so postala last bavarskega govora še prej, preden se je v njem izobrazil visokonemški premik glasov, prim. *Lauriacum* > *Lorahh*, *Lorch*; *Pontem* > *Pfunz*; *Arelape* > *Erlaffa*, *Erlaf*; **Ippia* > *Yppha*, *Ipf*; *Batava* (castra) > *Passau* itd. V teh severnih alpskih predelih je jako dosti krajev z označbo, da so slovanska (*Winden-*, *Windisch-*), kar priča, da je moral biti v soseščini kraj, ki ni bil slovanski, marveč je bil bavarski. Slovani so v obdonavski alpski pas gotovo prišli že s prvimi obrskimi napadi; največ se jih je naselilo v Avariji (današnje Nižje Avstrijsko) in tu so kot prednja in obrambna obrska straža tudi najdlje stalno prebivali. V zahodnem delu, tako predvsem ob reki Trauni, pa se zdi, da so se naselili pozneje, iz Karantanije, večkrat celo kot delavci, drvarji in rovtarji, kakor smemo sklepati iz imen *Wimpassing* iz *wind-pozing-* »Windenschlag«, *Wimpaß*, *Wimpessel* t. j. kraj, kjer so gozd trebili in kulturno tlo ustvarili Slovani kot podložniki tujih gospodov (isto velja za kraje *Böheimschlag*, ki so na Bavarskem in na Zgornjem Avstrijskem zelo pogostni). Ko so pod konec VIII. stoletja prišli Karantanci pod bavarsko in kmalu potem vsi alpski Slovani pod frankovsko oblast, so nemški misionarji žilavo in živahno pokristjanjevali Slovane, obsežna kraljeva zemlja je prišla v last ali v najem nemške posvetne in cerkvene gosposke, dotok nemškega delavstva se je znatno ojačil. V mirni simbiozi je nemški živelj usesal redko slovansko stanovništvo, tako da je v XIV. stoletju zapadno in zgornje Koroško, zgornje in srednje Štajersko pač že zvečine bilo le nemško. V Panoniji Slovani niso nikdar v znatnem številu segali do Donave, niti na severu, še manj na vzhodu; slovansko in deloma tudi že nemško prebivalstvo nekdanje Koceljeve kneževine se je pred madžarskimi vpadi umaknilo v zapadne ogrske

in sosednje štajerske gozdove in pa za Dravo v hrvatsko Zagorje. Ko je to ozemlje pod Dravo in za Sotlo v začetku X. stoletja v političnem oziru prišlo v območje hrvatskega kraljestva in so to južnovzhodno gravitacijo podpirale tudi zemljepisna lega in prometne zveze (rimska cesta od Aqua Viva ob Dravi do Romula in Andautonia ob Savi in dalje na Siscia in Bivium), se je tem razmeram prilagojeno tudi govor tukajšnjih Slovanov polagoma odmikal alpskemu slovanskemu vplivanju in se približeval južnemu, balkansko slovanskemu; vendar so bile dotlej že v njem izobražene ali pa vsaj spočete tipično slovenske razvojne osnove in smeri, ki jih v nadaljnjem razvoju tudi nove prilike niso več mogle bistveno izpremeniti; tako je v tem pasu nastal kajkavski dialekt srbsko-hrvatskega jezika. — Na južnem zapadu pa je slovanska jezikovna meja do romanske kaj malo izpremenila svojo prvotno linijo; neznatno število slovanskih kolonistov ob Tagliamentu je bilo sicer romanizirano, a zanj velja reči isto kot prej za slovanske naseljence v severnih Alpah. Po reformi Ludvika Pobožnega (l. 828.) in po verdunskem dogovoru (l. 843.) je južnozapadni obmejni slovenski pas pripadel Furlaniji oziroma italijanskemu kraljestvu; hribovita pokrajina ni vabila romanskega kolonista; politična meja in le rahla zveza s slovanskim zaledjem sta pomagali, da se je ta del Slovanov kot ohranjena samostojna edinica obdržal in da je tudi v jezikovnem pogledu marsikako posebnost ohranil ali pa na novo razvil do svojih meja.

Kakor drugi Slovani, tako so tudi alpski bili razdeljeni v rodove in plemena; čeprav nam plemenska imena niso ohranjena, nam nič ne brani to domnevati; verjetno je, da so kaj različni slovanski rodovi, ki si pred obrskim vpadom v srednjo Evropo sploh niso bili sosedje, šele v novi domovini postali drug drugemu sosed. Nekaj krajevnih imen nas spominja na plemenska imena pri drugih Slovanih; na zapadno-

slovanske Stodorance misliš pri dolinah *Vorder-Stoder*, *Hinter-Stoder*, skozi katere teče reka Steyer, na Štajerskem sta tudi *Stoderalpe* in *Stoderwald*, v Bohinju *Studor*. Isto ime, ki je označevalo vzhodnoslovansko pleme Krivičev najdeš v koroškem krajevnem imenu *Kraig* < **kriviči* (*Kriwig*, *Chriwich* v XI—XII. stol.). Tudi v krajevnem imenu *Susel*, *Suzil* (v IX—X. stol.), danes nem. *Sausal* na srednjem Štajerskem te glasovi zvežejo z imenom zapadnoslovanskega *pagus Susle*. Vendar si teh sozvočnic ne smemo razlagati tako, kakor da so z alpskimi Slovani prišli v Alpe oddelki kakih zapadnih in vzhodnih slovanskih plemen; kajti taka imena topografskega ali patronimičnega izvora so mogla nastati kakorkoli po vsem slovanskem svetu; staviti jih moramo v isto vrsto z imeni kakor *Bréžane*, *Poljane*, *Myslotiči* (> nem. *Meiselding*), *Malostiči* (> nem. *Mallestig*, današnje koroško slovensko *Máyošče*), *Radoviči* (> nem. *Radweg*), *Dolenjci* itd. Drugačne vrste pa so imena *Dudlébi*, *Hrvati* in *Kasezi*; prvi dve srečamo tudi pri zapadnih in vzhodnih Slovanih, Kaseze le še pri Hrvatih; a kar je važno, je to, da je njihova struktura popolnoma drugačna, da je zaradi nje več kot upravičena domneva, da ta imena sploh niso slovanska; verjetno je, da tudi pleme s tem imenom ni bilo slovansko, čeprav je moglo v dobi VI—VII. stol. biti že več ali manj slavizirano; dalje je pomembno še to, da ta imena pri alpskih Slovanih niso tako redka in da označujejo vsaj deloma ne le posamezne kraje, marveč pokrajine in politične enote; za to prim. *comitatus Dudleipa* na srednjem Štajerskem; kraj *Dulieb* na zapadnem Koroškem; *terra, possessiones, palus, fluvius... Dulibzka* v hrvatskem Zagorju; hrvatski priimek *Dulibić*; *pagus Crouuati* na srednjem Koroškem in mnogo krajev z imenom *Kraubat*, *Kraut* na Štajerskem; devet krajev z imenom *Kaseze*, *Koseze*, *Kazaze* v današnji Sloveniji se v nem. prevodu imenuje *Edling*, priimek *Kaseznik* v Logarski dolini. *Hrvati* in *Kosezi*

so najbrž okrog polovice VII. stoletja prišli kot vojaško urejena četa v Alpe od južnovzhodne strani (od dalmatinsko-bosenskih predelov); črta dudlebskih imen pa sovпада s črto smeri prihoda alpskih Slovanov, kar bi govorilo za to, da so bili Dudlebi že v prvem slovanskem dotoku v Alpe. Ker ima to ime sprva še neasimilirano glasovno skupino *-dl-* kakor sploh vsa severna slovenščina tedanjih dob, se nam smer prihoda še bolj pojasni, saj kaže naravnost k zapadnim Slovanom; o tem bomo podrobneje govorili pozneje, za zdaj moremo reči, da so Obri — kakor vemo iz zgodovine — premagali mogočno pleme Dudlebov, ki je prebivalo na vzhodu Karpatov, ga pomešali z raznimi drugimi slovanskimi rodovi in nadaljevali svoj pohod v srednjo Evropo.

Omenili smo, da so si alpski Slovani v novi domovini jezikovno asimilirali prvotni tujejezični element teh krajev (keltskega, ilirskega, predvsem pa romanškega); mnogo imen so iz njihovega jezika prevzeli. Prav tako so si asimilirali Hrvate, Koseze in Dudlebe, če ali kolikor še niso bili slavizirani. Obri so imeli med Slovani najbrž le vojaška taborišča, nestalna po kraju in času; na nje spominja krajevno ime *Vovbre* na Koroškem (nem. *Heuenburg*, starejše *Hunenburg*) in *Obri* na spodnjem Štajerskem (*Obrov* in hrv. *Obrovac* pa spadata k *rovъ, ryti*); druge sledi po Obrih ni; nekoč so mislili, da je vokalna harmonija rezijanskega dialekta nastala pod vplivom turanskemu podobnega, a ne enakšnega pojava, vendar to ni prav nič upravičeno, marveč popolnoma nemogoče (gl. F. Ramovš, ČJKZ VII. 107, 114 sled.); krajevna imena *Hinje*, *Hinjice* niso v zvezi z imenom *Hunov* [strus. pesem o Igoru pozna *Chynove*; Sobolevski Arch. f. slav. Phil. 30, 474], temveč spadajo k slov. korenu *chyn-*, *chyl-* »upognjen, kriv, strm«. Ostanke Gepidov omenja za IX. stol. v Panoniji *Conversio Bag. et Car.*, na Langobarde se nanaša ime *Fara* na Goriškem (*castrum quod vocatur Farra*, l. 967.) in germanskega izvora so tudi

Kosezi. Ta jezikovna asimilacija slovanskega razvoja bistveno ni izpremenila, vsaj kakih sledov, ki bi se predvsem pokazali kot analogično izenačevanje različnosti morfološkega sestava, ni možno zaslediti; kaki malenkostni fonetični odtenki so se sčasoma uvrstili v normalni slovanski jezikovni razvoj in dobili slovenski dialektični značaj. Za razvoj alpske slovanščine skratka tak vpliv, če je že bil, ni mogel imeti nikakršnega pomena.

O prvotni slovenščini

Sredi vsakdanjega življenja in pehanja človek pač ne najde drugega vprašanja iz odnosa svojega dela do jezika kot tega, da se vpraša, kako treba pravilno pisati, tuptam še, kako treba pravilno govoriti. Tudi ves jezikovni pouk na srednji šoli ni nič drugače usmerjen, vsaj običajno se zanemarja že oblika podajanja misli, jezikovni slog. Vse to je umljivo, saj je človek kot socialno bitje vezan na jezik v prvi vrsti kot na socialno občilo in ker ima kot takšen formo knjižnega jezika, je običajna relacija človeka do jezika podana z zanimanjem za pravopis, pravorečje, za stilistične variacije, splošne sintaktične in leksikalne osnove. Podatki o teh vprašanjih so kakor v golih rubrikah nanizani v priročnih knjižicah in slovnica, ki s tako odsekanimi mrtvimi udi ne kažejo živosti jezika, pač pa povsem umljivo rode apatijo do slovnice. Lingvistika pa se s takimi vprašanji kaj malo bavi, ker se ji itak kar mimogrede, ob zasledovanju drugih in drugačnih jezikovnih problemov, sama po sebi rešijo. Knjižni jezik je le majhen odstotek jezikovnega študija; važnejši je že študij njegovega razvoja, ker se v njem kažejo relacije do najraznovrstnejših jezikovnih, socialnih, političnih in splošno kulturnih dejstev in teženj; iz tega razvoja moremo že razbrati duševni razvoj naroda, kajti knjižni jezik je kot kulturni dialekt posoda, ki so v nji spravljene vse narodove kulturne dobrine. Ta način gledanja na jezik se že močno približuje onemu, ki ga lingvist goji vedno in povsod, naj gre že za jezik ali dialekt, v ti ali oni časovni dobi. Tako nam na prim. samo jezik pove, da

so bili Slovenci v predhistorični dobi in v prvih stoletjih po prihodu v novo domovino del ene jezikovne in etnične celote južnoslovanske, ki je nekaj prej bila del enote praslovanske in ta zopet v davnini nekaj del enote indoevropske. Prav tako nam jezik pove, kdo so bili sosodje Praslovanov, kateri narodi so prišli z njimi v dotik; jezik nam govori o gibanju slovanškega naroda, o njegovi rasti in o njegovih selitvah, o njegovi duševni in materialni kulturi. Tako je jezik stalni projektor vsega narodovega dejanja in naša človeška težnja skuša vse to spoznati in doumeti.

Da ti večni človeški želji po spoznanju zadovolji, mora lingvistika ugotavljati nebroj lingvističnih dejstev; po njih zazna za razvojne faze, ki jo same po sebi privedejo do ugotovitve posebnega razmerja do drugih jezikov, do ugotovitve, da so ti in ti jeziki med seboj sorodni, da so oni še bolj oddaljeni sorodniki teh itd. Spoznati in vedeti, kako, kdaj, kje in zakaj je nastala ta ali ona jezikovna faza, ta ali oni jezik, ta ali ona socialna enota, ta ali oni narod, je pa vsaj včasih želja vsakega človeka; lingvist to željo stalno goji in ji sistematično skuša zadovoljiti. Tudi preprosti kmet se zdaj pa zdaj zamisli nad imenom potoka, gore, gozda in bi rad tako ime, ki ne predstavlja več vsakdanjega znanega pojma, razumel; ob imenih kakor *Mala vas*, *Tržišče*, *Zagorje*, *Kamnik*, *Brezovica*, *Ribnica*, *Poljane* itd. ne bo imel kake posebne želje, da jih doume, saj mu jih besede njegovega vsakdanjega govora dovolj pojasnijo; če pa srečaš imena *Vrhnika*, *Ljubljana*, *Kranj*, *Bled*, *Bohinj*, *Kum*, *Kompolje*, *Komna*, *Skaručna*, *Stična*, *Viš*, *Ohonica* itd., bi vendar rad vedel, kaj je s temi imeni povedano. Tega pa ni mogoče pojasniti, če ni dognanih tolikšno in tolikšno število različnih jezikovnih dejstev sedanje in pretekle dobe.

Ugotavljanje in primerjanje jezikovnih dejstev in jezikov je pokazalo, da je cela vrsta jezikov, ki so nam, ta prej, oni pozneje, zgodovinsko sporočeni ne-

kako od l. 1500. pred Kr.; govorili so jih, ali pa jih še govore narodi na zelo obsežnem strnjenem ozemlju od Indije pa do Atlantskega oceana, od Skandinavije do Sredozemskega morja; ti jeziki imajo v sebi toliko enakšnih potez, da moramo reči, da so le različne oblike nekega starejšega, v sebi še enotnega jezika indoevropskega. Lingvistika ugotavlja skladnosti med temi jeziki in te skladnosti upravičujejo sklep, da je nekoč eksistirala jezikovna skupnost vseh teh jezikov; ta nam ostane neznana, moremo pa si o nji vsaj približno sliko ustvariti; vsaka rekonstrukcija, ki jo storimo na osnovi dognanih dejstev in skladnosti, nam podaja le neskončno majhen delček celotne stavbe ide. prajezika, vse ugotovljene skladnosti pa nam vendar njegovo ogrodje točno in plastično prikažejo. Kakor v vsakem jeziku, tako so se tudi v ide. prajeziku sčasoma pričele pojavljati dialektične razlike; tako so nastali ide. dialekti, ki so osnova poznejših samostojnih ide. jezikov. Glavne prajezikovne dialektične pojave moremo ugotoviti po tem, da njihov obseg še ni omejen na enega izmed ide. jezikov, marveč jih obsega več in sicer takih, ki so si bili (ali so si še) geografski sosedje. Lokalna soseščina se tako izraža v večji ali manjši skladnosti dveh jezikov in iz razbora teh skladnosti moremo sklepati, kakšna je bila relativna geografska lega posameznih ide. jezikov v okviru prajezika. Vse te pojave nam kažejo tudi današnji jeziki s svojimi dialekti; črte, ki vežejo kraje z istim jezikovnim pojavom, imenujemo izoglose. Kdaj so se pričele v prajeziku javljati izoglose, o tem prav nič ne vemo; je pa za lingvistiko to tudi brez pomena; vemo le to, da je bil ide. prajezik že popolnoma izobražen jezik. Kakor je na prim. slovenski jezik le oblika praslovanskega in ta zopet oblika ide. in so te oblike nastajale v teku dolgega zgodovinskega razvoja, tako more biti tudi ide. prajezik le oblika nekega še starejšega jezika, ki pa o njem nič ne vemo. Da bi mogli o tem jeziku kaj dognati, bi morali imeti

še druge njegove paralelno razvite jezikovne oblike znane.

Ker so že po naravni rasti deli ide. govorečih prebivalcev zavzemali čedalje večji prostor in so s tem sproti razširjali obseg svojega ozemlja in obenem obseg vse pradomovine, so pri tem razmnoževanju in razširjanju prišli v stik z novimi plemeni, se ž njimi mešali in množili; njihov jezik je s časom in z novimi prilikami in vplivi doživljal čedalje večje razlike in te so se toliko povečale, da moramo ide. pradialekte po neki razvojni dobi že smatrati za samostojne jezike. Ti so že izobraženi bili v času, ki ga še more na kakršenkoli način naše duhovno oko zajeti t. j. ko nam postanejo ide. jeziki historično znani, so že tako med seboj različni, da jih more le lingvistična znanost smatrati za potomce istega prajezika.

Iz enega ide. pradialekta se je v dolgem samostojnem razvoju razvil tudi slovanski jezik; govoril se je v pokrajini, ki je na vzhodu imela za soseda indo-iranščino, na zapadu pa germanščino. Najbližji sosed pa mu je bila baltščina (iz nje so se razvili staropruski, letski in litavski jezik), ž njo je sprva živel isto razvojno življenje, ki je bilo v odnosu do razvoja drugih ide. pradialektov zelo konservativno, zaradi česar sta si baltščina in slovanščina še danes najbližja ide. jezika, čeprav drug drugemu povsem nerazumljiva. Kar smo prej rekli za ide. dialekte in za ide. prajezik, to velja tudi za slovanske jezike; ugotavljanje jezikovnih dejstev in primerjanje med ustreznimi si dejstvi v posameznih slovanskih jezikih nam jasno in nedvomno pove, da so vsi slovanski jeziki izšli iz éne same jezikovne osnove; če torej odštejemo od današnje dobe nekaj stoletij, nekako 1500 let, moramo reči, da je takrat bil na svetu én sam slovanski jezik, ki ga imenujemo praslovanskega. Ljudje, ki so ta jezik govorili in ga predali svojemu mlajšemu rodu in ta nadaljnjim rodovom do današnjih dni, in ti rodovi, ki so se množili, razširjali,

zapuščali meje prvotne že premajhne pradomovine in se pomešali z drugimi sorodnimi in nesorodnimi rodovi, so se razvili v današnje Slovane, ki govorijo več različnih, a zelo si sorodnih slovanskih jezikov. Zgodovinsko dejstvo, da so slovanski jeziki tvorili nekoč enoto, je edini znak, ki odloča o pripadnosti kakega jezika k slovanski jezikovni skupini. Če slovanske jezike med seboj primerjamo, najdemo, v čem se vsa ta skupina sklada, kateri glasovi, oblike, zveze, besede tega jezika ustrezajo onim onega slovanskega jezika; tako moremo ugotoviti prvotno gramatično sestavo in besedni zaklad, moremo rekonstruirati obliko praslovanskega jezika. Ker je vsa ta razvojna doba relativno mlada in ji moremo tako rekoč z zapisanimi jezikovnimi viri slediti skoro do osnove, ni čudno, da more tudi preprosti človek še danes z lahkoto ugotoviti sorodstvo slovanskih jezikov; koliko večja je na prim. razlika med dvema ide. sorodnikoma kakor med latinščino in grščino, med keltščino in germanščino, od razlike med polabsko slovanščino in — recimo — slovanskim govorom v južni Makedoniji, ali med kraškim dialektom slovenskega jezika in lëkinskim dialektom ruskega jezika; če bi sodili samo po takih razlikah, bi smeli še danes govoriti o énem samem slovanskem jeziku, ki je v sebi izoblikoval večje število dialektov. Zato tudi rekonstrukcija praslovanskega jezika ni težavna, na drugi strani pa je izredno precizna, to tem bolj, ker je najstarejši fiksirani slovanski dialekt (jezik solunskih okoličanov iz druge polovice IX. stoletja), tkzv. starocerkvenoslovanski jezik, le za kakih 400 let mlajši od praslovanskega. Današnja različnost v slovanskih besedah za pojem »dan«, podana s polabskim *dan*, lužiško srbskim *žén* in *džén*, poljskim *dzień*, češkim *den*, ruskim *děń*, slovenskim *den* in *dan*, srbskohrvatskim *dan*, bolgarskim *den*, se reducira, ker predstavljajo poljske in lužiško srbske oblike le različne stopnje mehčanja glasu *d* pred *e*-jem, na starejše stanje *děń*: *den*, *dan*; komparacija s stsl.,

stsrb. in strus. *dn̄n̄* pa pove, da nobena izmed današnjih oblik ne pride v poštev kot primarna in enotno slovanska, marveč neka tretja, kakršne danes ni več, ki pa je izkazana v starejših dobah i tam, kjer je danes *den*, kakor tam, kjer je danes *dan*. Za *dn̄n̄* pa moremo uporabiti še komparacijske izsledke indoevropskih jezikov (stind. *dinam*, alb. *dit̄* < *din-t̄*, lat. (*nun*)*dinae*, irsko (*tre*)*denus*, got. (*sin*)*teins* »vsakdanji«, stvnem. *lengi-zin* > *lenzin* (dubleta **lengzo* > *lenzo*, srdvnem. *lenze*, *Lenz(zeit)* »dolgodneven«) »pomlad«, lit. *diena* itd.) in tako je prvotnost praslovanskega *dn̄n̄* tako jasna, točna in nedvomna, da si večje jasnosti sploh misliti ne moremo. Komparacija med ide. jeziki in slovanščino ter komparacija med slovanskimi jeziki nam torej povsem jasno povedo, da je nekoč eksistirala za vse sedanje slovanske jezike ena sama jezikovna oblika, namreč praslovanska, in kakšna je bila.

Seveda, če se vprašamo, ali je bil praslovanski jezik enoten, je težko reči, da je bil. Lingvistična opažanja na formi danes živih govorov nam pravijo, da o kaki idealni enotnosti jezika sploh ne moremo govoriti. To velja za danes kot za nekdanj. Diference so v vsakem govoru, dialektu, jeziku; so komaj znatne, a čas jih čedalje bolj izraža in poostruje. Naša predstava o psl. jeziku je točna šele tedaj, če upoštevamo tudi čas. Z drugimi besedami: če govorimo o psl. jeziku, ne mislimo, da se je tak, kakršnega rekonstruiramo, res kdaj govoril, ne, v mislih nam je daljša doba jezikovnega razvoja in v to dobo stavimo postanek tistih lingvističnih dejstev, ki nam jih komparacija slovanskih jezikov označi za skupne slovanske; ne vemo pa, vsaj dostikrat ne, v kakšni časovni relaciji so si ta dejstva med seboj; ne vemo, kdaj se je začel in kdaj je prenehal praslovanski jezik, ker termina ni ne za eno ne za drugo, saj se je itak polagoma formiral in se polagoma zdiferenciral. Vzemimo za primer glasovno skupino *tort-*; za njo vemo,

da se je v slovanskih jezikih različno razvijala (psl. *gordъ*: rus. *gòrod*, južslov. in češ. *grad*, *hrad*; polj. *gród*, kaš. *gard*, polab. *gord*); približno moremo določiti tudi čas postanka teh oblik (nekako v VIII. stoletju). Ali naj imamo ta pojav že za psl.-dialektičen, za znak razpadanja zadevne psl. enotnosti, ali pa za izraz samostojnega razvoja posameznih slovanskih jezikov? Mnogi smatrajo to za psl. diferenciacijo, drugi pa stavijo ta razvoj že v dobo historičnega življenja. Ti in oni imajo prav, le da vsak dobo in enotnost praslomanščine malo drugače pojmuje. Eno je gotovo že praslovansko, to namreč, da je v praslomanščini t. j. v času enotne skupne forme *tort-* bila že izobrazena takšna situacija, ki je nujno zahtevala, da se oblika *tort-* mora izpremeniti. Zato smemo ta pojav, ki sega po svoji nujnosti v praslomanščino, čeprav je po svojem rezultatu iz dobe samostojnega razvoja posameznih slovanskih jezikov, imeti za praslovansko utemeljenega.

Takšen idealno enoten psl. jezik, kakršnega slavistika rekonstruirala, prav za prav ni nikdar eksistiral kot vezan na neko dobo in kraj. Za nas je to le izraz daljšega jezikovnega razvoja, ki se je vršil v glavnem na ozemlju psl. zakarpatske domovine in v glavnem prej, preden so jo slovanski rodovi s svojo selitvijo na vzhod, zapad in jug zapustili. Rečem »v glavnem«, ker mnogo, za nas psl. pojavov je bilo spočetih tudi že izven pradamovine in po razširjenju Slovanov. Kdaj in kako se je vse to dogajalo, o tem moremo le približno, vendar za naše sklepanje zadostno znanje dognati. Po redkobesednih poročilih Tacita, Plinija, Ptolemeja moremo reči, da je klasični svet vedel za Slovane, da prebivajo tam nekje nad Karpati in na vzhod od Visle. Znana so nam velika preseljevanja germanskih plemen v teku drugega stoletja po Kr. (Goti, Langobardi, Burgundi, Vandali, Gepidi, Heruli, Skiri) od severa v južnovzhodni smeri; če se je vzhodna Germanija zaradi teh preselitev močno izpraznila,

smemo domnevati, da so se zdaj semkaj širili Slovani. Germanski tokovi so najbrž tudi slovanske rodove potegnili s seboj ali za seboj. Skratka, moremo reči, da se je gibanje slovanstva začelo nekako v drugem stoletju in sicer na zapad od Visle in proti jugu k srednji in dolnji Donavi; s tem označim le smer, ne pa obsega. Nekdanje komunikacijske zveze so se raztrgale, novi pojavi so dobivali novo smer in nov obseg, začela se je občutnejša, izdatnejša razlika med posameznimi psl. deli, porajala se je na več krajih samostojna razvojna težnja, nastajali so praslovanski dialekti. Ni s tem rečeno, da je staviti konec psl. jezikovne epohe v dobo 2.—3. stol. po Kr., saj se razvoj vrši počasi in pot do znatno različnih rezultatov je dolga; vidimo, da nam najstarejša ohranjena slovanska jezikovna forma, starocerkvena slovanščina, prav dobro služi za predstavnika praslovanščine in vendar je to že tipičen južnoslovanski dialekt iz solunske okolice in iz srede 9. stoletja. Med praslovanščino in razvoji posameznih slovanskih jezikov ni trdne meje; eno prehaja polagoma, neopaženo, v drugo, da, saj se moramo zavedati, da imamo še v današnjih oblikah tu več, tam manj popolnoma psl. elementov; tako je na prim. razlika med psl. *bylъ* in rus. *быль* tako rekoč le v tem, da je v ruskem *быль* končni *-ъ* onemel, dočim je razlika med psl. *pōtъ* in slovenskim dial. *pōt* že večja (onemi končni *-ъ*, kvaliteta *q*-ja je deloma izpremenjena, enako narava glasu *t*) itd. Po naših študijah rekonstruirane psl. oblike ne spadajo v isto dobo, marveč predstavljajo le skupno izvorno obliko za vse slovanske jezike; ta pa je bila zdaj mlajša, zdaj starejša.

Naše pojmovanje psl. jezika moremo torej opisati s slovanskega vidika kot oni jezikovni štadij v razvoju slovanskih jezikov, ki se nam javi, če odštejemo vse različnosti, nastale v razvoju posameznih slov. jezikov, z ide. vidika pa kot oni štadij, ki obsega vse v pred-

historični dobi izobražene posebnosti, lastne vsem slovanskim jezikom.

Kar smo prej rekli o dialektičnem diferenciranju ide. prajezika, to velja tudi za psl. jezik. Tudi v njem so se, kakor v vsaki jezikovni formi, pričele javljati take novosti, ki niso zajele vsega psl. ozemlja; začrtavali so se obrisi psl. dialektov že na skupnem ozemlju in pred razselitvijo in ž njimi so se izobraževale prve osnove za poznejše različne razvoje, iz katerih so potekli današnji slovanski jeziki. Seveda je treba iz načina razširjevanja teh inovacij ali iz načina obdržanja starega skupnega stanja razbirati, kaj je praslovansko dialektično, kaj pa že produkt samostojnega razvoja. Tako imata na prim. ruski in slovenski jezik za psl. *t* iz ide. *tj* glas *č* (*sveča*); bilo bi pa napačno, če bi sklepali, da sta obadva jezika prišla do enakšnega rezultata po skupnem razvoju. Enakšnost rezultata še ni dokaz za skupen razvoj, saj more razvoj biti tudi paralelen, drug od drugega nezavisen, kakor pokaže takoj razmerje do enakšnega zvenečega glasu: ide. *dj* > psl. *d'*: rus. *ž* (*mežà*), slov. *j* (*meja*) in pa še dejstvo, da sta omenjeni lingvistični ozemlji geografsko ločeni. Samo tedaj, če je kak pojav zajel dva, tri nekdam ali še zdaj geografsko strnjeno locirane slovanske jezike, iz česar odseva enoten obseg iste iradiacije, smemo govoriti o praslovansko dialektičnem pojavu in če obenem še moremo dognati ali vsaj domnevati, da je tak pojav vsaj v svoji kali spočet prej, preden se je pričelo preseljevanje Slovanov ali pa, da je nastal v istem toku ob preseljevanju. Le pri takem razmerju kraja in časa nastali psl. pojavi, ki niso vsi praslovanščini lastni, so psl.-dialektični. Po razselitvi se je v teh psl. dialektičnih bazah diferenciacija nadaljevala. Sosedna ozemlja so si po inovacijskih skupnostih podajala roko. Če gre za stare pojave, moremo po njih sklepati na lego posameznih psl. dialektov in na njihov medsebojni odnos ter ugotoviti, da so bili psl. dialekti v glavnem prav tako razporejeni kot so

njihovi današnji potomci, slovanski jeziki. Če ne upoštevamo pozneje nastalega vmesnega tujejezičnega pasu (nemškega v Alpah, madžarskega na Ogrskem) in romunskega ojačanja, predstavlja današnji slovanski svet le zelo razširjeno psl. domovino, v kateri zavzema vsak slovanski jezik isto relativno lego, ki jo je imel njegov psl. prednik v pradomovini.

Že to, kar smo doslej povedali o psl. jeziku in njegovi dialektizaciji, nam dá slutiti, kako si imamo predstavljati v glavnem jezik alpskih Slovanov ob času njihovega prihoda v novo domovino in v sledečih stoletjih. Podedovane razvojne tendence so v njem prišle do jasnega izraza in novega rezultata, obenem ž njimi pa so se pojavljale tudi povsem nove kali in oboje je pričelo dajati alpski slovanščini posebnosti, ki so v odnosu do razvoja in rezultata istih lingvističnih podlag (glasov, glasovnih skupin, oblik, besed itd.) v drugih slovanskih dialektih postale za njo karakteristične. Jezik alpskih Slovanov je bil prav za prav še vedno praslovanski dialekt, ki se je le v maločem razlikoval od tedanjega slovanskega govora Slovanov ob Donavi, za Karpati in v vzhodni Germaniji; vendar tudi sam v sebi ni bil enoten, kakor nikdar nikjer noben jezik ni. Z izobraževanjem takih inovacij, ki so segle preko njegovih meja tudi na Balkan ali še celo čez Donavo na Moravo, pod Karpate in Krkonoše in so le končna faza že zdavnaj porojene, tu in tam podedovane iste psl.-dial. težnje (na prim. *trat* < *tort*), so se porajale tudi že takšne novosti, ki so zajele le še ozemlje alpskih Slovanov in sosedni pas proti Balkanu (na prim. *t' > é* poleg *d' > j*), ali pa samo zemljo alpskih Slovanov ali pa še do njenih meja niso mogle prodreti. V zadnjih dveh primerih govorimo o splošno slovenskih in slovensko-dialektičnih pojavih in ti predvsem, vendar v zvezi s prejšnjimi, so izoblikovali slovensko jezikovno individualnost. Tako je psl. dialekt alpskih Slovanov polagoma in neposredno pre-

hajal v različne dialekte, ki jih kot skupino zase imenujemo slovenski jezik. Edina, kolikor toliko enotna skupna izvorna oblika za sedanje slovenske dialekte je označeni psl. dialekt; med njimi in to začetno obliko ni kake mlajše skupne oblike, kake »praslovenščine«; če že kdaj ta izraz uporabljamo, tedaj nam pomeni ali psl. dialekt v Alpah ali pa še njegov razvoj do onih dob, ko postanejo slovenske dialektične poteze in splošno slovenski pojavi že dovolj izraziti (nekako doba od VI. do X. stoletja). Rezultat marsikakega splošno slovenskega razvoja ni treba da je starejši od slovensko-dialektičnih. Če hočemo podati karakteristiko prvotne slovenščine, tedaj moramo slediti razvojnim težnjam, danim končni fazi psl. jezika, obenem pa ugotavljati že postajanje tipičnih slovenskih; na ta način moremo dognati, kakšno glasovno in oblikovno stanje je imela slovenska jezikovna osnova, jezik alpskih Slovanov in v kakih smereh se je njegovo razlikovanje do drugih slovanskih govorov gibalo, da je rodilo slovenščino. Tako bomo v tem poglavju prikazali prve samostojne gibe alpske slovanščine, kakor jih moremo nekako za čas od VI—X stoletja ugotoviti.

1. Glasovne skupine psl. *tort-*, *tert-*, *tolt-* in *telt* ter *tbrt*, *tbrt*, *tblt*, *tblt*. — Že prej smo rekli, da je psl. jezik v teh skupinah nujno zahteval izpremembo; ker je praslovanščina sčasoma dobila samo odprte zloge, je težnja za takim zlogom tangirala tudi to skupino. Eden izmed psl. dialektov, oni, iz katerega je izšla tudi alpska slovanščina (dalje še balkanska in karpatsko-krkonoška) je izobrazil obliko *târt* ali *târət*, *terət*, *tbrət* itd. in takšno obliko so govorili Slovani, ko so prišli v Alpe in na Kras. Ko so v raznih krajevnih imenih, ki so jih slišali iz ust romaniziranega prebivalstva v novi domovini, čuli tujo skupino *tart-*, so jo kolikor mogoče točno prevzeli, toliko namreč, kolikor je to dovoljevala artikulatorična sposobnost, dana jim z lastnim jezikom; ta ni imel skupine *tart-*, je tudi izgovoriti ni mogel, akustično pa ji je

bila zelo blizu domača glasovna vrsta *tārət* in zato je alpski Slovan kar to svojo glasovno vrsto za tuje *tart* uporabil; pravimo, da je *tart* substituiral s svojim *tārət*. Prevzete tujke s skupino *tart*, ki izkazujejo danes v slovenščini *trat*, so mogle to današnjo formo dobiti samo tedaj, če je v dobi prevzema alpsčina imela v svojem govoru še *tārət*. Na ta način nam taka imena posredno dokazujejo, da metateza psl. *tort* v prvotni slovenščini še ni bila izvršena in da spada že v samostojno življenje alpske slovanščine. Zato smemo in moremo pričakovati, da bo morda vsaj približno možno ugotoviti, kdaj se je izvršila.

Današnje slovensko *trat* za tuje *tart* kažejo ta-le imena: rom.-kelt. *Carnia* (v izgovoru približno * *Karniā*; intonacijska linija romanskih besed je slovanskim ušesom dala čutiti poudarek na koncu [prim. Lehr-Splawiński, Les emprunts latins en slave commun, Eos XXXII. 705]) v prvotno slovensko * *kārñb*, * *kārñb*, * *kārñb* > *Kránj*; * *Cars-* (pri Ptolemeju τῶ Καρσοσαδῶ ὄρει Holder, Altkelt. Sprsch. 819; ital. *Carso*, iz česar je nem. *Karst*; končni nem. -t je sekundarno razvit iz posebne s-ove eksplozijske narave, kakor na prim. tudi v *Papst* < *babes*, *Obst*, *Axt*; prim. še slov. dial. *jěst* < *jes*, *jaz*) > slov. * *kārśb* > *Krās*, -*ása*; od tega tujega korena je najbrž tudi *Krásnja*; *Ars(i)a* > *Raša*; kelt. * *Albanto-* gl. Holder o. m. 79 > slov. * *albōtŕb*, današnje pisano *Labod* (v dial. izgovoru *uōpət* < *labot*) in od istega korena še *Labnica*, nem. *Lafnitz* na vzhodnem Štajerskem. Dalje je treba omeniti še *hláče* < *calcia* (starofurl. * *kalča*) in za konec VIII. stol. ime Karla Velikega: *Karl* > slov. * *kārľb* > *králj*. V IX. stol. beremo že metatezirane oblike: *Labanta* 860, *Labenza* 864; osebno ime *Zebedrach* 864, *Dragabon* v liber confrat. vet. 784—907; *Trebinam* za *trébno* v l. 860 in v čedadskem evangeliju (IX.—X. stol.) imamo vseskozi *trat*, *trét*. Časovno so torej blizu stare shrv. oblike iz dobe pokristjanjevanja, kakor *Sumratinj*, *Stomrata* l. 892. Živahnejši stiki med Bavarci

in alpskimi Slovani datirajo tudi šele od konca VIII. dalje, zato ni čudno, če najdemo v nemških imenih, prevzetih od Slovanov, vedno že metatezirano skupino. Kolikor bi bilo starejših, še nemetateziranih oblik, so vse bolj ali manj dvomljive: iz dobe prvih bav-slov. stikov v Avariji (VI—VII. stol.) utegne biti ime reke *Perschling* (*Bernsnicha* 853, *Persiniccha* 893, *Persnicha* X. stol.) na zgornjem Avstrijskem in sicer iz sl. * *berzbnica* (brêznica); Mikkola izvaja bav. *Talken* »eine Art Breinspeise« iz slov. *talkъno* (Wört. u. Sach. III, 84) in ime *Wallucus* v Fredegarjevi kroniki, pisano v dveh rokopisih *Walduco*, mu znači stanovski naslov, ki ga sledeči dux Winedorum interpretira t. j. torej *valdyka* > poznejše *vладыka* (Arch. f. slav. Phil. 41, 160), vendar je M. Kos (Šišičev zbornik, 254 sl.) pravilnost in prvotnost zapisov z *-ld-* več kot omajal; z glasoslovnega stališča pa more biti Mikkolovo sklepanje pravilno; morda se psl. *valdyka* skriva tudi za osebnim imenom karantanskega vojvode *Waltunc*, *Waltunch*, le da je v končnem zlogu naslonjeno na nem. suf. *-ung* (prim. nem. *-ing* za slov. *-ik*, *-ič*).

Samo tuje *tart* je dalo isti rezultat kot psl. *tort*; prav tako imajo zgodnje izposojenke iz balkanske slovanščine vedno *tart* in nikdar ne *tort*, prim. alb. *bal'te*, grš. *σαλμα*, *Δαργαμηρός*, rum. *gard*, in naša skupina ima *-a-* še v stbolg. dial. *baltiny* in stesl. *alkati*, *aldiji*; prim. še za sudetski pas češ. *Labe* iz * *Albia*. Da alpska slovanščina ni več imela *tort* z *o-*jem vidimo še iz tega, da je tuje *tort* substituirala s svojim *tъrt*, za kar prim.: *Corca* 799 > alp.-sl. * *kъrka*, danes Krka (na Dolenjskem in Koroškem); *Cormones* 610 > * *kъrmyнъ*, *Krmin*; *Colapis*, *Colops*, *Culpa* 799 > sl. * *kъlpa*, *kļpa* > *Kolpa*, shrv. *Kupa* (na Dolenjskem ima južnozapadni veter ime *koūpc* < *kólpac*). Če upoštevamo še substitucije rom. *ă* > sl. *â* (kmalu nato pa *o*), rom. *an* in *on* > sl. *o*, je eksistenca psl. *tort* kot *tъrt* v prvotni alpski slovanščini nad vse jasno dokazana in zato moramo sklepati, da se je metateza v *trat* izvršila

že v novi domovini. Metateza se nam javlja izpričana v IX. stol.; ime * *karl'v* za Karla Velikega (umrl l. 814.) jo še doživi in tudi stesl. oblike *aldiji* itd. pravijo, da je normalno *trat* v stesl. še jako mlad pojav. Besede, ki so jih dobili Slovenci s pokristjanjevanjem (IX. stol.) posredno kažejo, da je v tem času metateza že izvršena: *altare* ne dá več * *ałtarv*, ker slovenščina nima več skupine * *ałt-*, marveč preide v *olbtarv* na način, kakor se je v ti dobi sploh odpravljaj tuji zaprti zlog prim. *Georgius* > * *đurvd'v*, gl. še M. Vasmer, Zeit. f. slav. Phil. I. 156. Metatezo moramo staviti torej na mejo VIII. in IX. stoletja. Hkratu se je izvršila metateza tudi v skupini tipa *tʒrt* > *tʒrʹl* > *tʒrʹt*, *trʹt*. Za starejše *tʒrt* smo navedli primere že zgoraj, tu slede še oni za *tʒrt*: rom. *Tergeste* > sl. *tʒrʹzostʹ*, dan. *Trst* (adj. *tržáški* < * *tržàski* z anal. -ški in po prekozložni asimilaciji *z—š* > *ž—š*), gen. *Trstā*; *Bergona* > * *brʒgynʹ*, dan. *Brgin*; rom.-dial. * *pilgente* (iz starejšega * *pinguente*, prim. ital. *Pinguente*, po disimilaciji *n—n* > *l—n*) > sl. * *blʒzētʹ*, * *blʒet*, sthrv. *Blzet*, dan. *Buzet*; * *tilmon-* > sl. * *tolmynʹ*, * *tlmin*, *Tulminum* 1146, dan. *Tolmin*. Tuje *tʒrt* s širokim *ɛ*-jem bi dalo * *tʒrt* in pozneje *trét*; to substitucijo imamo v ilir.-dalm. * *kerpsō* (prim. ital. *Cherso*) > sl. * *čersʹ* > sthrv. *Crés*, *Cris*, čak.-istr. *Čres* pod vplivom *Črešan* (po asim. *č—š* < *c—š*; prim. še disimilirano *Tres* in asimilacijo *Trsat* [< kelt.-rom. * *tersat-*, kelt. *Tarsatica*, ital. *Tersatto*] v *Crsat*); *Spel(e)tum* > *Splétʹ* iz * *spelt-* in *Srémʹ* < * *sɛrm-* za staro *Sirmium*; v slovenščini nimamo nobenega jasnega primera za ta pojav; morda spada semkaj *Bléd*, *-éda*, na kar bi kazalo njegovo nemško ime *Veldes* (-es je najbrž končnica gen. sg., ki je v krajevnih imenih pogosto zavlada, gl. W. Steinhauser, Die genetivischen Ortsnamen in Österreich, Sitz.-ber. d. Akad. Wien 1927) za predslov. * *beld-* ali * *peld-*.

2. Nosna vokala *ɛ* in *ɔ*. Praslovanski jezik je imel proti koncu svoje razvojne dobe dva nosna vo-

Kačenko: *on, on, on, en* (dial. št.) *ō, ē* (š. u. casu
 triq. prim.) \swarrow *ō, ā* (Rodjuna)
 \searrow *o, e* (drugod)

kala, *ę* in *o*; pač pa je možno, da sta se že v praslovanščini dialektično nekaj razlikovala, da se je tu *ę* govoril kot široki *ę*, tam še bolj odprto kot *ǣ* ali *ǣ̆*, *o* pa kot široki *o* ali še bolj široki *ǫ̆*, drugod pa že bolj ozko kot *ǫ̇*. Prvotna alpska slovenščina je imela za ta dva glasova široka nosna *ę, o*, kakor razberemo iz sledečih substitucij: *Càrantánum* > sl. * *korǫtanъ*, *Korotan* pri Hipolitu, Gutsmanu, v Reziji *Kyaratan* iz zveze »v Korotan« prim. *kyazat* < *ukazati*; *Carántia* > sl. * *korǫtъ*, ohranjeno v adj. * *korǫtъsko* > današnje *Koroško*, subst. * *korǫtъcb* > * *korǫcъcb* > *Korošec* (-š- iz cas. obl., kjer je -čc-, -čc- prešlo v -šč-); * *Albanto-* > * *albǫtъ*, dan. *Labot*; * *Atrande* > sl. * *trǫdъ* in k temu stvorjeno stanovniško ime * *trǫdъane* imamo v dan. *Trojane*; *Cancoras* > sl. * *kǫkъra*, dan. *Kokra*; cerkveno-lat. (v nekaj mlajši dobi) * *sânt-Càntiánus* > sl. (šbnt) *kǫcъjanъ*, dan. *Škocjân*; *Longatici* > sl. *logatъcb*, dan. *Logatec*; *Sontius* > sl. * *soŭa*, *Soča*, na Krasu *Súca*; *Parentium* > sl. *poręčъ*, *Poreč*; *Piquentum* > rom.-dial. * *pilgent-* > sl. * *bǫl-zętъ*, *Buzet* itd. Tudi pri ponemčenih ali od Nemcev zapisanih imenih z *ę, o* je kolikor toliko široka narava obeh nosnikov izražena. Sl. *o* je v najzgodnejši dobi substituiran z bav. *an*: *korǫtanъ* > bav. * *kárantana*, na kar oslabi po bav. navadi posttonični *a* > *e, i* (*Carentana* v l. 811.), *i* pa preglasi *a* v zlogu pred seboj: * *kár(i)nten(ǝ)*, dan. *Kärnten*; *labǫtъ* > bav. * *lá-banta*, *Labanta* 860, *Laventa* 888, dan. *Lafen(tal)*. Poznejši bav. substitut za sl. *o* je običajno *on* in ta -o- je zato, ker je pred nazalnim konzonantom, dal današnji izredno široki *o* = *ǫ̆*, torej isti glas kot stbav. *a*, vsled česar se v pismu *on* in *an* (govorjeno vedno *ǫ̆n*) tako pogosto nahajata drug poleg drugega; prim. loc. pl. *lǫčachъ* (k nom. pl. *lǫčane*) > nem. *Lontsah* 1070, *Lonsach* 1190, danes *Landscha*, *Landschah* (na Štajerskem), *Lansach* (na Koroškem; *an* se govori kot *ǫ̆n*, *aǫ̆n*); *lǫka* > nem. *Lunka* 1140 (za to pisavo gl. doli), *Lonch* 1155, *Löncha* 1219, danes *Lang* pri Leib-

nitzi; *okroglo* > nem. *Ocrvgel* 1206, danes *Krangl* pri Gmündu; *qdolbnica* > dan. nem. *Wandelitzen*, slov. *Vodovnica*; *qdolъ* > *Wanndal* 1366, *Wandol* 1424, danes *Wonthal*; *prqđъ* > *an dem Pronde* okoli l. 1300; *kqkra* > *Kanker*; *sbmqđъ* > dan. *Schmand*; *stroqъ* > dan. kor.-nem. *štrqňka* »Bohnenschotte«; za nekdanje pisano *Luonzniza* 890, 977, 982, 984, *Luonsniza* 1057 pri Deutschlandsbergu ali za *Lvnsnitz* 1265 pri Mariboru se danes govori *lāznic* (pisano *Lasnitz*) in ta izgovor priča, da je v živem nem. govoru tu od nekdanj eksistiralo *qn*, najsi se je pisalo tako ali drugače. Isto velja za zapiske z *un* za *q*, prim. gori *Lunka* za današnje *Lang*, *Luntzen* 1494 za današnje *laānen*, ki pričajo, da se je govorniki bav. *qn* za sl. *q* samo netočno pisal kot *un* (ta bavarska grafična dubleta *un* — *on* je razumljiva, ker je bav. domači *o* pred *n* v zaprtem zlogu bil ozek glas; kakor se je bav. *ont* pisalo zdaj z *o*, zdaj z *u*, tako se je z *o* in *u* pisalo tudi *ont* iz sl. *qt*); v prim. *Adamunta* 1005, *Ademunt* 1140, dan. *Admont* moremo računati z normalnim bav. prelomom *u* > *o* zaradi sledečega *a*, pri *Chrvngil* 1300 za dan. *Krungle* pri Ausseeju in *Chrvngilse* 1188 za *Grundelsee* je tudi iz današnjih oblik razvidno, da se je *q* substituiral z *un*. Poleg samo grafičnega *un*, za katerim tiči govorniki *on*, imamo poredko tudi govorniki *un* za *q*; izvajati ga iz slov.-dial. *yn*, *qn* = *q*, bi ne bilo prav, ker vemo, da se je prav v severnih slov. dialektih dolgo, po nekod prav do danes ohranila široka kvaliteta vokala za nekdanji *q*; verjetno je, da se je izvršil prevzem takih imen v bavarsčino ob času, ko je v nji nastajal bav. *o* iz germ. širokega *u* (sl. *q* > stbav. *yn*) in kakor je bav. *u* pred nazalom, ki mu sledi konzonant, ostal, tako bi ostal tudi tu. Ni pa izključena sporadična substitucija *q* > *yn*, zavisna od neposrednih temnih velarnih in labialnih glasov. Jasnó pa je, da o kakem zgodnjem slov. ozkem *q* ne more biti govora; slovenska substitucija *q* za bav. *yn* (prim. stbav. komp. *jungiro* > sl. * *jogъrъ*, *jogar*

»Schüler Christi, Apostel«; nem. *wunskén* > slov. * *voščiti, voščiti*; *Kunigunda* > * *kunŕgŕta, Kungota, Sig(i)munt* > slov. * *žŕgmŕtŕ* v krajevnem imenu *Žmotiče* < * *žŕgmŕtiči*, nem. *Sigmontitsch*) ne priča za ozki *ŕ*, marveč pove le, da slovenščina ni imela nosnega *ŕ*, pa je podala tujo skupino vokal + *n* + konz. s svojim glasovno najbližjim, čeprav mnogo bolj odprtim nosnim vokalom. Večkrat najdemo v ponemčenih imenih tudi *ain* < slov. *ŕ*; tu je predvsem važno vedeti, da se zapiski z *ain* pričenjajo šele s 14. stoletjem, prej pa se rabi pisava z *ei, á, oy, ô* in podobno, prim. *lŕka* > *Lonk* 1181, *Loenk* 1295, *Lank* 1406, *Lainckh* 1465, danes *Laing* pri Knittelfeldu; * *lŕžachŕ* > *Lonsach* 1230, *Lŕnsach* 1338, 1428, *Lansach* 1373, *Leinsach, Lŕnsach* 1440, danes *Lainsach* pri St. Michaelu; *krŕpa* > *Krumpen* XIV. stol., *Kruempen* 1490, *Grŕmp* 1295, *Groamp* 1453, *Krainpn* XVI. stol., *Graymp* 1479, govorjeno *kŕrammpn*, pisano *Krampen* gl. S. Pirchegger, Slav. ON im Mŕrzgebiet str. 18; drugič je treba pripomniti, da najdemo ta način zastopstva slov. *ŕ* le na severnem štajerskem ozemlju, kar govori za to, da je v tem videti reflekse ondotnega nemškega dialektičnega razvoja. V teh primerih ima živi govor *á* ali drugod *aá*, ki sta pravilna naslednika svn. *on* t. j. prvotna substitucija je bila tudi tu ista kot drugod. V tem narečju (na prim. muriški dialekt v Mŕrzthalu) se je *o* razvil v *ŕe* in po disimilaciji med obema diftongičnima elementoma dalje v *ŕe, áá, áá, aá, aá*; dolgi svn. *o* pred glasom *n* se je praviloma razvil v *ue, oe, áe, áá* > današnje intonacijsko različno *áa* in *aá* prim. *schonen* > *šáan* in *šaán*; svn. diftong *ei* pa je dal preko *áe, ae, áe, áá* današnje *áa* prim. *heim* > *háam*; na stopnji *oe (áe, áá)* je bil torej podan grafični kontakt med *on, ón* in *ein*; tako so se pričele besede z *áe* za *ó* pisati tudi z *ae, ai*, ki je bil tradicionalni znak za *ei*, oziroma v naših primerih: za govorjeno *áá* se piše *oe*, ki je v rabi tudi še za *ó*, kjer se je nato zamenilo z *ai, ei*,

s pisavo za diftong *ei*, ki se uporabi tudi za diftong *äü* iz *o*. Ker so se tu navedeni glasovi deloma razvili do precej enakšnih diftongov, pisava pa je deloma ostajala pri starem označevanju, je mogel kak grafični znak služiti za izražanje tega ali onega diftonga zadevnega vokala. Zato najdemo v zapiskih pisave z *ue*, *ö*, *oa*, *ei*, *ä* itd., dasi gre povsod, kakor je razvidno iz sedanjih govornjenih oblik, le za razvoj prvotnega *ön*.

Prvotni slovenski *ę* podajajo najstarejši stbav. zapiski z *en*: *Světopъlkъ* > *Zuentibolch* 898, *Zuentipolcho* 903; *Кънѣжа* > *Knesaha* 891 (nazalnost grafično tu ni izražena gl. še doli); ta stbav. substitucijski glas *e* je pač isti *e*-jevski glas, ki ga je bavarščina dobila v svojem jezikovnem razvoju po primarnem preglasu iz *a*; bil je sprva še odprt vokal, kar pove že način njegovega postanka, sčasoma pa se je zožil. V nekaj poznejši dobi je bil najbližji in najprikladnejši substitut za široko *ä*-jevsko barvo slov. *ę* izredno široki sekundarno preglašeni *ä* (sprva so ga po stari navadi pisali kar še z *a*, nato z *ae*, *ä*, *æ*, *e*), ki je v živi govorici prešel kesneje v visoki *a*. Takšno substitucijo in ta razvoj, ki pričata oba za široko vokalno kvaliteto slovenskega *ę*, nam kažejo primeri, kakor: *iędrica* »Stromschnelle« > *Endritz* 1265, danes *Andritz* (tako že 1430); *pętro* »Brettergerüst« > nem. * *pänter*, danes *Panter*(*brücken*), kor.-nem. *Pranter* (z asimilacijsko prevzetim *-r-* v prvem zlogu); *prežati* > nem. *pransen*; * *svętachъ* loc. pl. k *svętane* > slov. *Svečane*, *Sveče* je dalo nem. *Zwenkach* 1238 (v ti dobi je zapisek z *-en-* seveda že tradicionalen), po izgubi nazalnosti (gl. doli) *Zwae-kach* 1272, *Zwakach* (*-a-* znači v ti dobi še *ä*, pisava tradicionalna) 1168; *svętъna vobъ* > *Zwantendorf*, danes *Zwattendorf*; osebno ime *Svētušъ* > *Zuentusso* (okrog l. 1000); k *svętъ* prim. še *Zwanzlawe* 1183—94, *Zwantin*, *Zwantiz* itd. Za obratno substitucijo bav. *in* > sl. *ę* velja isto kot za *un* > *o* (*Lindolves*[*chirichun*])

> * *lędava*, *Ledava* (iz slov. oblike madž. *Lendva*); v primerih *Linta* 1063 za *lędine*; *Minkendorf* 1143 za *mękyňa*, slov. *Mekinje*; *Cilintum* 1050—65, *Zilinta* 1070—80 poleg istodobnega *Zilecca* 1075—90 za * *žęleęe*, danes *Želeče* so zapiski ali grafično netočni ali pa je asimilatorično vplivanje sosednjega *i*, *ę* glas zoževalo.

Vsi slovenski dialekti, razen podjunskega, so nosni izgovor glasov *ę*, *q* pozneje izgubili, tako da smemo razvoj *ę*, *q* > *e*, *o* smatrati vendarle za splošno slovenski pojav. Seveda oralni izgovor ni nastopil povsod istočasno, tu prej, tam pozneje in tudi ne v vseh pozicijah obenem; sodeč po pojavih, ki nam jih današnji slovenski dialekti kažejo, moremo reči, da so severna narečja dalj časa obdržala nosni izgovor kot južna, da, eden izmed njih ga ima še zdaj. V neakcentuiranih zlogih se je prej izgubil kot v akcentuiranih, v poziciji pred eksplozivnim elementom na sprednjem nebu je bil bolj izrazit kot drugod. Točno torej ne moremo ugotoviti, kdaj se je izgubila nosna izgovarjava *ę*, *q* v slovenščini; dobo postajanja oralne pa moremo vendarle približno določiti. Pisava z *e* in *o* brez *n* je deloma že zelo zgodnja, na drugi strani pa se tradicionalna *en* in *on* dolgo držita. Treba je poudariti, da se nosni izgovor večkrat ni grafično izrazil ali pa je bil nosni element po sosednjem nazalnem konzonantu disimilatorično zatrt. Tudi ponemčena imena, zdaj last nemške žive govornice, so tu patam v nem. dialektičnem razvoju prvotno *en* in *on* razvila v *ę* in *q* in dalje v *ä*, *ä*, tako da ni vsako nem. ime z *e*, *o* že tudi priča za slov. *e*, *o* < *ę*, *q*. Končno vemo, da je marsikako ime bilo po dvakrat prevzeto, v starejši dobi in mlajši, vsakokrat z odosno razvito obliko, zdaj z *ę*, potem z *e*. Ko se je nosni izgovor prvotnih slov. *ę*, *q* izgubil, sta bila raznazalizirana *e* in *o* še široka glasova in zato se v nem. substituirata z *ä* (ki preide pozneje v *a*) in *ä* (pozneje zanj *q* ali diftong *aä*) prim. *ščędęm* »Wald, Bannforst; gozd, ki

ga je treba gojiti, hraniti, štediti«, pri Jarn. Vers. 215: *lhzedem* > nem. krajevno ime *Tschadam*; *lędina* > *lędina* > nem. *Lading*, *Laedin* 1245; kor.-nem. *gə-p(r)atr* < *pętro*, *pętro*; *ręsbnikъ* > *ręsник* > nem. *Rafnig*; *sęnoęet* > *Zinsat* 1289 (nem. ime so potem prevzeli Slovenci: *Činžat*); *lęka* > *Lak*, *Laak* itd. Najzgodnejši primeri brez nosnega elementa so: *Knesaha* 891, *Losniza* 1043, *Motniz* 1043 (današnje kor.-nem. *meatnic*; *ea* je regularni refleks za preglášeni dolgi *ó*), osebno ime *Zirne* 954—991 (*čvrneę*), *Kazne* 975 (*kazneę*); pri vseh je v istem ali sosednjem zlogu konzonant *-n-*, ki je mogel disimilatorično vplivati na nosni element vokala *ę*, *ę*; slede potem *Zovra*, *Zoura*, *Zourska Dobrawa* 989 (*sqvbra*, *dębrava*), rivulus *Goztehe* (*gostęće*; adj. k oseb. imenu *gostę*) 989, *Zilecca* za *Želeče* 1075—90, vsi iž južnejših slovenskih predelov. V XII. stoletju je pa takih oblik čedalje več: *Motnik* 1135, *Choher* 1147, *Chotech* 1187 (loc. pl. *Kętęchъ*), *Chrędniz* 1184 (*grędnica*), *Zwakach* 1168, *Luca* 1112 itd. Tudi stbav. preglasi ne morejo zaradi gori navedenih različnih razlogov jasno določiti časa raznazalizacije (označevanje preglasa je dokaj pozno: *mętnica* > nem. * *mótnic*, *Motniza* 1050-65, danes *Mettnitz*; *okrogľachъ* > * *krugilax* s substitucijo *ę* > *yn* in po raznazalizaciji in preglasu: *Chrugelaha* 1148, *Chruglach* 1230, *Chruegla* 1314, *Chrügla* 1344, *Khrieglach* 1393, danes *Krieglach* pri Mürzuschlagu; loc. sg. *sourę* k *sqvbra*: *Ceur* 1161, *Zđure* 1178, danes *Zaier*). Dejstvo, da beremo za XI. stol. poleg pač ne tradicionalno zapisanih *Blagozont* 1070 (osebno ime), *Wenzegoi* 1075—90, *Zilinta* itd. tudi že *Zilecca* itd. nas upravičuje, da sklepamo, da je v tem času nazalni izgovor *ę* in *ę* že pojemal in da je po nekod že izginil ali nasploh ali pa vsaj v pozicijah, kjer se je oralni izgovor najprej utrdil.

Nekako iz te dobe imamo brižinske spomenike; v njih beremo za *ę* 46-krat *u*, 31-krat *o*, dvakrat *on*, dvakrat *un*, za *ę* pa vedno *e*, *ę* = *ę* razen enkrat *en*

in trikrat *a*, skratka pisave, ki smo jih v zapisih krajevnih in osebnih imen doslej srečavali. Kar nam je iz dosedanjega razbora znano, nam more povsem jasno povedati, v kakšnem razvojnem štadiju sta se nahajala vokala *ę* in *o* v narečju, ki ga nam nudijo brižinski spomeniki, v dobi X. stoletja, nagibajočega se na XI. stoletje, namreč to-le: 1.) ta slovenski govor zapadnega Koroškega je še imel nosna *ę* in *o*, čeprav nosni izgovor vobče grafično ni označen; a oblika *vuerun* II. 105 ga zahteva; 2.) posebno močan, recimo prav v svoji prvotni naravi, je bil nosni izgovor v poziciji pred eksplozivnim elementom na sprednjem nebu, prim. *sunt* II. 19, *poronso* I. 29, *mogoncka* II. 48, *vuenfih* I. 23; morda se je tu celo ojačil in se zato preko dobe raznazalizacije obdržal ter se nato razvil v *e*, *o* + *n* kakor v zap.-slov., kor.-dial. *venči*; 3. mnenju, da je akcentuirani *o* dal *o*, neakcentuirani pa *u*, zaradi visokega števila izjemnih primerov (14-krat *u* namesto pričakovanega *o* in 9-krat *o* namesto *u*) in zaradi dvojnih oblik *poronso* I. 29: *porufo* III. 61; *bozzekacho* II. 49: *bozcekachu* II. 55, ne moremo pritrditi (tako R. Nahtigal ČZN. XII. 97; R. Kolarič ČJKZ VI. 38); 4.) da sta se *ę* in *o* po različni intonaciji ločila v *ę : ą* ter *u : o* (tako E. Sievers, Die altslaw. Verstexte von Kiew und Freising, § 42) pravtako ni možno sprejeti; če bi takšna vokalno-kvalitetna razdelitev že v X. stol. eksistirala, tedaj bi jo vsaj danes še kje pričakovati smeli, da, do danes bi se po vsi verjetnosti morala razviti do zelo zaznatne difference; noben slov. govor pa nam kaj podobnega ne nudi, refleks za *ę* in *o* je povsod isti, najsi bo zlog rastoče ali padajoče intoniran. V okviru iste vokalne kvalitete more različna intonacija, kakor tudi iz sedanjih dialektov zaznamo, delno na njo vplivati, tako namreč, da je oni del vokala, ki je pod intenzivnim viškom, bolj napeto artikuliran in zato kvalitetno nekaj ožji na prim. *ó* je nekako *oò*, pač pa še ne *o)* ali *é* nekako *èü*; pa četudi to upoštevamo, smo vedno

še zelo daleč od tega, da bi nam takšno razlikovanje moglo pojasniti pisavo z *o* in *u* za *o*. Različne pisave za *e* in *o* v brižinskih spomenikih so le plod netočne in nepopolne bavarske grafike ter približnega dojemanja slovenskih glasov po nemškem ušesu; tako se tudi za pisanim *a* skriva slovenski široki *ä* in za pisanim *u* slovenski široki *o* (kakor zgoraj omenjeno pisano *Lunka* podaja govoreno *lönka*). Za jezik v brižinskih spomenikih sprejemam izgovor nosnih in širokih *e* in *o* v vseh pozicijah, pripuščam pa različno jakost nazalnosti, zavisno od različnih glasovnih in akcentskih pozicij in različno delno napetost vokala, zavisno od intonacije akcentuiranega zloga. V najlepšem skladu z drugimi starejšimi in mlajšimi zapiski krajevnih in osebnih slovenskih imen pričajo tudi brižinski spomeniki, da se je raznazalizacija glasov *e* in *o* v glavnem začela javljati šele po X. stoletju. 170

3. Reducirana vokala *ɔ* in *ɔ̃*. V prvotni slovenščini sta ta dva vokala imela, kakor razvidimo iz sledečih substitucij, še polno isto fonetično vrednost kot v praslovanščini; jezik je še točno razlikoval palatalni *ɔ̃* od velarnega *ɔ*, krepko od šibke fonetične pozicije; predslovenska *ī* in *ē* sta alpskemu Slovanu zvenela kot njegov *ɔ̃*, predslovenski *ū* in temne izglasne podkračine *ě*, *ǣ* pa kot njegov *ɔ*, prim. stfurl. **čividádě* > sl. **čvvdadъ*, po poznejši onemitvi fonetično šibkih *ɔ̃*, *ɔ*: **čvudad*, dan. *Čedad* (v shrv. **čvvdad* praviloma po shrv. zakonih v *čabdad* proti. rom.-dalm. **kivitate* > shrv. **c̃vvtatъ*, dan. *Cavtat*, *Captat*) rom. *Civiale* (z rom.-dial. zameno sufiksa za lat. *civitate*); *Poetovio*, ilir.-rom. **petoio* > sl. **p̃tuj̃b̃*, danes *Ptúj*; rom. *Venétici* > sl. **b̃net̃ci* (shrv. *Bneci* > *Mleci*) z redukcijским vokalom v prvem zlogu (na novo nastalim) v dan. rezijanskem loc. pl. *Bañitcih*, slov. fem. iz acc. pl. masc. *Benetke* (nom. *Benetki* še v XVIII. stol. znan); rom. *Utinum* (*Utinensem* 803, 996) > stfurl. *Udino* > sl. **v-yd̃nъ*, dan. *Viden* (pri

beneških Slovincih; knjižna slov. oblika *Videm* je plod hiperkorekture dial. *-n* v *-m*); *Aquileia* > rom. **aguléja* > sl. **ogzléjv*, *Oglej*; cerkveno-lat. *missa* > sl. *mšša* (pozneje *mšša* > *máša*).

Eksistenca prvotnih slovenskih *ʒ* in *ʋ* je izpričana nadalje po starih bavarskih zapiskih in po ponemčenih imenih, kakor: *rybŋnica* > nem. *Rubinicha* 1082, *žabŋnica* > *Sabiniche* 1110, *lomŋnica* > *Lominicha* 1155, *ʋubŋno* > *Liubina* 890, 904, 925, *trébŋno* > *Trebina* 860, *rakŋnica* > *Rakanize* 1126, *Rakanitz* 1136; osebno ime *čvstanʒ* v *Zistanesfeld* 977, *mʋstiborʒ* v *Mistibor* okrog 1181, *Sémʋko* v *Zemicho* 1060 itd. V skladu s tem podaja bavarsčina *ʋ* s svojim *i*(*e*), *ʒ* s svojim *u*, ki po bav. glasoslovnih zakonih ostane, da še podaljšati se moreta, če prideta pod glavni poudarek; **ʋsovitʋi* > bav. **ʋisáwik* > *Pisuic* 1090, danes *Pisweg*; loc. sg. *dʋbré* > nem. *Debar* (izg. *dèawr*) preko *ē*; rečno ime *mʋžà* > nem. *Mies*; **mʋšŋnica* > *Muhsnitz* 1170, preglašeno v *Müschnitz* 1406, po razokroženju *ü*-ja današnje *Mixnitz*.

Časovno so najprej onemeli šibki izglasni *ʒ* in *ʋ*, posebno še, če je bil pred njima sonorni konzontan; pa tudi ostali fonetično šibki *ʒ* in *ʋ* sredi besede so kmalu izginili. Za primer prvega pojava imamo pričo že sredi IX. stoletja v zapiskih osebnih imen *Nasmus* = *našemyslʋ*, *Domemus* = *domomyslʋ* in *Godemus* = *godimyslʋ* (l. 864); ta pisava nam pravi, da tujec glasu *l* ni slišal, pač da zato ne, ker je bil po onemitvi končnega *-ʋ* nezveneč; ta imena so se v slovenskih ustih takrat glasila *našemysl* itd. z enozložnim *-mysl*. V XII. stoletju (liber confrat. Secc.) zapisana imena *Stiezla*, *Ztinega*, *Sciezlawa* z začetnim *čti*- ali *sti*- < *čvsti* (prim. današnji priimek *Stibil*, *Štibil* < *čvstibylʒ*) so že izgubila fonetično šibki *ʋ* in tudi v brižinskih spomenikih sta *ʒ* in *ʋ*, takrat že po naravi zlita v en sam srednjejezični vokal tipa *ə*, ohranjena le še v krepki poziciji (kjer se zdi, da je šibki *ə*

obdržan, gre že za mlajši analogični ali fonetično nastali *ə*, kakor v *zelom*, *zeſti*, *dine*, *zegrefil* itd.).

4. Vokal *y*. Eksistenca psl. *y* je za alpsko slovanščino izpričana s tem, da služi ta glas za substitucijo tujejezičnega dolgega vokala velarne kakovosti; ker imamo v takih primerih danes vokal *i*, je glasoslovna zveza med *i* in starim tujim *ō* ali *ū* možna le preko nekdanjega *y*. Primeri, ki to potrjujejo, so lat. *mūru(m)* > sl. **myrъ*, danes v zap.-slov. dial. in na Koroškem *mir* »Mauer«, kraj. ime *Mirje*, *Mirišče* (*Myrishe* 1150 pri Škofličah), ponemčeno *Miris* 1162, danes *Meirist* pri St. Donatu; **vydъnъ*, **kъrmynъ*, **br̥gynъ* so bili že omenjeni; *Glēmōnā* > sl. **glъmynъ* > **gļmyn*, danes *Gumin*, rez. *Humín* (furl. *Glemone*, ital. *Gemonā*, nem. *Glemaun*); **br̥skijā* (za **broksia*: *Broxias* 888, in *Broxianis montibus* 888, *Broxas* pri Pavlu Diakonu) > sl. **br̥yšće* s takojšnjim asimilacijskim prehodom *y* > *i* (kakor v *križb*) ali **bryšće* > dan. *Brišče*. Istovrstna zgodnja izposojenka iz nem. *mūzzōn* je dala sl. **mysati*, *misati* »sich mausen«.

Praslovanska fonetična vrednost prvotnega alpsko-slovanskega *y* odseva točno tudi iz starih bavarskih substitucij in zapiskov. Zelo zgodnja doba substituirala in piše za *y* običajno *u* (= stbav. *ū*), prim. *Dabramuzli* v VIII. stol. za *Dobromyslъ*, *Sitimuzil* 888, gl. še zgoraj *Nasmus*; *Primusl*, *Musclus* v čedadskem evangeliju; *rybъnica* > stbav. **rūbinika*, *Rubinicha* v dolini Enns, po diftongizaciji *Roubinich* 1082 in po nadaljnjem regularnem razvoju *ou* > *au* > *a* današnje *Raming-bach*, -*dorf*. Najbolj pogostna substitucija pa je *iu* za *y*, ki je jasno dokazana i po zapiskih i po današnjih nem.-dial. refleksi (P. Lessiak in J. Kelemina ČZN XVIII. 107 sta bila mnenja, da se je proces *ū* > *y* vršil šele v VII.—VIII. stol.; podobno tudi E. Schwarz; ta pojav pa je praslovanski v vseh svojih niansah, tako tudi *šiti* < **sĭūti* in zamena psl. *y* z bav. diftongom *iu* je jasno razvidna iz dejstva, da ima

na prim. muriško narečje v Mürztalu za sl. *y* ali *ae*, če gre za preglášeni zlog, ali pa *ui*, če zlog ni bil preglášen, obakrat iste diftonge, ki jih ima v enakšnih legah za domači nemški diftong *iu* iz germanskega *eu*). Če je bil diftong *iu* v takem zlogu, ki se je pozneje preglasil, se je razvil v *ü* in nato se je (po dialektih različno) diftongiral v *öü*, *äü*, tekom XV. stol. pa se je razkročil v *ai*. Danes se govori običajno *ai*, piše pa tudi *ei*, ker je v teh dialektih tudi svn. *ei* < *i* prešel v *ai*; prim. *rybnica* > bav. * *rüvníkă*, *-ică*, danes *Reifling* ali *Reifnitz*; *bystrica* > * *viustritz*, *vüstritz* (pisano še brez grafične označbe preglasa kot *Vustrice* 1120, *Fustrize* 1149, *Fiustrize* 1075), > *föustritz* = *Foustrize* 1171, *Föstriz* 1143, > *fäustritz* = *Feustrice* 1147, *Fawstritze* 1434, *Vaestriz* 1174, *Fawstritz* 1430, > *faistriz* = *Feistriz* 1387, *Faistriz* 1410 itd. (stara, tradicionalna pisava se običajno še dolgo drži); *vysoko* ima pa *y* v zlogu, ki v ponemčeni obliki ni bil izpostavljen preglasu, odtod prvotno nem. * *wiusäk* z nadaljnjim regularnim nemškim razvojem diftonga *iu* > *eü*, *öü*, po disimilaciji *ou*, *oi* in po asimilaciji končno *ui*: današnje *wuissäikk* (starejša faza *oi* je ohranjena kot arhaizem v *kxoén* »kauen«, prehod *oi* > *ui* je izpričan tudi po *Oisching* > *uiššij* < slov. **olšbnikъ*), čigar zapisek *Weißgekh* iz časa ok. l. 1600. je zopet, kot tako pogosto, grafičen križanec: za preglášeni *iu* se je pisalo ali po tradiciji še *eu*, *aw*, ali že po govoru *ei*, *ai* in ko se je nepreglašeni *iu* glasil *eü*, *öü*, se je tudi zanj uporabila označba *eu* in kakor za *eu* prvih primerov tudi dubletna pisava z *ei*; sl. *chyša* > bav. * *küše*, * *kxaiüše* (iz takšne oblike so si Slovenci zopet izposodili besedo *kaušlar*, na Koroškem) > *khaiše*, *kxaišn* (pisano *Keusche* in zopet v slovenščino izposojeno kot *kajša*, kar pa je zopet Nemec prevzel kot *kaišn*, *gaišn*).

V slovenščini se je psl. *y* razvil v *i*; samo po pričevanju starejših zapiskov moremo razsoditi, ali izvira današnji nem. *ai* v ponemčenih imenih iz *aiü*,

\ddot{u} = sl. *y* ali pa iz *ei*, ki je po diftongizaciji nastal iz svn. \bar{i} in je pozneje tudi dal nem. *ai*; v tem primeru je moglo slov. ime ob času prevzema imeti že *i* za *y*. Tako nam pravijo zapiski *Wizpriach* 1072, *Wizpriak* 1231 ali *Ribniza* 977, *Riuiniz* 1195 in pod., da je današnje nem. *Weisberg* ob Krki na Koroškem in *Reifnitz* ob Vrbskem jezeru že iz slov. *visprijah* in *ribnica*. V XI. stol. so torej vsaj nekateri dialekti, če že ne vsa alpska in kraška slovenščina, imeli *i* iz *y*. V najlepšem skladu s tem je jezik v brižinskih spomenikih: v 53 primerih imamo pisano *i* za *y* in dejstvo, da se piše *ui*, *u* le v poziciji za labialom, pa še to ne vedno in samo v enem odlomku (*buiti*, *bui*, *mui*, *imugi*, *muzlite*) pravi, da so sprva prehod $y > i$ povsem jasni in določni asimilacijski vplivi deloma zavirali, niso ga pa mogli preprečiti; obenem nam ta fakt priča za to, da v ti dobi *i* iz *y* še ni star, da je tako rekoč pravkar dobro razvit; zapisan pa je ta *y* po nemški roki tako, kakor so Nemci takrat pisali svoj *iu*, ki se je v X. stoletju že glasil \ddot{u} t. j. z znaki *iu*, *u*, *ui*, *ugi*, od katerih imamo zadnje tri tudi v zgornjih primerih. Za določitev časa, kdaj je sl. *y* prešel v slovenski *i*, nam dobro služi tudi nemška izposojenka * *küše* : slov. \check{s} je tu podan že z nem. \check{s} , dočim se v starejših izposojenkah substituira s *hs*, *ss* in *s*; zadevni nem. dialekti namreč niso imeli glasu \check{s} in šele v poznejši dobi se je njihova domača skupina *sk* razvila v \check{s} . Prehod $sk > \check{s}$ je bil v koroških nemških dialektih zaključen v prvi polovici XII. stoletja; sledilo bi iz tega, da izposojenka * *küše* ne more biti starejša kot začetek XII. stol. in ker ima *-ü-*, bi izposojujoči slovenski govor še v ti dobi moral imeti *y*; vendar je treba poudariti, da nem. \check{s} ni nastal iz *sk* nenadoma, marveč po raznih prehodnih glasovih ($sk > \acute{s}^c$, \check{s}^c , \check{s}), ki so bili že prikladni substituti za slov. \check{s} . Tako nam tudi ta beseda posredno priča za to, da se je proces $y > i$ vršil v mejah XI. stoletja.

5. Vokal o. Ker je bil psl. *o*, ki je deloma nastal tudi iz ide. *ǎ*, odprt glas, ni nič čudnega, če ga srečamo kvalitetno neizpremenjenega za substituta prvotne slovanščine v Alpah pri podajanju tujega kratkega *a*: *ad-Poetovio* > * *o-pǔtujǔ*, danes *Optuj*; rom. *Capra* > sl. * *koprǔ*, *Koper*; *Avar(us)* > * *obǔrǔ*, *Ober*; predsl. * *ras-* > sl. * *rožǔ*, *Rož*, stbav. *Rasa* 883—7; gl. še gori *ant* > sl. *ot*, dalje *cǎrant-* > sl. *korǔt-*, *Oglej*, *Kobarid* iz stfurl. * *kaborǔd* (današnje furl. *Čhavorǔd*; iz lat. *caprǔtum*) itd. Isti pojav kažejo bavarsko-slovenski jezikovni odnosi v stari dobi (sl. *ǔ* > stbav. *ǎ* in stbav. *ǎ* > sl. *ǔ*): *ostrǔvica* > *Astaruuviza* 860, *Astariuuviza* 982 (v tem času pač že tradicionalno pisano) poleg mlajšega *Ostarwiza* 984; *vodomǔtǔ* > nem. (*u*)*adamunta*, *Adamunta* 1005, danes *Admont*; *oralo* > * *arala*, danes *Arl* »vrsta preprostega pluga« in »*Arling*« »črtalo«; prim. še *-a* za sl. *-o* v *Liubina*, *Trebina*, *Gorazdǔ* > *Karastus* v VIII. stol., *Sǔmǔbko* > *Cemicas* v IX. stol. Če je takšen stbav. *a* iz sl. *o* pozneje bil preglašen, ima nemški govor zdaj zanj *a* (*a* > *ǎ*, *ǎ* > *a*): *krošǔna* > stbav. * *krahse*, * *krǎhse*, danes *khǎksn*; * *gorǔšćina* »Berggegend« > stbav. *garstina*, *gǎrstina*: *Windiskegaersten* 1125, danes *Windischgarsten* (govorjeno *-gaštn*); slov. *Kobarid* > * *kavǎrit*, * *kavrit* in z asim. prenosom glasu *-r-* še v prvi zlog: dan. *Karfreit*. Za stbav. *ǎ* > sl. *ǔ* prim. *apfih* > slov. *opih*, *bacho* > *boh*, *givater* > *boter*. Sodeč po zapiskih, je ta odnos *ǎ* : *ǔ* izkazan do konca IX. stoletja; pozneje si odgovarjata na obeh straneh *ǔ*, če gre za slov. kratki neakcentuirani ali akcentuirani *ǔ*, dočim se za podaljšani *ǔ* iz prvotnega slov. *ǔ* pojavi kot nem. substitut svn. *ó* (ki je nastal iz zap. germ. *ǔ*) in iz njega nastali diftong *uo*. Mnenje E. Schwarza, Arch. f. slav. Phil. 41, 124 sl., da se je razvoj psl. *ǎ* > *o* izvršil šele v IX. stol., se z ničimer ne dá podpreti, gl. Južsl. Filolog VII. 246.

6. Vokal é. Praslovenski *é* je bil monoftong zelo široke *ǎ*-jevske barve, v sebi pa je imel palatalizirajoč

element; široko kvaliteto nam jasno izkazuje že stara cerkvena slovanščina, obedve pismi, glagolica in cirilica, dalje rumunske izposojenke iz južne slovanščine s svojim *ea* za *é*, zapisek *dad* za *déd* v listini Petra Krešimira in končno tudi nadaljnji razvoj *é* v posameznih slovanskih jezikih, ki se dá povsod iz osnovnega *ä* na fiziološko najpreprostejši način razumeti. Zato pač ne moremo zgrešiti, če menimo, da je tudi prvotna slovenščina imela še enakšen glas in različni pojavi, enakšni kot gori navedeni, nam to tudi za slovenščino dokažejo. Glede palatalne narave *é* nam nudi dolenski dialekt prav prikladno paralelo: kakor je v psl. za *é* nastopil v legi za palatalnimi glasovi *a* t. j. po disimilaciji razširjeni osnovni element *é-a*, tako ima tudi dolensjščina enakšno razmerje — seveda mlado, dialektično izobraženo in iz drugačnega vira, a fiziološko enakovrstno — za sekundarno akcentuirani etim. *e* v tipu *téta*, namreč proti *seástra*, *siástra*, *siästra* (po govorih različno) za palatali *žána*, *čálu*, s čimer prim. psl. *tvrpěti* : *slyšati*. Domnevo, da je prvotna slovenščina imela še po kvaliteti neizpremenjeni *é* = *iä*, moremo z več strani utemeljiti. V onem vulgarnem romanskem dialektu, iz katerega so si Slovenci marsikako besedo izposodili (stara furlanščina), je bil lat. *ē* že tako ozek, da je bil za Slovana slišen kot njegov *ī* : * *mēsa* iz lat. *mensa* je zato prešlo v slovenščino kot *mīza* »Tisch« (tako -z-, kot pomen besede govorita za to — obenem z obsegom, ki ga ta oblika zavzema — da imamo *mīza* smatrati za prvotno slovensko izposojenko, ki ni v nikakršni zvezi s psl. *misa* »skleda« iz grš. * *μῆσα* gl. M. Vasmer, Izv. otd. russ. jaz. 12, 2, 257); isti pojav imamo v *Kobarid* iz * *caprētum*, *golida* iz * *galēda*, *gallēta*. Samo v učenih lat. besedah se je arhaično obdržal široki *ē*, tako tudi v imenu *Aquilēia* in za ta rom. *ē* imamo v slovenščini *é* : * *ogblējь* > *Oglej*. Še jasneje je izkazana narava prvotnega slovenskega *é* po dejstvu, da se je vulg.-rom. * *padriarca* za lat. *patriarca* v slovenščini

prevzelo kot *podréka* (drugi *-r-* je bil po disimilaciji zatrt; pogostno rodbinsko ime v beneški Sloveniji; lastnina oglejskega patriarha na Sorškem polju se imenuje *Podreče*; prim. še *podreka* v Razvodu istrskem, za substitucijo sólo pa še *Drénopolje* iz *Hadrianopolis*), kjer je *é* = *iä* substituiral tuje *ia*.

Jezikovni odnosi med prvotno slovenščino in bavarščino nam glede sl. *é* pravitako povedo, da je bil *é* širok glas s palatalno naravo. Razmere v medsebojnem načinu substituiranja v tem jezikovnem predelu niso take, da bi omenjeni zaključek kar takoj jasno videli; upoštevati je namreč treba dokaj različnih jezikovnih faktov, kakor to, da je bavarščina sama imela več po kvaliteti med seboj različnih *e*-jevskih vokalov, ki so se v teku časa tudi še naprej različno razvijali, dalje pa še to, da je tudi sl. *é* bil za tuja ušesa dvojne vrste, kar je zaviselo od tega, ali je bil dolg ali kratek; končno prihaja vedno v poštev tudi še različna, zdaj starejša, zdaj mlajša doba izposoditve. Vendar pa nam vse te, četudi različne substitucije, govore dovolj jasno — če jih vzamemo pa kot pojav zase, pa celo izredno dokazilno — da je bila fonetična vrednost *é* v prvotni slovenščini še prav ista kot v praslovanščini. Sledeči primeri bodo to pojasnili. Gotovo zelo stara izposojenka (udeležila se je še starobavarskega premika glasu $b > p$) je rečno ime *Pielach*, *Bielaha* 811 iz sl. *béla*; ta zapisek nam pove, da je bavarščina v ti besedi govorila svoj diftong *ię*; ki je v nji nastal iz zapadnogermanskega širokega *ē* (teoretično bi mogli soditi, da je sl. *béla* dalo, če je bilo zelo zgodaj sprejeto, tudi v bav. *bēla*, ki se je po bav. razvoju pozneje izpremenilo v *bięla*; ali pa je bavarščina že imela *ię* iz *ē* in je slov. *béla* slišala kot *biāla* ter ga substituirala z najbližjim svojim *bięla*). Za tak zap.-germ. *ē* je bilo v rabi tudi pisanje *ia*, *ea*, ki še jasneje pričajo o široki kvaliteti in ker podajajo sl. *é*, izpričujejo tudi zanj enako kvaliteto. Tudi nekaj zamenjav sl. — *mérъ* v osebnih imenih z nem.

—*mar* (ide. potekata obadva iz iste osnove) smemo semkaj pritegniti, čeprav jim ne gre tolikšna dokazilna vrednost kot drugim pojavom; prim. *Cheitamar*, *Cheitmar* za *Chotimérъ*, *Ztoimar* za *Stojimérъ* v VIII. stol. (enako stvorjeno, a pristno germansko pa je na prim. *Oudalmar*). Iste vrste kot zgornje *Bielaha* je *Friesach* 860, 982 (današnja nem. koroščina govori *frīazax*) za slov. loc. pl. *bréžachъ* k nom. *bréžane* (pozneje *bréže*), *Rieken* iz *réka* itd. Pravtako imamo tudi v obratni smeri enako substitucijo t. j. slovenske besede, izposojenke takih bav. besed, ki so imele zap.-germ. \bar{e} , za kar so ob času prevzema govorile *ię*, *iä*, so ta bavarski diftong substituirale s slov. \acute{e} ; ker je pa stara bavarščina imela *ie*, *ea*, *ia* ne samo za \bar{e} , marveč tudi za nekdanji diftong *eu*, ki je preko **eo*, *io*, *ęo*, *ea* prešel v *ię* (*iə* do danes), so mogli tudi ti diftongi, kadar in če so ob času izposoditve imeli v sebi že izrazito \ddot{a} -jevsko barvo, biti sprejeti kot slov. \acute{e} . Za to prim. *ziagal*, *ziegal* > slov. **cęgъlъ*, dan. *cęgəl*, gorenjsko *cęgu*, dolenjsko *cęigu*; *spiagal*, *spiegäl* > slov. **špęgъlъ*, gor. *špęgu*, dol. *špęigu*; stvnem. *chręg*, *widarkręgi*, *widarkriegelin* > slov. **kręgъ*, glagol *kręgati*, dol. *kręgat*; stbav. *biezza* > slov. *pęsa*, dol. *pęisa*, kraško *pięsa*; stvnem. *kriach* (*boum*) > slov. **kręcha*, *kręha*; v vseh teh bav. besedah je diftong *ie* nastal iz zap.-germ. \bar{e} , v sledečih pa je iz germ. *eu*: stvnem. *spioz* > slov. **špęsъ*, dol. *špęis* pri Trubarju in Dalmatinu; stvnem. **lioā* »Leuchte« > slov. **lęva*, kor.-slov. *lięua*. Bavarščina pa je imela tudi širok monoftong \bar{e} (v koroških in štajerskih nem. dialektih govore zanj zdaj \bar{e} ali pa *ea*) in tudi tu vidimo, da dá bav. \bar{e} v slov. \acute{e} in da dá slov. \acute{e} v bav. \bar{e} , kar je nov dokaz za označeno fonetično vrednost slov. \acute{e} ; stvnem. *slęo* (določna oblika *slęwer* »stumpf, träge«; ta bav. \acute{e} poteka iz germ. *ai*) > slov. **šlęva* »Memme«, gor. *šlęua*, dol. *šlęiva*; slov. *bręzъno*, *bręzovo* > bav. *Vresen* 1288, *Vreezen* 1353, *Frezow* 1275, *Vrezawe* 1305, danes nem. *fręasn*; *bęla* >

bav. *Velach* 1441, dan. *ŕealæx*; *Trébno* > nem. *Tref-fen*, dan. *tręafn*; * *prél'ubél'v* > nem. *Preblau*, *Pre-lubell* 1288, dan. *pręawl*; *lécha* > nem. *leşahn*, *sénvca* > *cenicn*, *chrénz* > *khřęan*; slov. *é* v imenih *Andrej*, *Jernej* (* *andrějv*, * *-ernějv*) poteka iz bav. *ē* (kor.-nem. *Andręa*), ki je zastopnik cerkveno-lat. *ē* (gl. spre-daj pri imenu *Oglej*; kor.-slov. *Patrnúž* je izposojeno iz lat.-nem. *Bartholomäus*; križanje in večkratno izpo-sojanje iz različnih virov je pri imenih pogostno, prim. *Janež*, *Janž* proti *Janez*; *Juvan* proti *Ivan*). Pri izpo-sojenkah *rěva* iz stbav. *hriuwa* in *kěcha* (*keiha* pri Trubarju; gor. *kěxa*, notr. *kíxa*, štaj. *kájxa*; kor. *čiha* more biti iz nem. *kiche*, če ni posplošeno iz go-vorov, ki imajo za *é* praviloma *i*) za * *kíhha*, srvnem. *kiche* gre za izposoditev iz takih nem. (dial.) oblik, ki so imele v sebi takšno razvojno stopnjo korenskega vokalizma, da je njegova barvenost mogla pri Slo-vencu napraviti vtis domačega *é*; za *rěva* je bila to oblika * *ręüwa* (na takšen diftong sklepamo po da-našnjem *oi* iz *ou*, *öü*, *eü*, *iu*, prim. kor.-nem. khroinen iz *gi-hriuwan*), za *kěcha* pa oblika, ki je mlajša kot *kiche* in je pričela dolgi *i* že diftongirati t. j. * *kiiche* ali celo že *keiche*; pri obeh besedah gre, kakor vidimo po *eü* in *ei*, že za mlajšo dobo (po XI. stoletju) in ta način substitucije ni več važen za določevanje gla-sovne vrednosti prvotnega slovenskega *é*, saj je tudi slovenski substitut bil v ti dobi drugačen in ne več stari *é*.

Videli smo, da je sl. *é* podan z bav. *ie* ali *ę* in obratno; vprašati se moramo še, zakaj je pri *é* dvojna substitucija in kje so vzroki za to ali ono obliko. Dife-renca *ie* : *ę* (z današnjimi refleksi izraženo *ia* : *ea*) ima svoj izvor v slovenski razliki: v najstarejši alpski slovanščini moramo razlikovati dva *é*, kratko akutira-nega in pa dolgega (dolgi je bil kvalitetno enak kot neakcentuirani); ko so se kratko akutirani zlogi podalj-šali, je ta razlika izginila in odslej nastopa zanj samo en nem. substitut, namreč *ę* (refleks za zap.-germ. *ai*);

ko so pričeli v slov. dialektih dolgi zlogi z *é* dobivati napeto artikulacijo in ozko vokalno kvaliteto, je ta nova ožina, ki se je čedalje bolj bližala diftongu *ie* (današnji kor. slov. dialekti imajo zanjo *iə* ali celo že *ī*), če je bila sprejeta v nemščino, bila nameščena z nemškim diftongom *iə*; tako so torej nem. *iə* za sl. *é* iz zelo različnih osnov potekli, deloma so prav stari, deloma pa prav mladi in podajajo že slov.-dial. re-flekse. Na Koroškem imamo na prim. ime *Rieken* = *riakŋ* poleg *Rekken* = *reakŋ*; prvo je mlajše, iz kor.-dial. * *réka* ali *rięka*, drugo je starejše, ko se je v koroščini govorilo še *rékã* ali pa *réka* in se dolgi *é* še ni zoževal. Staro substitucijsko razliko *ie* : *ē* nam pa pojasni različna slovenska kvantiteta in od nje zavisna različna kvaliteta *é* : slov. *ě* so Nemci substituirali s svojim *ie*, slov. dolgi *é* (cirkumfektirani in novoakutirani, sekundarno slov. podaljšani, interno nem. akcentuirani) pa s svojim *ē*; z drugimi besedami rečeno: ker je bil dolgi *é* širok glas, je bil najbolj podoben nem. *é* iz zap.-germ. *ē* (najzgodnejša doba; morda v *Pielach* gl. gori), in nem *é* iz zap.-germ. *ai*; ker je bil slov. nadkratki *é* jasen, je bil najbolj podoben nem. *iə*, *ię*. Da je Nemec slišal akutirani *é* kot glas, ki je po kvaliteti ožji kot dolgi ali neakcentuirani *é*, temu je vzrok to, da mu pri slovenski kračini kvaliteta ni bila tako jasno zaznatna kot pri dolžini, da mu je za nadkratki *é* manjkal enakovreden lasten substitucijski vokal, zaradi tega je moral zanj uporabiti svojo dolžino in da mu je v ušesu zvenel predvsem oni timbre vokala, ki je bil intenzivno artikuliran; slov. *ě* je slišal nekako kot *ěě*, slov. dolgi *é* pa kot *ěě* in le intenzitetno in tonično povzdignjeni vokalni element mu je bil izrazito širok; zato je *ěě* nadomestil s svojim *ię* = zap.-germ. *ē*, *ěě* pa s svojim *ę* = zap. germ. *ai*.

Za palatalno naravo prvotnega *é* imamo dokaz še v dejstvu, da sproži *é* v nem. oblikah preglas: lok. sing. *gradocé* > nem. *Graetz* 1130, dan. *Graz* (-a je

že nem.-dial. refleks za nekdanji *ä*); lok. pl. *blatéchtz* > nem. * *vlatex*, *vlätex*, danes *Flattach* (zopet z mladim *a* iz *ä*); lok. pl. *doléchtz* > * *dölex*, *Doelach* 1267, danes *Dellach* (v izgovoru *deala*, *dēlax*, *dēälax* z regularnim nem.-dial. refleksom za preglrašeni *ó*); lok. sing. *sovvré*, *souré* > nem. * *zoure* in po pravilnem razvoju preglrašene *öu* > *öü*, *öü*, *äü* > *ai*, danes *Zaier* itd. Ne bi sodili skladno z današnjimi slov.-dial. pojavi, če bi za take primere sprejemali slov. že zoženi *é* v kratkih zlogih; pojav *človék* > *človik* (pri Trubarju; danes v Prekmurju) je namreč mlajši in povrh vsega ni znan onim slov. dialektom, ki nam za to staro dobo in za odnos do nemških glasov dajejo gradivo, namreč severno-zapadnim, v prvi vrsti koroškimi, kajti v njih zoženja *é* > *i* nikdar ni bilo (zilj. *čòyák*, rož. *čouäq*). Če je *é* sprožil nemško preglrašanje, se je to moglo zgoditi le zato, ker je bil zlog z *é* palatalno slišan.

Široko naravo prvotnega slovenskega *é* dokazuje tudi še slov. sekundarni *é*, ki je nastal kot asimilacijski produkt iz skupine *-oje-*: *moje* > *mé*, *mojega* > *méga*, *dobrajego* ali *dobrojega* > *dobrēga*, *vojevoda* > *vēvoda* (pri Trubarju *viuda* iz dolenjskega *vivuda*, po Gorenjskem priimek *Vivoda*) itd. Intervokalični *-j-* je kot oslavljeni široki *j* = *ɛ* naposled onemel, obe kračini *o* in *e* sta bili široki; asimilacija ima nekako tale razvoj: *oje* > *oɛj* > *āɛ*, *aɛ*, *āɛ*, *ɛɛ* = *ē* in ob času dosege tega štadija enako tedanjemu refleksu za *é* = *ē*. Tudi v stari češčini se je ta pojav izobrazil, a v nji produkt skrčenja ni sovpadel z *é* (prim. *dobrēho*), iz česar moremo zaključiti, da je ob postanku stčes. *ē* iz *oe* vokal *é* bil že v razvoju zoževanja, kvalitativno torej različen od širokega *ē* iz *oe*. Kontrakcijo *-oje-* > *-é-* imamo v jeziku brižinskih spomenikov že izkazano: *me*, *mega*, *diniznego*, *zuem*, *vucfne* < *věčnoje* itd.; za *é* je v tem spomeniku vedno pisan *e*, v dolgih in kratkih zlogih (le dvakrat, obakrat v izglasju, je pisano *ie*: *pozledge* in

ninge poleg *nine*); ker je jezik teh spomenikov pač neka zapadna koroška slovenska dialektična oblika 10. stoletja in še v ničemer ne kaže na današnjo koroško razliko med dolgim in kratkim \acute{e} ($i\grave{a} : a, \ddot{a}$; v starejši dobi $\bar{e} : \grave{e}$), je bil morda proces različnega obravnavanja komaj šele začet ali pa še niti to ne ($\bar{e} : \grave{e}$ ali pa še $\bar{e} : \grave{e}$). Na vsak način, eno stoletje prej ali pozneje, pa nam vse to pravi, da je današnja slovenska dialektična razlika $ie : e\grave{i}$ za \acute{e} (sev.-zap. ie proti juž.-vzh. $e\grave{i}$; ie poteka iz starejšega \bar{e} , $e\grave{i}$ pa iz starejšega \bar{e}) pojav, ki je nastal na teh tleh in ima slov. dialektični značaj, čeprav sta ta in oni pas geografsko zvezana s kajkavskim oz. čakavskim enakšnim pojavom. Za vse slovenske dialekte t. j. za slovenski jezik moramo za njegovo prvotno razvojno dobo sprejeti ta-le razvoj sl. $\acute{e} : \acute{e} = i\ddot{a}, e\ddot{a}, 'a, \ddot{a}, \bar{e}$. Kdaj se je \bar{e} pričel dialektično zoževati, tega točno ne moremo ugotoviti; v koroščini je \bar{o} doživel enakšno obravnavanje kot \bar{e}, \acute{e} ; za ime *Škofiče* ima koroška nemščina danes *Schiefling*, ki nam za preteklo dobo odkriva oblike **schüefling*, **škuef(l)ing*, **škuefik* in ta oblika more podajati slov.-kor. **škuefiče*; substitucija slov. \acute{e} z nem. k in razvoj nem. $\acute{s}k > \acute{s}$ kažeta, da je bilo nemško ime vsaj že v 11. stoletju v obliki **škuefik* dano; nem. ue bi moglo izražati slov. \bar{o} ali pa tudi že kor-slov. uo iz \bar{o} ; v tem primeru bi se tudi \acute{e} v ti dobi v koroških dialektih mogel glasiti že ie , gotovo pa že \bar{e} . Tako moremo vsaj domnevati, da se omenjeno slov.-dial. zoževanje \acute{e} v dolgih zlogih pač ni moglo prej pričeti kot nekako v 10. stoletju.

7. Različne asimilacije in redukcije glasov v območju slovenskega konzontanizma so pričele nastopati šele potem, ko sta \mathfrak{z} in \mathfrak{v} v fonetično šibki poziciji onemela (10. stoletje); v glavnem so psl. konzonanti v slovenščini ostali neizpremenjeni, le ena važna izprememba se je že zgodaj izvršila, ta namreč, da so konzonanti v legi pred sprednjimi vokali otrdeli, kar se je zgodilo že do 10. stoletja, kakor moremo

sklepati po tem, da sta *ѵ* in *ѷ* sovpadla v *ə*, *i* in *y* pa v *i*; kar je še drugih pojavov v slov. konzonantizmu, so zvečine vsi nastali že v dialektičnem razvoju; za zgodnjo dobo prideta v poštev samo dva, in sicer razvoj skupin *tl*, *dl* in pa razvoj psl. palatalnih *ʃ* in *ʄ*.

Po običajnem mnenju sta se skupini *tl* in *dl* že v praslovanski dobi v vsi južnovzhodni psl. dialektični oblasti asimilirali v *-l-*, zapadna praslovanščina pa je obdržala *tl*, *dl*; v glavnem je to pravilno, vendar pa zahtevata dva otoka pojasnitve: severnoruski dialekt pri Pskovu in Novgorodu govori *kl*, *gl*, ki predstavljata le varianto starega *tl*, *dl* in slovenski ziljski dialekt ima tudi še *tl*, *dl*. V slovenščini pa je bilo ozemlje neasimiliranega *tl*, *dl* nekoč še mnogo večje; ugotoviti moremo, da sta ves slovenski sever in zapad govorila še dolgo po naselitvi v Alpah neizpremenjeno *tl* in *dl*. To izpričujejo sledeči pojavi. 1. V Alpah so nam za zgodnjo dobo izkazana imena z neasimilirano skupino; če so jih takrat prevzeli Nemci, se nam ta skupina še v današnjih nemških imenih (z eventualnim nemškim internim dialektičnim nadaljnjim razvojem) kaže; prim. *Dudlébe*: pisano *Dudleipin*, *Tudleipin*, *Dudleipa*, *Tudeleipin* 840—984 v osrednji vzhodni Štajerski (nekako v pasu Radgona—Špilje); sl. *Jedlovo* > nem. *Gerlaw*, *Yerlaw* 1430 (v nem. dial. je *dl* prešlo v *rl*) ima tudi obliko *Ilawn* 1354, *Yelawn* 1430, danes *Jellach* v dolini Murice (druga oblika more biti mlajša izposojenka iz že asimiliranega slovenskega *jelovo*, verjetneje pa je, da gre za interno nem.-dial. asimilacijo *dl* > *l*); današnje *Elz* pri Weitzu na Štajerskem ima v starih zapiskih oblike *Edlnicz* 1383, *Edlicz* 1387 in je istega izvora kot *Edlitz*, *Edlize* 1083 na Nižjem Avstrijskem ali današnje *Selz-tal*, nekoč *Ediltscach* 1080, *Cedelse* 1110, *Zedelic* 1185, ali *Zeltschach* > *Zedelsach* 898 na Koroškem, kjer so še imena *Zedl*, *Zödl*, *Zedlingerhof*, *Zedlitz* itd., vsa iz slov. osnove * *sedlo* »Sitz, Besitz« > *selo* (*sedlŭce*, *sedlŭčachъ*); na Kozjaku je še zdaj Jedlovník, nem.

Jedloneck, 1289 pa *Jelonich*, 1372 *Jelonik* (pač po govoru sosednjih Goričancev zapisano); ime *Močidlo* se glasi v nemški obliki *Muntschiedel* 1495 (pri Frohnleitenu na Štajerskem), drugo pa *Ötscherl* (z *dl* > *rl*), *Oschelling* (*dl* > *rl* > *ll*) na Štajerskem (>*am Motscherl*« se je dekomponiralo v **am-očarl*); *sedl'ane* > ital. *Sedegliano* pri Tagliamentu; lok. pl. *jedlachz* > *Edilah* 1043 > dan. *Adegliacco* na Furlanskem. — 2. Po zožitvi tega severno-zapadnega pasu z *-dl-* v obeh smereh (od vzhoda proti zapadu in z juga proti severu) je danes od njega ostala le še najskrajnejša zapadna obrobna ploskev, na kateri se govori ziljski dialekt, ki ima za psl. *tl*, *dl* isti razvoj kot zapadna slovanščina: *šiduo*, *vidle*, *vidlce* in pa *kāuc*, *šōu*, *šūà*, *gruo*. — 3. Relikti pa so tudi še v drugih koroških in zapadnih dialektih ohranjeni: oblika *modliti* je znana po savinjski in mislinjski dolini, v mežiški dolini in na Kozjaku (nekoč je bila doma tudi na Koroškem, kjer pa jo je izpodrinila tujka *žebrati* iz nem. **sefern*); v rožanskem dialektu govore *jéu*, gen. *jeli*, Megiser in Gutschmann pišeta še *jödla*, *jedwa* in tudi danes je še v rabi *jéduou* *lís*; *vědlz*, *vědnoti* (*dl* in *dn* sta se vzajemno podpirala) sta z *-d-* ohranjena ob zgornji Soči, v Benečiji, Režiji, na Koroškem in na Kozjaku, prim. rez. *wädlo*, rož. *roža vědne*, remš. *vědlę rúqže*. — 4. V brižinskih spomenikih bemo *modliti*, *modlim* in tudi še *vzedli*. Le za Kranjsko nimamo nobene oblike z *-dl-* sporočene; viri nam za ta pas potekajo itak iz mlajše dobe in domnevati bi smeli, da se je asimilacija *dl* > *l* na jugu vršila prej kot na severu in da zato ni iz teh krajev nobene priče za staro skupino; najstarejše ime *Celsah* 973 ima že *-l-*. A tudi za ta pas moramo nekemu drugemu pojavu pripisovati večjo pažnjo in pomembnost: v oblikah participa *bodla*, *padla* itd. je z zgornjim pojavom *dl* > *l* nastalo *bola*, *pala*; v slovenskih dialektih pa imamo v vsem severozapadnem delu *bodla*, *padla*, ki obsegajo vse ono ozemlje, na katerem mo-

remo za starejšo dobo po zgornjih indicijah sprejeti neasimilirano *-dl-* in še več: tudi rovtarski in notranjski govori, vsa gorenjščina in savinjščina imajo še *padla* proti kraškemu, dolenjskemu in osrednjemu ter vzhodnemu štajerskemu *pala*. Ozemlje oblike *padla* je geografsko strnjeno in predstavlja severno-zapadno obrobno ploskev s starim, neasimiliranim *-dl-* in obsežen podaljšek v južnovzhodni smeri. Res je, da je *padla* dobilo svoj *-d-* (ali pa ga vzdržalo) po prez. *padem*; to vzdrževanje se je pojavilo takoj, ko je *dl* prehajalo v *l*; zemljepisna strnjenost ozemlja z oblikami tipa *padla* govori torej za to, da se je na tem ozemlju vršil pojav $dl > l$ in ž njim pojav vzdrževanja ali obnavljanja oblike *padla*. Tako moremo vsaj domnevati, da se je *tl*, *dl* v prvotni alpski slovanščini govorilo neasimilirano po vsem višinskem alpskem predelu; od vzhoda sèm prodirajoča inovacija *l* za *dl* pa je zajemala čedalje globlje v ta pas in pustila do danes izven svojega vplivnega radija samo še ozemlje ziljskega dialekta. Vsaj za ta severno-zapadni del alpske slovanščine moramo reči, da je njen pojav $dl > l$ izvršen v Alpah, v dobi do 12. stolejta in da je nezavisen od ruskega pojava $dl > l$ in najbrž tudi nezavisen od prvotnega južnoslovanškega $dl > l$ (stara cerkvena slovanščina ima že *-l-*), od katerega pa je bil pozneje vplivan ob vsi svoji južnovzhodni meji. Določiti čas, kdaj se je asimilacija alpskega $dl > l$ izvršila, že po tem, kar je bilo rečeno, ni možno. Omejena je bila le na intervokalični *tl*, *dl* (v skupini *konzonant + dl-* je bil *-d-* reduciran že v praslovanščini; ta redukcija nima z našim pojavom nič skupnega, je pa istovrstna s konzonantičnimi redukcijami, kakor *skn*, *stn* > *sn*, * *čerti* iz * *čerpti* itd.; iste vrste je tudi redukcija *-d-* v ziljskem in zap.-slovanškem *šla*, *tkalca*); vzglasna *tl*, *dl* (*tlaka*, *dlan*), ki sta že eksistirala ob času alpsko-slovanškega razvoja $-tl- > l$ (prim. v listini iz l. 860 *Tudleipin* poleg *Labantam*, *Trebinam*), sta svoj *t*, *d* obdržala, ne morda iz etimo-

loških razlogov, marveč zato, ker je bila artikulacija v vzglasju različna od one v sredi besede (*dl- : -dl-*; v *-dl-* ob tem času *-d-* ni bil več izraziti *-d-*, marveč se je že bližal po gotovih artikulacijskih elementih artikulaciji *l-a*, ž njim dal kmalu nato *-ll-* in končno *-l-*; prim. *polne : dne, veniti : dno* itd.).

8. Že v praslovanščini sta pričela obadva elementa v skupini *tj, dj* drug na drugega vplivati asimilacijsko in ta težnja je potem v razvoju posameznih slovanskih jezikov rodila znane različne historične reflekse. Sodeč po teh, moremo imeti *t'* in *d'* za rezultat praslovanskega začetnega razvoja; ta dva mehka soglasnika sta bila artikulirana visoko na trdem nebu, v pasu, kjer se artikulira glas *j*. Slovenščina spada k onim slovanskim jezikom, ki imajo zdaj za *t'* in *d'* afrikate. Za prvotno slovensko jezikovno dobo nam je najprej treba odgovoriti na vprašanje, ali je alpska slovanščina imela še prepalatalna zapornika *t'* in *d'* ali pa je začetni zapori že sledil homorganski spirantični element. Za prvo govori sledeče dejstvo: iz razmerja slov., kajk. in čak. *é(ě)—j* za psl. *t'—d'* proti štok. *é—đ* in iz geografske razširjenosti in lege obeh zastopstev moramo sklepati, da je: 1. *j* iz *d'* starejšé kot *é* iz *t'*; 2. da štokavski dialekt tega starejšega procesa ni razvil, marveč je obenem *t'* razvijal k *é*, *d'* pa k *đ*; 3. da je geografska lega enega kot drugega pojava izraz inovacijske skupnosti, ki je nastajala pri enakšni legi imenovanih dialektov, kakršno imamo še danes t. j. da je ta inovacija nastala na teh tleh po naselitvi Slovanov na Balkanu in v Alpah. Ker se je *j* razvil neposredno iz *d'*, se nam *d'* izkaže kot glas prvotne zapadne južne slovanščine in alpske slovanščine; isto velja tudi za *t'*. Primeri kakor *Koroško* za predslov. *Carantia* (gl. spredaj) nam velevajo nastavek * *korq'tv*, vendar iz njih eksistenca prvotnega slov. *t'* ni tako trdno dognana (predslov. ime je moglo imeti v lokalnem vulg.-lat. govoru takšen glas, da ga je slovanščina mogla substituirati s svojim *é, ě*; prim.

lat. *Sontius* > sl. * *sqča*, a tudi * *sqča* ni izključeno, saj govore na Krasu *sučá* in ne * *suča*; mogel pa je slov. jezik že imeti *č* iz *č* in bi ime od vsega početka bilo imelo obliko * *sqča*), kakor iz zgornjih dejstev in nasprotij samih. Ker se svetniško ime za lat. *Georgius* glasi pri Slovencih *Jurij*, gen. *Jurja*, pri Čakavcih *Juraj*, *Jurja*, pri Štokavcih *Đurađ*, *Đurđa* in se obseg teh oblik popolnoma krije z obsegom *meja* : *međa* za psl. * *međa*, moramo za prvotno slov. in shrv. obliko nastaviti * *durčdč* iz * *geōrgeŭ*-. Za najstarejšo alpsko slovanščino sprejmemo zato še prava zapornika *č* in *d* z isto glasovno vrednostjo, ki sta jo imela v zadnji psl. jezikovni dobi.

V dobi prvih odnosov med slovenščino in bavarščino v Alpah pa je slovenščina že imela štadij *č*—*j* iz *č*—*d*; ni namreč nobenega znaka, ki bi kakorkoli kazal na *d*; tako zgodnja izposojenka kakor *skčdčvč* iz stbav. *scugin* »Scheune« (iz dobe, ko sta *č* in *v* še v vsaki poziciji eksistirala; nekako 9. stoletje) ima za tuji *g(i)* glas *d(v)* in ne *d*, ki bi sicer mogel postati substitut za mehki *g(i)*; najbrž ga slovenščina ni več imela. Isti štadij, morda že nekaj mlajši celo, nam odseva iz brižinskih spomenikov: *č* (ali še pravi zapornik *č* ali pa že spremljan z rahlim *š*) je pisan tako kot glas *k* (zapornik) z znaki *c*, *k*, *ch*, *ck*, za *d* pa kažeta znaka *i*, *g* na glas *j*. Za zapornik *č* govori tudi substitucija tega glasu v bavarščini; stara bavarščina ga je nadomestila z neaspiriranim *k*; v starih izposojenkah, sprejetih še pred stbav. premikom *k* > *kx*, se je tudi *k* iz slov. *č* premaknil v *kx*, v mlajših (po omenjenem premiku vzetih) pa se je *k* iz slov. *č* obravnaval tako kot domači bav. lenirani *g* (iz germ. *g*) t. j. v izglasju preide v *kx* in v koroških dialektih pozneje onemi, v notranjosti besede pa sovpadе s *-kk-*; primeri za to: sl. krajevno ime * *žitč* (nom. pl., ime članov zadruga, rodu starešine *Žitka*; današnje slov. ime *Žitiče* je stari akk.) > nem. *Sitig* 1385, danes pisano *Sittich*, govorjeno *sittę* (-ę iz -i);

slov. * *malostiŕi* (enakšno ime po osebnem imenu *Malosta*) > nem. *Mallestig*, v 13. stol. *Malstich* (slov. ime * *málostiče* akk. je po redukciji neakcentuiranega -i- in po asimilaciji *stě* > *sě*, *šě* dalo današnje kor. *máuošče*); lok. plur. * *peľachъ* (> slov. *Peče* t. j. nom. pl. za staro *Pečane*) > nem. *Peccah*, *Pekach* 1238—61, *Pekkach*, *Pegga* v 16. stol., *Pöggau* v 17. stol., danes *Pöckau* (v Ziljski dolini); *Pecah* 1050, *Becca* 1145, danes *Peggau* pri Grazu na Štajerskem; slov. * *staritъ* > štaj.-nem. *Starick* »žitna mera« itd. Kakor se zdi po vsem tem eksistenca slov. *ġ* do gnana, tako ji enako odločno ugovarja dejstvo, da je stara bavarščina s svojim *k* substituirala tudi sl. glas *c*, in sicer oni *c*, ki je nastal po tkzv. tretji psl. palatalizaciji; za slov. *Žabŕnica* ima bavarščina *Sabiniche* 1110 (danes *Sarning*), slov. *rybŕnica* > bav. *Rubinicha* 1082 (danes *Raming*), slov. *plužŕnica* > *Plausnich-bach* 1245 (danes *Pleislingbach*); torej more bav. *k* substituirati slov. *c* in analogno tudi v prejšnjih primerih ne kaže na slov. *ġ*, marveč že na *ć* iz *ġ*. Pa tudi tako preprostega sklepa ne smemo storiti. Že od zgodnjih časov najdemo bav. *z* za slov. *c*: *Sabniza*, *Kurciza*, *Moriza* 860; dalje imamo pri istem imenu zdaj *k*, zdaj *z*: *Fustrich* 1169, *Vaeustritz* 1269, danes *Feistritz*; *Levsnich* 1173, *Leusnitz* 1274, danes pa *Leusing*; s tem moramo primerjati slov.-nem. poimenovanja tipa *Jesenice* : *Assling*, *Travnice* : *Trabenig* t. j. Nemci so sprejeli ime v nominativni obliki, Slovenci so ga posplošili v lokalni: prvotni slov. nom. *jesenik* »jesenov gozd« je ohranjen v *Assling*, lok. *jesenicé* (starejše *jesenŕnikъ*, -*cé*) pa se je oblikovno pojmoval kot nom. akk. plur. *a*-jevskega imena, odtod slov. *Jesenice*, -*am*, -*ah*; isto velja za *travnik*: lok. *travnice*, *lužŕnikъ*: *lužŕnicé* itd., skratka, bav. *k* bi ne bil substitucijski glas za slov. *c*, marveč bi podajal slov. *k*. Ali, zopet je težko reči, da je bav. -*ika* le za slov. -*ikъ* in ne tudi za slov. -*ica*; moremo reči, da je -*icha* za slov. -*ikъ* in da predstavlja menjavanje med -*icha* in

-its slovensko rabo nominativa poleg lokala na *-icé* (ta lokal je celo mogel k lok. *rybnicé* ob nom. *rybnikъ* sčasoma in deloma radi nastale menjave med končnicama *-é* in *-i* v lok. sing. fem. privedi do tega, da se je staro ime *rybnikъ* nadomestilo z *rybnica*). Na drugi strani pa je zopet malo verjetno, da bi prav v germaniziranem slovenskem ozemlju tako pogostna bila krajevna imena na *-ikъ*, dočim so v današnji Sloveniji redka, ona na *-ica* pa so podana v oni izmeri kot tamkaj imena na *-icha*. Če še to dejstvo uvažujemo, da je bav. substitut *k* za slov. *ť* izkazan na vsem alpsko-slovanskem ozemlju, na severu in na jugu in da je *k* za slov. *c* omejen le na severni pas, ki je zgodaj prišel v kontakt z bavarskim elementom, potem se nam kot rezultat more izluščiti to-le dognanje: 1. *-icha* more v tem ali onem imenu podajati slov. *-ikъ*; 2. če pa je kdaj za slov. *-ica*, tedaj je bil v zadevnem slov. govoru glas *c* šibko africiran in ga je bavarsko uho občutilo še kot zapornik (*c = tʰ*). Razlika med *c* in *ť* (ali istočasnim refleksom za *ť*) pa je bila, nanašati se je mogla seveda le na jakost spirantičnega elementa; v brižinskih spomenikih sta oba glasova stalno in točno grafično razmejena. Če imamo i za sl. *šč* iz *skj* i za sl. *šť* iz *stj* v stari bavarščini *st* (*gradišče* > *Grades*, danes *grādest*; *ščavbnica* > *Stainz*; *L'ubigoštv* > *Lubgast* 1173, danes *Ligist*), tedaj ta substitucija še ne kaže na povsem enakšno slov. glasovno skupino, saj je le »substitucija«, ki manjših razlik, za tuje uho celo težko zaznatnih, ni mogla dojeti in tudi ne podati. Da pa je eksistirala razlika med *šč* in *šť*, to nam povedo brižinski spomeniki, ki pišejo *fk* za *šť* (*crifken* I. 13) proti *ft* za *šč* (*este* II. 41; *poftedifi* III. 50); ker znači *ft* glasovno skupino *šč*, *fk* pa *šť* (kakor *k* glas *ť*), zato *ť* ni mogel imeti glasovne vrednosti *č*, sicer bi za *šč* pričakovali pisavo * *fk*. Skratka moremo torej reči: postanek glasu *č* iz *ť* zahteva prehodnje stopnje *ťx*, *ťʰ*, *ťs*; sprva je alpska slovanščina še imela *ť*, ki pa je — tu prej, tam po-

zneje — pričel dobivati ob pomiku jezika proti dlesnom šibek spirantičen element; dokler je bil ta spremeljevalec šibek, je bavarsko uho slišalo še vedno le krepki zaporni element in substituiran je bil samo ta, tako da je i slov. *t'* i iz njega sčasoma nastajajoči *t^š* bil podan z bav. *k*. Tja do 11. stoletja je slov.-dial. *t^š* možen, drugod je že prej nastal *ć = t^š*, a v dobi od 6.—9. stoletja je pač še povsod bil čisti zaporni *t'* v rabi.

9. O akcentskih in kvantitetnih razmerah v jeziku alpskih Slovanov moremo le na splošno soditi, kolikor nam pomagajo nekatere zgodnje izposojenke in pa razmerje do drugih slovanskih jezikov. Iz nasprotstva med današnjim centralnim slov. *miza* in vzhodnoštaj. *mīza* ter na osnovi vulg.-lat. dolžine v **mēsa* sklepamo, da je ob času izposoditve bila v slovenščini psl. rastoča dolžina še ohranjena in da je slov. in shrv. krajšanje nastopilo šele pozneje. Tako sodimo tudi pri *lactūca* > *ločika* (*ločičje* ima analogični novi cirkumfleks po vzorcu *liko: ličje*) in pri slov. *Júrij*, čak. *Jüraj*, *Jürja*, štok. *Đurad*, *Đurđa*. Srdvnem. **kūše* bi pričalo za slov. *chýša*, tirolsko-kor. *Geislitz*, srdvnem. *giselitze* za slov. *kiselica*, ali, v teh in takih primerih moremo imeti opravka z nemškimi interno nastalimi dolžinami. V prvotni slov. dobi je pač še eksistirala akcentski tip *gréchъ* (predtonična dolžina je bila gotovo že rastoča), saj so se po njem ravnala imena kakor *križ* iz *križъ*, *Kránj*, *králj*, *Ptúj*; isto velja za enakšni tip s kratkim korenskim vokalom: *Blъcbъ*, **trъzъstъ* > *trst*, gen. *Trstā* (prvotno končno poudarjanje je razvidno tudi iz adj. *tržáški* iz *trъzъstъskъjъ*). Prav tako je takrat še živel tip *zvězdā*, ki je v sosednji čakavščini še zdaj ohranjen. Psl. metatonirani tip *sъna* je izkazan s tem, da se je po njem uravnala izposojenka *mъša* iz *missa*, v izposojenkah *pěsa*, *rěva* pa je podan novi cirkumfleks. Ko se je pozneje psl. ' skrajšal v ` in ko je za psl. ` nastopilo podaljšano ˘, so mogle izposojene akcentuirane kra-

čine biti samo akutirane (v poznejši dobi so se podaljšale): *chuhhina* > slov. * *kùchiña*, *kúhinja*; *vazzen* > slov. * *bàsati*, *básati*; *sëgen* > slov. * *žègən*, *žégən*; *gros* > slov. * *gròš*, *-a* > *gròš*, *gróša*; *vlëc* > slov. *blëk*, *-a* > *blëk* (in po domačem tipu *kònj*, *kónja* analogično *bléka*) itd.; uravnale so se te izposojenke v domače naglasne vrste, za katere je ta ali ona prvotna oblika podajala kontakt: *bášem* po *mážem*, *gróša* po *krópa*, *bléka* ali *péka* (nom. * *pëk*, danes *pék* po cas. obl., za nem. *peccho*) po *kónja* ali *kméta*. Po vsem tem moremo torej zaključiti, da so v prvotni alpski slovanščini bile ohranjene še psl. intonacije in psl. akcentsko mesto; predvsem pa je treba poudariti, da se je stari akut šele v alpski domovini skrajšal in da se je akcentski premik tipa *zlató*, *okó* izvršil šele tja pod konec I. tisočletja, potem, ko sta *ɹ* in *ɔ* v šibki poziciji onemela; tako bi vsaj smeli soditi po primerih *nohát*, *osát*, *sečárñ*, *lagák* proti *nohtá*, *sečná*, *læhkó* in po dejstvu, da sprejme novi poudarek tudi sekundarni *-ə*: *vozál* iz *ozlɹ*, *rebár* iz *rebrɔ*; seveda vsi taki sklepi niso povsem dognani, ker je vedno treba računati tudi z izpremembami morfološko-akcent-skega izravnavanja. Če imamo v brižinskih spomenikih pisano *ki bogu*, nas ta zapissek še ne sili k branju *kə-bogu* (= današnjemu dolenjskemu *γ-búgə*), marveč more podajati izgovor *kə bógu* in predlog *kə* bi imel sekundarni *ə* (po vzorcih *ot* : *otə* ozir. *od* : *odə*, *s* : *sə*; ali pa bi se *-ə* razvil, da se ohrani nezveneči *k*-pred sledečim *b*-). Če imamo v izposojenkah *véroh*, *líkoř*, *klóštər* itd. nepremaknjeni poudarek, tedaj so bile pač te besede izposojene že po premiku *zlató* > *zlató*, odtod tudi razlika v kvaliteti *o*-ja: *klúoštər* proti *akú* v dolenjščini; vendar pa so bile prevzete pred zaključeno diftongizacijo stbav. dolžin, torej nekako v 12. stoletju. Drugi primeri, kakor *drát*, *dratú* pa so jasne analogije po domačem *móst*, *mostú*.

10. O blikovni sestavi prvotne alpske slovanščine se nasploh še ni nič razlikoval od praslovan-

skega. Sicer je res, da točnih prič za to mnenje nimamo, vendar nas tudi neobsežni brižinski spomeniki in današnji dialektični arhaizmi upravičujejo, da smatramo različna izravnavanja, poenostavljanja, redukcije celih oblikovnih kategorij ali njihovih posameznih oblik za pojave mlajših, zelo pogosto celo že dialektičnih razvojnih dob. Sprva so pač še eksistirale kot samostojne fleksije *u*-jevska, *ū*-jevska in konzonantične, ki so šele pozneje nanje pričele vplivati *o*-jevska in *a*-jevska in tudi razlika med *o*-jevsko trdo in mehko ter *a*-jevsko trdo in mehko je še bila ohranjena. Če se ne oziramo na časovne in krajevne razlike, ki so nastale po poznejšem vplivanju, je na prim. *u*-jevska fleksija, ki je današnja slovenščina kot samostojno oblikovno vrsto ne pozna, skoraj v celoti še izkazana: sing. *sinu* gen., *sinovi* dat., *sin* akk. (v briž. spom.), *sinu* vok. (prav tam), *sinu* lok.; dual *sini* nom., akk.; plur. *sinove* nom., *sinov* gen., *sini* akk., *sinmi* instr. (nobenega primera, čas in kraj odšteta, ni prav za prav le za instr. sing., dat. pl. * *sinəm*, dat. instr. du. * *sinma*, lok. pl. * *sinəh* in gen. lok. du. * *sinovu*); *i*-jevska moška sklanja se je za singular imena *gospodv* obdržala prav do 18. stol., za plural je pri imenu *ljudje* še zdaj v rabi itd. Če torej za najzgodnejšo dobo sprejmemo še psl. oblikovno bogastvo, pač prav nič ne zgrešimo in sledečih dejstev priča nam dá le prav. — 1. Samostojne in posebne oblike vokativa so v briž. spomenikih še v polni rabi in moči: *bože*, *gospodi*, *otče*, *sinu*; 2. v znanem obsegu uporabljeni gen. sing. za akk. sing. pri moških imenih v ti dobi še ni trdno ustaljen: akk. sing. *bog*, *sin*, *duh* v briž. spomenikih; 3. končnica *-i* iz *-y* v akk. pl. moških *o*-jevskih imen se še upira končnici *-e* iz *-ę* mehkih osnov: *grehi*, *grehe* (v II. in III. spom.); 4. historična, tkzv. brezkončniška oblika gen. pl. moških *o*-jevskih imen, ki je deloma še danes znana (*lás*, *zób*, *pás* itd.), je v jeziku briž. spomenikov še v prvotnem obsegu izkazana (*greh*, *močenik*, *zakonnik*) in *grehov* se šele kot

mlada novost pojavlja; 5. končnica *-é* v lok. sing. *o*-jevskih imen in v dat., lok. sing. *a*-jevskih je v briž. spomenikih še edino v rabi (*dele, tatbe*), zvečine tudi še zdaj v zapadnih koroških, rezijskih in beneških govorih, v dolenjščini 16. stoletja pa v končno poudarjenih primerih *duhé, dolé* (pri Trubarju *duhei, dolei*); 6. gen. sing. konzonantičnih osnov ima v briž. spom. še vedno končnico *-e*: *nebese, telese* in 7. tudi gen. sg. trdih *a*-osnov svojo staro končnico *-y* > *-i*: *slavi*; 8. nominalna fleksija adjektiva je v briž. spom. še živa (prav redki relikti so nam znani še iz 16. stoletja); 9. na staro *ū*-jevsko sklanjo nam kaže nom. *kri*, ki je šele pozneje po vzorcu *i*-jevske sklanje izpodrnil staro akuzativno obliko, oziroma je po istem vzorcu iz razmerja *kri* : *krv* (nom. : akk.) na osnovi ene ali druge oblike ali mešano še z osnovo *krv-* nastala dialektično tu ta, tam ona sklanja (*kri*, gen. *kriji* ali *krivi*; *krv*, gen. *krvi*); posredno pričajo tudi čak. oblike *smoki, praski, tiki, crki* itd. in starokajk. *kri* za to, da se je v severnozapadnem južnoslovanskem kotu *ū*-jevska fleksija dolgo držala; 10. po drugi psl. palatalizaciji nastali *c, z, s* se v oblikah s končnico *-i, -é* govore še zdaj po severnozapadnih slov. dialektih (v briž. spom. *blaze, človeci*); 11. pronominalna končnica *-go* v gen. sg. se umika analogičnemu *-ga* šele v 10. stoletju (v 2. briž. spom. le *-go*, v 3. *-go* poleg *-ga*; *-go* še danes v dveh, treh rezijskih oblikah); 12. imperfekt, aorist in kondicional so v jeziku briž. spom. še ohranjeni; rezijski dialekt ima še zdaj imperfekt, oblikovno je sicer vplivan po prezentu, funkcionalno pa je neizpremenjen; sledovi aorista so tudi rezijsčini še znani, za starejšo dobo so nam izpričani še za koroščino, kjer najdemo (v ziljskem dialektu) še modificirano obliko kondicionala; 13. prva oseba sing. prez. tematične sprege je v ti dobi imela še končnico *-o*, delj časa (morda tja do 15. stol.) *-o* (briž. spom. pišejo *-o = -o*; *-o* v conf. gen., pri nekaterih oblikah še v 16. stol., do danes osamljena raba *mo* iz *mogo*)

v rožanskem dial., *verjo* v ziljskem, *čo* in *čo* po Reziji in Benečiji ter v Beli krajini); 14. v II. sing. prez. ima jezik briž. spom. končnice *-si* (*jesi*; danes *si*) poleg *-s* (*vés*) in *-ši*: *-š* (*postediši*: *vzovues*); 15. psl. oblika I. sing. prez. starega perfektnega debela *véd-* je v tem spomeniku tudi še ohranjena: *védé*; 16. končnica I. plur. prez. je bila *-m* (*klaňam se*, *modlim*); 17. glagol * *es-* ima še vseskozi stare oblike: *jesm*, *jesi*, *jest*, plur. *jesm*, *sot* (poleg *jest* pričenja nastopati že oblika *je*); 18. v dualnih in pluralnih oblikah imperativa še ni prodrli analogični *-i-*: *ostaném*, *pome-ném*, *priméte*; 19. nom. sing. mask. participa prez. akt. ima staro in tudi že novo obliko: *imy* in *imoti*; 20. dualne oblike in dualna konstrukcija so bile takrat nasploh, danes pa so deloma še dokaj močno ohranjene.

Ta jezikovna oblika, ki smo ji v zgornjem opisu začrtali karakteristične poteze in razplet psl. razvojnih teženj, pa ni bila omejena samo na slovansko ozemlje v Alpah; prav enakšna je bila tudi pri onih Slovanih, ki so od začetka 7. stoletja prodirali na Balkan in si vso zapadno polovico Balkana izbrali za svojo novo domovino, t. j. pri Slovanih, ki so predniki današnjih Hrvatov in Srbov. Kake bistvene zaznatne jezikovne razlike med alpsko in zapadno-balkansko slovanščino v ti dobi ne moremo zaslediti. Če kar na kratko najvažnejše pojave pogledamo, ugotovimo, da sta povsod še eksistirala nosna vokala *ę* in *ǫ* (prim. shrv. *sot-* iz lat. *sanctus* v imenih *Supetar* itd.; stesl. ima še *ę*, *ǫ*), skupine tipa *tǫrt-* so bile tudi tu še neprestavljene (*Srémъ*, *Splétъ*; stesl. *alkati*, *aldii*; *Δαργαμηρός*; grš. alb., rum. izposojenke *мѣрца*, *tšerde*, *daltă*), enako *tǫrt-* (*Delmini* > * *dǫlmǫno*, *Duvno*; *Κούρινον* > * *kǫrǫkǫ*, *Krk*); povsod sta še živela *ъ* in *ь*, *y*, široki *ǫ = o* in široki *ě = 'ä* (prim. stesl.; shrv. * *pylotъ* iz *Pōlatum*; grš. *κάρυτα* iz *koryto*; *Aluta* > *olъtъ*, *Olt*; rum. *ea* iz *ě* itd.), prav tako tudi *ť* in *ď* (gl. gori o razmerju

Jurij: Đurađ), morda v najzgodnejši dobi celo *tl* in *dl* (rum. *mocirlă*, če je iz sl. *močidlo*, bi govorilo za to; Skokova razlaga iz *močvara* > * *močlara*, * *močarla* je prisiljena, sklicevanje na dejstvo, da je *-dl-* ohranjeno le v zapadni slovanščini, pa za južnoslovanske govore 6. stoletja ne pomeni nič; gl. še M. Puscariu, *Dacoromania* III. 832; Skok, *Slavia* I. 490; uvaževati je tudi dejstvo, da je ime Dudlebov, ki so jih Obri porazili in razgnali ter s seboj gnali, pri južnih Slovanih izkazano z *-l-*, torej se je proces *dl* > *l* vršil po 6. stoletju; hrv. priimek *Dulibić*). Ta praslovanski dialekt, ki je segal od Alp čez ves Kras globoko doli na Balkan seveda ni bil enoten; razlike med posameznimi govori so gotovo bile, niso pa bile takšne, da bi jih mogli ugotoviti, moremo pa na nje po pozneje izraženih rezultatih, ki so plod dolgega razvitka, posredno sklepati; nanašati so se mogle le na minimalne artikulacijske diference, ki so šele s stalno naselitvijo in zaradi zrahljanih medsebojnih zvez ter pod vplivom raznolične tujejezične sredine doživele hitrejšo razvojnost in različno usmerjenost. Znatnejše diferenciranje vse južne slovanščine datira šele od prihoda na Balkan in v Alpe; kakor pri vsaki jezikovni obliki, tako so se tudi tu pojavljale različno obsežne novosti poleg že podedovanih razlik in čas jih je stalno množil in povečeval. Prajužnoslovanski jezik na zapadnem Balkanu in v Alpah je tako pričel kazati štiri izrazitejše dialektične razvoje: alpskega (njegov današnji reprezentant je slovenski jezik s svojimi dialekti), panonskega (danes ga predstavlja kajkavski dialekt shrv. jezika), primorskega (le ozek zapadni rob njegovega nekdanjega ozemlja je še ohranil čakavščino) in raškega (štokavski dialekt shrv. jezika je njegov današnji potomec). V vsakem izmed teh razvojev pa je diferenciacijski proces dalje oblikoval govorne razlike in začrtaval obrise novih, še manjših govornih edinic. Tako so tudi že v alpski slovanščini sproti s takimi novostmi, ki so splošno slovenske, nastajale tudi take,

ki imajo v slovenščini sami le dialektičen značaj t. j. od prvih dob slovanske naselitve v Alpah pa do danes se v alpski slovanščini vrše in so se vršili pojavi, ki dajejo temu slovanskemu govoru posebno obliko, samosvoj značaj in samorodno izživiljanje v izobraževanju novosti v razmerju do drugih slovanskih govorov in v izobraževanju lastnih dialektov.

Prvotna slovenska jezikovna oblika je imela, kakor smo zgoraj ugotovili, ta-le glasovni sestav; 1. vokale: *e, o, v, ѡ*; *a, u, i, y, e, o, é* (zadnjih sedem je bilo kratkih samo v obsegu psl. zakonov o skrajšanju prvotnih dolžin); 2. konzonante: *p, b; t, d; t', d'; k, g; — s, z; š, ž; x; — c, č; — m, n, n'; — l, r; l', r'; — i, u*. Akcentske, kvantitetne razmere in oblikovna struktura so bile vobče še praslovanske. Ta jezik je sčasoma izobrazil novosti, ki so zajele — če gledamo na današnje ozemlje in današnja dejstva — vse slovensko jezikovno ozemlje (včasih še preko teh meja) in te novosti, zdaj starejšega, zdaj mlajšega datuma, so v glavnem sledeče.

1. Nosna vokala sta obdržala svojo prvotno vokalno barvo tudi potem, ko se je nazalnost že zgubila (*e, o*); kjerkoli imamo danes kakšne drugačne reflekse, moremo kaj lahko ugotoviti, da vsi potekajo iz izvornih *e, o* (tako na prim. *a* iz *e, e; u, a* iz *o, o*) po mlajših dialektičnih razvojih.

2. Po prestavitvi (nekako proti koncu 8. stoletja; paralelen razvoj imamo še v shrv., bolg. in češčini ter slovaščini) so nastale skupine *trat, trét, tlat, tlét*.

3. Po enakšni in hkratni prestavitvi je v skupinah *trzt, trvt* zamrl reducirani vokal in jezik je dobil vokalična *ř* in *l*.

4. Sprednji vokali ne palatalizirajo več konzonantov pred seboj, sami postanejo trdi in konzonanti tudi (tekem 10. stoletja).

5. S tem pojavom v zvezi zgine razlikovanje med *v* in *ѡ*, ki sovpadeta v en sam srednjejezični vokal

tipa *ə* (10. stoletje), ki pa ni v vseh alpsko-slovanskih govorih enakšen.

6. Prav tako zgine razlika med mehkim *i* in srednjejezičnim temnim *y*, oba se zlijeta v en sam glas, trdi *i* (10.—11. stoletje).

7. *d'* preide zaradi opešanja pridviga srednjejezične mišice v *j* (8. stoletje).

8. *t'* prehaja v afrikato *tʃ* in se pomika naprej proti dlesnom ter se sčasoma spremeni v $t^s > t^s = č$ (10.—11. stoletje).

9. *é* zgubi po pojavu v točki 4. svojo mehčajočo naravo, glasi se kot *e*, a kaj kmalu (od 10. stoletja dalje) se pričinja v vseh govorih ob severnozpadnem robu zoževati.

10. Zlogotvorni *l* in *-l* na koncu zloga sta postala velarna in sta v poznejši dobi po opustitvi središčne alveolarne zapore prešla v *ʎ* ($l > əl, ol, ou; l > -ʎ$).

11. Stara psl. akutirana dolžina se je skrajšala, rastoča intonacija pa je ostala; v poznejši dobi je skoraj v vseh slov. dialektih znova nastala dolžina, če je bil zlog nezadnji v besedi (*bráta > bràta > bráta*).

12. Vse padajoče poudarjene kračine so se podaljšale.

13. Po pojavu pod točko 12. nastali cirkumfleks in stari cirkumfleks je zdrknil na sledeči zlog v besedi. òko > 222

14. Prvotni akcentski tip *zvézdà* je prešel v *zvézda*.

15. Zavisnost vokalne kvalitete od kvantitete postane osnovni in trajni izpreminjevalni faktor slovenskega vokalizma: v dolgih zlogih teži jezik za napeto tvorbo in ozko kvaliteto, v kratkih je nenapeta artikulacija in široka kvaliteta doma ali pa se je zlog še bolj skrajšal, artikulacijsko preciznost in silo opustil in preložil artikulacijo v srednjejezično lego, zaradi česar se za vse osnovne vokalne tipe more javiti vokalni tip *ə*.

16. *r* se je pred vokali razcepil v *rj*, na koncu zloga pa je otrdel v *r*.

17. *nj* iz starejšega *-nɔj-* se je asimiliralo v *n̄* in sovpadlo s prvotnim *n̄*.

18. *st̄i* in *sk̄i* sta dala *šč*, *zd̄i* in *zḡi* pa *ždž* (pozneje *šč*, *ž*).

19. *-ž-* je v intervokalični legi pred *e* prešel v *-r-*.

20. *k* se je pred nezvenečim dentalnim in velarnim zaporniškim elementom izpremenil v *x*.

21. Od morfoloških posebnosti je omeniti te-le: vpliv mehke *o*-jevske in *a*-jevske deklinacije na trdo; glavni izpreminjevalni faktor substantivne fleksije je spol, ki prevede, po oblikovno enakšnih kazusih kot kontaktu, moška *i*-jevska in *u*-jevska imena v *o*-jevska, kamor se uvrste tudi moška in srednja konzonantična imena (vendar ohranijo v cas. obl. prvotno osnovo), ženska *ū*-jevska pa v *i*-jevska in morebiti še v *a*-jevska (konzonantična ženska se na enakšen način kot tam moška in srednja naslonijo na *a*-jevska); v mlajši dobi zgineva vsakršna razlika med mehko in trdo *o*-jevsko fleksijo; ime *ot̄c̄v* postane v sing. *a*-jevsko (*oča*), v plur. *o*-jevsko (preko *u*-jevskega; *očeve*), pozneje se preobrazi v moško konzonantično ime z osnovo na *-t* (*očeta*; *očetje*); vokativna oblika se nadomesti z nominativno, le da dobi pod psihičnim poudarkom visoko ravno intonacijo; izguba nominalne fleksije adjektiva, namesto nje se uporabljajo oblike sestavljene deklinacije, zaradi tega je razlika med določno in nedoločno adj. obliko bila reducirana samo na nom. sing. mask. in pri nekaterih akcentskih tipih še na intonacijsko razliko, kar vse je jezik občutil za premalo izrazito in je v označbo določne oblike proklitično dodal nedoločnim oblikam indeklinabilno *ta* iz *t̄v*, *ti* iz *t̄vj̄v*, *to* iz *to* in podobno (dial. različne posplošitve; *mlád*, *mláda*, *-ó*, *mládega* : dol. *ta mlád*, *ta mláda*, *-o*, *ta mládega* itd.); v oblikah *dobrajego*, *dobrujemu* itd. je analogično nastalo * *dobrojego* bilo skrčeno v *dobréga*, *-énu*; v gen.-sing. mask. in nevt. pronominalne (in sestavljene) deklinacije se je *-go* zamenilo z *-ga*; stvarna vprašalnica *čv* se je posplošila

v svoji pluralni obliki: *kaj*; končnica v instr. sing. fem. *-ojo* se je asimilirala v *-o*; glede končnic prezentovih oblik je treba omeniti, da nimata obliki III. sing. in plur. končnega *-t*, I. plur. se glasi na *-mo*, v I. sing. pa se je po vzorcu atematičnih glagolov in v razmerju do tvorbe II. sing. in nadaljnjih posplošila osnova II. sing., ki je dobila končnico *-m* (*bere-m* po *bere-š* in po *je-m*, *je-š*) in v zvezi s temi odnosnimi premembami se končuje III. sing. atematičnih glagolov na osnovni vokal (*da*, *je*, *ve*); opisani futur se tvori s prez. glagola *bōdō* in s participom na *-l*, ki izpodriva perfektivni prezens kot futur; izguba imperfekta in aorista, okrnjena raba pluskvamperfekta, izražanje kondicionala s participom na *-l* in členičnim *bi* itd.

22. Poseben značaj je dala alpski slovanščini nova sredina, v kateri se je razvijal; v leksikalnem in sintaktičnem, v obrobnih pasovih tudi v artikulacijskem pogledu so na njo močno vplivali nemški, furlanski in italijanski jezik, v Prekmurju pa madžarski; vpliv se pozna posebno v vsi govorni melodiji, ritmu, tempu, glasovnem karakterju in podobno; ta vpliv je posebno izrazit že v tem, da imamo v slovenskih dialektih tako različno potekajoče intonacijske linije, na prim. padajoča intonacija koroška in gorenjska sta bistveno različni od kraške padajoče, ki je zopet drugačna kot dolenjska, ta zopet drugačna kot štajerska; razlika ni le v tem, da je kvantiteta dolgih zlogov povsod različna, ž njo tudi intenziteta, marveč je tudi variranje tonične višine same povsod samosvojsko. V zvezi s tem je posredno tudi znana slovenska vokalna redukcija, pojav, kakršnega v takem obsegu in v tako raznolikih variantah ne pozna noben slovanski jezik. — V leksikonu imamo poleg starih posebnosti mnogo povsem udomačenih in slovanski strukturi prirejenih izposojenk (*bogati*, *peljati*, *miza*; o mlajših, predvsem strokovnih prireditvah, ki so skušale upoštevati duha in naravo slovenščine, tu ne govorim), mnogo pomen-

sko premenjenih izrazov (*život* : *življenje*, *pošten*, *brati*), pa tudi dosti novih tvorbo prim. tvorba zaimkov tipa *kakšen*, *kolikršen*, *kolikern*, *precejšen* itd. (najproduktivnejši adj. sufiks je *-vнъ*, prim. tudi udomačevanje s tem obrazilom: *žleht* indekl. in *žlehten*, *-tna*, *-o*; *fest* : *festna*, *luštna*, *fletna*, *hecna* itd. iz najmlajšega časa), nove ali posebne besede: *slehrn*, *obeden*, *starši*, *dežela*, *prešuštvo*, *sraga*, *ječa*, *življenje*, *trpljenje*, *tvor*, *morati*, *vesoljni*, *zastonj*, *precej*, *in*, *vendar*, *ampak*, *sicer*, *nocoj*, *sploh* itd. Na splošno bi tu omenil še take posebnosti kot *dual*, kratko obliko *a*-jevskega gen. plur., ohranitev starega epentetičnega *l'*, razlikovanje različnih intonacij, svobodno poudarjanje (mlajši dialektični nadaljnji razvoji potekajo iz take skupne osnove) in podobno.

23. Končno smemo navesti še nekaj takih pojavov, ki strogo vzeto sicer niso znani prav vsem slovenskim govorom, so pa kljub temu značilni za slovenščino (govori, ki teh pojavov niso doživeli ali pa so zadevno psl. osnovo drugače razvijali, so običajno malo obsežni), na prim. raznazalizacija nosnikov *ę* in *o* (le v podjurskem dialektu in še tu samo v dolgih poudarjenih zlogih je nosni izgovor ohranjen), asimilacija *tl*, *dl* > *l* (gl. zgoraj), kontrakcija *moja* > *ma*, *mojega* > *mêga* in delna restitucija starejše oblike s prevzemom nom. sing. mask. za osnovo: *moja*, *mojga*, razvoj *vl* > *l* itd. S tem smo se pa že dotaknili dialektičnih različnosti, ki so se začele zgodaj pojavljati v alpskem južnoslovenskem dialektičnem razvoju.

Razlike so bile sprva majhne in to ne samo po številu, marveč tudi po bistvu razlik; šele sčasoma so se jačale, ker so poteki istega razvoja na posameznih krajih bili hitrejši, drugod so pa zastajali; obenem so se tudi številčno večale. To velja i za take pojave, ki se nam danes kažejo kot splošno slovenski, i za take, ki so bili po geografskem obsegu manjši, le slovensko dialektični. Včasih se je že nastala razlika celo zbrisala, ker je nadaljnji razvoj

mogel roditi tak rezultat, ki je bil drugod po drugačni razvojni poti že izobražen. Tako je čudno, da ima podjunski dialekt na Koroškem za podaljšana \mathfrak{z} in \mathfrak{v} glas a t. j. isti glas, ki ga imajo slovenska narečja na Kranjskem in Primorskem, in da nima glasu e , ki je lasten vsem drugim koroškimi govorom, s katerimi je podjunski zvezan, in še vsem štajerskim, neposrednim vzhodnim sosedom koroških. Razvoj podjunskega dialekta pa nam pokaže, da je ta koroški otok z a -jem mlajši in da po razvoju ni v nobeni zvezi s kranjsko-primorskim a ; dočim je tukajšnji a nastal iz a , \mathfrak{a} , je podjunski iz \ddot{u} , \mathfrak{e} , \mathfrak{e} , \mathfrak{a} ter predstavlja najmlajšo, drugod še ne razvito stopnjo koroškega razvoja.

V sledečem hočemo navesti tiste pojave, za katere moremo ugotoviti, da so se pričeli v kali javljati kot dialektični že v prvi razvojni dobi alpske slovanščine.

1. \mathfrak{z} in \mathfrak{v} sta v krepki fonetični poziciji dala v severno-vzhodnih govorih \ddot{u} -jevski, v južno-zapadnih pa a -jevski srednjejezični vokal; današnja razlika je izkazana v nasprotju: *dĕn, mĕša*, proti *dán, máša*.

2. Raznazalizacija nosnih vokalov \mathfrak{e} in \mathfrak{o} je nastopila v južnih govorih prej, najdalj pa se je obdržala v severno-zapadnih; bila je nekoč doba, ko se je govorilo tu še \mathfrak{e} , \mathfrak{o} (s široko kvaliteto glasu), tam pa že \mathfrak{e} , \mathfrak{o} in ta razlika se danes izraža v ondotnem, \mathfrak{e} , \ddot{u} , a in \mathfrak{o} proti tukajšnjemu \bar{e} , \bar{o} ali *ia, ua* in celo *u*.

3. \mathfrak{e} se je v dolgih zlogih pričel že nekako v 10. stoletju zoževati po Koroškem, Primorskem, v Rovtah in na Gorenjskem, dočim je v južnovzhodni polovici slovenskega ozemlja ostal še širok in se je le malo zožil: $\ddot{u} > \bar{e}$; danes se ta razlika zelo pomembno izraža kot potencirana nekdanja, tam govore \bar{e} , *ie, ia, i*, tu pa *eĭ, äĭ, ä, aĭ*.

4. Prvotni splošno slovenski $\mathfrak{c} < \mathfrak{t}$ je povsod otrdel v \mathfrak{c} , le v zapadnem obrobem pasu se je še do danes ohranil (od Rezije do Istre); $\mathfrak{z}d\mathfrak{z} < \mathfrak{z}d\mathfrak{i}$, $\mathfrak{z}g\mathfrak{i}$ je razen v Prekmurju prešlo po redukciji glasu $-d-$ v \mathfrak{z} .

5. Podaljšanje akutiranih nezadnjih besednih zlogov se je v južnem pasu izvršilo mnogo prej kot v severnem (meja med obema teče v glavnem po črti Karavanke, Konjiška gora, Maceljsko pogorje); na skrajnem vzhodu (Slovenske gorice in Prekmurje) pa še do danes ni nastopilo. Ta razlika se kaže danes v tem, da je v južnem pasu staroakutirani *é* participiral na razvoju prvotno in stalno dolgega *é*, v severnem pa ne in ima tu svoj poseben razvoj (na prim. dolensko sing. *léitu* : plur. *léita*, na Koroškem pa sing. *léto* : plur. *l̂otę, litę*).

6. Velarna narava *l*-a pred vokali *a*, *o*, *u* je v južnih in vzhodnih govorih pričela pešati in najbrž še pod vplivom analogičnih izenačevanj se je pojavil končno *l* (današnja razlika med koroško-gorenjskim *uopáta*: primorsko-dolenjsko-štajerskim *lopáta*).

7. Zgodnje so tudi nekatere morfološke izpremembe, kakor pojav končnice *-i* za *-é* v lok. sing. mask. nevt. in dat. lok. sg. fem.; *-i* v dat. sing. mask. na vzhodu (proti *-u* na zapadu); štetje *štiriredi, petred* itd. za 40—90 na Koroškem in v Reziji; uporaba nedoločne oblike *dobro* za določno *dobré* (ohranjeno le še na Koroškem in v Reziji); pojav analogičnih oblik tipa *padla, bodla* (gl. zgoraj).

8. Od vsega početka so bili severno-zapadni govori, ki so mejili na tujejezični element (nemški in furlanski), od slovenske jezikovne sredine bolj odrezani, osamljeni in so zato v marsikakem oziru konservativni; v leksikalnem pogledu so zato v njih arhaične besede dokaj pogostne: ohranitev prefiksa *vy-*; *sretem, sresti; obrečem, obresti* »najti«; *nebožéz* »sveder«; *bez* se javlja le kot križanec s *préz* : *brez*; *věča* »davek«, *kazen* »najemnina« (prim. stsrhv. *kaznъc* »camera-rius«), *vescà* »Dörflein«, *ščedem* »Bannforst«; *brater, bratra*; adv. *resen* (drugod *res*); za *dvrri* je tu v rabi oblika *dúri* (drugod *dóuri, dáuri*, na Štajerskem *dveri*), za *zajęcъ* oblika *zec* (drugod *zajec, zavec*), za *mъlynъ* oblika *mlin* (drugod *málin*) itd.

Seveda se je že v zgodnji dobi pričela izobraževati različna barvenost vse artikulacije, različnost v melodiji in ritmu in s temi razlikami so nastale kali za nadaljnji različni razvoj intonacij in vokalnih kvalit. et.

Preden pa zasledujemo nadaljnji razvoj teh začetnih in časovno jim sledečih dialektičnih pojavov v alpski slovanščini, si hočemo še predstaviti odnos slovenščine do drugih slovanskih jezikov.

*Karta' slov. naracij', 1935 - pojavov sub 4, 6 ne upošteva,
in 8 pa dme v eno veliko.*

Položaj slovenščine v krogu slovanskih jezikov

Že doslej smo nekolikokrat omenili take jezikovne pojave, ki se ne nahajajo samo v slovenščini, marveč tudi še v kakem drugem slovanskem jeziku; v tem poglavju hočemo na nje posebno pozornost obrniti, da določimo sorodstveno razmerje slovenskega do drugih slovanskih jezikov. Ožje sorodstvo med dvema ali več dialekti oziroma jeziki je običajno izraženo s tem, da so ti členi drug z drugim povezani z večjim ali manjšim številom takšnih jezikovnih pojavov, ki imajo pomembno važnost in vrednost, ki posegajo globoko v bistvo jezika in odseva iz njih enotnost jezikovnega izživljanja; drug važen izraz sorodnosti je pa način, kako se ploskve inovacijskih pojavov vrste in urejajo in s tem načinom razodevajo enakšne jezikovne gibe. Prav slovenski jezik, ki ima tako veliko število dialektov, nam jasno kaže, da enostavno seštevanje posameznih izoglos še ni izraz večje ali manjše sorodstvene stopnje, temveč le vsebina izoglose in razvrščanje pojavov, ki v nepretrgani zvezi posameznih členov tu trdneje, tam rahleje povezujejo po nekaj členov v ožje enote. Če pogledamo na prim. izoglose za *é*, za dolgi *o*, za *ɣ* in *ɸ*, za skupino *šč* itd., vidimo, da so pri ti izoglosi ti dialekti na ti, pri drugi pa na drugi strani; kar je prej bilo zvezano, se zdaj izkaže kot razdruženo. En sam pojav izraža gotovo pomembno jezikovno stran, še zdavnaj pa ni takšen, da bi nas upravičil za presojanje sorodstvenega razmerja do drugih dialektov. Če zajame kak pojav tako jezikovno gibalo, da se avtomatično izpreminjajo v jeziku cele vrste, sčasoma morda vsa struktura (glasov-

na, oblikovna, sintaktična), je seveda važnost tega pojava vse kaj drugega kot pa na prim. samo omejena izprememba enega samega glasu. Tu je treba znati pravilno pretehtati vrednost; na prvi moment enakovredna pojava, kakor $\acute{e} > e_{\dot{z}}$ in $\acute{s}\check{c} > \acute{s}$, sta si po svoji vrednosti prav nasprotna; dočim gre pri enem le za redukcijo in asimilacijo ($\acute{s}\check{c} > \acute{s}$), je pa postanek $e_{\dot{z}} < \acute{e}$ ozko povezan z glasovnim karakterjem vsega jezika, z melodijo, ritmom, kvantiteto itd., skratka, mogli bi reči, tu gre za krvno, bitno pojavo, tam le za malenkostno zunanjo operacijo.

Če tako gledamo na alpsko slovanščino, moramo reči — in to smo na kratko že zgoraj z nekaterimi pojavi potrdili — da je slovanski govor v Alpah, na Krasu in na Balkanu en sam organizem bil ne le ob času prihoda Slovanov v to novo južno domovino, marveč tudi še več stoletij po tem. V čem je bila razlika med tem praslovanskim dialektom in onimi praslovanskimi dialekti, iz katerih so se v poznejših dobah razvili bolgarščina, ruščina in zapadna slovanščina, tega ne moremo ugotoviti; jezikovno gradivo je premalenkostno; vse, kar moremo danes navajati kot različno med posameznimi slovanskimi jeziki, ni treba, da je starejše kot prve zgodovinske vesti o ekspanziji Slovanov na zapad, jug in vzhod. Gotovo pa je eksistirala tá razlika, ki je vedno vsaki jezikovni obliki katerekoli dobe dana, da namreč vsaka oseba, vsaka družina, rodbina, rod, pleme izobrazi svojo posebno artikulacijsko in govorno osnovo; tu je jezik bolj napet, tam je višina nižja, drugod palatalnost jačja itd., itd., a te sprva morda niti zaznatne difference krijejo v sebi težnje in ko se tekom nekaj generacij javijo že sproščene, so rezultati izdatno oddaljeni od izvornih glasov in razlika do odnosnih rezultatov v sosednjih, sprva malo ali komaj različnih govorih, je postala velika. Praslovanski jezik, kakršen se je govoril v praslovanski domovini še pred razseljevanjem Slovanov, je že imel nekaj takšnih različnih govornih

osnov v sebi; to so bili praslovanski dialekti. Kakih prehodov med njimi ni bilo, saj jih orisano pojmovanje jezikovne diferenciacije ne dopušča; če je tu ploskev za pojav *a*, je v sosednji zajet pojav *b* in tudi če pojav *c* spaja oba obrobna pasova med *a* in *b*, še ne smemo reči, da izraža *c* prehajanje od *a* do *b*; pojav *c* nam samo pove, da sta *a* in *b* soseda. Če vzamemo, da sta si bila v praslovanski domovini soseda vzhodna in južna slovanščina, bi smeli pričakovati, da bo med njima nekaj takih pojavov, ki bi imeli značaj prej omenjenega pojava *c*. Ali navesti tak pojav, je težko; običajno se navaja — po bistvu bi res bil tak — palatalizacija *zvězda*, *cvěť* v ruskih in južnoslovanskih jezikih proti nepalataliziranemu zapadnoslovanskemu *gvězda*, *kvěť*, ali, ko je toliko nepojasnjenih vprašanj s tem zvezano, da ni navsezadnje niti povsem gotovo, ali se je tu res kdaj kaka palatalizacija vršila ali ne, kdaj in kako in ali izvira jžsl. *zvězda* iz istega inovacijskega središča kot rusko, ali ne gre le za paralelno enakšno obravnavanje itd. Vsi drugi pojavi, ki naj bi pričali o nekdanji ožji zvezi med vzhodno in južnoslovanščino, so še mnogo manj izrazni; *tl* in *dl* sta se — kakor smo videli — vsaj deloma asimilirala v *-l-* šele v novi jžsl. domovini; tako zvani epentetični *l'* je bil splošno slovanski pojav, ki se je v zapadni slovanščini pozneje v končniških zlogih po izenačevanju zatiral in zatrl, kar se je v historični dobi, povsem samostojno, tudi v bolgarščini izobrazilo. Vsi ti in takšni pojavi niso prav nič drugačni od ohranjenega svobodnega naglašanja v ruščini in južni slovanščini, od ohranjenih razlik med intonacijami, od dejstva, da imata slovenščina in ruščina za *l'* danes *č* itd., le da moremo za te izpričati pot in približno tudi čas postanka, za one pa tega ne moremo.

Odgovoriti nam je zdaj na vprašanje, ali je kdaj eksistirala jžsl. pradialekt, t. j. enoten jžsl. jezik, ki bi razvil pomembne jezikovne novosti, poslej lastne vsem

jžsl. govorom, pa bi čas in kraj tega razvoja bila različna od praslovanskega na eni, in od prvotnega jžsl. na drugi strani; šlo bi za skupen jezikovni razvoj v dobi med izselitvijo iz pradomovine in naselitvijo na Balkanu in v Alpah. Kolikor moremo po historičnih sporočilih presoditi, takega prajžsl. jezika ni bilo; za ruske jezike je jasno, da so potekli iz neke praruske jezikovne skupne forme, za jžsl. nam noben pojav kaj podobnega ne priča. Če že govorimo kdaj o južni praslovanščini, tedaj si pod tem imenom predstavljamo oni praslovanski dialekt, ki so ga južni Slovani govorili ob času naselitve na Balkanu. Je več novosti, ki so lastne vsem jžsl. jezikom in ki niso praslovanske, tako: 1.) prestavitev skupin tipa *tort* in *ort-* (ne glede na to, ali rastoče ali padajoče intonirano) v *trat*, *rat-*; 2.) nastanek vokaličnih *r*, *l* v skupinah tipa *tʀrt*, *trʀt*; 3.) otrditev konzonantov pred sprednjimi vokali; 4.) prehod *y* > *i*, *ę* > *e*; 5.) asimilacija *tl* in *dl* v *l*; 6.) končnica *-ę* v akk. plur. mask. *o*-jevske in v gen. sing. ter nom. akk. plur. *a*-jevske mehke fleksije (*końę*, *dušę*); 7.) deklarativni veznik *da*. Pa noben izmed teh pojavov ni takšen, da bi zahteval eksistenco jžsl. prajezika; nekatere (1, 2, 3, 5) moremo smatrati za plod razvojne tendence, ki jo je prvotni jžsl. govor podedoval od praslovanščine, ki je bila v tem pogledu že dialektično malo modificirana; drugi (6, 7) so povsem preproste mehanične generalizacije le éne oblike ali le énega izraznega načina, ki je bil v praslovanščini še vezan na posebne pogoje, zdaj pa se je preko njih razširil; pojava, navedena v 4. točki, pa sta že tako pozno nastopila (10.-11. stol.), da je treba reči, da skupna podedovana osnova, regulirana po nekih splošnih artikulacijskih težnjah (izguba palatalizirajoče narave sprednjih vokalov, gl. tudi točko 3.; raznazalizacija, a upoštevaj, da na prim. pri *o* je raznazalizacija skupna, ne pa vokalna barva, slov. *o*: shrv. *u*, iz česar sklepamo na vezavo velarnega vokala z artikulacijo mehkega neba) sploh kaj drugega ni mo-

gla roditi. Taka, tako rekoč slučajnostna skupnost nima nikakršnega globljega pomena in ne znači za življenje jezika nič več kot toliko, kolikor pojav sam zase pove.

Pač pa smemo govoriti o skupnem zapadnem jžsl. jeziku, iz katerega sta se razvila slovenski in srbsko-hrvatski jezik. Njegova skupna osnova je že vezana na tla v novi domovini (Alpe, Kras, zapadni Balkan) in na čas stalne naselitve Slovanov v nji. Število slov. in shrv. enakšnih skupnih pojavov je namreč zelo veliko; pa ta številčnost bi še ne bila tako važna, večjo vrednost ima isti značaj skupnih novosti: glasovni in oblikovni sestav se v obeh jezikih izpreminja (vsaj sprva) na enakšen način, akcentske in kvantitetne prilike in novosti so iste, način ustvarjanja novih besedi in zvez je enakšen, zato sta si obadva jezika še zdaj v leksikalnem oziru tako močno blizu. Seveda je treba imeti na umu, da vsak pojav, ki je slovenščini in srbohrvaščini skupen, ni vedno pravi izraz skupnega inovacijskega središča, marveč more biti včasih le enakšen rezultat paralelnega razvoja (za več pojavov, ki so se razvili šele po 10. stoletju, je to več kot verjetno, pri drugih gre za rezultate, ki jih je rodila enako usmerjena, a podedovana psl. baza). V splošnem pa je jasno, da je ta jžsl. govor še dolgo dobo doživljal enakšno razvojno utripanje, bodisi da je bilo le izraz enakšne psl. težnje, bodisi da je še v enakšnem ustroju bila spočeta enakšna inovacijska kal. Dokler je še življenje zadnjih valov preseljevanja narodov rodove svobodnejše gibalo, so bile socialne in s tem tudi jezikovne zveze pogostnejše in trdnejše. Šele potem, ko so se posamezna plemena stalno naselila in navezala na posamezne pokrajine in ko so nove državne tvorbe določile nove družabne enote in odredile inovacijskim valovom nov, omejen akcijski radij, se je pričela javljati v prvotni južni slovanščini večja različnost in ž njo je rastla razlika med slovenščino in srbohrvaščino. Kako polagoma se je to vršilo,

razvidimo iz tega, da imata še obadva jezika toliko skupnih novosti, od katerih so najvažnejše sledeče.

1. ɤ in ʋ sta se v obeh jezikih, kadarkoli sta ostala (v krepki poziciji) zčila v en sam srednjejezični vokal; v novonastalih dolgih zlogih se je artikulacija ojačila in s tem malo premaknila in ə preide v a (slov. in shrv. dial. tudi ä), v kratkih pa ə sprva ostane; prehod v ā (ā) in nadaljnji razvoj kratkega ə (novoakutirani ə > shrv. ä, slov. -ä- ali -é-; novoakutirani ə v zadnjem besednem zlogu v shrv. ä, slov. ð ali ě; neakcentuirani ə > shrv. a (e), slov. ə in dial. različno barvanje ə > e, o v čak. in kajk. dial., ə > a, a, o itd. v slov. dial.) sta sicer v mlajši dobi nastala (13. stol. in še pozneje), a razvojna usmerjenost je na obeh straneh popolnoma ista.

2. Intonacije ostanejo sprva neizpremenjene; šele v mlajši dobi se štok. skrajšani ` razvije v ` (v slovenščini pa se v nezadnjem zlogu znova podaljša), ravno tako se kratki novi akut v shrv. spremeni v ` , dolgi novi akut pa v ˆ (v slov. zopet podaljšani ' in akut ostane neizpremenjen; podobno tudi v čak., če gre za dolgi zlog in v posavskem štok. govoru); mlajšega izvora je slov. ` za ` v zadnjem zlogu besede; osnova je povsod ista, le da je v slovenščini starejše stanje bolje ohranjeno kot v shrv.

3. Stara psl. (ide.) akutirana dolžina se skrajša (v slovenščini se pozneje v nezadnjem zlogu spet podaljša; *bràtъ, bràta* > shrv. *brät, bràta*: slov. *brät, bráta*).

4. Tista psl. dolžina, ki je ležala neposredno pred poudarjenim zlogom s prvotno rastočo intonacijo ali pa je med njima bil šibak, prehodni zlog (z vokalom ɤ, ɛ), je ohranjena: čak. *dūšā, slīpāc* (štok. in slov. premik poudarka je mlajši in je povsod samostojno nastal: štok. *dūša, slépac* je nezavisno od slov. *dūša, slépec*; prvotna ohranitev dolžine odseva v slovenščini iz dejstva, da je ta premik lasten vsem slov. dialektom in iz dial. razmerja vokalne barve za é v severnih dialektih, izraženega z nasprotjem *zviázda : léto*).

5. Padajoče intonirane kračine so se v zaprtih akcentuiranih in posttoničnih zlogih podaljšale (*bóg*, štok. in slov. * *gòspōd*, ki je v slov. prešlo pozneje v *gospód*; samo slovenski premik takega poudarka na sledeči zlog pa s to podaljšavo ni v nikakršni zvezi).

6. Končno poudarjene besede tipa *koñb* dobe v korenskem zlogu rastočo intonacijo (*kòñ* preide pozneje v čak. *kón*, štok. slov. *kònj*).

7. Ista razvojna tendenca psl. *t'*, *d'* je razvidna iz slov. in shrv. prehoda *t' > t* (v slovenščini zvečine *t* pozneje otrdi v *č*), *stj > št* (v shrv. dial. pozneje tudi *št*, *s*; v slov. po mlajšem razvoju *št* in *š*) in *zdj > ždž* (v shrv. dial. potem *d*, *ždž*, *ž*; v slov. pa *ždž* in običajno že povsod *ž*); isti razvoj je za glas *d'* doživela samo štokavščina (*d*), dočim slovenščina, kajkavščina in čakavščina tega nimajo, ker je že prej *d'* po oslabitvi artikulacije dal *j*. — Intervokalični -ž- pred glasom *e* se izpremeni v *r*. — *l*, ki zapira zlog, in tudi *l̥*, sta si razvojno identična, le da je rezultat toliko različen, kolikor je že artikulacija *l* bila različna (slov. *l > u* t. j. diftongično, le implodirani *u*; shrv. *l > o*; *l̥ > əl* in potem shrv. *ul*, slov. *ol > u : ou*).

8. V instr. sing. mask. in nevt. *o*-jevskih imen je v rabi končnica -om. — Enakovrstno medsebojno vplivanje med trdimi in mehkiimi *o*-jevskimi in *a*-jevskimi osnovami (*jelene* akk. pl.; *žene* gen. sing.; nom. akk. pl. itd.). — Končnica -go v gen. sg. mask. nevt. pronominalne in sestavljene deklinacije se premeni v -ga. — Za končnico I. plur. prez. imp., impf. in aor. služi -mo. — Oblika I. sing. prez. tematične fleksije na -m (*berem*) je sicer dokaj pozno prodrla, ima pa enakšno razvojno pot za seboj in izraža istovrstno razvojno težnjo; isto kažejo take-le izpremembe osnov, kakor štok. *žānem* in *žñem*, slov. *žānjem* in *žnjēm*; štok. *gānem* *lāžem*, slov. *gānem*, *lāžem*; štok. *mĭn* čak. *mālin* : slov. *mĭn* in *mālin* itd.

A tudi zgodnje razlike so nastajale; od teh so najpomembnejše sledeče: 1. *o* dá v slovenščini in kajkav-

ščini *o*, v čak. in štok. pa *u*; 2. *d'* se razvije na zapadu v *j*, na vzhodu v *đ* (oziroma sprva ostane; razlika *j* : *d'* gl. gori); 3. *e* se v vseh zapadnih predelih (zapadno-slovensko, čakavsko in južno-zapadno štokavsko) zoži, dočim ostane v vzhodnem pasu (vzhodno-slovensko, kajkavsko in vzhodno-štokavsko) še vedno širok; tam imamo danes *ē*, *ie*, *ije*, *ie*, *ī*, tukaj pa *e*, *e*, *ä*, *eĭ*, *aĭ*, ponekod po mladi asimilaciji *ē* iz *eĭ*; 4. srednjejezični vokal *ə* iz *ɔ*, *ɔ* ni bil povsod enakšne barve in se tudi ni povsod v isti vokal ojačil, *e* : *a* gl. gori; 5. *-ojq* v instr. sing. fem. se je v slov., kajk. in zapadni čak. glasilo kot skrčeno *-q*, v štok. pa še v prvotni obliki. Dobro pa je iz teh razlik razvidno, da gre za gibe istega jezikovnega organizma in da še ne moremo za to dobo govoriti o slovenskem ali shrv. jeziku; čeprav so danes s tem podane razlike med slov. in shrv., prav te razlike vendar vežejo obadva jezika in način te vezave je zgovornejša priča skupnosti kot marsikak skupni pojav.

Narava tistih sil, ki so zdiferencirale prvotno jezikovno skupnost slovanščine v Alpah in na zapadnem Balkanu, je najlepše izražena z različnimi obsegi posameznih inovacijskih valov. Če govorimo na splošno, moremo reči, da ostane zapadni severni predel (s kajkavščino, slovenščino in čakavščino) dolgo še kot enota zase, v marsičem nasprotna južno vzhodnemu, štokavskemu jedru. To prvotno razmerje pa se je pozneje izpremenilo: vezi med slovenščino in kajkavščino se zrahljajo in kajkavščina se poslej nahaja v območju čakavskih in pozneje še štokavskih novosti; čakavščina se je še prej družila s štokavščino (geografska bližina in bosanska prometna enota sta ugodno vplivali). Tako kajkavščina, še bolj pa čakavščina sta zaradi štokavskega ljudskega gibanja proti severu in severozapadu izgubili velik del svojega ozemlja. Slovenščina pa je od prve izpremembe v prvotnem razmerju, nastale z ustanovitvijo starohrvatskega kraljestva, ostala nekako ob strani; življenje slovenske zemlje ni težilo več k

jugovzhodu, bilo je omejeno le na Alpe in alpsko predgorje in politično, cerkveno, gospodarsko zvezano s srednjo Evropo, dočim se je življenje hrvatske zemlje usmerilo na Jadransko morje. Ob ti prelomnici leži kal ločenega jezikovnega razvoja in odslej moramo govoriti o dveh različnih jezikovnih razvojih, o alpsko-slovanskem, ki izobrazuje slovenski jezik, in o balkansko-slovanskem, ki izobrazuje srbskohrvatski jezik. Zgodovinska dejstva in tudi nekatera lingvistična (na prim. $d' > j : \bar{d}$) ne dopuščajo naziranja, da je postanek štokavščine, čakavščine, kajkavščine in slovenščine starejši kot naselitev Slovanov na Balkanu in v Alpah (tako Belić, Rev. Etud. Slaves I. 23; Juž-slov. Filolog IV. 16—20; proti temu Ramovš, Rev. Etud. Slaves III. 48—58; ČJKZ VI. 86—90; van Wijk Prace fil. XI. 97). V sledečem hočemo podrobneje opisati razmerje slovenščine do kajkavskega in čakavskega narečja shrv. jezika.

Slovenščina in kajkavščina imata precej splošnih ali dialektičnih alpskoslovanskih skupnosti, ki jih tu-le navedemo:

1. Razvoj psl. t' in d' , ki se je vršil tako-le 1. t' , d' ; 2. $t' - j$; 3. $ć - j$ (južnozap. kajk.; zap. slov.); 4. $č - j$ (severnozap. kajk.; v vseh slov. dial. razen na zapadu); \bar{d} za d' v vzhodni kajkavščini je po štokavizaciji nastal; enakšen razvoj $stj, ski, zdi, zgi > 1. šć - ždž$; 2. $šč - ždž$ (v vzhodni kajkavščini); 3. $šč - ždž$ (sev.-zap. kajkavščini; slov. v Prekmurju); po redukciji dentalnega zaporniškega elementa $ś - ž$ v juž.-zap. kajkavščini in dial. $š - ž$.

2. o preide v u ; v kajk. po 14. stol. tu pa tam nastopajoči u za o je nastal deloma po dial. razvoju $o > u$, deloma pa gre za štok.-čak. vpliv; slov. dial. u je preko uo razvit iz \bar{o} , v kratkih zlogih pa je po redukciji (prim. tudi etim. $o > u$ na prim. dol. $léitu < léto$) dial. mogel o preiti v u .

3. Končnica instr. sing. fem. je $-o < ojo$; kajk. $ribo, -u$; dial. na severozapadu in severovzhodu s se-

kundarnim *-m* po mask., nevt.: *ribo-m*, *ribu-m*; štok. instr. *ribōm* je povsem drugače nastal (*ribojō* > *ribou*, *ribōu*, *ribōm*).

4. *ř* otrdi v *r* samo pred konzonzanco in na koncu zloga, drugače pa razpade v *rj*.

5. V slovenščini in v kajkavščini vpliva kvantiteta vokala na njegovo kvaliteto; seveda so i v kajk. i v slov. dialektično doseženi rezultati dokaj različni, a razvoj sam je povsod izraz istega izpreminjevalnega faktorja. O slovenskih pojavih bomo itak pozneje podrobno govorili, tu omenimo le kajkavske. — 1. V dolgih zlogih stremi jezik za ozkimi vokali: za *e* < *ɤ*, *ɐ*, *e*, *ɛ* imajo različni govori *ɛ*, *ie*, *ɛ̃*; za *é* je v glavnem *ẽ*, po asimilaciji tudi *ẽi*, *e*, *i*; za *o* in *ɔ* govore *ō*, *ō^u*, *ū*, *uo*; dolgi *a* se v nekaterih sev.-vzh. govorih velarizira v *á*, *ɔ*, dolgi *ū* pa se pomakne naprej v *ü*; sekundarno akcentuirana *e* in *o* se pogosto diftongirata v *ie*, *uo* itd. — 2.) V kratkih zlogih so široki vokali priljubljeni, artikulacija je lena: *ä*, *ɛ* < *ɤ*, *ɐ*, *e*, *ɛ*; tudi v sekundarno poudarjenih zlogih je po nekod še dozdej nekdanja široka (takrat neakcentuirana) vokalna kvaliteta ohranjena kakor v slov. *žéna*; izglasna *-i*, *-u* prehajata pogosto v *-e*, *-o*; kratki nepoudarjeni *o* more preiti v *a*. — 3.) Ali pa so se kratki zlogi še bolj skrajšali, artikulacija je postala netočna, pojavljajo se srednjejezični vokali in šibkost vokalov je spočela raznovrstne asimilacije njihove barve: *ɤ*, *ɐ* > *ä* ali *ɛ*; neakcentuirani *é* preide v *ɛ* ali *i*; neakcentuirani *o* > *u* in dial. je tudi sekundarno akcentuirani, šele v mlajšem času podaljšani *o* izkazan kot *uo* (ozkost je še iz nekdanje nepoudarjene lege, diftongizacija pa zaradi nove podaljšave) na prim. sev.-zap. *stùoli* < *stolè*; kratko poudarjeni *o* se je v juž.-zap. narečju zožil do *u*: *oko* > *jùku*, nom. sing. *kùost* proti gen. *kùsti*; posebno zanimiv je razvoj kratkega *o* v Prigorju: ob njegovi artikulaciji se je javila težnja po manjšem pridvigu jezika in obenem težnja po indiferentni legi in kot rezultanta te

navzdol in naprej težeče sile se je pojavil vokal *e*, ki more v neakcentuiranem zlogu po vokalni harmoniji ali pa po redukciji še nadalje preiti v *i*: *gotòv* > * *getèv* > *gètiv* proti *gotòva* > * *getèva*, *gitèva*; *orèh* > * *èreh*, *èri* proti *orèha* > * *erèha*, *irèja*; *stòl* > *stèl*; *kopica* > *kepica* ali *kipica*; *skočiti* > *skečiti* ali *skičiti* itd.; za asimilacijske pojave prim. *ai* > *äi*, *raz* > *rez-* in pod.

6. Glede refleksa za dolgi *é* je treba vzhodno-slov. reflekse *ei*, *ai*, *ä* vezati s kajk. *ei* (po asimilaciji iz njega tudi *ē*) in *e* ter nadalje s štok. (vzhodnim in severnim) *e* v jžsl. pas z $\xi < \acute{e}$, ki se je razprostiral po notranjem delu Balkana, dočim je južni in ves zapadni pas razvil $\xi > \acute{e}$.

7. Kajkavščina je obravnavala *ɤ* in *ɔ* tako kot štajerski in koroški dialekti slov. jezika (v dolgih zlogih *e*, v kratkih sprva *ə* in nato *ä*).

8. Staro vprašalnico za stvar (*čv*) je v kajk. in slov. izpodrinila pluralna oblika: *ka-j*.

9. Za *otcv* ima tudi kajkavščina obliko *joča* (poleg sprejete štok.-čak. *otac*).

10. Več morfoloških skupnosti, kakor: *-ov* kot končnica gen. plur. mask.; brezkončniška oblika gen. pl. *a-*jevskih imen; ohranitev nom. sing. (s prenosom v akk.) *kri*; izguba vokativnih oblik; pogostna tvorba komparativa na *-ši*, *-eši*; raba perfektivnega prezenta za futur, pri imperfektivnih glagolih pa tvorba futura z *bōdō* in s part. na *-t*; ohranitev supina; izguba impf., aorista in participa na *-ši*; razširjevanje oblike za III. plur. prez. s končnico *-jo* in s prevzemom osnove po II. sing. itd. *pečejo*, *vidijo*.

11. Mnogo starih izposojenk iz nemščine ima kajkavščina skupnih s slovenščino in v marsičem je njeno besedišče bližje slovenskemu kot štokavskemu (prim. kajk. *zresna*, *dekla*, *stareši*, *zoseb*, *stunja*, *prešestvo*, *kača*, *kuriti*, *ničemuren*, *šega*, *vohati*, *dokončati*, *na-zoči*, *tjeden* itd.).

Tudi v poznejših časih je marsikaka kajkavska ali štajersko-slovenska novost mogla zajeti sosedni slovenski ozir. kajkavski pas. Od turških vpadov sèm se je prebivalstvo kaj često zateklo v varnejše zapadne in severne pokrajine, iz ozemlja severnozapadne kajkavščine v meje vzhodne Štajerske in Prekmurja. Mnogo takih mlajših in manj obsežnih skupnosti more biti prav iz teh dob, posebno še, če je verjetno, da je središče pojava kajkavsko (ni pa izključeno, da gre včasih tudi kljub strnjenemu geografskemu ozemlju le za paralelno razvite pojave). Take obrobne slov.-kajk. skupnosti so v glavnem te-le: 1. *l*, ki zapira zlog, se javlja kot *o* (proti slovenskemu *u*, ki se pričinja v zapadnem delu Slovenskih gorc) v Međimurju, Prekmurju in po vzhodnem delu Slovenskih gorc (v Prlekiji; v dolini reke Ščavnice se je ta *-o* celo razširil v *-a*); 2. ista slovenska narečja imajo kakor kajkavščina *u* za *l* (proti slov. *ou*; sev.-zap. kajk. lokalno *o* izvira iz *u* < *l*); 3. vzglasni *u*-dobi protetični *v*-; 4. izglasni *-m* preide v *-n*; 5. tudi v prekmurskem dialektu je oblika instr. sing. fem. prevzela od mask. in nevt. *-m* (kakor v sev.-zap. in sev. kajk. dial.): *'om*; dolgi *-óm* je dal pozneje po posebnem prekmurskem razvoju *-óum* in nato *-óuv*, na kar se je *'ov* pričelo javljati tudi v neakcentuirani legi; 6. sev.-kajk. *dobroga*, *-omu*, *-oj* itd. se govori tudi okoli Središča in v Prekmurju; 7. prav tam govore tudi še *ždž* < *zdj*; 8. sev.-kajk. in prekmurski dialekt asimilirata *xt* v *št* : *kzto* > *što*, *chzteti* > *šteti*; 9. ob Središču srečaš kajk. imperativne oblike *ječ*, *poveč*, *vič*, *gleč* (z analogičnimi plur. *ječte*, *povečte*, *vičte*, *glečte*) iz starokajk. *jej* itd. (kajkavščina je staro *jej* izpremenila v **jejd* s tem, da je pritaknila *-d*, ki je izkazan v drugih vokalnih oblikah; tautosilabično *-jd* > *-jt* je nato asimilirala tako kakor čak. dial. *najt* > *nač*, dočim *najdem* s heterosilabičnim *-j-d-* ostane; **jejt* > *ječ*); 10. vsi slovenski dialekti, ki so mejaši kajkavščine, poznajo adverba na *-ečke*, *-ečki* (*ležečki*, *stoječke*; razširjena part. prez.

akt. s členico *-ki*, *-ke* in obenem naslonjena na adv. na *-ski*); 11. sev.-kajk. oblika III. sing. prez. pomožnega glagola se glasi *jega*, nikalno *nega* tudi v Slovenskih goricah in v Prekmurju; 12. rastoče intonirane kračine ostanejo vseskozi kot kračine ohranjene, postale so pa padajoče, tako v severni kajkavščini, v Prekmurju in v Slovenskih goricah; povsod se javljajo sekundarne analogične dolžine, v Prekmurju na prim. *trètji* proti *òulje* (za **òlje*); 13. mnogo kajk. govorov obravnava glas *x* tako kot prekmurščina: če *x* zlog zapira, se spremeni v *ǰ*, v vzglasju, pogosto tudi v intervokalični poziciji pa se preko *h*, [°] izgublja; pred vzglasnim *r*- je protetični *h*- pogosten; 14. analogične oblike part. pret. pas. in iterativov: *rojen* × *roditi* > *rodjen*, *zbudjavati* (v Međimurju, Prekmurju in pri Središču); 15. končnica *-oj* v instr. sing. fem., lastna vsem osrednjim štajerskim dialektom, je v rabi tudi v kajk. Zagorju; 16. prvotni *ń* je prešel v *ǰ* (nazalen je ves zlog), po izgubi nazalnosti v *j* (v vseh štaj. dial., po vzhodnem Koroškem in Kranjskem in v sev.-zap. kajkavščini); 17. kajkavščina in štajerščina poznata le še padajoči poudarek.

Stari slovenski in čakavski pojavi, potekajoči iz skupnega inovacijskega središča, niso tako številčni: 1. *d̄* > *j*; posebe pa je še treba poudariti, da sta se *zdǰ* in *zgǰ* v čakavščini razvijala drugače kot v slovenščini in kajkavščini, kajti *zdǰ* se je obenem z *d̄* > *j* razvil v *ǰj* > *žj*, dočim je v slov. in kajk. *zdǰ* preko dobe *d̄* > *j* ostalo kot *žd̄* neizpremenjeno in je šele s procesom *l̄* > *ć* prešlo v *žd̄ć*; 2. končnica v instr. sing. fem. je *-o*, pozneje *-u* (tako v zapadni čakavščini, drugod pa nastaja po štokavizaciji že *-un* : *ženun*, ki pa bazira na prvotnem *ženō*). Vsi drugi pojavi, ki so še skupni čakavščini in slovenščini (s kajkavščino), predvsem slovenskim zapadnim dialektom, so navadno le izraz arhaizma, ki je itak za ves jžsl. sev.-zap. rob značilen, tuptam gre pa tudi za lokalne paralelne ali manj obsežne skupne dialektične inovacije; te so v

glavnem sledeče: 1. ohranitev skupine *ěr* (štok. ima *er*); 2. brezkončniška oblika gen. plur. *a*-jevskih imen; 3. ohranitev sekundarnih skupin *tj*, *dj* (proti štok. *ć*, *žd*); 4. dat. plur. na *-om*, *-am*; 5. stare *ū*-jevske oblike *kri*, *creki*, *loki* itd. in tudi nekaj dualnih oblik je še ohranjenih; 6. *moja* se je skrčilo v *ma*; 7. dolgi novi akut je svojo prvotno naravo obdržal (proti štok. *-*), kratki pa le na sekundarnih dolžinah (*dīm*, *kón*), prim. tudi slov. *ključ* proti *dīm*, *dīma* = čak. *dīm*, *dīma*; 8. kakor je refleks za *ǣ* v zapadnih slovenskih in koroških dialektih še zdaj odprt glas (ponekod je preko *ǣ* prešel celo v *a*), tako kaže tudi čakavščina s svojim, po disimilaciji nastalim *a* < *ǣ* za palatali na starejši čak. *ǣ* < *ǣ*; 9. v zapadnih slov. dialektih je refleks za prvotni *tǣ* še zdaj palatalen (*ć*, *šč*) in ti govori poznajo tudi še *ń*, *ľ* (*ľ* preide v Benečiji, Reziji in v Brdih v *j*); vsi ti pojavi so lastni tudi čakavščini; 10. v čak. in v zapadni slovenščini (od Istre do Zilje) imamo *-n* za *-m*; 11. tudi v čak. dial. moremo posredno zaslediti nekdanjo existenco prefiksa *vy-*, ki je v slov. obsoškem, tolminskem, ziljskem in rezijan-skem dialektu še zdaj v rabi; 12. čak. dial. reduplikacijo predlogov *sъ*, *iz*, *vъz* (*ziz*, *zuz*) imamo tudi na slovenskem Krasu in odtod tja do Rezije; 13. zap.-slov. *ē*-jevski pas za dolgi *é* je preko Krasa in Istre zvezan z enakšnim čak. pasom; 14. južni slov. *a*-jevski pas za *ъ*, *ь* je pravitako zvezan s čak. *a*-jevskim pasom; v slov. zapadnih dialektih je tudi v kratkih zlogih pogosten refleks za *ъ*, *ь* glas *a*, *a*; 15. v sev.-čak. dial. znana iterativa na *-evati*, *-évati*, ki so analogično nastala po glagolih III. vrste, so v rabi tudi v slov. istrskih in notranjskih dialektih; 16. tudi leksikaličnih čak.-slov. skladnosti, zlasti v sosednih govorih ni malo (prim. čak. *peščica*, *sploh*, *semeń*, *malin*, *tjedan*, *res*, *reska* adv., *maša*, *kača*, *dragińa* itd.). V Istri in Beli krajini pa imamo — a to iz mlajše dobe, od 15. stol. dalje — prave mešane čak.-slov. dialekte (gl. M. Malecki, Przegład słow. gwar Istrji; Ramovš, Hist. gram.

VII. 73, 135); iz iste dobe so redki čak. relikti v slovenski Benečiji (Ramovš, *ibid.* 55), kar pa za naša opažanja ni pomembno. — Pripomniti je še treba, da je mnenje o zgodnjem čak. vplivu v sredini alpske slovanščine v Alpah, zgrajeno na zapiskih *un* za *o*, napačno gl. gori pri nosnikih. Tudi sklicevanje na delno preslojevanje alpskih Slovanov s Hrvati ni noben dokaz za jezikovni vpliv v smislu shrv. procesa $o > u$; *Pagus Crouuati* na Koroškem je jasna priča, da se je tu nastanil oddelek Hrvatov, drugo pričevanje nam sporoča Konstantin Porfirogenet, ko pravi: ἀπὸ δὲ Χρωβάτων τῶν ἐλθόντων ἐν Δελματία διεχωρίσθη μέρος τι καὶ ἐκράτησε τὸ Ἰλλυρικὸν καὶ τὴν Παννονίαν; tretja priča so morda še *Kosezi* = nem. *Edling* (ime enega izmed vodij hrvatskih plemen je Κοσέντζης; k imenu *Kosezi* gl. Ramovš, *Razprave* II. 315 in M. Vasmer, *Sbornikъ Miletičъ* 164), ki jih moremo imeti za hrvatske gospodarje in organizatorje alpskih Slovanov. Ni torej nobenega dvoma, da je sredi 7. stoletja prišla med alpske Slovane vojaško organizirana četa Hrvatov; za jezik pa to še nič ne pomeni; če so bili ti Hrvati, *Kosezi* in kakor so se še morda imenovali Slovani po jeziku, potem se njihova govorica nič ni razlikovala od govorice alpskih Slovanov, saj smo že večkrat mogli pokazati, da v dobi 6.—7. stol. še nimamo slovanskih jezikov, marveč še praslovanskega z nekaj dialekti, ki jih samo teoretično domnevamo, ne da bi jih mogli po kakem lingvističnem faktu tudi izpričati; če pa po jeziku še niso bili Slovani, potem pa tako ne pridejo v poštev za razvoj alpske slovanščine; kasneje so kot sloveniziranci morda s svojo posebno artikulacijsko bazo kaj vplivali, a ta vpliv je zdaj le eden izmed tvorcev kakega slovenskega dialekta, zanj značilen, ne pa splošno slovensko usmerjevalen. Ker nobeno narečje v slovenskih Alpah nima takega refleksa za *o*, ki bi se kakorkoli razlikoval od splošno slovenskega, zapiski z *un* niso v zvezi s shrv.

pojaviom $\varrho > u$, marveč so — kakor smo že videli — le približno nemško grafično podajanje za glas $\underline{ou} = \varrho$.

V slavistični literaturi se je vprašanje jezikovnih odnosov med južno in zapadno slovanščino že od nekdaj obravnavalo, a šele v najnovejšem času, moremo reči, da je pojasnjeno, kolikor se pač pojasniti dá. Oba možna ekstremna nazora sta bila izražena in sta našla zagovornike in protivnike; nekateri so trdili, da je južna slovanščina pred prihodom Madžarov segala daleč gori na severno Ogrsko in da so jžsl. sledovi še zdaj v slovaških narečjih, da, Czambel je uporno trdil in hotel naravnost izsiliti dokaze za to, da je slovaščina pravzaprav narečje južnoslovansko, ki se je pozneje v novih prilikah čehiziralo; zopet drugi so bili mnenja, da so zapadno-slovanska plemena prešla Donavo in da so se naselila po vseh Alpah tja do Drave. Če je pisal o teh stvareh historik, je navadno z lingvističnimi momenti skušal svojo tezo tudi historično storiti verjetno, če se je izražal lingvist, je skušal zgodovinskim podatkom vdahniti tako podobo, da bi njegovo lingvistično razlago podprla ali pa se je skliceval kar na dognanja historikov, ki pa niso bila včasih nič več kot konštrukcija na jezikovni hipotezi. Jasno je, da je treba oboje vpoštevati in vsakemu faktu določiti pravo vrednost; skušati je treba, kolikor več resnice zajeti, a hipotez je bolje čuvati se. Prva resnica je ta, da je vprašanje prav za prav le zgodovinsko in posredno šele tudi lingvistično; če bi nam bilo znano, kakšna je bila narodnostna karta Alp, Podonavja, ogrske nižine v dobi od 6. do 10. stoletja, bi nam jezikovno razmerje z vsemi svojimi pravimi in le dozdavnimi problemi bilo povsem jasno. Ker pa nam to ni znano, nam jezikovna vprašanja nastanejo, kajti je nekaj takih lingvističnih faktov, ki bi jih ne pričakovali.

Po zgodovinskih sporočilih niti ne moremo točno določiti, od katere strani so Slovani prišli v Alpe. Da

se je jžsl. tok pomikal iz svoje pradomovine postopno, rod za rodom, kakor je to ukazovala naravna množitev in kakor so vmes še mogle posegati druge sile (selitev tujerodnih plemen), je jasno. Na enakšen način in v istih dobah se je vršila ekspanzija Slovanstva proti zapadu. Gorovje Karpatov je bilo sprva gotovo nekaka ovira, a ne nepremagljiva; deloma so ga prešli po znanih sedlih in prečnih gorskih dolinah, deloma so se ob njegovem pobočju pomikali v južno-vzhodni smeri proti spodnji Donavi. I v Transilvanskih Alpah, i v zapadnih nizkih Karpatih so nastajale slovanske kolonije; iz tega kot iz onega izhodišča si moremo in, če upoštevamo kasnejšo naselitveno smer, tudi moramo predstavljati odtok onih slovanskih plemen, ki so se naselila v Alpah in na Balkanu. Slovanski kolonisti na nižjem in zgornjem Avstrijskem in v sosednjem obdonavskem pasu na Ogrskem so pač prišli čez zapadne Karpate; kdaj so bili že ob Donavi, je težko reči; Lj. Hauptmann, Byzant. Zeitschrift 29, 137 sled. govori o šestem stoletju. To je bil pač še sklenjeni tok z moravskimi in karpatskimi Slovani. Z vpadom Obrov se je marsikaj izpremenilo. Glavno jedro alpskih Slovanov je od vzhoda sèm zasedlo obsavsko in obdravsko ozemlje in odtod je sčasoma po dolinah prodiralo v notranjost alpskega gorovja; zdi se najenostavnejše, da je ob Dravi in Savi navzgor prišlo kot del onih Slovanov, ki so imeli svoja bivališča ob spodnji Donavi (v Moesii inferior in Dacii), odkoder so se v 7. stoletju pričeli za stalno naseljevati po Balkanu. Alpski Slovani bi na ta način potekali iz dveh tokov; to je tudi naravno, kajti če si odmislimo sedanji madžarski in rumunski pas in nam je slovanski svet samo razširjena pradomovina, sta pač v najzapadnejši plasti morala trčiti drug na drugega i severni i južni tok. Vpad Obrov je le povzročil, da se je zveza med Alpami in Karpati porušila in da je večji, izdatnejši odtok južne struje prišel tudi v Alpe. Jezikovno ni bilo razlik med obema, vsaj v

dobi 6. stoletja še ne; zato tudi še ne smemo govoriti o kaki zapadni ali južni slovanščini; za razmerje med zapadno in južno slovanščino vse to dogajanje še nima pomena. Dejstvo, da imamo v zapadnih slovan-^{skih} dialektih še prefiks *vy-* in neasimilirano *tl, dl* (kakor v zapadni slovanščini in proti jžsl. *iz, l*) niti ne pravi, da so Slovenci segali do Donave in bili sosedje zapadnih Slovanov, niti ne priča za to, da so zapadni Slovani bili naseljeni po Avstrijskem in v Alpah, niti za to, da so alpski Slovani neposredno pred prihodom v Alpe bili sosedje zapadnih Slovanov; *vy-* imamo sprva povsod, v 9. stol. še v enem najjužnejših slovan-^{skih} govorov (iz solunske okolice), *Dudlebe* pa srečamo najprej celo v ozemlju vzhodnih Slovanov ob Bugu z *-dl-*, potem v Alpah z *-dl-*, ki se pa sčasoma asimilira v *-l-* (*Dulieb* 1060-70 pri Spitalu na Koroškem; hrv. *Dulebzka terra* v Zagorju), ker se je med tem vršil jžsl. proces $dl > l$, in dalje na Češkem — kjer se ta proces ni vršil — še danes *Doudleby*. Od šestega stoletja dalje so na Avstrijskem (v takratni Avariji) in v ogrski nižini Obri in proti koncu osmega stoletja nam pravi sporočilo, da je Panonija prazna (*testatur vacua omni habitatore Pan-
nonia*, Kos, Gradivo I. 359). V začetku 9. stoletja so prosili obrski rodovi, kar jih je še ostalo, da bi se smeli naseliti ob Nežiderskem jezeru, ker jih Slovani preganjajo, torej je morala biti ta pokrajina od Slovanov precej oddaljena (Gradivo II. 29). Proti koncu 9. stoletja se je Svetopolkova vojska pač le v bojih srečala z južnimi Slovani (Gradivo II. 203-5) in takoj nato so pridrveli Madžari. V Panoniji torej ni bilo nikakršnega sosedstva južnih in zapadnih Slovanov. Za mirno dobo sredi 9. stoletja vemo tudi samo to, da je bila Panonija skoro neposeljena; v ti dobi se je semkaj zatekel slovaški knez Pribina, ki si je prizadeval Panonijo kolonizirati (*coepit... circumquaque
populos congregare ac multum ampliari in terra illa*, Kos l. c. II. 105) z Nemci in alpskimi Slovani. V nje-

govem spremstvu je že bilo nekaj Slovakov, a kaj pomeni to v jezikovnem življenju; imena petnajstih plemičev, ki so bili navzoči pri posvečevanju cerkve v Mosapure l. 850., so taka, kakršna so bila pri vseh Slovanih običajna, in če kdo trdi, da so predvsem zapadno-slovanska, moramo reči, da niti črtica na njih ni taka, da bi pričala ali pa vsaj merila na zapadno slovanščino (*a* za *ę* v imenu *Unzat* < *unvčęta* je le nemški grafični znak za *ä* kakor v briž. spomenikih v *vuafa*; češki proces *ę* > *a* je tudi dosti mlajši); pa če je teh petnajst mož tudi govorilo zapadno-slovanski jezik, pa še kdo drugi iz njihovega rodu, vse to ni nič več kot zanimiva dogodivščina. Skratka moremo reči, da od 6. stoletja dalje ne moremo najti ne kraja ne časa za kakšno sosedstvo južnih in zapadnih Slovanov, ki bi moglo spočeti kakršno koli skupno jezikovno življenje. Kar je pojavov, ki so enakšni v zapadni in južni slovanščini, morajo potekati ali še iz skupnega psl. inovacijskega središča ali pa so le slučajno enakšni rezultati paralelnih in tudi drugačnih razvojev. To moremo tudi dokazati in za večino pojavov ni v slavističnih vrstah nobenega spora več. Na kratko jih hočemo tu navesti in obrazložiti.

Nekaj pojavov je samo znak splošne konservativnosti severno-zapadnih slovenskih dialektov, ki niso ohranili samo *tl*, *dl* in *vy-*, ki bi naj bili priča nekdanjega jžsl.-zapsl. sosedstva, marveč še imperfekt (v Režiji), kondicional *bé* (v Benečiji, Režiji in v modificirani ziljski obliki *bésəm*), nazalne vokale v podjunščini (pa vendar nikomur ne pride na um, da bi zato iskal in upravičeval zvezo s poljščino), obliko *brater*, določno *dobré* < *dobroje* na Koroškem itd.; vsi ti slov.-dial. pojavi so v zvezi z odnosnimi zap-slovanskimi, ta zveza pa gre preko praslovanščine. Bistveno ne drugačen je razvoj psl. *ъ* in *ѵ*; kar se tiče ohranitve in onemitve teh dveh glasov, so si itak vsi slovanski jeziki enaki in pravitako imajo skupno

še to, da zavisi kvaliteta teh glasov ali pa kvaliteta onih srednjejezičnih vokalov, ki so iz \mathfrak{z} , \mathfrak{v} nastali, od narave zloga (sosednjih glasov) to pa seveda modificira razlika med mehкими in trdimi konzonanti; ta razlika se je tu ohranila, tam ne, drugod je bila še povečana. Nadaljnje izpremembe pa so iz dokaj mladih dob: stčes. $\ddot{a} > e$ (dial. pri danih pogojih tudi a , ki je posebno v osrednji slovaščini pogosten); slov. $\ddot{a} > \ddot{a}$ (na Koroškem, Štajerskem in v kajkavščini) in $a > a$ (na Primorskem, Kranjskem in dalje v čak. in štok. dial.) šele od 13. stol. naprej (jžsl. otrditev soglasnikov je starejša kot češka, zato zlitje \mathfrak{z} in $\mathfrak{v} > \mathfrak{z}$, y in $i > i$). — Prvotno slov. $ch\mathfrak{z}lm\mathfrak{z} > ch\mathfrak{z}lm$ so Bavarci slišali kot *kchül*m in so zato tudi pisali *Chulm*, *Cholm*, *Culmecz*, *Tulminum*, *Pulsach* za *Polžje* itd.; pogostna je tudi pisava *Cholm* 1102, *Polczkaw*, danes *Kolm*, *Tolmein*; ker je današnji slov. *ou* nastal iz *ol*, ta pa šele v 15. stol. iz \mathfrak{z} , \mathfrak{z} , podaja starejši *ul*, *ol* slovenski temni, velarni \mathfrak{z} in nima nič opravka s češ. *chlum*. — Sovpad treh prvotnih *l*-ov (\mathfrak{l} , l , l) v enega samega (l) ni splošna češka poteza, kajti češ.-dial. \mathfrak{l} ali iz njega nastali \mathfrak{y} je zelo pogosten; še v 16. stol. je tudi za današnje dial. z enim samim l izpričana razlika med l in \mathfrak{l} ; v slovenščini pa sploh nimamo dial., ki bi imel za te tri prvotne glasove samo en glas (l), marveč razlikuje ali $l : \mathfrak{l} : \mathfrak{l}$, ali $l : \mathfrak{y} : \mathfrak{z}$ ali po dva $l : \mathfrak{y}$, $l : \mathfrak{z}$ in podobno; tudi knjižni jezik samo na videz zbližuje te glasove, po pisavi $l : l : lj$, v govoru pa jih ne ($l : \mathfrak{y} : \mathfrak{l}$). — Večinoma pa gre za paralelne dial. pojave, tako že pri $e < \mathfrak{z}$, \mathfrak{v} , dalje pri $\gamma < g$, pri *čere-* < *čré*, pri centralno slovaškem *šilo*, zapadno slovaškem *myllo* za starejše oblike z *-dl-*, pri obliki I. sing. prez. tematičnih glagolov na *-m*, pri *-uvati* za *-ovati* in podobno.

Vendar pa je tudi še nekaj takih pojavov, ki imajo poseben značaj in važnost. Skratka jih imenujemo »jugoslavizme«; njihovo ozemlje je v osrednjih slovaških dialektih. Za »jugoslavizem« smemo smatrati

le tak pojav, ki je bil že v času eventualnega slovaškega sosedstva z južno slovanščino za njo značilen, pa ga najdemo tudi v slovaščini; če so taki pojavi, si jih je treba pojasniti tako, da ne zajdemo v nasprotje z znanimi historičnimi dejstvi. Že to nam določi mejo časa, do katere so eventualne medsebojne relacije mogle eksistirati t. j. ti pojavi so se morali vsaj do 10. stoletja že izobraziti. Pa tudi v obratni smeri se je mogla kaka inovacija razširiti in tudi za tak pojav velja ista presoja in vrednota; bilo bi napačno, če bi hoteli kakorkoli razvojno vezati slov.-dial. in kajk. $e < \varepsilon, \upsilon$ s češkim e , ker način in čas postanka povesta, da ni zveze med tema pojavoma. Samo trije pojavi so takšni, da jih moremo in smemo upoštevati, in sicer: 1.) končnica instr. sing. fem.; 2.) *rat-*, *lat-* in 3.) *dl*. Oglejmo si jih po vrsti.

Razmerje slovanske končnice do končnic istega padeža v baltskih jezikih in rezultat komparacije med posameznimi slovanskimi jeziki zahtevata ta-le zaključek: prvotni psl. instr. *ženŏ* je po vzorcu nom. *ta* : akk. *tŏ* : instr. *tojŏ* prešel v psl. *ženojŏ* (O. Hujer, Slov. dekl. jm. § 159); glede akcentuacije nam pravi primera z baltskimi jeziki in prvotna ide. kvantiteta, da je bila končnica po baltoslovanski metatoniji postala novopadajoča: *ženojŏ* (gl. še Oštir, Razprave II. 59). Za pravilno pojmovanje nadaljnjega razvoja v slovanskih jezikih sta važni dve dejstvi: dolžina v češčini in poljščini in akcentuacija, kakršno nam podajata ruščina in štokavščina na eni, čakavščina in slovenščina pa na drugi strani. To dvoje pa zahteva samo sledeči način razvoja: če in kjerkoli je ostalo *ženojŏ*, tam je po psl. metatoniji prešlo v *ženŏjŏ* (z novoakutiranim -ŏ-): rus. *ženŏju*, rusko-ljekinsko *ženŏjŏ* (z regularnim ljekinskim refleksom *uŏ* za novoakutirani *ŏ*), štok. *ženŏm* < *ženŏm*, -ŏm, -ŏu, -ŏu, -ŏju; drugod pa je še pred psl. metatonijo -j- v končnici onemel, nastala je kontrakcija in kontrahirani dolgi vokal je naravno in pravilno obdržal svoj inten-

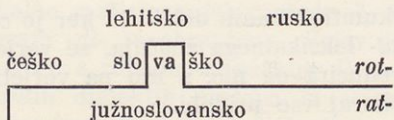
zitetni in tonični višek na svojem drugem, končnem delu, ki je bil že od prej poudarjen; ta vokal se je izenačil z novoakutiranimi dolžinami po svoji naravi sami: $\text{ženoj}\acute{o} > *ženo\acute{o} > \text{žen}\acute{o}$. Že to, da je ta oblika starejša kot psl. metatonija, nam pravi, da gre tu za praslovansko dialektični pojav; razširjenje ene ali druge oblike to potrjuje: 1.) ves slovanski sever in južni zapad (vsa lehitska skupina, češčina z zap. in vzhodno slovaščino, slovenščina, kajkavščina in zap. čakavščina) pokriva oblika $\text{žen}\acute{o}$; 2.) ostala čakavščina, štokavščina, bolgarščina, ruščina in — česar ne bi pričakovali — tudi osrednja slovaščina pa imajo obliko $\text{ženoj}\acute{o}$:

Ta slika nam pove: 1.) zap. slovanščina in sev.-zap. južna slovanščina (alpska in panonska) izhajata iz one psl. dial. pasu, ki je kontrahirala $\text{ženoj}\acute{o} > \text{žen}\acute{o}$; 2.) balkanska slovanščina in ruščina sta obdržali $\text{ženoj}\acute{o}$; 3.) to enostavno sliko moti le osrednja slovaščina s svojim $-\text{ou} < -\text{oj}\acute{o}$, kar predstavlja očividni sunek iz južno-vzhodnega pasu v zapadnega. Kaj smemo zaradi tega domnevati, o tem bomo spodaj govorili.

Glede metateze $\text{tort} > \text{trat}$ smo že v prejšnjem poglavju ugotovili, da se je v južni slovanščini izvršila nekako na meji 8. in 9. stoletja. Ni možno misliti na to, da vlada med češ. in jžsl. pojavom kaka medsebojna zavisnost; če bi bila, bi se reklo, da je to pravzaprav psl. dial. pojav, ki so ga Čehi, Slovaki in južni Slovani prinesli že s seboj v nove domovine, ali pa, da se je razširil iz jžsl. ozemlja na čsl. (ali pa narobe),

kar bi za dobo 8—9. stol. zahtevalo sosedstvo in medsebojno prometno zvezo med obema deloma. Proti prvemu govori *trat* iz tujejezičnega *tart* tja do 9. stol.; pri drugi domnevi pa je treba pomisliti, da je po psl. *tārət* i v lužiščini, i v poljščini, v češčini, slovaščini in južni slovanščini nastalo *tārāt*. To obsežno ozemlje procesa, ki se je vršil v dobi 7—9. stol., govori za to, da se je ista psl. oblika na severu in na jugu na enakšen način obravnavala, ker je bil razvoj določen že po podedovani psl. tendenci. Gre le za paralelni razvoj in ni nobenega ne lingvističnega, ne historičnega fakta, ki bi zahteval zavisnost. Vse to za vprašanje osrednje slovaške dublete *rot* : *rat* za psl. *ořt* itak ne prihaja v poštev. Zapadnoslovansko *rot-*, ki bi ga pričakovali tudi v centralni slovaščini kot edini refleks, je nastal zaradi zapadno- in vzhodno-slovanskega skrajšanja cirkumflektiranih dolžin, kajti po tem pojavu je *ā* prešel v *a*, *ā* pa v *o* gl. Lehr-Splawiński, Roczn. slaw. X. 116—137. Na srednjem Slovaškem imamo pa v glavnem *rat-*, *lat-* gl. Zd. Stieber, Lud slow. I. A. 230—5; J. Stanislav, Liptovské nářečia 140 in karta II.; L'. Novák, Sborník Škultéty 576-606; gradivo in razširjenost tega pojava govorita za to, da ima *rat* : *rot* značaj leksikalnega pojava (M. Małecki, Lud slow. II. A. 45); treba pa je iti še dalje in reči, da današnja leksikalna variacija ne izvira iz kake fonetične variacije (ohranitev cirkumflektiranih dolžin), kajti taka fonetična dvojica ni izkazana z nobeno lingvistično realnostjo. Tudi za cent.-slovaški *rat-* velja isto kot za sporadične češ.-dial. primere z *rat-*, samo da je tu bolj številno, skoro splošno; nastati je moglo ali po dial. prehodu *o* > *a* (tako v češ. dial., gl. F. Trávníček, Příspěvky k čes. hláskosloví 56) ali pa po mešanju dveh sorodnih jezikov, od katerih je eden imel *rat-*, drugi pa *rot-*. Ker za prvo možnost ni realne podlage, se je treba hočeš nočeš sprijazniti z drugo. Slika razširjenosti enega in drugega refleksa je bistveno ista kot zgoraj za končnico instr. sing. fem.:

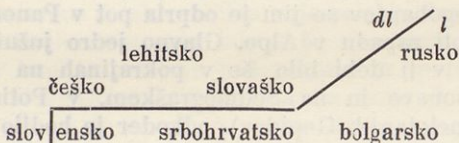
Tudi tu moti enostavno sliko samo osrednja slovaščina, ki kaže s svojim *rat-* na sunek iz južnega pasu v zapadni del severnega. Zaključek je povsem enostaven: pojav *ořt* > *rat* je južnoslovanski; če ga ima centralna slovaščina, ga mora imeti iz jžsl. epicentra. Dobiti ga je mogla na dva načina: 1. Če je bilo ozemlje osrednje slovaščine geografsko strnjeno z ozemljem južne slovaščine, tedaj je mogla inovacija *ořt* > *rat* iti preko jžsl. meje in zajeti še obrobni slovaški pas. Vemo, da je bilo ozemlje centralne slovaščine nekoč bolj na jugu kot danes in da se je šele pozneje pomaknilo v sedanje severne, gorske predele; domnevamo, da je tudi v ogrski nižini bilo več slovanških plemen, ki so po madžarski invaziji bila potisnjena na jug. Reči pa z J. Stanislavom, *Slavia occid.* XII. 157, da je zato moral biti kontakt med južno slovanščino in slovaščino in da je ta kontakt prav s pojavom *ořt* > *rat* izkazan, se pravi, da se vrnemo na začetno fazo študija o teh problemih, saj prav tako sta se lovila in drug na drugega zaman opirala Dümmler in Miklošič. Pa pustimo to in recimo raje, da je navsezadnje prav postranska stvar, ali je centralno slovaško *rat-* prišlo iz jžsl. epicentra po strnjeni zemljepisni poti ali pa po simbiozi z manjšim oddelkom jžsl. beguncev, ki so se pred Madžari zatekli semkaj v podkarpatske kraje. Samo dejstvo, da je *rat-* jžsl., je važno in zadostno. 2. Če sta bili osrednja slovaščina in južna slovanščina pred prihodom Madžarov geografsko že ločeni, potem je moglo jžsl. *rat-* priti v govor teh Slovakov samo na ta način, da se je kako jžsl. pleme med njimi naselilo in po slovakizaciji je ostala samo še ta jžsl. sled v sedanjem slovaškem dialektu. Ker je zap.-slovanski pojav *ořt* > *rot-* v zvezi s skraj-

šanjem cirkumflektiranih dolžin in ker je centr.-slovaško *rat* : *rot*- leksikalnega značaja, se verjetnost prve možnosti reducira na nič, z njo pa verjetnost druge možnosti skoraj vse pridobi.

Če že kdo razmotriva o slovaškem *rat*-, govori nehote tudi o jžsl. *rot*-; prva misel, da je problem s tem še bolj zamotan, pa se izprevrže kmalu v potrdilo naše razlage. Južna slovanščina ima pri eni sami besedi *rot*-, namreč *rob* (in izpeljanke; *lokati* ne spada sem, kakor je mislil Kuljbakin, Jžsl. Fil. IV. 205, ker je identično s češ. *lokati*, polj. *loczyć*, rus. *lokati* in ni v zvezi z *lakati*; prvemu odgovarja v litavščini *lakti*, drugemu pa *álkti*; to sta dve besedi, iz dveh različnih korenov *lok*- : *olk*-). Če hočemo pojasniti jžsl. *rob*, je treba upoštevati ti-le dve dejstvi: 1. pristno jžsl. je samo *rab* »servus«, ki se je v ti pravilni obliki obdržalo povsod in vsekdar, kjer in kadar gre za izražanje prvotnega pomena »služiti«: *rabъ*, *raba*, *rabota*, *poraba*, *rabiti* itd.; 2. zaradi zelo blizkega pomena je kaj lahko nastalo križanje z besedo *rob* »ujetnik, suženj« (prim. v slovenskih tekstih 17. in 18. stol. učeno križanje med »služiti« in »suženj« v »služenj«); živa govorica pa teh dveh besedi ni nikdar mešala, marveč jih do danes točno razlikuje (izvedenke iz nje so *porobiti* »plündern«, *zarobiti* »gefangen nehmen«, *robstvo* itd.). Beseda *rab* je pristna jžsl. beseda, beseda *rob* pa je tujka, ki je s trgovino s sužnji prišla k južnim Slovanom iz zapadne ali vzhodne slovanščine prav tako kakor madž. *rab* (izgovori *řob*), *robot* in rum. *rob* (alb. *rob* je gotovo jžsl. posredovala); tudi csl. *robъ* je že izposojenka, kadar ne gre za pomotoma zapisano *rabъ* (gl. Marguliés, Der altsl. Codex suprasl. 228—30; van Wijk AfslPh. 37, 374; slov. *robota*, *robotati* je nastalo po dial. asimilaciji *a — o > o — o* prim. *rozóraq* < *razóra* in po tem še anal. nom. *rózor*).

3) Tretjemu pojavu *dl > l* v osrednji slovaščini ni pripisovati posebne važnosti; gre tu za dialektično asimilacijo in z nekaterimi besedami (torej zopet de-

loma leksikalno razširjevanje) prehaja *-l-* tudi v dialekte, ki imajo *-dl-* še ohranjeno. Pojav je po svoji naravi identičen z zapadno-slovaškim $dl > ll$ (tudi v lužiško srbskih dialektih nastopa ta asimilacija) in na tem nič ne izpremeni dejstvo, da je srednje-slovaško *-l-* nekaj starejše. Važen pa je ta fakt, da je nekoč imela vsa alpska slovanščina (njen južni rob je zdaj ozemlje severne slovenščine) *-dl-* in da ga je v svojem najzapadnejšem kotu ob Zilji ohranila prav do danes. Če ne upoštevamo sporadičnega lokalnega arhaizma v pskovskem ruskem dial. in sekundarnih dialektičnih zap.-slovanskih asimilacij, dobimo o prvotni razširjenosti $dl : l$ to-le sliko:

Za slovenščino smo že v prejšnjem poglavju ugotovili, da se je njen zapadni pas z *-dl-* postopoma krčil na korist vzhodnega z *-l-*; od nekdanjega ozemlja, ki je bilo nekako tolikšno, kolikor ga danes pokriva oblika *padla* (proti *pala*), je ostala le še mala ploskev ziljskega narečja; vidimo jasno, kako je južnovzhodni val z *-l-* potiskal alpsko-slovanski *-dl-* proti zapadu, skoraj da ga ni vsega preplaval.

Lingvistična dejstva, ki smo jih pravkar razbrali, nam povedo, da sta alpska in panonska slovanščina (današnja deloma okrnjena, deloma preoblikovana reprezentanta sta slovenščina in kajkavščina) izšli iz onega praslovanskega dialektičnega pasu, ki je skupini *tl, dl* imel neizpremenjeni in je *-ojo* skrčil v *-o*; to je bil zapadni psl. pas dialektov, njegov današnji potomec je zapadna slovanščina. S tem ni rečeno, da sta alpska in panonska slovanščina 6. stol. bili zapadno-slovanska dialekta, saj v tem času še ne moremo govoriti o južni, zapadni in vzhodni slovanščini, marveč

samo o psl. dialektih, ki so komaj začeli izobraževati take pojave, ki postanejo značilni in s tem prično formirati južno, zapadno in vzhodno slovanščino. Pri tem ni toliko važno to, da je alpska in panonska slovanščina obdržala *tl*, *dl* kot to, da je poleg *tl*, *dl* imela *-q*. Ta fakt nas sili k zaključku, da je alpsko-panonski dotok Slovencev prišel iz ozemlja zapadne praslovanščine; če se izrazim geografsko, je ta dotok prišel od severne strani, od zapadnih Karpatov sèm. Dokler Langobardi niso odšli v Italijo, ti Slovani seveda niso mogli prodreti v Panonijo, pač pa so se naseljevali ob Donavi navzgor; nekaj (ob Aníži) jih je zgodaj prišlo pod bavarsko oblast, drugi (v Avariji) pod obrsko. Po odhodu Langobardov se jim je odprla pot v Panonijo in odtod proti zapadu v Alpe. Glavno jedro južnih Slovanov je v ti dobi bilo še v pokrajinah na severu dolnje Donave in na Sedmograškem, v Potisju (v zemljah nekdanjih Gepidov), odkoder je hodilo plenit na Balkan, pa se zopet vračalo v to svojo začasno domovino. Par desetletij pozneje (od začetka 7. stoletja dalje) je prešlo Donavo in se po rimskih cestah pomikalo v notranje balkanske predele, proti Jadranskemu morju, na Kras in ob Savi in Dravi navzgor tudi v Alpe, kjer so se združili z onimi Slovani, ki so pred obrsko invazijo in ob prvih njenih sunkih zavzeli alpske doline iz Panonije sèm, s predoborskimi Slovani, katerih jezik je imel *tl*, *dl* in *-q*. Obseg prvotne zapadne izoglose *tl*, *dl*, in *-q* se je po tem novem slovanskem dotoku pričel krčiti, deloma pa tudi širiti, kar je pri mešanju dialektov čisto naravno (južni slovenski dialekti in zapadna čakavščina so najbrž prevzeli *-q*). Na drugi strani pa vidimo, da je prvotna enotna slovaščina, ki je imela *rot-* in *-q*, začela v svojem osrednjem pasu mešati *rot-* z *rat-* (to ni starejše od 9. stoletja) in po enakšnem mešanju med *-q* in *ojo* je naposled zmagala končnica *-ojo*. Tako časovna določitev kakor značaj pojava (mešanje) pravita, da se je moral v zemljo osrednje slovaščine priseliti takšen

slovanski dotok, ki je že govoril *rat-* in obenem *-ojo* t. j. dotok z dokaj izoblikovanimi jžsl. jezikovnimi potezami. Historično je najbolj blizu domneva, da se je del jžsl. prebivalcev pred Madžari umaknil iz Potisja sem gor na sever, se naselil za stalno med Slovaki in s svojim *rat-* in *-ojo* raztrgal slovaško enotnost z *rot-* in *-o*. Tako dobi dvakrat podana skupnost alpske slovanščine z zapadno slovanščino (*dl*, *-o*) in dvakrat izkazani sunek iz južne slovanščine v osrednjo slovaščino v smeri prihoda Slovanov v Alpe in v umiku južnih Slovanov na sever svoje opravičilo in svoj smisel. Obenem pa nam te izoglose vsaj malo dajo slutiti, kako se je odigravalo gibanje Slovanov proti jugu in kako je slovenščina zajemala iz dveh dialektičnih dotokov, seveda takrat še neznatno diferenciranih. Vse to potrjuje naš nazor, da je formiranje južne slovanščine vezano na tla nove domovine v Alpah in na Balkanu in vsaka diferenca, pa naj si je bila psl.-dialektična, je dobila v tem oblikovanju značaj jžsl.-dialektične poteze.

Razčlenjenje slovenskega jezika

Že na prvih straneh smo govorili o tem, da je treba dialektizacijo slovenskega jezika staviti že v zelo zgodnjo dobo in da je obenem z razvojem, ki je vso alpsko slovanščino čedalje bolj razlikoval od drugih slovanskih govorov in s tem ustvarjal slovenščino, na več in na različnih krajih njene nove domovine nastajala različnost v artikulaciji posameznih glasov, v medsebojnem vplivanju oblik, v ustvarjanju in sprejemanju novih besed itd. Z vsem tem se je porajalo interno jezikovno razlikovanje. Vzrok tega diferenciranja je povsod in vsekdar izkazano osnovno jezikovno bistvo, namreč jezikovna nestalnost, ki je zavisna od časa. Vsaka jezikovna novost, nastala sprva v dokaj ozki, morda celo neznatni družabni sredini, v rodbini, pa se s posnemanjem in občevanjem širi in zavzame polagoma in neopaženo sosednje družabne enote, ki žive na tem ali onem strnjenem ozemlju. Posledica je kaj preprosta: ta novost — kakor moremo zdaj ugotoviti — ima to geografsko ploskev in na nji svoj poseben razvojni štadij; na drugem prostoru more imeti mlajši ali starejši štadij istega razvoja, na tretjem najdemo povsem drugačen razvoj, na četrtem ugotovimo še staro stanje brez vsakršne izpremembe itd. To velja za vsak pojav. Če bi hoteli torej zasledovati razvoj jezika, bi ga morali po vsakem takem pojavu posebe zasledovati; saj to v lingvistiki tudi zares opravljamo, le da ugotovitve in zaključke na bolj preprost in pregleden način podajamo. Ta zunanja, smemo reči, le tehnično primerna metoda pa nam ne sme zamegliti edino pravilnega pojmovanja

jezikovnega razvoja: vsak pojav ima svojo mejo, ni pa iste meje za vse dialektične pojave t. j. govor ima dialektične posebnosti, lastnosti, značilnosti, ki se od kraja do kraja, od rodbine do rodbine, od osebe do osebe izpreminjajo na zgoraj opisani način, kakor so se na enakšen način spočele in razširile. Zato govorimo o jezikovnih inovacijskih valovih; pred očmi nam je valovanje, ki ga na mirni vodni vršini povzroči kamen, ki smo ga vrgli v vodo; iz središča, epicentra, se valovi na vse strani razširjajo, če so pa kake pregrade in ovire, jih morda zalet tupatam premaga, drugod pa moč valu omaga, val zastane. Iz drugega epicentra se razširja drugo valovanje (druga, različna jezikovna novost), ki more valove prvega ustaviti, jim dati novo smer, jih pregrniti, z njimi v isto strujo steči in podobno.

Oglejmo si na enem, dveh primerih to jezikovno dogajanje, da nam bo poznejše zaključevanje in dialektični oris bolj pregleden. Vzemimo besedo *čelo*, za katero nam primerjanje z drugimi slovanskimi jeziki pove, da se je sprva v slovenščini glasila *čelò* in pogledjmo si, kakšne so njene današnje slovenske oblike po različnih govorih; ne bomo vseh našteli, kakih štirideset jih bo za naše zaključke dovolj. V severno-zapadnih krajih najdemo še obliko s starim končnim poudarkom:

1. *čelò* (Rezija)
2. *čelŏ* (ob Teru in zgornji Nadiži; Kred-Borjana; Kobarid; Drežnica pod Krnom)
3. *čauŏ* (Vrba ob Vrbskem jezeru)
4. *čauŏ* (Sv. Jakob v Rožu)
5. *čauš* (Slovenj Plajberk)
6. *čouš* (Borovlje).

Povsod drugod pa je poudarek že na prvem besednem zlogu; ugotoviti moremo, da so zgoraj omenjeni kraji glede akcentuacije naše besede obdržali najstarejše stanje, dočim je drugod nastalo nekaj novega: pomik poudarka proti začetku besede za en zlog. Da se še

malo pomudimo pri tem pojavu; stari poudarek je zdaj omejen na najzapadnejše in najsevernejše (koroške) govore, ki so samo na eni strani mogli imeti zvezo z ostalimi slovenskimi govori; ker še ta ni bila močna in živahna — saj je vmes mogočna pregrada gorskih grebenov — so bili ti govori nekako odrezani od živega slovenskega jezikovnega razvoja in valovanja in v njihovo osamljeno življenje inovacija imenovanega akcentskega pomika zato ni mogla prodreti. Kakor pri tem pojavu, tako moremo tudi sicer zelo pogosto opaziti, da so izolirani, v samotnih krajih živeči obrobni dialekti ohranili v mnogočem stare jezikovne pojave. Nič drugače — da ostanemo čim bolj pri istem pojavu — ni na prim. v srbohrvaščini: čakavski dialekt kot najzapadnejši shrv. govor, čigar prometno gibanje je bilo omejeno na jadransko obal in vloženo v smer od severnega zapada k južnemu vzhodu, v zaledju po gorskem pasu in bosenskih gozdovih prometno zamejeno proti štokavščini, je tudi obdržal staro končno poudarjanje v tipu besed, h katerim spada tudi *čelo*, dočim imajo drugi shrv. govori poudarek na začetnem besednem zlogu. Ta primer nam dovolj nazorno kaže, da ima promet odločilen pomen za obseg jezikovnih pojavov; če gremo še bolj v podrobnosti, moremo še to ugotoviti, da so prometne zveze (ceste, steze; gorske doline; zadruge, župe, gospodstva; skratka, kakršne koli vrste naravna in socialna povezanost kakega kraja ali pokrajine z okolico) združile Rezijo, beneške Slovence in kobariško okolico v éno enoto glede obravnavanja, življenja besede *čelo*, drugo takšno enoto pa nam je ohranila okolica Vrbskega jezera s svojim ondotnim naravno in socialno nujnim druženjem in enako nujni omejitvi do svoje okolice. Geografska in historična dejstva te ključke potrjujejo; služijo nam pa ne samo za kontrolo naših lingvističnih izvajanj, marveč imajo mnogo večji pomen: v njih so kali za omenjeno druženje in omejitev, so faktorji, od katerih zavisi večja ali manjša

obsežnost kakega lingvističnega pojava; pravilna presoja teh faktorjev in smiselno vzporejanje lingvističnih ploskev z njimi nam omogoči vpogled v jezikovno diferenciacijo in nam dá dostikrat tudi odgovor na vprašanja, zakaj sega kak pojav samo do tod in ne dalje.

Rekli smo, da imajo vsi slovenski govori razen onih, ki smo jih gori označili, v besedi *čelo* vedno poudarek na začetnem besednem zlogu, kar je z ozirom na izvorno slovansko obliko nekaj novega. A tudi v tem pasu imamo razlike med posameznimi govori; oglejmo si jih. Po nekod je začetni zlog, ki je poudarjen, kratek, drugod je pa dolg; tukaj je njegova intonacija rastoča, tamkaj je padajoča, pa najsi je zlog kratek ali dolg, na prim. zlog je kratek in rastoč:

7. * *čelo* > * *čěuo* (ziljska dolina; na tako obliko sklepamo po lok. sing. *čěle* in po enakšnih akcentskih oblikah, kakor *žěna* iz *ženā*, *zělan* iz *zelēn* itd.; ker pa je v * *čěuo* pozneje glas -*u*- po asimilaciji na glas -*o* onemel, je nastalo * *čěo*, pred hiatom se je -*ę* podaljšal in sčasoma se pričenja hiat odpravljati; danes se govori že *čěio*);

zlog je dolg in rastoč; v tem primeru moremo še razlikovati med govori, ki so staro vokalno *e*-jevsko barvo ohranili, ali pa so jo izpremenili; zlog ima tu še monoftong, drugod pa že diftong, ali pa je iz diftonga po asimilacijskem zlitju nastal mlad monoftong; naj nam primeri to ali ono razvojno pot ponazoré:

8. *čělo* (Brda; Kras; Semič)
9. *čālo* (Markovščina)
10. *čālo* (Pomjan)
11. *čělo* (Dragatuš)
12. *čělu* (Postojna; Št. Lenart pri Brežicah)
13. *čěl* (Selška in Poljanska dolina)
14. *čěl* (Črni vrh nad Idrijo)
15. *čěuo* ali *čěu* (Gorenjsko); *čěu* (Jezerško; Spodnje Lokve)

16. *čjāyu* (Libuče)
17. *čjūə* (Sele)
18. *čjū* ali *čjū* (Lepena pri Železni kapli)
19. *čāy* (Djekše)
20. *čjāl* (Horjulj)
21. *čjēl* (Blagovica, Trojane); *čjēl* poleg *čjēlu* (Borovnica)
22. *čjālu* (Velike Lašče)
23. *čjēlu* (Lož)
24. *čjālu* (Krško)
25. *čjāl* (Št. Jernej)
26. *čjāy* (Mokronog)
27. *čālu* (Raščica; Dobrava pri Dobrniču; Cerovec, Bojsno; Bizeljsko)
28. *čāy* (Sodinja vas v Suhi krajini; Mirna) itd. itd.

Dalje imajo nekateri govori začetni zlog sicer kratak, a njegova intonacija je padajoča:

29. *čāla* (Tolmin; Idrija pri Bači; Avče; Podmelec)
30. *čjēlo* (Bovec)
31. *čjēlo* (Griblje)
32. *čālo* (Prekmurje)
33. *čjēlo* (Sv. Križ nad Mariborom)
34. *čjūə* (Guštanj) itd.

Glede intonacije je itak treba pripomniti, da je v vseh južnozpadnih dialektih (Kras, Istra, Brda), za katere smo nekaj primerov navedli zgoraj (števil. 8, 9, 10, 12, 14), enotna, padajoče-rastoča, stalno zavisna od pomenskega poudarka v govoru na ta način, da je zdaj padajoči, zdaj rastoči del bolj izrazit; ta — mogli bi reči ravna — intonacija se močno razlikuje od izrazito padajoče štajerske, ki jo imamo pri besedi čelo na prvem zlogu:

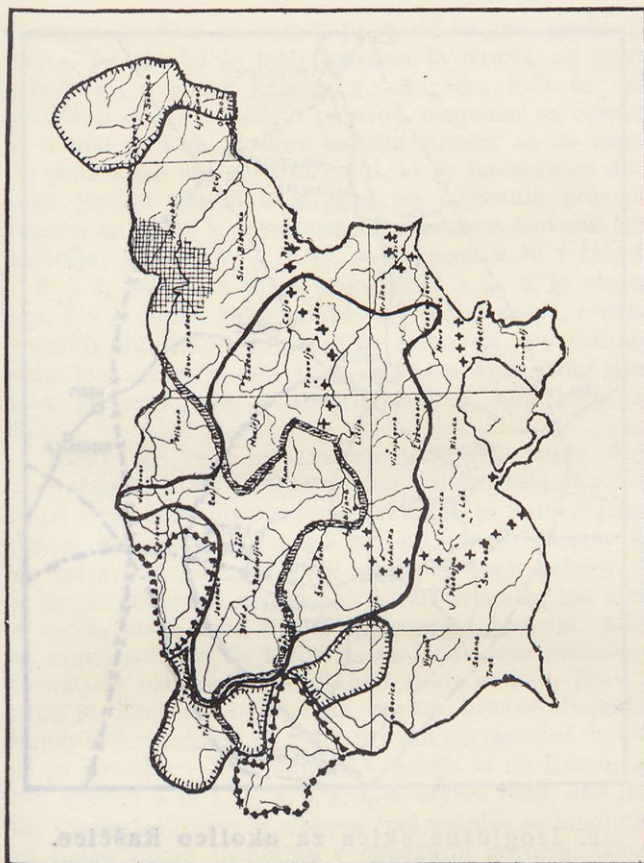
35. *čjēlo* (Goričansko)
36. *čjēlo* (Vurmat na Kozjaku)
37. *čjēlo* (Pohorje; Središče)
38. *čjēlu* (Sv. Martin na Pohorju)
39. *čjēla* (Št. Jurij ob Pesnici)

40. *čêl* (Savinjska dolina)
 41. *čiel* (Št. Rupert nad Laškim)
 42. *čielo* (Sedlarjevo; Št. Peter na Medvedjem selu)
 43. *čalu* (Bizeljsko ob Sotli)
 44. *čelo* (Sela v Beli Krajini) itd. itd.

Sproti smo že deloma omenili, čeprav smo v glavnem podčrtali le raznoliko razvojnost akcentuacije v besedi *čelo*, da so se mogli različno razvijati tudi posamezni glasovi. Če imamo na eni strani izvorno obliko *čelō*, na drugi pa njene današnje oblike, moramo že v tem nasprotju zasledovati razvoj več lingvističnih pojavov, kakor akcentuacije (mesto poudarka), intonacije, kvantitete zlogov, zavisnosti vokala od poudarka in kvantitete, zavisnosti vokala od sosednjih glasov, dalje seveda tudi izpremembe oblikovnega značaja; ugotovimo skratka sledeče: 1. v teh govorih je še obdržana oksitoneza (končno poudarjanje); 2. v onih se je poudarek pomaknil na začetni zlog, ki je kratek (rastoč ali padajoč) ali dolg (rastoč ali padajoč); 3. glas *e* je ali ostal neizpremenjen, ima pa različno artikulacijo: tu je zelo širok (*ä*), tam manj (*ɛ*), drugod je ozek (*e*) ali celo zelo ozek (na prim. *čelo* v Škofji Loki); ponekod se je preko *ä* razvil v *a*; v nekaterih dialektih se je palataliziral v *iɛ* in med obema diftongičnima elementoma se je vršila disimilacija in asimilacija, odtod zdaj *iä*, *ia*, *eä*, *a*; 4. glas *-o*, če je še akcentuiran, se je tudi različno razvijal; zanj najdemo široki *-o* tu, tam pa ozki *-ø*, ki je preko *-u* izkazan zdaj tudi kot *-ö*; če je pa neakcentuiran, se glasi od *-o* in *-o* do *-a* in *-u*, prehaja v *-ə* ali pa sploh ni nobene sledi več po njem, se je reducirjal; 5. glas *č* je govoren v nekaterih krajih (Bled, Bohinj) zelo mehko (*č̣*), običajno pa je trd; 6. glas *-l-* je tu še ohranjen, njegova velarna narava more biti tu jačja, tam šibkejša; velik del govorov pa ima zanj ali najjačjo obliko velarnosti, namreč glas *ɮ*, drugi pa najšibkejšo, namreč *l*; 7. prvotna dvožložnica *čelō* je ponekod zdaj enožložnica; če govor tudi v drugih smereh proučujemo,

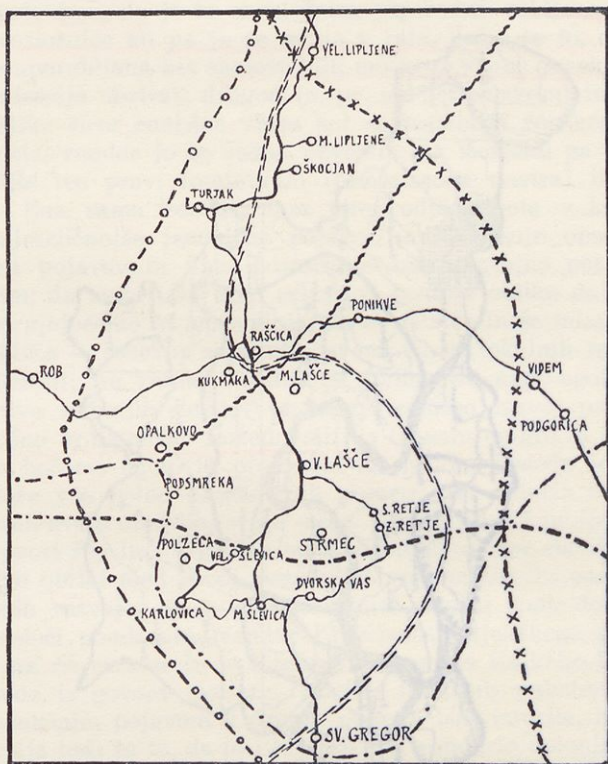
ugotovimo, da je ta enozložnica vzporedno rabljena z dvozložnico ali pa je že edina v rabi, dalje še to, da je uporabljena kot samostalniki moškega spola (maskulinizacija nevtra); drugod (n. pr. na Tolminskem) ima oblika sicer enakšen videz kot samostalniki ženskega spola, vendar je še vedno nevtrum, na Kozjaku pa je *čēila* res pravi femininum (feminizacija nevtra) itd.

Ena sama beseda nam torej odpira pota v kar najrazličnejše jezikovne pojave, nam zarisuje obseg teh pojavov in nam pojasnjuje tudi razvojno pot s tem, da nam kaže tako rekoč od izvorne oblike dalje porajajoče se in izpreminjajoče se mlajše in še mlajše oblike — časovna zapovrstnost odseva iz lokalnih razliknosti; ne vedno, vendar pa toliko, da nam ugotovitve sedanjih dejstev pomagajo celoten razvoj prav točno in natančno zasledovati. Pa tu nam ne gre za to; tu hočemo ugotoviti predvsem to, da nam beseda *čelō* kaže vse polno dialektičnih pojavov, od katerih ima vsak svoje ozemlje, svoje meje. Čeprav se v Ljubljani govori *čēu* in v Djekšah na Koroškem *čāu* ter sta obe dve obliki med seboj zvezani po večjem številu enakšnih razvojev ($l > u$, enozložnica, moški spol, dolgi rastoči poudarek), vendar Ljubljančan djekškega govora ne razume in le s težavo bo sem pa tja kako besedo iz govora razbral; razlika je kljub nekaterim enakšnim pojavom v drugih pojavih bolj izrazita, kar velja tudi za to, da je Ljubljančanu vendarle dolenjski govor, čeprav ima *čielu*, bližji, povsem razumljiv. Kljub značilnim istim pojavom moramo govoriti o raznih govorih, kakor govorimo tudi o istem govoru kljub značilnim različnim pojavom. Vzemimo za primer govor v Velikih Laščah in v neposredni okolici; vsak bo rekel, da je vse tod povsod isti govor, čeprav govore tu *eī*, tam *eī* ali celo *aī* za dolgi *ē*, čeprav je tu akanje (prehod kratkega *o* v *a*), tam ne, čeprav slišiš tu *īn*, tam *ī* ali samo *ī* za *ń* itd. Iz vsega tega (primeri še črtež 1. in 2.) sledi jasno to, kar smo v začetku povedali, da ima vsak jezikovni pojav svojo lastno

1. Izoglosna skica k pojavom v besedi *čelo*.

- ozemlje s prvotnim končnim poudarkom v besedi *čelo*.
- ▨ ozemlje s kratkim novo poudarjenim predzadnjim zlogom.
- ++++ novi poudarjeni vokal se izrazito diftongira.
- ▨ meja med *ɤ* na severu in *l* na jugu v skupini *la*.
- ▬ ozemlje z maskulinizacijo nevtar.
- ▧ križano črtano: ozemlje s femininizacijo nevtar

2. Izoglosna skica za okolico Raščice.

- ~ ~ ~ $e\bar{i}$ na zapadu, $e\bar{i}$ na vzhodu za dolgi \acute{e} .
- $e\bar{i}$ na severu, $a\bar{i}$ na jugu za dolgi \acute{e} .
- — — $\acute{u}o$ na zapadu, \acute{o} na vzhodu za sekundarno poudarjeni o in akutirani o ($n\acute{u}oga : n\acute{o}ga$; $d\acute{u}ob\bar{a}r : d\acute{o}b\bar{a}r$).
- a na severu (akanje), ø na jugu za kratki o .
- ○ ○ vzhodna meja za $\bar{i}n$, zapadna za \bar{i} iz \acute{n} ($ka\bar{i}n : ka\bar{i}$).
- × × × zapadna meja za \bar{i} iz \acute{n} , vzhodna za \bar{i} ($ka\bar{i}$).

ploskev. Obenem pa nam to pove, da én sam jezikovni pojav, pa naj bo še tako značilen in izrazit, ne more označevati svojstva kakega govora; da, tudi če več približno enako obsežnih pojavov vzamemo za oznako in s tem tudi za ploskev kakega govora, se še zlepa ne približamo oni govorni enoti, ki jo imenujemo dialekt. Koliko važnih in drugod ne izkazanih pojavov imamo na prim. v severnozapadnem pasu slovenskega ozemlja: glasovi *k*, *g* in *ch* so se pred *e* in *i* razvili v *č*, *j*, *š*; velarni *l* se je poenostavil v *u*; *ń* je otrdel v *n*, *l'* v *l*; oblika kakor *glave* je prešla v *gvale*, *cerkve* v *cerkle* itd., itd., a kljub temu vemo, da je v južnem delu tega ozemlja (na jugu od Karavank) drug dialekt, gorenjski, kot v severnem delu, kjer je koroščina.

Kakor je vsak posamezen jezikovni pojav dejstvo záse, tako pa je tudi realno dejstvo záse dialekt. Najti zvezo med obema tema faktoma, to nam pojasni pojem dialekta. Ne én, ne več jezikovnih dejstev še ne ustvari dialekta, marveč skupnost vseh dejstev; v ti skupnosti pa so nekateri členi tu drugačni kot tam, a vedno vlada med njimi neka nujna relacija; prav te nujne relacije so bistvene za to ali ono jezikovno formo, so oznaka za ta dialekt proti onemu, prav v njih je izražena in podana realna bitnost dialekta. Samo bežen primer za to; v prvotni slovanščini, kakor se je govorila v VII. stoletju v Alpah in na Krasu, so bili glasovi *z* in *v*, *é*, *e*, *o*, *o*, *l*, *ń*, oblike *ženā*, *oko* itd. itd. Če zasledujemo te glasove (pri vokalih se omejimo na dolge zloge) in oblike v današnjih govorih, bomo ugotovili, da je možna za ta ali oni glas različna razvojna pot, da pa je tam, kjer sta *z* in *v* dala na prim. glas *e*, dal *o* glas *o*, *l* glas *u* itd., skratka, vsak člen se je razvil tako ali tako, ali med vsemi členi je strogo izveden neki določen odnos; take člene in njihove medsebojne odnose nam daje živa govorica v najbolj raznovrstnih variacijah, omejimo pa se zdaj le na ta primer:

	prasl. $\mathfrak{z}, \mathfrak{v} : \acute{e} : \acute{e} : o : o : l : \acute{n} : \acute{z}en\grave{a} : \grave{o}ko$
<i>Rož.</i>	1. $\bar{e} : i\grave{a} : \bar{e} : u\grave{o} : \bar{o} : \mathfrak{u} : \acute{n} : \acute{z}an\grave{a} : uq\grave{u}$
<i>gor.</i>	2. $\bar{a} : \bar{e} : \bar{e} : \bar{o} : \bar{o} : \mathfrak{u} : n : \acute{z}\acute{e}na : uk\grave{o}$
<i>dol.</i>	3. $\bar{a} : e\grave{i} : i\grave{e} : \bar{u} : \acute{u}o : l : \grave{i} : \acute{z}ana : ak\grave{u}$
<i>prekm.</i>	4. $\bar{e} : e\grave{i} : \bar{e} : ou : ou : l : n : \acute{z}\grave{a}na : ok\grave{o}u$
<i>kraš.</i>	5. $\bar{a} : i\grave{a} : \bar{e} : \bar{u} : \bar{u} : l : \acute{n} : \acute{z}\grave{e}na : wok\grave{u}$ itd.

Kjer so si člani v takem odnosu, kakor nam jih kaže 1. vrsta in kjer so današnji člani zastopniki v prejšnji vrsti navedenih praslovanskih (grafično vzeto: povezanost v vodoravni in navpični smeri), tam imamo drugačno jezikovno obliko kot pri odnosu v 2. vrsti (čeprav je odnos $l > \mathfrak{u}$ skupen), v 3. vrsti, v 4. vrsti (čeprav je odnos $\acute{e} : e\grave{i}$; $l : l$ tretji in četrti skupen) itd., tam imamo drug dialekt; relacija pod 1. je lastna rožanskemu dialektu na Koroškem, pod 2. gorenjskemu, pod 3. dolensjkemu, pod 4. prekmurskemu, pod 5. kraškemu. S tem pa še ni očrtana vsa oznaka dialekta; ker je vsak jezikovni pojav fakt zase in ima svojo lastno iradiacijo, je umljivo, da imajo na pr. zgoraj 2., 3. in 5. vrsta v prvem členu \bar{a} , torej isti rezultat, 2. in 5. imata še tretji člen \bar{e} skupen; nekateri drugi člani predstavljajo odnos mlajšega do starejšega štadija enakšnega razvoja (na pr. $\bar{e} : i\grave{a}$, $\bar{o} : \bar{u}$), dočim zopet drugi popolnoma nasprotno razvijanje (na pr. $i\grave{a} : e\grave{i}$; $uo : ou$; $n : \grave{i}$). Vse to nam pravi, da je v teh in takih odnosih posameznih členov ene vrste do istorodnih členov druge, tretje vrste izkazano bližje ali daljno medsebojno sorodstveno razmerje, odsev skupnih inovacijskih valov, pregrnjenih z novimi, mlajšimi ali starejšimi le deloma. Ploskev $\acute{e} > \bar{e}$, $i\grave{a}$ in ploskev $\acute{e} > e\grave{i}$ sta bili obe v svojem južnem delu zajeti od valu $\mathfrak{z} > \bar{a}$ (vrsta 2. in 5.; vrsta 3.), v svojem severnem delu pa od valu $\mathfrak{z} > \bar{e}$ (vrsta 1. in 4.); v valu $\mathfrak{z} > \bar{e}$ se je pozneje v njegovi vzhodni polovici pojavila še mlajša novost, namreč zoženje $e > \bar{e}$ in ta val polagoma prodira proti zapadu. K prej označenima dvema relacijama je torej treba še tretjo kot

značilno za bistvo kakega dialekta prišteti, namreč relacijo istorodnih členov med posameznimi dialekti. Končno more tudi v isti vrsti, t. j. v istem govoru eksistirati večja ali manjša variacija zapovrstnih razvojnih štadijev; tako imajo govori zgornje 1. vrste deloma že vsaj indiferentni, če že ne zoženi \bar{e} za primarni \bar{e} iz \bar{z} , \bar{v} , dalje \bar{i} za \acute{e} , \bar{u} za o , zoževanje refleksov za \acute{e} in o . Tudi te vrste razlik ne smemo spregledati, a tudi ne jim pripisovati večjega pomena kot ga taka razvojna varianta zasluži.

Tu smo le na nekaterih glasovih pokazali, kako je treba raznoličnost dialektičnega razvoja smiselno vezati, da se jezikovno življenje bolj plastično prikaže ne le kot vrsta posameznih jezikovnih faktov, marveč kot zveza večjih in manjših, izrazitejših in medlejših enot, dialektov. Da pri takim gledanju en sam pojav záse, kakor je tudi važen, ne more odločevati o bistvenosti dialekta, še manj o bistvenosti več dialektov, z drugimi besedami, da za klasifikacijo vseh dialektov kakega jezika ne le ne zadošča, marveč da je brezpomemben in da naravnost vodi k popolnoma napačnemu pojmovanju jezikovne diferenciacije, jezikovnega življenja, je nedvomno. Kdor je tako gledal, ni storil nič več kot da je opisal ploskev enega, dveh pojavov; takih opisov imamo nekaj za slovenski jezik. Kopitar ga je delil v dve skupini dialektov po zastopstvu prasl. *la* (*kobiwa* : *kobila*), Miklošič po zastopstvu psl. \acute{e} v dolgih zlogih (*dielo* : *dežlo*), Oblak po razvoju dolgega polglasnika \bar{z} in \bar{v} (*dan* : *den*); drugi (Glaser, Baudouin de Courtenay, Murko) so k tem pojavom šteli še nekatere druge, na pr. palatalizacijo *k*, *g* in *ch* pred *e* in *i* v \acute{c} , \acute{j} , \acute{s} ; $\acute{s}\acute{c}$: \acute{s} ; akcentuacijo *meglà* proti *mègla*; razvoj dolgega *u* v \ddot{u} in podobno), s čimer se jim je slika samo zameglila takó, da nihče ni vedel, kaj naj si pravzaprav predstavlja kot dialekt, kot dialektično skupino in kako naj pojmuje dialektizacijo. Vsak je namreč zares napačno pojmoval jezikovno življenje (po Schleicherju), misleč, da se neka jezikovna oblika

razcepi v dve mlajši, tidve dalje zopet v dve, tri mlajše itd. Tako je doslej edini, ki je pravilno pojmoval razčlenjenje slovenskega jezika, ruski jezikoslovec Izmail Sreznjevski, ki je s par potezami opisal značilnosti posameznih dialektov, kolikor jih je pač poznal in kolikor je mogel v času (l. 1841.), ko je bil pogled v zgodovino slovenskega jezika še ves motan, raznoličnost razvoja sploh presoditi in ugotoviti; sprva govori o 18 dialektih, pozneje (l. 1845.) je nekatere govore združil in razlikuje le še 8 glavnih dialektov.

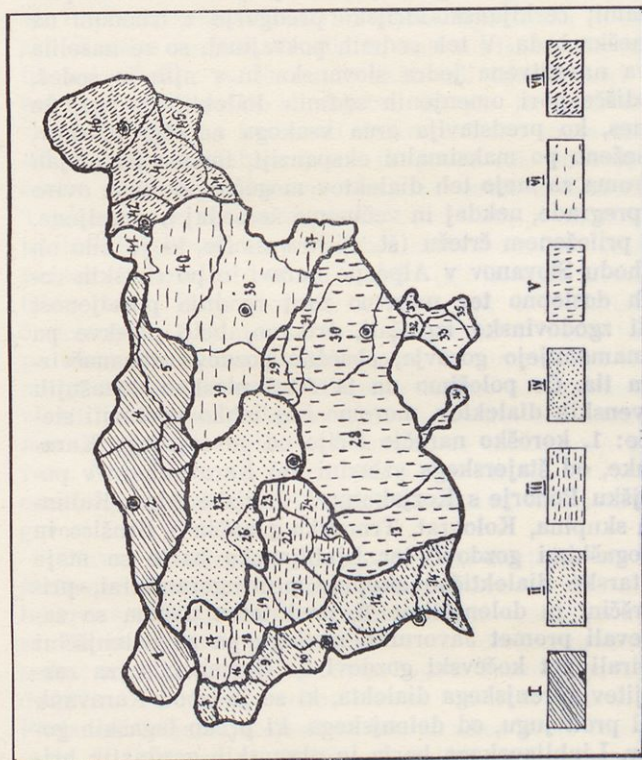
Kakor je posamezen jezikovni pojav sam záse važen, tako za določitev dialekta še ni pomemben, kajti eksistenca dialekta ni samo nanj vezana. Rekli smo že zgoraj, da dialekt kot realnost živi, čeprav nima določenih meja in čeprav nima popolnoma določene oblike, ki je tudi noben individualni govor ne pozna; ali gori našteje relacije med istorodnimi pojavi posameznih govornih oblik in med posameznimi pojavi istega govora so trdna, realna podlaga za eksistenco dialekta. Kar preprosto vprašajmo: ali eksistira v velikem številu najrazličnejših slovenskih govorov dolenjski dialekt ali ne? Vsak bo odgovoril, da eksistira, in sicer na Dolenjskem, do kod ravno na severu, jugu, vzhodu in zahodu, to že ni najbolj važno; najvažnejše je, da eksistira. Če pa živi, potem moramo pa vendar znati tudi določiti, zaradi česa eksistira, t. j. navesti moramo tiste njegove značilne lastnosti, ki ga delajo dolenjskega in ki ga delajo drugačnega kot je gorenjski, ali notranjski, ali štajerski itd. dialekt. To so vse tiste relacije med glasovi, jezikovnimi formami raznih razvojev, ki smo gori o njih govorili; kak posamezen pojav zopet ne more sam odločati in zato bomo govorili o dolenjskem dialektu tudi, če bo tu imel *n̂* za *ń*, tam pa *ĩ*, tu akanje, tam ne, tu maskulinizacijo nevtra, tam ne, tu *čré-*, tam samo *čé-*, tu *ū*, tam *ü* itd. Kajti, kaj vse nam te relacije povedo? Če imamo tu za dolgi *é* glas *ē*, *ie*, tam pa *eĩ*, *aĩ*, nam to pove, da je prvotna razlika za *é*, podana v nasprotju $\bar{e} : \bar{e}$ nujno vezana

na ves način govora; \bar{e} se je razvil tam, kjer je ves govor imel palatalen značaj (preprosto bi rekli, kjer govore »mehko«), kjer so govorili dokaj hitro, a izrazito, krepko, napeto; \bar{e} pa se je govoril tam, kjer so zateglo, počasi, sčasoma zato tudi nenapeto artikulirali (preprosto rečeno »vlekli«). Enakšne nujnosti so zahtevale na prim. v gorenjskem dialektu (gl. gori vrsta 2.) pri gotovih vokalih same monoftonge, v drugih dialektih pa diftonge, tu enakšno obravnavanje \acute{e} in o , \acute{e} in o , drugod zopet različno itd., skratka te relacije, ti refleksi so rezultat splošnih govornih razlik, kakor različnega govornega ritma in tempa, intonacije in melodije, govorne intenzivnosti; te osnovne različnosti imajo vir v različnem približnem posnemanju govora, v različnem asimiliranju tujejezičnih in tujerodnih elementov in sploh v vsem načinu življenja, ki človeka različno usmerja in predela z vso svojo sredino. Točno vseh teh osnovnih izpreminjevalnih faktorjev za noben jezik in za noben dialekt ne moremo ugotoviti; kjerkoli pa so izrazito delovali, jih ni težko zaslediti; zakaj v zgornji Selški dolini tako zadirčno »sekajo« — zato ker se v tem govoru bijeta dve različni artikulacijski bazi, tirolsko-nemška in gorenjsko-slovenska; zakaj je na Koroškem tako pogosten uvularni r , votlost vokalov itd. — zato, ker so vse te posebnosti tudi v nemških koroških dialektih; zakaj v dolinskih predelih, kakor na Dolenjskem in Štajerskem tako počasi, zategnjeno govore — zato, ker je ves način življenja po teh raztegnjenih in počasi valujočih gričih in dolinah tudi takšno, tako da bije v vsem življenju in pehanju Dolenjcev ista kretnja, isti ritem, ista žila kakor v njihovem govoru, v dolenjskem dialektu. Označene relacije so torej le izraz vsega govornega načina, o katerem pravijo preprosti ljudje, da tu »pojejo«, tam »vlečejo«, drugod »mehko govore«, ali »sekajo«, »zavijajo« in po tem spoznajo po govoru Korošca, Dolenjca, Gorenjca itd., skratka, splošni akustični vtis nam ta govor označi za koroščino, onega za gorenjščino. Ta

vtis je določen po različni barvi vokalov, po različni artikulacijski sili in niansi, po ritmu, tempu, melodiji govora; ta vtis je čas ustvaril po onih zdaj zaznatnih, zdaj slutenih, zdaj neznanih vplivih vse življenjske sredine, v kateri je Gorenjec ali Dolenjec, Primorec ali Prekmurec živel in živeti moral. Zgodovina je alpske Slované spajala, družila in tudi razdruževala, razlikovala, kakor so to nujno zahtevali zgodovinski in zemljepisni dogodki in dejstva, ki jih je nova slovenska domovina imela ali doživela. Tako so se sformirale ožje družabne enote in govor teh enot je s časom rodil ožje govorne skupine, osnovne dialekte. Teh imamo po splošnem akustičnem vtisu, po značilnih jezikovnih pojavih in po načinu medsebojnega odnosa sedem: 1. koroški osnovni dialekt (ali koroška dialektična baza); 2. primorski; 3. rovtarski; 4. gorenjski; 5. dolenski; 6. štajerski in 7. panonski. V vsaki bazi pa imamo na osnovi istih pojavov in istovrstnega razmerja še manjše enote, dialekte in ker so različnosti včasih zelo izrazite, čeprav njihova ploskev ni obsežna, moramo še ožje enote razlikovati; te imenujemo govore. Na priloženem črtežu (št. 3.) so dialektične baze označene z različno črtkanimi ploskvami, dialekti in govori pa s številkami.

Glavni zemljepisni in zgodovinski faktorji, ki so razčlenili alpsko slovanščino v tako veliko število dialektov, so dokaj vidni. Naselitev se je vršila po naravnih in umetnih prometnih zvezah (doline, prehodi, sedla; izredno važnost pa ima bogato cestno omrežje, dediščina iz rimske dobe: rimska cesta iz Panonije, Ptuj na Celje, Ljubljano in čez Hrušico proti Italiji; cesta iz Celja je po Mislinjski dolini vodila Slované na Koroško; cesta iz Ogleja na Beljak čez Rezijo po eni strani in čez Bovec po drugi strani Kaninske skupine; cesta iz Ogleja čez Kras, Notranjsko in Dolensko proti Sisku). Za prvo naselitev je bilo najugodnejše tisto ozemlje, ki je tudi že pred Slováni bilo poseljeno in kulturno; naravna struktura ga je nekđaj,

zdaj ga je pa še kulturna obdelava priporočala; takšne pokrajine so bile: panonsko alpsko predgorje; spodnja štajerska ravnina med Pohorjem in Bohorjem; koroška kotlina; ravninski pas ob južnem vznožju Karavank; dolensko gričevje s svojimi dolinami in planotami; cerkljansko-idrijsko predgorje z izhodom na beneška brda. V teh sedmih pokrajinah so se naselila prva naselitvena jedra slovanska in v njih je sedež, središče gori omenjenih sedmih dialektičnih baz. Še danes, ko predstavlja area vsakega narečja ploskev, doseženo po maksimalni ekspanziji, imamo na mejah oziroma za meje teh dialektov mogočne naravne ovire in pregrade, nekdanj in večinoma še sedaj neposeljene. Na priloženem črtežu (št. 4) je ozemlje, ki je bilo ob prihodu Slovanov v Alpe po naravi in po rimskih cestah dostopno ter moremo zanj zgodnjo poseljenost tudi zgodovinsko izpričati, črtkano, bele ploskve pa zaznamenujejo gorovja, obsežne gozdove ali močvirnata tla. Če položimo na ta črtež ploskve današnjih slovenskih dialektov, moremo kaj lahko ugotoviti sledeče: 1. koroško narečje ločijo od gorenjskega Karavanke, od štajerskega vzhodni del Karavank in v podaljšku Pohorje s Kozjakom; 2. Julijske Alpe, Kaninska skupina, Kolovrat, Trnovska planota s Hrušico in z logaškimi gozdovi ter Ljubljansko barje so meje rovtarske dialektične skupine proti gorenjščini, primorščini in dolenjščini; 3. med tema dvema so zadrževali promet Javorniki, na jugu pa so dolenjščini zapirali pot kočevski gozdovi in Gorjanci; 4. za razmejitev gorenjskega dialekta, ki se je izpod Karavank širil proti jugu, od dolenskega, ki preko logaških gozdov, Ljubljanskega barja in obsavskih gozdnatih hribov ni mogel prodreti na sever, pride v poštev ta nekdanj in deloma še zdaj neposeljeni vmesni gozdni in močvirnati pas; ta meja je zato tudi dokaj ostra in ob njenih straneh tečeta vzporedno dva zelo izrazita izoglosna pramena: gorenjsko-savinjski in dolensko-bizeljski; 5. južno mejo štajerskemu narečju so po-

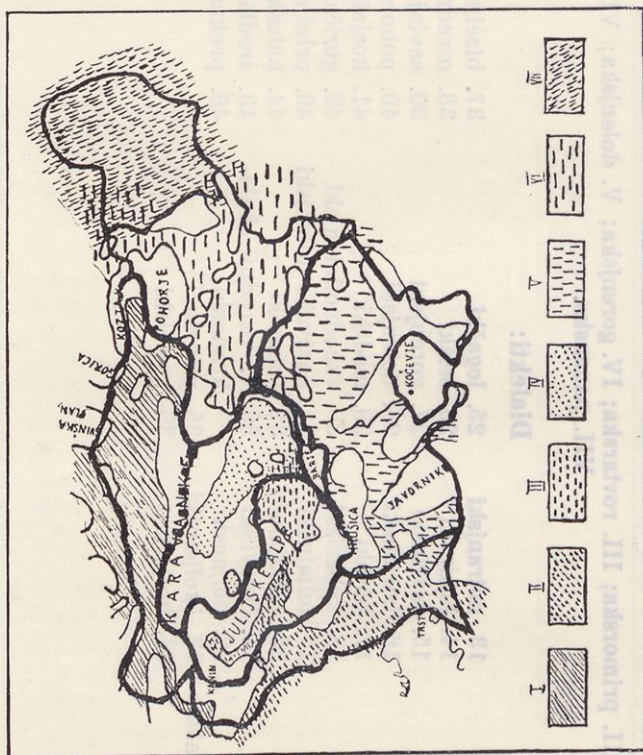
3. Dialekti slovenskega jezika.

Dialektične baze:

- I. koroška; II. primorska; III. rovtarska; IV. gorenjska; V. dolenska; VI. štajerska; VII. panonska.

Dialekti:

1. ziljski	13. notranjski	25. logaški	37. bizeljsko-obsoletski
2. rožanski	14. brkinski	26. selški	38. osrednji štajerski
3. obirski	15. šavrinski	27. gorenjski	39. savinjski
4. podjanski	16. borjanski	28. dolenski	40. pohorski
5. mežiški	17. bovški	29. medijski	41. kozjaški
6. remšniški	18. kobariški	30. vzhodnodolenski	42. goričanski
7. rezijanski	19. tolminski	31. posavsko dolenski	43. prleški
8. terski	20. cerkljanski	32. šokarski	44. haloški
9. nadiški	21. črnovrški	33-34. osrednji belo-	45. središčanski
10. briski	22. poljanski	krajinski	46. prekmurski
11. zapadnokraški	23. škočjeloški	35. privrški	
12. kraški	24. horjuljski	36. kostelski	

4. Naravne ovire ob naselitvi Slovencev.

stavile Kamniške planine, Menina in Čemšeniška planina, Bohor in Preska, na severu pa so Maceljsko pogorje, obdravski gozdovi in Pohorje zamejili štajersčino proti panonščini na severovzhodni in proti ko-roščini na severozapadni strani. Družbo so v marsikakih predelih ožje povezale še politične meje, ki so prav tako kakor naravne oblikovale in razmejevale družabne enote in njihove govore; vsaj deloma je viden njih vpliv, če primerjamo meje današnjih dialektov z južno in južnovzhodno mejo Karantanije, s črto, po kateri je tekel langobardski limes in poznejša vzhodna meja furlanske vojvodine; avarska oblast v Panoniji, na Štajerskem in na Kranjskem je gotovo posredovala gibanje na ti črti, ki ji še zdaj sledi toliko izoglos; za postanek manj obsežnih dialektov so važne meje raznih fevdalnih gospostev, na primer škofjeloško gospostvo, tolminska gastaldija, savinjska marka, dravska grofija; ko so vdrli v Ogrsko nižino Madžari in so odtod drevili proti Italiji, je ta napad neposredno zadel panonske Slovence; zbežali so v srednještajerske gozdove, drugi so se umaknili v hrvatsko Zagorje; v poznejših mirnejših časih sta se obadva tokova zopet usmerila proti stari panonski domovini: s srednjega Štajerskega so se kolonisti spuščali proti Prekmurju, iz Zagorja so se naselili v Medmurju in po vseh vzhodnih Slovenskih goricah — sledovi tega gibanja so po nekaterih jezikovnih pojavih zelo izrazito podani, na pr. refleks za *é* v dolgih zlogih je na Dolenjskem in na Štajerskem diftong *eĭ*, v Prlekiji pa se glasi *ē*, v Prekmurju zopet *eĭ*; prleški *ē* je istega izvora kot *ē* ob Sotli in v Beli Krajini, prekmurski *eĭ* je podaljšek dolenjsko-štajerskega *eĭ*; po sredi, v Prlekiji, pa ga je pregrnil zagorski *e*, kakor se zdi; res je bilo tako, samo da takrat Prlekija ni imela te vmesne lege kot jo ima danes, marveč je bila skrajni severnovzhodni rob, ker prekmurski *eĭ* se je šele takrat pomikal nad prleškim *ē* iz srednjega Štajerskega v Prekmurje z novim naselitvenim tokom;

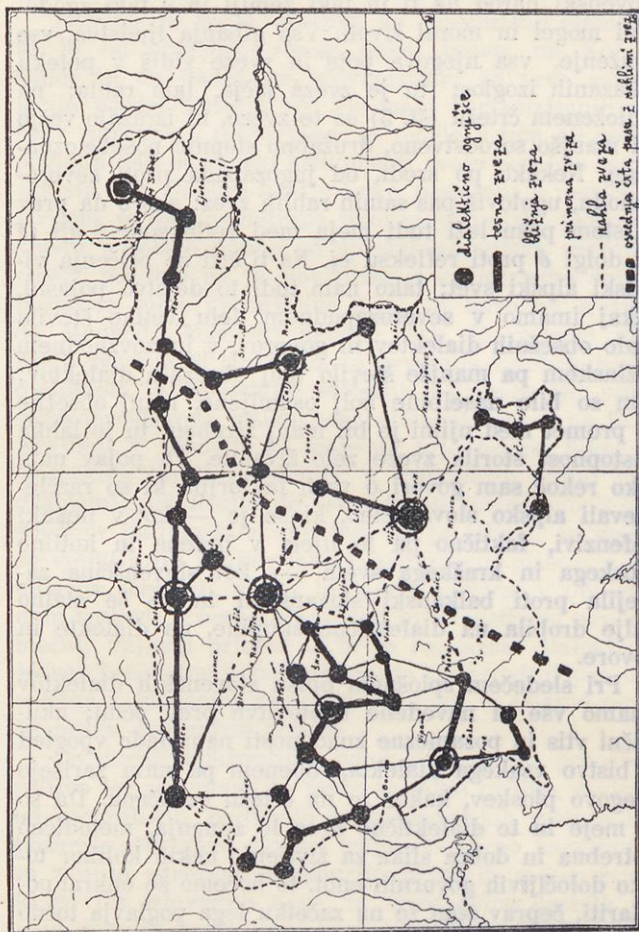
isto nam priča enakšna krajevna razmestitev refleksa za dolgi *o*: štajersko *ou* — prleško *ō* — prekmursko zopet *ou*.

Končno je treba omeniti še tujejezični element, ki je bil sčasoma, včasih dokaj pozno, na Kočevskem še do danes ne, sloveniziran; že prve asimilacije predslovanskih več ali manj romaniziranih ali prav romanskih prebivalcev so mogle v tem ali onem pogledu dati slovanski artikulaciji svojo posebno barvo (gl. str. 12). Okolica Škofje Loke, poseljena z nemškim življem, je deloma odtujila prvotno gorenjsko jedro ob vhodu v Selško dolino od splošne gorenjske razvojne smeri, pozneje pa je slovenizacija s Poljanske doline postavila mejo gorenjščine prav na Savo od Kranja do Medvod; kočevski nemški otok je raztrgal itak rahlo zvezo med ribniškim in prvotnim belokranjskim dialektom, v naslednjih stoletjih pa je omejil vpliv srbskohrvatskega jezikovnega elementa samo na Belo Krajino. V pasovih, ki meje na tuje jezike, tako na Koroškem (proti nemščini), v Prekmurju (proti madžarščini), od Rezije do Istre (proti furlanščini s kasnejšim italijanskim vplivom, ki je izhajal iz mest) so vplivi tujih jezikov tako v artikulaciji glasov, v intonaciji, melodiji, ritmu in tempu govora, v oblikovnem sestavu, v besednih zvezah in v leksikonu izredno močni; najjačji primer za to je rezijanski dialekt, ki je ves pregneten s furlanščino, in pa osrednji pas koroščine z enakšnim nemškim vplivom; tu imamo zares že prave dvojezične govore.

Če dovolj upoštevamo potek in možnost prve naselitve ter vse znane in jasne socialne prilike, zavisne od geografskih, političnih in gospodarskih razmer ter poznejše, štirinajst stoletij trajajoče mirno naraščanje in z njim združeno ekspanzijo prvotnih sedem enot, ki so jih istovrstne nove in stare ovire drobile na nove manjše enote, nam postanejo današnji slovenski dialekti in govori s svojimi zdaj večjimi, zdaj manjšimi ploskvami in s svojo naravnost mozaično pestro

bujnostjo, polno najrazličnejših variant in diferenc, vendar izredno sijajen projektor življenja, ki ga je slovenski narod na ti in taki zemlji in v taki zgodovini mogel in moral živeti. Vsa gibanja ljudstva, vse druženje, vsa njegova pota in zveze vidiš v poteku izkazanih izoglos; tu je zveza jačja, tam rahla; na priloženem črtežu (št. 5) so te zveze, ki izražajo večjo ali manjšo sorodstveno, družabno stopnjo posebe označene. Nekako po sredi, od jugozapada proti severovzhodu, ugotoviš pas samih rahlih zvez; skoro da prav v istem pasu leži tudi meja med refleksom *ē* ali *ie* za dolgi *é* proti refleksu *eĭ*. Na ti črti se pričinja višinski alpski svet; tako nam tudi to dejstvo pojasni, zakaj imamo v severozapadnem delu veliko število malo obsežnih dialektov in govorov, v južnovzhodnem nižinskem pa manjše število bolj obsežnih dialektov; tam so bile naselbine bolj osamljene, manj obsežne in promet med njimi je bil manj živahen; tu je lahka dostopnost storila zveze zelo živahne. Ta pojav nam tako rekoč sam govori o vseh faktorjih, ki so razčlenjevali alpsko slovanščino, ki se je — kot v nekaki defenzivi, faktično pa le ujeta v bazene in kotline alpskega in kraškega sveta — kot slovenščina zamejala proti balkanski slovanščini in se še stalno dalje drobila na dialektične skupine, na dialekte in govore.

Pri sledečem splošnem opisu slovenskih dialektov imamo vse tu navedene ugotovitve pred očmi; akustični vtis in posamezne značilnosti nam dado vpogled v bistvo vsakega dialekta, obenem pa nam zarišejo njegovo ploskev, kakor je na črtežu označena. Da so te meje in te dialektične aree le zunanja, metodično potrebna in dobra slika za življenje nekih kolikor toliko določljivih govornih enot, to hočemo še enkrat poudariti, čeprav smo že na začetku tega poglavja točno določili, kaj je jezikovni pojav záse in kaj dialekt v odnosu do različnih jezikovnih pojavov, ki se od kraja do kraja izpreminjajo.

5. Sorodstvene zveze med slovenskimi dialekti.

Koroška dialektična skupina (na črtežu ploskev I., št. 1—6) je v svoji osamljeni legi, ki je le na vzhodnem robu dopuščala živahnejšo zvezo s štajerskimi dialekti, obdržala celo vrsto arhaičnih potez različne narave, tako sta na pr. refleksa za nosna vokala *ę*, *ɔ* še vedno odprta, široka vokala, da, v podjunščini sta v dolgih zlogih celo še do danes nazalna; primarna skupina *tl* in *dl* se je tu ohranila dalj časa kot drugod in enakšno starino kot podjunski nosni vokali nam v tem oziru hrani ziljsko narečje, ki ima *tl* in *dl* še do danes; nezadnji besedni zlogi, ki so bili akutirani, so se tu mnogo pozneje podaljšali kot drugod, zato na pr. *é* takega zloga ni enak *é*-u stalno dolgega (proti gorenjskemu *léto* = *brêg*, dolenskem *léjtu* = *brêig* imamo na pr. v rožanskem dialektu *léto* in *brîag* ali tudi *brîg*); ohranjena je določna oblika adjektiva za srednji spol z običajno slov. kontrakcijo *-oje* > *-é* (nedol. *dobro*: dol. *tě dóre*); stare oblike, kakor dat. lok. sing *roce*, *u Biláci* so običajne; oblika *dvvri* ima na Koroškem (enako še v Reziji in na Gorenjskem) formo *dúri*; razne leksikalne starine: *vilaž* ali *vigred* »pomlad«; adv. *pozde* (za knjižno *pozno*); *bráter*, *stezdà*; *pàpær* (proti: *popær*); *gródi*; *ól*, *óla*; *zareči se* »zatrditi« itd. Značilnost koroškega govora je v tem-le: tonično menjavanje je zelo izrazito (ponekod nastajajo zato postranski poudarki, drugod se je že mesto akcenta pričelo premikati, če je bil rastoč, na sledeči, če je bil padajoč, na predhodni zlog, na pr. *méša* iz *mŕša* prehaja v *měšã*, *męšã*; *okó* pa v *òko*, rož. *òqə*); kvantitetno razlikovanje je točno; artikulacija ustnic in jezika je krepka, grlo je napeto in malo dvignjeno, zato se jezične artikulacije usmerjajo naznoter: vokali so votli (predvsem *a* in *o*), vokala *e* in *i* imata svojo artikulacijsko točko nekaj više na trdem nebu, zato pa upognjen srednji del jezika, kar daje zamolklo barvo; prav zato moreta (po vsem osrednjem Koroškem) *k* in *ch* preiti v grlo in se glasita *q* in *h* in za *r* imamo zadnjenebni *ř*; iz-

redno velaren je *u* iz *v* in *l*. Kljub ti zamolklosti pa delata krepkost in jasnost artikulacije, intonacije in ritma koroščino jasno, razločno in mehko. Od drugih splošnih koroških pojavov je treba navesti še te-le: *k*, *g* in *ch* se pred *e* in *i* izpremene v *č*, *j* in *š* (*roče*, *noje*, *oreši*); skupina *la* dá *ua* (*kobiua*); števniki od 40 do 90 imajo v svojem drugem členu besedo *ređz* »vrsta«: *štiriredi*, *petred* itd.; *pero* in *uho* sta debli na *-t*: gen. *pereta*, *ušeta*; krajevni adv. nalik nem. *hin-aus*, *her-aus* na pr. *sé-vъnъ* > *součn*; *ta-vъnotrō* »tja noter« (v gorenjščini odgovarja temu dvobesedni izraz *kę nōt* = *tja noter*) > *tântŕ* itd. Bogat je vpliv nemškega leksikona v vseh slov. koroških dialektih. — Za posamezne dialekte koroške skupine hočemo navesti le najizrazitejše značilnosti.

Ziljski dialekt zožuje vse vokale v zlogih pred poudarkom (zanje je že običajno vedno glas *ə*), dočim so posttonični vokali široki ali celo razširjeni (*e* in *o* dasta potem *a*); v tem pojavu se očituje ista tendenca, ki jo razvija tudi gorenjščina v svojem prehajanju predtoničnega *e* in *o* v *ę* (ali *ə*) in *u*. Kvantitetno načelo je povsem novo: dolgi zaprti nezadnji zlogi se skrajšajo, odprti pa dolžino obdrže na pr. *zviez-da* > *zviæzda* proti *sriæda*. Za stara *ę* in *ę* v legi pred *č* (analogično preneseno tudi v druge lege) je zelo pogostno zastopstvo *en*, *on*: *srenča*, *lenča*; inf. *lenči* in potem tudi prez. *lenžem*, part. *lengla* (*lènčę*, *lènžan*, *lèngua*); *rèñč* za *vreč*, *òbranč* za *obroč*. Ohranjena sta *tl*, *dl* (*krìduo*, *jèduæ*, *vidle*), prefiks *vy-*, labiodentalni *v* (t. j. *v* pred *e*, *i*, *r*, *l*) se govori kot *b* (*veliko* > *bliko*). Zanimive so oblike, ki so nastale radi onemitve glasov *ũ* in *ĩ* v določenih legah, kakor *čelo* > *čé'io* (gl. str. 99); množ. *noge* je dalo *noje*, po onemitvi glasu *-j-* pa **noe* z novim hiatičnim *u* za vokalom *o*: *nóue*; *krava* > *kráa*; *videla* > *bidaa* (preko *vidęua*). Za knjižno *dež*, *dežja* govore Ziljani *dāžn*, *dāžna*, *srajci* pravijo *srejšče*, vprašujejo z besedico *kój* (naše *kaj*) in njihov pogojnik se glasi *bé-*

sem, bési, bé; básva; básmo, béste, béso in spaja staro *bé* z novo tvorbo, naslonitvijo na prezens pomožnega glagola.

Rožanski dialekt (št. 2) je vse *e*-jevske glaso-ve (iz *e, é* in *ę*) v kratkih predtoničnih in zaprtih posttoničnih razširil v *a* (*uratanò* za *vreteno*; *pámat*), enako v kratkih zaprtih poudarjenih (*zalàn* za *zelen*, *urãχ* za *oreh*, *čouãq* za *človek*). Po asimilacijski zožitvi pa je v posebnih legah (predvsem pred mehкими so-glasniki) *e* zožen v *ö*, večkrat skoro v *i* (zamolkel glas) na pr. *bisida*, *uóslí* za *oslej*. Ker je še staroakutirani *é* dal drugačen refleks kot stalno dolgi, je tako v tem dialektu na pr. pri oblikah besede *oreh* za *é* izredno pestra variacija: nom. sing. *urãχ*, gen. *urêha*, nom. pl. *uróše*, gen. *uríχ*; nom. *smrêqa*, lok. *na smrô-čã*, gen. pl. *smrîq*. Značilen je asimilacijski pojav, kakor onemitev začetnega *j*- pred *a* (*aíçè* za *jajce*), *áubã-qo* in tudi z mladim protetičnim *h*-: *haubãqã* za *jabolko* in prehod *a* (tudi onega iz *e*) v *o*: *čelo* se glasi *čauö* in *čouã*, *kiselo* dá *čãsuã*, dalje prim. še *pröuã* za *prvi*, *tömã* za *temu* itd. Glas *k* se izgovarja kot grlov zapornik *q* (ponekod je komaj še slišen), *-h-* pa med dvema *a*-jema rad onemi: *nehati* > * *nahati*, zdaj *nátã*; *gluhega* se glasi *hãšã* (kajti *g* je prešel v *h*, *tu* je dalo *uu* in nato *u*, *h* se je pred *e*-jem zmeščal v *š* in *e* je pred poudarkom dal *a*, *-egã* torej *-ahã*, po onem-itvi *-h-* najprej *-aã*, kar se je skrčilo v *-ã*). Za *dva* govore *dbá*, za *zvezda* enako *zbíãzda*, *zdrav* pa se glasi *ströu*, *strãua*; *nisem* in *nimam* sta podkrepljena z novo nikalnico *nič* ali *nak* in obrušena v *nč*, *č*, *q*: *nčísãm*, *čísãm*, *nčómãm*, *qnómãm*. Ohranjena je še oksitoneza v tipu *ženã* (*sastrã*, *horã*, *čouãq*, *rãšãtã*); stara je oblika *mõ* iz *mogõ* za naše *morem* in pogostna je končnica *-ó* v III. pl. prez. glagolov 3. in tudi 4. vrste (*nasó*, *sãšó*, *držó*, *pušló*). Omeniti je še treba besedo *nedel* (na Zilji v pomenu »sopraznik«) masc. s pomenom »praznik«, manjšalno *nedelec* pa pomeni »sopraznik« (*ndiü*, *ndiüç*), *nedelja* pa pomeni tudi naš

»teden« (prim. v brižinskih spomenikih gen. sing. *nedela* »praznik«).

O birski dialekt (št. 3) se že oddaljuje rožanščini in približuje podjunščini; zanj je tipična zelo napeta artikulacija dolgih vokalov, zato imamo v razmerju do rožanščine že ozke vokale za ε , υ , ξ , ϱ ($\bar{\varepsilon}$, $\bar{\varrho}$) ali celo že diftonge ($i\varepsilon$, $ú\varrho$); tudi sekundarno poudarjena *e* in *o* v tipu *ženà* sta napeta, ozka, a zamolkla glasova; rožanski pojavi $k > q$; $g > h$ so tu še znani, ne pa več palatalizacija velarnih konzonantov; na podjunščino nas vodi stalna pomaknjena akcentuacija tipa *òko* ($\bar{o}q$; *uho* = $u\bar{o}\gamma$), od vzhoda prihajajoči pojav samo *éne*, padajoče intonacije ter več posameznosti, kakor *pájenk* (mesenc pozna tudi rožanski dialekt), *vadine* za *ledine* in podobno.

Podjunski dialekt (št. 4.) je široki koroški \bar{e} razširil v *a*, zato imamo tu *dan* (ne *den*), *maša*; tudi za kratki akcentuirani \bar{e} je ponekod (bolj v severnem pasu) običajen *a* (*näs*, *näs* in *näs* za *danes* iz **dnäs*). Največja značilnost podjunskega dialekt pa je zastopstvo nosnih vokalov ξ in ϱ : v dolgih zlogih $\xi > a$, $\varrho > o$ (ponekod še širok, drugod ožji, a votel glas); v nepoudarjenih zlogih je za ξ glas *a*, za ϱ pa (kakor za etimološki *o*) glas *u*, ki pa se more tudi reducirati; prim. *páta*, *jáza*, *táža*, *zác* (drugod na Koroškem *zec* iz starejšega **zęc*, ki je nastalo za *zajęc*), *ráp*, *gráš*, *ušátü* itd. proti *tjàua* < *tele*, *štírradi*, *vígrad*; *zób*, *móka* proti *môjə* za *imajo*, *brôdu* za acc. *brado* itd.; v severnem in vzhodnem pasu se tudi pri \bar{a} zgublja ali celo že zgubi nazalnost, zato pa je pri ϱ v severnem delu nazalnost jačja kot v južnem in njegova široka narava je izredno močna (\bar{a} za \bar{o} , *a* za ξ v Djekšah pa do Drave). Druga velika posebnost podjunščine je ta, da je *l* pred ξ -jevskim glasom za ε , υ , ξ , ko je ta prešel v *a*, postal velaren in je kot stari velarni *l* prešel v *u*: *gledati* je dalo **glädati* > **glądati*, *glądati* in danes se glasi *guát*; *kležati* je *kuąčat*, *kleti* je *kuát*, *ledina* je *uadina*, *leča* je *uáčü* (v vzhodnem delu, na

severu pa ostane *láča, hládam*), knjižno *lan* (koroško *len*) se glasi *uān* itd. Dolgi *a* se je velariziral v široki *o* (*žóba, kuábósa, brótar*), nosnika *m* in *n* prenašata v dolgih zlogih nazalnost na sosednji vokal (*dān, mō-sūu* za *maslo, suōma* za *slama*), za *n* ima pa ta dialekt *ī*, ki nazalira ves zlog (*panj* se glasi *pāī*; za konzonanco je že *ī*: *ogenj > uāgiī*). Končno je omeniti še »štekanje«, ki je znano tudi še mežiškemu dialektu in savinjskemu pod Solčavskimi gorami, t. j. podkrepnjevanje zaimkov in prislovov iz korena **to-* z besedico *še* (ki se je obrusila v *š-*), prim. *tu* »tukaj« proti *štū* »prav tukaj«; *tók* »tak«: *štók* »ravno tak«, *štékeī* »tukaj« (v Rožu: *téga*), *štēti, -a, -u* »prav ta« (štaj. *toti, -a, -o*). V severnem govoru podjunščine (nad Dravo) pa je še več rožanskih potez (*k > q; g > h; dbā*; akcentuacija *zalān*).

Mežiški dialekt (št. 5) ima od vseh koroških edini v kratkih poudarjenih zlogih *a* za *ə* (*māgua, nās* za **dnəs*) in v sekundarno akcentuiranih zlogih je *a* tudi še za *ε* in *o* (*māsə* za *meso, rāka* za *roka*); za palatalnimi konzonanti je *a* preglašen v *ä*. Mežiščina in sosednji pas podjunščine ne razlikujeta več med rastočim in padajočim poudarkom, marveč imata — kot štajersščina — le padajočega, ki pa ni tako intenziven in melodično visok kot v štaj. dialektih. V instr. sing. fem. se tu že javlja znana štaj. končnica *-oj* (*rākój, guayój*; v neakcentuirani legi je *-oi* prešlo v *-i*: *rībi*). Beseda *daleč* se že glasi *dāūč*; poleg *štiradi, petred* je celo bolj v navadi *štirdisēt, pēdisēt*; v adj. s sufiksom *-ok* se je izvršila zamena s suf. *-ek* iz *-kъ*: *vīsek, guābek, šōrek*; znano je še štekanje in omembe vredna je beseda *mādlitua*.

Remšniški dialekt (št. 6.) govori (kakor pohorski) za sekundarno akcentuirani *o* v tipu *noga* glas *a*, ki more biti ali dolg ali kratek (kakor na Pohorju), na pr. *āsa* in *āsa* za *osa, kāza* in *kāza*. Dolgi *o* za *ā* veže naš dialekt z istim podjunskim pojavom in v južnovzhodni smeri s štajerskimi dialekti. Skupini *tl*

in *kl*, *dl* in *gl* sta druga poleg druge v rabi: *dlaka* se glasi ali *dlôka*, ali pa *glôka*. Poleg *glâbek*, *vâsek* slišiš tudi *globâk*, *vîsâk*. Koroških je še vse polno posebnosti, kakor *stêzda* (*e* za *ə* je pa že štajerski), *daro* za *dobro*, *vêdniti*, *zêc*, *čîsŋ* poleg *nîsŋ*, *kôŋ* < *kâr* »ne« itd.; na štajersko pa kažejo *dvêri*, *dâuč*, *tôti*, *mîja* za *midva*, *cêrkva* itd., dalje tudi pogostna femininizacija nevtér: *âkna*, gen. *âkne* za *okno*; *vûha*, *vûhe* za *uho*; *očíesa*, *očíese* za *oko*; *kolîesa*, *-e* za *kolo*; *kôpita*, *-e* za *ko-pito* itd.

V zgodnji dobi se je tudi rezijanski dialekt (št. 7.) udeleževal jezikovnega razvoja, ki se je javljal na Koroškem. Ko pa je bil slovenski živelj v dolini reke Bele (na črti Moggio—Pontabelj) romaniziran, je bila zveza s koroščino pretrgana in odslej morejo seči v Rezijo eventualno le še beneško-goriški inovacijski valovi. Tako ima rezijanski dialekt i nekaj starih koroških, i nekaj splošnih zapadnoslovenskih potez. Iz koroškega jezikovnega središča je dobil na pr. razvoj *ɤ* in *ɐ*, ki sta dala sprva tudi tu *ĕ* v dolgih, *ə* v kratkih zlogih, a v lastnem nadaljnjem razvoju je rezijanščina *ĕ* zožila do *ē*, v soseščini *m* in *n* celo v *i*, kratki *ə* pa je razvila v *ä* in dalje še v *a* (*tĕst* za knjižno *tast*; *dĭn* za *dan*, *mĭša* za *máša*; *oväs*, *pâlac*); enako je v lastnem razvoju *ie* in *uo* iz *e*, *é*, *ō* monoftongirala v *ī*, *ū* (*brĭk*, *lĭd* za *led*, *bûh*); poznejše podaljšanje nezadnjih akutiranih zlogov odseva iz nasprotstva sing. *lĕto*: plur. *lĭta* (prim. ziljsko *lĕto*: *lĭte*); akcentuacija *ôkô* za *okô*; štetje *štrĕdi*, *patĕrdú* iz **pet-redov*; oblika *dažnâ* kot gen. k nom. *dâž* in še več drugih arhaičnih potez je v Reziji in na Koroškem skupnih (gl. doli); vsi ti pojavi vodijo v zgodnjo dobo. Od goriške strani pa so segli v Rezijo sledeči pojavi: *g* se razvije v *ɣ* (v samostojnem rez. razvoju še dalje v *h* ali pa celo onemi in more potem nastopiti kontrakcija: *bogât* se še govori v najzapadnejši rezijanski vasi, na Beli, drugod pa *bohât*, ali *boât* in *bât*); končni *-m* se iz-

premeni v -n (ta inovacija je celo stara, saj je s te strani segla celo v ziljsko narečje); skupina *la* se govori kot *la* (in tudi predsoglasniški in končni *l* sta v samostojnem razvoju dala srednji *l*, le najvzhodnejši del Režije ima *u*: *pêpel*, *bôlha*, na vzhodu pa *pêpeu*, *bôuha*); stari *č* iz *tj* je ohranjen, *l'* se izgovarja kot *j* in z beneškimi ter goriškimi govori so skupne oblike gen. pl. *kozi*, *hori*, razrešitev skupine *čré-* (*čirišna*), podvojitve predlogov *s* in *iz* v *sis*, *siz*, prestavitve *ubiti* v *buiiti*, oblika *vinči* za *večji*. Od samostojnih novosti (nekatero smo že omenili) v vokalizmu so najvažnejše te-le: dolga *ī* (iz *i* in *y*) in *ū* (iz *u*) sta postala srednjejezična napeta zamolkla vokala *y* in *ū*, dolga ozka *ē* in *ō* (iz staroakutiranega *é* in novoakutiranih *e* in *o*) sta v enakšnem razvoju postala enakšna *e* in *o* (tudi kratko akcentuirana padajoča *e*, *o* dasta isti rezultat); ko so bili ti pojavi že izobraženi, je nastopila tendenca šibkega artikuliranja kratkih vokalov in ta se je v Režiji izrazila predvsem kot prevladanje kvalitete akcentuiranega vokala nad kvaliteto neakcentuiranega (kot vokalna prekozložna asimilacija ali harmonija), pri *ī* in *ū* pa kot opešanje intenzitete (prehod v *ē*, *ō*). Rezijska vokalna harmonija je v dveh smereh razvita: 1. kvaliteta (ozka ali široka) naglašene vokala določa po sebi tudi kvaliteto nenaglašene (*utrūk*, *nistīt* za *nesti*, *mliku*, t. j. *e* > *i*, *o* > *u* zaradi akcentuiranega *ú*, *í*); 2. če je naglašeni vokal jasen (ali zamolkel), postane tudi nenaglašeni jasen (zamolkel), na pr. *kozà* z jasnim -o- proti *kozě* z zamolklim -o-; neakcentuirani *e* je po akcentuiranem *á* prešel v *a* (*sastrà*, *kàmañe*). Od drugih značilnosti navedem še: postanek prehodnega *p*, *b* ali *f* med *u* in sledečim dentalnim zapornim elementom (*ouca* > *oupca*, *öpca*; *v sredo* > *uf srido*); nagnjenje k onemitvi končnih soglasnikov; po drugih infinitivih so tudi inf. tipa *reči* dobili na koncu -t: *nesti* > *nistīt*, *reči* se glasi *ričit*, za *moči* po prez. *morèt* (starejše **mori-t*); staro štetje (kakor v koroščini) se izpreminja v štetje po dvajse-

ticah (*dvakrat dvajset* = 40; *trikrat dvajset in deset* = 70). Od arhaičnih potez rezijanskega dialekta so najvažnejše ohranitev imperfekta, ostanki aorista, pogojnik z aor. *bé*, oksitoneza v tipu *žanà*, *nohà*, *mahlà* in cela vrsta posameznosti, kakor kontrahirane oblike *ma* za *moja*, *miha* za *mojega* (iz *méga*), *čôn* za **chǔŕo*, ohranitev prefiksa *vy-* (*vihnăt*, *viricět*), vrstilni števnik (*dénaĭsni* = *ednajstni*; analogično tudi *trētĭni*, *štrĭtni*, *pētĭni* itd.), besede *bratar*, *pozdé*, *sràka* za *srajca*, *vilažej*, *veće* »zbor, obravnava« *itd.*; staro plast germanizmov je pregrnila močna plast furlanizmov.

Primorska dialektična baza (na črtežu ploskev II. s št. 8. do 15.) ima dokaj pojavov skupnih z rovtarsko, tako zlitje rastočega in padajočega poudarka v enega samega padajoče-rastočega z bolj izrazitim prvim elementom, opuščanje izrazitih dolžin in napetosti jezične artikulacije, vsled česar so vokali tipa *i*, *e*, *o*, *u* običajno široki, indiferentni, čeprav so tonično jasni in visoki; dolgi *e*-jevski in *o*-jevski vokali se razvijajo v smeri na diftonge *ie*, *uo*, za *ɾ* in *ɸ* je v dolgih zlogih *ā*, v kratkih pa se v primorskih dialektih javlja na zapadu *ǎ*, v južnovzhodnih govorih pa *a*-jevski srednjejezični vokal; glas *g* je prešel v *ɣ* in v vseh primorskih govorih je palatalnost pri *é*, *šé*, *ń* in *l'* še ohranjena in krepka. Večjo razliko do rovtarske skupine tvori predvsem ritem in melodija; v rovtarskih je sekajoče in pojoče menjavanje z izrazitim začetnim iktusom in sledečo visoko, ravno se gibajočo melodijo zelo poudarjeno in ima ponekod tolikšen vpliv, da izpremeni mesto besednega poudarka, da ne dopušča dolžin, da zožuje kratke vokale in podobno.

Za beneške dialekte kot ožjo skupino zase (št. 8., 9. in 10.) je značilen *a* ali *ǣ* za kratki *ǝ*, prehod *l'* v *j* (*ljudje* > *jūdji*, *zemjā*), razvoj končnega *-m* v *-n*, prestavitev *ubiti* v *būiti* in razrešitev *čré-* v *čere-*; vsi imajo dolgo obliko infinitiva, končnica III. pl. prez.

glagolov III. vrste 2. razreda (prvotno *-e*) je analogično nadomeščena z *-o* (*ležé* v *ležó* po *rekó*, *nesó*) in nato je pristavljeno še *-jo* (*spé* v *spó* in dalje *spójo*; *hté* v *htó*, zdaj *tó* in *tójo*). V terskem in nadiškem dialektu (št. 8. in 9.) je še ohranjena oksitoneza v tipu *ženä*; stare oblike tipa *na praze*, *v trebuse*, *na roce*; skrčenke tipa *ma* iz *moja*; akcentski premik tipa *mlieko* v *mliekö*; prefiks *vy-*; nazaliranje vokalov v zlogih, ki jih zapira nosni soglasnik (*znám* se glasi *znán*). V terskem dialektu nas še marsikaj spominja na Rezijo (akcentuacija *òko*; futur s *éo*, *éu*; štetje po dvajseticah; tvorba superlativa z *naj-*; leksikalni arhaizmi in furlanizmi; pogojnik z *bé*); značilno je za terski dialekt menjavanje med ozkim *o* in *u* v končnih nepoudarjenih zlogih; dalje *ou* v dolgih, *u* v kratkih zlogih za nekdanji zlogotvorni *ĭ* in oblika gen. pl. fem. (in tudi mask.) na *-e* (*oucé*, *wouké* za knjižno *ovac*, *volkov*). Nekaj je še sledov jezika čakavskih beguncev, ki so se pred Turki umaknili semkaj. Nadiški dialekt (št. 9.) akcentuira že *okúo*, tvori superlativ z *nar-*, futur z *bom*, šteje na desetice; v njem je vsak *ou* asimiliran v *u* (*wúk* za *volk*; *búna* za *bolna*; *damú*); stare oblike *želéjon*, *želéješ* (za knjižno *želím*) so še ohranjene. Obadva dialekta okrepljujeta prislovne zveze s prisl. *ta* (*ta* z *Vidna*, *ta nótre*), za *g* pa imata *h*. Teh pojavov v briskem dialektu (št. 10.) ni več; zanj so značilni vokalno-harmonična menjava med *q* in *ę* (kakor na Krasu) in refleks *a* za *ę* v dolgih zlogih (tudi še na zapadnem kraškem robu, št. 11.), na pr. *páta*, *játre*, *imá*, *zbá* = *zobé*; razni pojavi nepoudarjenega vokalizma kažejo na kraški razvoj in tudi akcentski (*žéna*, *möyla*, *ràka* za *roka*, *šgrók* itd.). Od tu se širi na sever pojav, da ima beseda *kri* s-sklanjo (gen. *krvésa*).

Kraški (št. 12.) in notranjski (št. 13.) dialekt imata zelo dosti skupnih potez, kakor razvoj dolgega *u* v *ü*; *g* v *γ*; akcentske analogije tipa *rójen* poleg *rojén*, *kúsu* in *pokosíu* (za in poleg prvotnega

kosíu in *pokúsu*); ohranitev končniškega *-i*; oblike *pər fánta* χ , *səs fántami*; glagolske končnice *-sta*, *-ste* (*znásta*, *znáste*); kratka oblika infinitiva; prehod glagolov VI. vrste v V. (*se sramáva*, *sramávat se*); prezens *rénem* za *ženem*; oblike *zéčnt*, *je primu*, *primla* (knjižno *začeti*, *je prijel*, *-a*). Za kraški dialekt je posebe poudariti *u* za φ , podaljšanje mladega ϵ v *e* (*kédit* poleg in za *kědit*, knjižno *kaditi*), redukcija vseh kratkih vokalov v φ ali ϵ (*u* pa dá *o*) in redukcija kratkega končnega ϵ v \varnothing (*téla* za *tele*), razvoj dolgega zlogotvornega *l* v *u* (*dú* χ za *dolg*; *bõha* za *bolha*), menjava med *m* in *n* za prvotni *-m* v izglasju, dalje še *é* in *šć* in omeniti je še *ie* za dolgi *é* (proti notranjskemu *ei*). Notranjski dialekt (št. 13.) je izšel sicer iz dolenjske dialektične baze, a v poznejših časih ga je kraško inovacijsko valovanje povsem pregrnilo (ne le po posameznih pojavih, marveč tudi z vsem govornim načinom); najvažnejša dolenjska inovacija *é* > *ei* pa ga je še zajela, dalje je tudi izglasni *-o* razvil na dolenjski način v *-u* (*dnü*, *jútru*) in obdržal je temno *e*-jevsko barvo polglasnika (samo vipavski govor ima *a*-jevsko). V južnem pasu ima še zanimive posebnosti, ki se nadaljujejo tudi v Istri, tako palatalizacija *k*, *g* in *ch* v *k'* *j* in mehki χ' , iterativa na *-évati* (*izgubljevati* za knjižno *izgubljati*).

Brkinski dialekt (št. 14.) je v marsičem blizek kraškemu in južnemu notranjskemu (za dolgi *é* ima *ie*; za dolgi *u* glas *ü*; γ za *g*; velarizirani *la* in prej omenjeno palatalizacijo velarnih soglasnikov v *é*, *j*, *š*; za dolgi zlogotvorni *l* govori *u*). Od šavrinskega (št. 15.) se loči po tem, da je ta dolgi *a* velariziral v *â*; *e* v tipu *žéna* je razširil v *a* (*sástra*); za dolgi *é* ima monoftong \bar{e} ; \varnothing v tipu *mógla* je izpremenil v *a* (*mágla*); posttonični *e* izgovarja kot *a* (*ráčan* za *rečem*); ima že *g*, *la*, ne pozna razširjevanja moških osnov z *-ov-* (*róge*, ne *rogóve*), pač pa ima pogojnik *bin*.

Najzapadnejši govori rovtarske dialektične skupine (gl. str. 126; na črtežu ploskev III. s št. 16.—25.), to so borjanski (št. 16.), kobariški (št. 18.) in bovški (št. 17.) govor, ki jih kot ožjo enoto imenujemo s skupnim imenom obsoški dialekt, imajo še več pojavov podobnih kot sosednji nadiški. Razen v bovškem koncu se je še ohranila oksitoneza *ženā* in *māglā*, povsod je znana asimilacija dolgega *ou* v *u*, dolga oblika infinitiva, prefiks *vy-* (tudi še na Tolminskem), ojačevanje predlogov in prislovov z adv. *tu* in *tam*, prehod končnega *-m* v *-n* in vse polno leksikalnih skupnosti in starin; v južnem delu je še izkazana akcentuacija *mlĕkĕ*. Posebnost obsoškega dialektja je prehod labiodentalnega *v* > *b* (prim. še na Zilji in na Tolminskem do Avč): *ĕlobĕk*, *bĭno*, *belĕk* za *velik*, *psók* za *visok*. V borjanskem govoru nazalizirajo nosni soglasniki zlog, če ga zapirajo (*dān*, *mūzen* za *molzem*), za *f* se govori *h* (*hižoū* za *fižol*, *kohē* za *kofē* »kava«). V kobariškem govoru je zanimiva oblika nom. sing. oksitoniranih ženskih samostalnikov na *-ó* (*asó* za *osa*, *phó* za *bolha*, *stázó*, *tmó*; *ta yaró je psakā*); dalje *uóĕ* za *oko* (bovško *uāĕ*, v Podmelcu *wāĕ*), izvedeno iz plur. *oĕi*; pod Krnom se že končni *-d* glasi na tolminski način kot medzobni *th*. Bovški govor akcentuira *žēna*, predtonični vokali se zožujejo v *ə* (ali tudi oneme), skupina *vō* pa dá *uä* (*uāda* za *voda*, *uāzen* za *vozim*); korenski poudarek pri glagolih 3. in 4. vrste (*živēn* za *živim*, *pūstēn* za *pustim*) je v Bovcu in na Tolminskem znan; posebnost je, da ima nom. *brat* v kosih padežih še *bratra*, *kri* ima v gen. *krjā* in *krvési*. Z rovtarskimi dialekti gredo vštric oblike *cuódem*, *cuóst*; *drōwa* za *drva*; *douři* za *duri*, deloma tudi *blózər* (na Tolminskem *brözor*, cerkljansko *blāzar*).

Tolminski dialekt (št. 19.) pozna popolno akanje; krajša dolge diftonge (*pōuc* za *pāuc*, knjižno *palec*); prvotno porazdelitev *w : b* za starejše *u : v* je z analogijami razvil v splošno omahovanje med *w* in

b ne glede na izvor (*brát* je knjižno *vrát*, *wrát* pa *brát*; *bába* se glasi *wába* ali *báwa*); zveneči soglasniki postanejo v izglasju nezveneči, samo *b* in *d* sta se razvila v *f* in medzobni *th* (*băf* za *bob*, *mláth* za *mlad*); na gorenjski in koroški način so se velarni soglasniki pred *e* in *i* palatalizirali (*čisela* za *kiselo*, *năje* za *noge*, *pšié* za *bolhe*); za skupino *tr̥* nastopa *trou* (*drowa*, *črou*, *umrou* za *umrl*; ta pojav ima svoje središče na Cerkljanskem); zanimive so še oblike *člè-bek* za *človek*; *šunica* za *pšenica*; *kār* ali tudi *kā* za *kadar* (*ko*); *nazáj* pomeni »nazaj« in »zopet«; novo stvorjeni predlog *nās* (*nāz niwa* = *z njive*) pomeni *z*, *iz* in po razmerju *tak* : *kak* nastali adv. *kūste*, *kàste* znači »tako« (cerkljansko *kújst*, *-a*, *-o* »takšen«). V sloveniziranih vaseh Nemški rut, Stržišče in Podbrdo govore za slov. *s* in *š* glas *ʃ*, za *z* in *ž* glas *ʒ*, slov. *č* pa se glasi kot *c*. Južni del tolminščine se že tako približuje briskemu dialektu, da ga je kljub izrazitim tolminskim pojavom (popolno akanje; menjava *w* in *b*) treba smatrati za poseben govor; v tem banjškem govoru imamo za *o* široki *o*, za dolgi *e* pa *a*, palatalizacije velarov in premika izglasnih *b* in *d* ne pozna, pač pa menjava izglasni *-m* z *-n*; zanimiva je oblika *plúka* za *pljuča*.

Cerkljanski dialekt (št. 20.) pozna palatalizacijo velarov, popolno akanje, krajšanje diftongov, preglas *a* > *e* za palatali, oblike *šunica*, *kujsti* in pod., ima pa v dolgih zlogih za zlogotvorni *l* diftong *ou* (tolm. *ū*); prefiks *vy-* (tolm. *bə-*) in ojačevanje prislovo v adv. *tu*, *tam* mu nista znana, labiodentalni *v* je ohranjen (razmerje *u* : *v*); za izglasna *b* in *d* ima starejšo stopnjo kot tolminščina (aspirirana *ph*, *th*). V obliki nom. sing. neut. je po dialektičnem mešanju možna dvojna oblika (*pisma* in *pismu* za knjižno *pismo*). Dolgi *é* govore tu kot ozki *ī* (*litas* za knjižno *letos*) in *ə* je v kratkem akcentuiranem zlogu prešel v *o* (*tōma*, *stōza*, *dōž*, *smōrt*); že prej smo omenili pojav *drōwa*, *mrōwa* za *mrva*. Intervokalični posttonični *v*

je pred *e* in *i* prešel v *ï* (*človek* je prešlo v *člòvik* in potem v *člàiik*, *člàiik*, *člàiik*; *prvi* > *pròvi* in zdaj *prèi*, *obrvi* > *abrèi*). Kratko poudárjena *i* in *u* se glasita *ě, ò* in sta zelo temne, široke narave. Participi ženskega in srednjega spola (tvorba na *-l*) so pri glagolih z osnovo na vokal navadno brez *-la, lo* (za *delala* govore *dila, je zgorelo* se glasi *zgari*; tu gre za posploševanje oblike tipa *bá* < **baa* za *bála*, kjer je sredinska zapora pri *l* bila reducirana).

Črnovrški dialekt (št. 21.) ima s cerkljanskim nekaj važnih potez skupnih (*-ávi* > *-aï*; preglas *a* > *ä*; *dròwa*; *dòuř*), ne pozna pa sekundarne palatalizacije velarnih konzonantov, ni mu znan pojav tipa *delala* > *dela* in izglasni zveneči soglasniki so tu še zveneči (samo *-g* se glasi kot *;*). Značilno je zanj, da ima za vse *e*-jevske in *o*-jevske glasove v dolgih zlogih enakšen refleks *ia, úa*; posttonično akanje je omejeno le na končnico *-o* v acc. in instr. sing. fem. in *-mo, -jo* v I. in III. plur. prez. (tako še v vseh rovtarskih dialektih odtod na vzhod); njegov srednjejezični vokal je *a*-jevski (za palatali *e*-jevski; kraška inovacija); *l* pred velarnimi vokali je velariziran; zanimiva je palatalizacija *nogé* > *nogié* in nato anticipacija v **noige*, zdaj *nèiye* (enako v poljanskem dialektu); s poljanščino ga še veže akcentuacija *òko* za *okò*, ki pa je tu omejena še na dvozložnice.

Poljanski dialekt (št. 22.) ima ritmično-melodično noto rovtarskih dialektov najizraziteje izobrazeno; padajoči poudarek se je v besedah in besednih zvezah preselil kot močno zasekan poudarek za en zlog proti začetku, na starem zlogu pa pušča dolžino, dvigne melodijo in jo narahlo zavija navzdol (*bòližzan*; *ùsièdèem sè*; *pòtòk*; *èršèl sà sè* za *razšli so sè*); v tipu *məglà* je akcent pomaknjen za en zlog nazaj (*mòyla*). Nekoč je imel poljanski dialekt dva srednjejezična vokala (horjuljski ju še ima), danes le še *ę* (jasen, tonično visok), ker je temni in nizki prešel v *o* (*mòyla, tòma*; *sòn* za *seno*; vokalični

r da *ər*, sekundarno poudarjen pa *or*: *örjau* za *rjav*, *örmen*; prefiks *raz-*, reduciran v *ərz-*, znova akcentuiran *orz-*, z disimilatorično redukcijo glasu *r* pa *oz-*: *ərz wás* »iz vasi«; *örsipčən* »razsipčen«; *ozvərzdán* »razuzdan, razbrzdan«. Zanimiva je še nepoenostavljena glasovna skupina dveh dentalov; *hött* za *hodit*, *vitt* za *videt*, *pöstt* za *pustit* (pri infinitivih; glas *tt* ima v sredi dolgo zaporo, pavzo). Za dolgi *o* ima poljanščina čisti ozki \bar{o} . V du. in plur. oblikah glagolov 3. in 4. vrste je na gorenjski način *-i-* zamenjan z analogičnim *-e-* (*spěva*, *spěma*, *spěte* za *spíva*).

Škofjeloški govor (št. 23.) ima v dolgih zlogih za vse *e*-jevske glasove izredno ozek *é*, za vse *o*-jevske pa enakšen *ó* (nedomačin sliši enostavno *i* in *u*). Pod poudarkom so zlogi tipično padajoči, govorni način je zelo visok in dokaj hiter, zato dolžin (razen v primerih s psihičnim poudarkom) sploh ni. Tudi sekundarno poudarjena *e* in *o* (*žěna*, *nŏya*) sta zato ozka in kratki *ä* je dal *ü*; predtočni *e* je zožen v *i*, *o* pa v *u*; *ou* iz vokaličnega *l* je asimiliran v \bar{o} ; mnogo pojavov je skupnih s selščino in gorenjščino (predvsem v konzonantizmu; končni zveneči soglasniki pa so še na pol zveneči).

Za logaški govor (št. 25.) je tipično raznovrstno križanje izoglos, ki prihajajo ali od Črnega vrha, od Horjulja in tudi z Notranjskega; za dolgi *é* ima že \bar{e} (horjuljski refleksi), pozna pa še kraško menjavo med *a*-jevskim in *e*-jevskim srednjejezičnim vokalom, črnovrški obseg akanja, preglas *a* v *ä*, akcentuacijo *mäyla*, velarni *l*, končne zveneče soglasnike, maskulinizacijo nevtra in še nekaj primerov tipa *dröwa*; akcentuira pa že *akô*, intonacija mu je enostavna. Za nekdanji *ü* govori \bar{i} , ki nazalira tudi sosednji vokal.

Horjuljski dialekt (št. 24.) je edini rovtarski dialekt, ki razlikuje padajoči in rastoči poudarek; tega pozna tudi na kratkem zlogu in sicer v tipih, ki imajo v doljenščini še končno kratko naglaševanje (*mäyla*, *käzuc*, *zäcnem*). Vokalični sistem je že gorenjskemu

zelo enak (*e*-jevski dolgi vokali se glase vsi enako, namreč \bar{e} , *o*-jevski pa \bar{o}), sekundarno poudarjena *e* in *o* pa sta slična dolenjskim refleksom ($\dot{i}\ddot{a}$, $\dot{u}a$); srednjejezični vokal je po soseščini in melodiji ali jasen ali temen; predtonični *e* je zožen, zanj *i* ni redok glas; palatalna *l'* in *n'* sta ohranjena, drugi kot nazalizirajoči \dot{l} . Na gorenjski način govore tu *spèwa*, *spèma*. Znana je le kratka oblika infinitiva.

Selški dialekt (št. 26.) je prav za prav že gorenjski govor; njegov vokalni sistem je gorenjski in vsi tipični gorenjski konzonantični pojavi so mu znani; tudi ves glasovni karakter je isti. Razlika med rastočim in padajočim poudarkom mu je znana, značilno pa je zanj, da sta dolžini *i* in *u* postali nadkratki. Predtonična *e* in *o* sta ohranjena, končni zveneči soglasniki so še na pol zveneči. Skupina *la* je izkazana kot *la*. Ob njegovih robovih na jugu in zapadu prevladuje rovtarski (poljanski in cerkljanski) ritem in melodični značaj, drugod pa se selščina močno približuje gorenjščini, predvsem bohinjskemu govoru.

Gorenjski dialekt (št. 27.), ki kaže v svojih obrobni pasovih bližanje k sosednjim dialektom ter izobrazuje na ta način več govornih nians, ima palatalen glasovni karakter, jasno artikulacijo, razlikuje padajočo in rastočo intonacijo, melodično se giblje v nižji plasti visoke lege; ritmično je blago umerjen. V dolgih zlogih (gorenjska dolžina je dosti manj izrazita kot dolenjska) ima ta-le vokalni sistem:

<i>i</i>		<i>u</i>
<i>e</i>		<i>o</i>
<i>ɛ</i>	<i>a</i>	<i>o</i>

v kratkih pa:

<i>e</i>	<i>ə</i>	<i>o</i>
<i>ɛ</i>	<i>a</i>	<i>o</i>

z govornimi variacijami *e* v *ɛ* ali *ə* in *o* v *u* (ukanje proti akanju v dolenjščini in v nekaterih rovtarskih

dialektih pa je lastno le predtoničnim zlogom); v posttoničnih zaprtih zlogih je akanje skoro povsod običajno. Od konzonantičnih pojavov je treba omeniti: prehod *la* v *ua* (in s tem zvezane analogične zamene starega *v* z *l*, tip *gvale*, *cerkle*, *mrtlaga*; v bohinjskem kotu prehaja *la* po asimilaciji in deloma po mešanju s tolminsko govornico priseljencev v *la*); za *l'* in *ń* pozna gorenjščina *l* in *n*; izglasna *b* in *d* sta premaknjena v severnih govorih v *f* in *th* ali celo *s* (*zôf*; *grâth* in *grâs* za *grad*), drugod sta nezveneča *p*, *t*; enakšen obseg ima sekundarna palatalizacija velarnih soglasnikov (skupina *ng* je dala v tem primeru *nž*: *šténže*); tipične so gorenjske asimilacijske premene *tk* v *thk* ali *χk* (*suαχkô*); *tt* v *tht* ali *χt* (*priχte* za *pridite*); *-d* v *-χ* pri predlogih *oχ*, *preχ*, *meχ*, *poχ* itd. (*poχ páisχo*; *puχpuāt* za *podplat*); *te* v *se* (*žeuōse* za *želodec*); *pš* v *uš* (*ušenica*; *léuš* za *lepši*); *pc* v *fc* (*gráfca* za *vrabca*); sekundarno *tj* v *k* (*č*; *trék*, *tréka*; *kč* iz *tja*, v severnem delu: *tréc*, *čč*); *mn* dá *un* (*uá-kouna*; *spóunt*, tudi *spónt* za *spomniti*). Nevtra so — razen v severnozapadnih pasovih — maskulinizirana; gen. pl. nekdam končno poudarjenih ženskih imen ima običajno končnico *-á* (*žená*, *skauá*, *zvezdá*); dat. in loc. masc., neut. imata za *-u* zdaj *-o* (*němo*; *psö*, na *lédo*); infinitiv ima dolgo obliko, v zgornjem delu običajno še na *-e* (iz *-i*); inf. *pridət*, *naĭdət* za *priti*, *najti* (po prez.; pri drugem glagolu tudi v part. *səm náĭdu*, *náĭdua*, so *náĭdtə*); *spéua*, *spémo*; za gorenjščino so še značilne oblike *dūri*, *nisem* in *nimam*, *dóns* za *danes*, *gūn* za *oni*, *mēm* za *mimo*.

Dolenjski dialekt (št. 28.). Kljub obsežnosti kažejo dolenjski govori ozko skupnost (ob robovih vezanje s sosednjimi dialekti; tudi v dolenjščini sami so nekateri pojavi omejeni le na en del govorov). Dolenjski izgovor je počasen, kvantitetna nasprotstva so izrazita; glasovni karakter je indiferenten, napeta in visoka artikulacija stá tuji; točno je razlikovanje

med padajočo in rastočo intonacijo in tipična je nizka tonična lega za rastoče poudarjene zloge; neakcentuirani (predtonični) zlogi so tonično visoki in ravni. Dolenjščini so lastni ti-le pojavi: dolgi *o* je prešel v *ū*, posttonični končni *-o* v *-u* (*mléiku*), akanje na zapadnem robu ni znano, drugod je omejeno le na predtonične zloge in na posttonične zaprte. Sekundarno poudarjena *e* in *o* sta se razvila v *iè* in *uò*; za *ç* in akutirani *e* ima dolenjščina diftong *iç*, za *ç* in akutirani *o* pa *úç*, za dolgi *é* pa *eï*; refleks nekdanjega vokaličnega *r* ima zdaj že skoro povsod obliko *ar*. Skupina *šč* je ohranjena (proti gorenjskemu *š*), za *ń* ima večina govorov (razen zapadnih) komaj še nazalni *ĩ*, zvečine že samo *ĩ*. Oblika infinitiva je kratka; v *l*-part. se *d*, *t* nista restituirala (*bòu*, *buòla* proti gor. *bòdu*, *bòdla*). Vzhodni govor (št. 30.) zateza še bolj izrazito in zato je osnovno dolenjsko bazo v marsičem po svoje dalje razvijal: dolgi *ī* v *eī*, *ā*; dolgi *ū* v *ou* ali celo *ō*; *eī* za *é* v *āe* in *ā*. Podobne razvoje (od ožjih k širšim vokaličnim stopnjam) imamo tudi pri diftongih *iç*, *úç*. Osrednji dolenjski govor je *uò* za sekundarno poudarjeni *o* asimiliral v *ó* (*nóga*); v diftongu *iè* za sek. poudarjeni *e* je drugi del se razširjeval po govorih različno (*iä*, *ea*), za palatali je po osrednjem in vzhodnem delu zanj le še *a* (*žána* za *žéna*, *čálu* za *čelo*). Dolgi *u* je v centralnem in severnozapadnem pasu izkazan kot *ū* in nekako v istem obsegu je dolgo poudarjeni *a* za nekdanjima *l'* in *ń* prešel v *ā* (*iblēāna* za *Ljubljana*); refleks *aï* za dolgi *é* je značilen za ribniško dolino, Menišijo in Dobropolje. V posavskem pasu se že pojavlja štajersko poudarjanje (*mègla*, *sårce*). — Medijski govor (št. 29.) ima poleg osnovnih dolenjskih potez že nekaj štajerskih (pomaknitev akcenta v tipu *meglā* na začetni zlog), od teh je najpomembnejša ta, da ne razlikuje več dveh intonacij, marveč ima le padajočo; na gorenjski način pa zožuje predtonični *o* v *u*, kratka *i* in *u* je reduciral v *e*, *o*, skupino *tj* je premenil v *k*, *šč* pa v *š* in proti

dol: *boŭ* ima *bódu*, dalje *nisem* in *nimam* ter dolgo obliko infinitiva.

V Beli Krajini in ob Kolpi od Broda do Zdihovega (pod kočevskim nemškim otokom) se je od začetka 16. stoletja naselilo shrv. prebivalstvo, begunci pred Turki. Slovenski živelj je bil prešibek, da bi shrv. asimiliral, zato je govor teh predelov še danes pravi mešani shrv.-slov. govor, ki dobiva v njem shrv. element tem večji obseg, čim bolj gremo v smeri proti jugu. Shrv. vpliv je čuten in zaznaten vseskozi; izdaja ga vsa artikulacija, vse polno glasoslovnih in oblikovnih pojavov, predvsem pa skladnja in leksikon, ki odseva iz njih vsa narav shrv. bogatega in sočnega izraževanja. V severnem delu, v šokarskem govoru (št. 32.) najdemo še nadaljevanje nekaterih dolenjskih novosti (dolgi *o* v *u*; nosnika *ę* in *o* sta izkazana z diftongoma *ie*, *úo*; dolgi *u* se glasi *ü*; srednjejezični vokal je v kratkih zlogih ohranjen; za zlogotvorni *l* v dolgih zlogih ima ta govor še *ou*), ki se tu in tam še skušajo uveljaviti v sosednjem robu (Črnomelj-Metlika in Črnomelj-Dobljiče); izraziti shrv. jezikovni element pa je tudi pri Šokcih podan z *ē* za *é* v dolgih zlogih, z ohranitvijo kratkih vokalov in z akcentuacijo *dêset*, *mêgla*. V osrednjem belokrajinskem govoru (št. 33.) se še doslej ni izravnalo nihanje med slov. in shrv. refleksom za dolgi *o* (*ō* in *ū*) in za**o* (*o* in *u*), pač pa je v kratkih zlogih še ohranjen srednjejezični, temni *ə* za *ɤ* in *ɔ*; za *é* je zopet *ē*; v zlogih z novoakutiranimi kračinami je kratek refleks običajen, kjer je dolžina, ne gre za ostanek slov. razvoja, marveč za mlajše belokrajinske samostojne analogične podaljšave. V akcentnem oziru prevladuje tu že skoro nasploh akcentuacija *oko*, *žena*, *noga*, *mêgla*. Palatalna *l'* in *ń* sta ohranjena, ohranil pa se je tudi velarni *l*, celo v skupini *la* (*prnêsl*; *êlovok*), za nekdanji vokalični *l* pa je povsod shrv. zastopnik *u* (*kunem*, *suza*). Moška sklanja ne pozna razširjevanja osnov

s padajočim poudarkom z elementom *-ov-*; beseda *dan* ima shrv. sklanjo (*dana, štiri dane*); osebni zaimek za prvo osebo se glasi *ja*; govor ima še *čö* (nikalno *něčo*) za *chъŕq*; prislovi tipa *nosěčke, stojěčki*; akcentuacija *muški* (drugod je v slovenščini ta oblika prešla v **moški* in pozneje v *móški*), *křf* za *kri* in še vse polno drugih leksikalnih posebnosti (*imat, imat, imala* za *iměti*; *vrěme* »čas«, *sědmica* »teden« itd.) izkazuje jasno, da je shrv. element še svež in da si po svoje le to in ono slovensko pojavo prilagoduje. Še bolj »hrvatski« — tako pravijo, da govore na pr. na *Vinici* — je privrški govor (št. 35.) ob *Kolpi*; tu se celo že glas *h* dostikrat opušča, futur z *bom* in s *čo* sta drug poleg drugega v rabi, mlado mehčanje ni neznan (proti *tretji* se govori *tarđće* za *trtje*, *grōdže* za *grozdje*); ta govor pozna samo padajoč poudarek (dolgi in kratki), kratki *a* zastopa *ъ* in *ь* v kratkih zlogih (*tāma, vān*) in tudi mladi shrv. akcent-ski pomik tipa *lōpata* je pogosten. Ob *Kolpi* kaže ko-stelski govor (št. 36.) s shrv. govorom onstran *Kolpe* veliko sorodnost; zanj so tipični *a* za *ъ* in *ь* tudi v kratkih zlogih, *uō* za dolgi *o*, *ie* za vse dolge *e*-jevske glasove, prehod dolgega *u* v *ü*, redukcija kratkega *o* v *u* (*lietu*; gen. sing. *kūsti, sūli*), dalje *u* za vokalni *l* (končni in predsoglasniški *-l* pa je izkazan kot *-u*); v oblikovnem in leksikalnem oziru je prav tako kot v *Beli Krajini* shrv. element zelo močan (vendar govore *óča, očieta; dūo* za *kdo; káj; kē* za *kje; jěst* za *jaz*; futur z *bom*).

Štajerska dialektična skupina (na črtežu ploskev VI., št. 37—41.) pozna v dolgih in kratkih zlogih samo padajočo intonacijo; poudarjeni zlog je zelo intenzivno artikularan, tonično zelo visok in v svojem končnem delu celo še zvišan, nepoudarjeni zlogi so tonično nizki, skoroda malo zamolki. Poudarjene kračine prehajajo v nadkračine, če se govori počasi, v hitri govorici pa dolžine postajajo nadkra-

činske. Za poudarkom je pavza zelo zaznatna in ponekod se ti govor zdi po teh presledkih nasekan. V vseh nekdanj končno poudarjenih tipih (s kratkim akcentom) je poudarek pomaknjen na predhodni zlog, v tipu *okô* nastopa dubleta *ôko* samo v zapadnem pasu (intonacijsko-akcentski pojav), drugod tudi *ôko* (morfološko-akcentski pojav); zaradi prehoda kratkega *ə* v *ɛ* sta se tipa *žêna* in *mêgla* zlila v eno samo vrsto. Drugi splošni štajerski pojavi so še: *ɤ* in *ɔ* sta dala v dolgih in kratkih zlogih glas *e*, ki je v dolgih ozek, v kratkih običajno še širok; dolgi *a* se velarizira v široki *o*; *ŋ* je izkazan kot *ŋ̣* (nazalnost zloga ponekod gineva); za vokalični *r* govore Štajerci *ar*. Od oblikovnih značilnosti je treba navesti posplošenje končnice *-o* pri mehkih pridevnikih srednjega spola (*mojo*, *našo* za *naše*); končnico *-oj* v instr. sing. fem.; kazalni zaimek *toti*, *-a*, *-o*; končnico *-ma* v I. du. (*grema* za *greva*) in *-ta*, *-te* pri atem. fleksiji (*data*, *vete* za *dasta*, *veste*); tipična štaj. oblika je *dâuč* za *daleč*.

Bizeljsko-obsotelski dialekt (št. 37.) je sprejel še večje število dolenjskih novosti, tako *a* za dolga *ɤ* in *ɔ* (prvotno *dân*, pa je po poznejšem štaj. velariziranju prešlo v *dôn*, *môša*, *lôže* za *lâže*), ki pa ga od severa sèm čedalje bolj pregrinja štaj. *e*, tako da je v pasu nad Svetimi gorami povsod že *dên* razen v nekaterih besedah; isti razvoj kot na Dolenjskem je doživel sekundarno poudarjeni *e* (*zêmla* in *žâna*), dolgi *o* (*mûst*), dolgi *u* je dal *ü* (*düša*). Za dolgi *é* (in vse *e*-jevske vokale) ima ta govor *ē*, za novoakutirani *o* čisti *u* (*kûža* za *koža*), za sekundarno poudarjeni *o* ozki *ō* (*kōsa*); nepoudarjeni *o* se zožuje prav do *u*; nekdanji zlogotvorni *l* zastopa v dolgih zlogih *u*, v kratkih pa *o* (*bûha*, *bohê*; po analogičnem uravnavanju tudi *bôha*). Tu se pričinja (čeprav še redko) pojav, ki se v smeri na Šmarje, Konjice, Pohorje javlja v večji meri in dobiva zakonito vrednost, ta namreč, da začetni nosni konzonanti nazalizirajo ves zlog, če je ta dolg in poudarjen (*noga dá nûga*); v tem koncu

je za *gnéздо* doma oblika *gêzdo*, *gîžzdu*, *gêjzdo*, ki se je razvila iz *gnéздо*. Za govor na črti Podčetrtek, št. Peter, Sedlarjevo do Nezbiš na severu je še značilna oblika besedi na *-l*: *debel* se glasi *dêba*, ali tudi *dê-baf*; *vol* dá *wôf*, *sol* dá *sôf*, dalje prim. *vesêf*, *zrêf*, *fažôf*, *papêf*; v part. na *-l* redko *jêf*, *piš*, običajno pa ni sledu za nekdanjim *-l*: *pâ*, *pi*, *fkra*, *požê* itd. (*-f* se je organsko razvil iz artikulacijsko šibkega *u*; oblike na vokal pa so analogične nove tvorbe, nastale po razmerju *dâla* masc.: *dâlala* fem., ki je sâmo tudi že preurejeno po regularnem *dô* : *dôla* za *dâl*, *dâla*, t. j. po dolgih, poudarjenih oblikah se je razmerje mask. oblike, glaseče se na vokal, do fem., ki ima še *-la* pridejan, posploševalo: *pi* in *pi-la*; *dâla* in *dâ-la-la*; k *pâ-la*, ki je regularno prešlo v *pôla*, je zato v masc. ali *pô* ali pa še *pâ* < **pâu*, kjer je samo dolžina analogična).

Savinjski dialekt (št. 39.) ima poleg splošnih štajerskih lastnosti še več pojavov skupnih z gorenjskim jezikovnim razvojem, tako predvsem *ē* in *ō* za vse dolge *e*-jevske in *o*-jevske vokale in tudi *ɛ*, *ɔ* za sekundarno poudarjena *e* in *o*, dalje še dokaj močno razvito moderno vokalno redukcijo, usmerjeno na gorenjski način (predtonični *i*, *e*, *é* ter *o* in *u* prehajajo preko zoženih glasov v *ə*; lokalno zato še predtonično *o* v *u*); dalje pozna še maskulinizacijo nevtra in sekundarno *tl*, *dl* v part. tipa *bôdu*, *bôdla*. Iz koroškega inovacijskega centra je zajel akcentuacijo *uôkə* za *okô*, deloma tudi »štekanje«, ojačevanje prislovov (*tagör*, *tadöu*), obliko *pêre*, *perêta*; v instr. sing. fem. ima razmerje *rəkôj* : *nôgi*. Tipično štajerski so razvoj *ɾ* in *ɸ* v *ē* in *ě*, dolgi *a* v *ō*, akcentuacija *mêgla*, kazalni zaimek *tăt*, *-a*, *-o* itd. Ritmično-melodično je savinjščina pravi štaj. govor, le da še nima tako izrazite intenzivne artikulacije in tonične višine kot je na osrednjem Štajerskem in da je njeno variiranje med poudarjenimi in nepoudarjenimi zlogi lahkotno in da je glasovni karakter vobče še dokaj mehak.

Osrednji štajerski dialekt (št. 38.) razvija refleks τ in υ v dolgih zlogih že na diftong $i\epsilon$; zastopnika za sekundarno poudarjeni e in o se palatalizirata oziroma labiovelarizirata ($i\grave{e}$, $u\grave{o}$; pogostno je že zoževanje v drugem elementu: $\acute{z}i\grave{e}na$, $ku\grave{o}sa$); za dolgi \acute{e} ima ta govor $e\grave{i}$, ponekod tudi že $\acute{u}\epsilon$ in iz njega nastali zelo široki \acute{a} , ali pa $a\grave{i}$; na enakšen način ima za o v dolgih zlogih diftong ou ali celo že au , za dolgi u ali pravi \acute{u} ali pa vsaj teži k temu glasu in za dolgi i govori $e\grave{i}$ ali $\acute{o}\grave{i}$. Počasnost govora in odtod indiferentna jezična lega dobro iz vseh teh pojavov odsevata, a kljub temu je napetost artikulacije, tonična višina in zasekavanje poudarnih mest v govoru izrazito. V tem pasu se pričenja $-v$ pred pavzo in pred nezvenečimi soglasniki izgovarjati kot $-f$, za vokalični l pa se povsod še govori ou , au .

Pohorski dialekt (št. 40.) je že v onem severnem pasu, kjer so se nekdanji akutirani nezadnji besedni zlogi pozno podaljšali, kar je tudi splošnemu štaj. valovanju med dolžino in kračino dalo posebno možnost variiranja kvantitete, s tem pa tudi vokalne kvalitete. To valovanje na Pohorju še doslej ni izravnano, odtod ima pohorski dialekt te-le vokalične alternacije: i in $\acute{e}\grave{i}$; \acute{u} in ou ; \acute{a} in \acute{o} ; i in \acute{e} (tudi $e\grave{i}$, $a\grave{i}$) na pr. tu govore $m\grave{i}za$, tam $m\acute{e}\grave{i}za$; tu $n\grave{u}ga$, tam $n\acute{o}\grave{u}ga$, $ml\grave{a}d$ in $ml\acute{o}\grave{d}$, $tr\grave{i}$ in $tr\acute{e}\grave{i}$ itd. Stalno dolgi vokalični refleksi so do novih dolgih, nekdanj akutiranih v temle razmerju: \acute{e} proti \acute{e} ali i za τ , υ ($d\acute{e}n$: $m\acute{i}\acute{s}a$ za dan , $ma\acute{s}a$); $e\grave{i}$, $a\grave{i}$ proti \acute{e} , i za \acute{e} ($l\acute{e}\grave{i}p$, $sl\acute{a}\grave{i}p$: $l\acute{e}tu$, $d\acute{i}lu$ za lep , $delo$) in za e ($j\acute{e}s\acute{e}\grave{i}n$ ali $p\acute{e}p\acute{e}\grave{u}$: $s\acute{i}dn$ za $jesen$, $sedem$); za i in u gl. gori $e\grave{i}$ in ou , au kot refleks stalne dolžine ($z\acute{a}sl\acute{o}\grave{u}\acute{z}i$), kakor še ou za dolgi o ($n\acute{o}\grave{u}s$, $b\acute{a}\grave{u}k$ za bog). Zanimiv je zastopnik za sekundarno poudarjeni o , namreč a ($k\acute{a}za$, $k\acute{a}za$ za $koza$), dalje sekundarna nazalizacija zaradi nosnega konzonanta na začetku zloga ($sne\grave{i}nk$ za $sneg$; $na\grave{u}n\acute{c}$ za $noč$) in razvoj sekundarnega p ali b med u in dentalnim eksplozivnim elementom ($s\acute{i}rota$ je dalo po redukciji

i in pravilnem razvoju *o* v *ou*, *au* najprej **srauta*, med *u* in *t* se izобрази *-p-* in nato se *u* reducira, zdaj govore *sräpta*, za *ovca* zdaj *äpca*, za *poldne* obliko *päbne*, za *noč* ponekod *nämč* iz starejšega *näympč*, *näypč*, *näuč*). Na Pohorju se že pojavi femininizacija nevtra: *učesa* za *oko*, *drevesa* za *drevo*.

Kozjaški govor (št. 41.) je diftong *ou* za *o* za labiali, velari in za glasom *n* labiovelariziral v *öu* (*möust*, *köust* za *most*, *kost*); enako se glasi refleks za dolgi *u* (*köura* za *kura*; drugod še *üu*: *süüša*). Sekundarno poudarjeni *o* se je razvil v ozki *ou* (*köusa*). Skupini *tl*, *dl* se izgovarjata kot *tl* ali *kl*, *dl* ali *gl*, enako tudi *kl*, *gl* (*möudli* za *moli*; *mädla* za *megla*; *vöudl* za *ogel*, *rëitli* in *rëikli* za *rekli*). Femininiziranih nevter je tu še več kot na Pohorju. Marsikaj veže Kozjak še s koroškimi inovacijskimi valovi (*čisem*, *čimam* za *nisem*, *nimam*; *kar* »ne«; *zëic* za *zajec*; zamenja sufiksa *-ok* z *-ek*: *vëisek*), z drugimi pojavi pa nas vodi v Slovenske gorice (*sëim*, *sëi*, III. pl. *söu* in *soüjo* za *sem*, *si*, *so*); *-l* je v poudarjenem zlogu še *-u*, v nepoudarjenem pa se je razširil (*šäu*: *prëjšo*), pri subst. in adj. pa analogični *-l* (*völ* po *völa*).

Panonska dialektična skupina (na črtežu ploskev VII. s št. 42.—46.). Nekdanje akutirane kračine v nezadnjih besednih zlogih so v ti skupini še kot kračine ohranjene (še le v mladi dobi je goričanski dialekt izobrazil dolžine, drugod so nastale tudi, a le po analogičnem izravnavanju in ustaljenju). Vsi ti dialekti poznajo samo kratke diftonge; vsak *u*, dolgi kot kratki, je prešel v *ü*, kratki pa se je nato razokročil v *i*; prestavitev v tipu *ubiti* je povsod znana (*buiiti*); *i* se labializira v *ü* v soseščini labialnih konzontanov (*vüman* za *vime*) ali po vokalni asimilaciji (*blüzi*, *šüroki*, *sürmak*). Za prvotno *u* in *v*, ki daje na pr. v knjižni izreki stavčno fonetično variiranje *u*: *u*, je tu zaradi prehoda *-v* > *-f*, *u* > *ü* in po vokalizaciji *u* > *u* ter izobrazbi protetičnega *v-* možno va-

riiranje *vu-*: *vü-* (*vi-*): *f-* (*vüpati*; *vüčeni*; *fčiti*); *-l* se je preko *-u* razširil do *-o* ali celo *-a*. Razmerje med dol. in nedol. obliko adj. je porušeno tako, da ima nom. sing. masc. samo določno ali samo nedoločno obliko (na pr. *göl* in *göli*, ali samo *bösi*, *növi* in zopet samo *dröben*, *tömen*). Iterativni glagoli imajo obliko glagolov V. vrste, 2. razreda (*kupuvljem*, *stopljem* k inf. *kupovati*, *stopati*); nikalni pomožni glagol *něsem* je bil razstavljen (*ně ... sem*), nikalnica *ně* se je osamosvojila in po poudarku nikalnice se je udomačila raba *jaz sem ně rekel* (za *jaz nisem rekel*); poudarjena nikalna oblika pomožnega glagola za III. sing. se glasi v vzhodnih govorih naše skupine *něga*. Omeniti je še par podrobnosti, kakor *zävec*, *dvëri*, *kres* poleg *čres*, *prez* za *brez*, *tëlko* poleg prekmurskega *tolko*, *däuč* ali *dôč* proti pkm. *däläč*, *domô* za *domov* itd.

Goričanski dialekt (št. 42.) je s štaj. še zvezan po *eï* in *ou* za *é* in *o* v dolgih zlogih (za akutirane pa ima *ie* in *üo*; *breïk*; *liëto*; *böük*: *küoža*); *e* in *o* se pred *r*, *l*, *m* in *n* zožita v *i*, *u*; posebnost tega govora je v tem, da je dolgi *a* svojo naravo obdržal. Velarni *-l* je še kot *-u* ohranjen v akcentuiranih zlogih, v neakcentuiranih se je razširil (po asimilaciji z vokalom danes: *-o*) na pr. *däü*, *něso*. Femininizacija nevtra je zelo močna; zanimiva je končnica *-om* za dat. pl. masc. in fem., dalje prenos *a*-jevskih pluralnih končnic v *i*-jevsko sklanjo; *briemen*, gen. *briemla* je mask., *vrëmen* pa fem.; *kri*, gen. *kriwi*; v sestavljeni sklanji je *-i* iz pluralnih končnic prodril tudi v sing. *-iga*, *-imu*, *-im*; pomožni glagol se sprega: *šim*, *siš*, *je*, *sma*, *sta*, *smo*, *ste*, *sô* in *sôjo*; pogostna je uporaba členka *-ka* (*večirka*, *zdäučka*).

Prleški dialekt (št. 43.) s haloškim (št. 44.) in središčanskim (št. 45.) govorom ima za vse prvotne kot drugotne akutirane nezadnje zloge kračine (*bräta*, *köža*, *žëna*). V dolgih zlogih ljubi zelo napeto artikulacijo in zelo ozke vokale (za *é* ima *e*,

za *o* pa *o*, za *a* odprti, napeti *o*); za vokalični *ɾ* ima samo na začetku besede *ar*, sicer pa *ɾ*, za vokalični *l* vseskozi *u*; *-l* je v južnem delu dal *o*, *o*, ob Ščavnici in zdolnji Pesnici pa *a* (*vido*, *vida* za *videl*). V sestavljeni sklanji so končnice *-ega*, *emi*, *-em*, v dat. in lok. fem. pa *-oj*; za *kri* govore tu *krf*; v nom. pl. moških imen je končnica *-je* zelo pogostna, če je osnova razširjena z *-ov-* (*tatovje*). V Halozah je še *ou* za dolgi *o*, v sestavljeni sklanji pa *-oga*, *-omi*, fem. *-oj*; končnica nom. acc. du. pridevnikov je urejena po zaimkih (*dobriva moža* za *dobra moža*), kakor tudi odtod dalje v prekmurščino; v III. pl. prez. govore pogosto *-do* poleg *-jo* (*stopido*). V središčanskem govoru sta dolgi in kratki *u* ostala neizpremenjena, napeta artikulacija vokalov je tu že v nižji legi (od juga proti severu si slede pasovi *e* : *ɛ* : *é*); v skupinah *-el*, *-il* je po prehodu *l* > *o* hiat ostal, če je zlog poudarjen, sicer pa je *-io* dalo *-iɔ* (*miriɔ* : *nõsiɔ*); v sestavljeni sklanji so končnice *-oga*, *-omu*, *-om*, fem. *-oj*; osebni zaimek *jõs*, poleg *jõ*, v instr. *tõboj* in *tõbom*; zanimiv je osebni zaimek za III. os. dvoj.: *onēja*, *jědvi*, *jědvima*, *jědva*, *jědvih*, *jědvima* (v nom. in acc. tudi *jidva*; gre za skrčenke *jih*, *je*, *jima* s števnikom *dva*) in k njemu je narejen še svojilni zaimek *jědvin*, *-a*, *-o*; za *kdo* govore že na pkm. način *što*, ohranjeno pa je *kěri* za *kateri*.

Prekmurski dialekt (št. 46.) je kot knjižni dialekt Prekmurcev v rabi že nad 200 let in prekmurska literatura je dokaj bogata, saj sega od nabožnih knjig do prevoda sv. pisma, od šolskih knjig in poučnih spisov do gramatike, slovarjev in časopisov (po madžarski prirejena grafika se je v letih po prevratu polagoma zamenjala z gajico, za svoje posebne glasove pa je obdržala prejšnji pisni način). V dolgih zlogih ima prekmurščina za *ɮ* in *ɞ* glas *ɛ*, za *é* in *o* (tudi za *e*, *ɛ* in *o*) pa diftonge *eɪ* in *ou*; staroakutirani *é* se glasi *e*, novoakutirani *ɮ*, *ɞ*, *e* kot *ä*, *o* pa kot *o* (kračina je le po analogiji včasih zamenjana z dol-

žino). Neakcentuirani *é* je izkazan kot *i* (*člòvik*); v južnem delu Prekmurja je dolgi *a* še velariziran, v severnem pa ne več. Vokala *e* in *i* dasta po labializaciji *ö* in *ü* (*vöra* za *vera*, *pöpöo* za *pepel*; *püü* za *pil*, *müva* za *midva*); *ir* preide v *er*, *ür* pa v *ör* (*šërši*, *pastër*; *vöra* za *ura* preko **vüra*). Za velarni *-l* ima prekmurščina *-o*, za vokaličnega pa *u* (*dèlao* in *dèlo*; *čün*); *n* je tu še ohranjen, *-m* pa preide v *-n*. Posebnost je razvoj glasu *j* v *d'* (v akcentuiranih zlogih: *pidè* proti *bije*) in v *d'* ozir. *t'* (lokalno tudi mehki *g* ozir. *k*) v legi za konzonantom: *zobdè*, *vrazgè*, *vlas'tè*, *vuckè* za nom. pl. *zobje*, *vrazje* (*vragi*), *lasje*, *volcje* (v južni prekmurščini *-j-* ostane, obratno pa sta ob Rabi tudi *k*, *g* pred sprednjimi vokali prešla v *t'*, *d'*: *ögän* > *ödän*, *kuhinja* > **kü(h)ina*, zdaj *tüna*). Ohranjen je še prvotni ždž: *däšč*, *däždža*. Za prvotni velarni *ch* ima ta dialekt na koncu zloga *-i*, drugače pa je kot *h* ta glas onemel (*präh* za *prah*; *öri* za *oreh*; *râst* za *hrast*). Nekaj femininiziranih nevtar ima prekmurščina tudi še (*nëba*, *gnežda*, *vüja* in *vüjöü*, *öuka* in *oköü*). Končnica instr. sing. fem. se glasi *-ov* (pred pavzo *-of*); v nom. pl. moške sklanje je skoro povsod prodrla končnica *-je*. Pri pomožnem glagolu so oblike *jèste*, pl. *jèstejo* (poleg *söü*, *söüjo*) deloma stare (za osnovo jim služi III. sg. *jest*), deloma pa nove (naslonitev na tematično sprego: *nese + jo*); prezens glagolov III. vrste, 1. razreda je še stari (*želèjn* za knjižno *želim*); pri iterativih je razmerje *o : a* tipa *prošiti : prašati* zelo priljubljeno, prezens ima obliko po glagolih V. 2, inf. se glasi na *-avati* (za *približevati*, *približujem*: *prbližävlen*, *prbližavati*; *stanüvlen*, *stanüvati*). Značilni so prislovi iz prvotnega loc. sing. neut. *nakraci*, *našarci* (knjižno *široko*). Prislovi, predlogi, enklitike dobivajo členek *-k*, nekatere tudi *-č* (*göri* in *görik*; *brez*, *brezi* in *brezik*); *vön* se je uporabilo za prefiks (*vödati* = *izdati* t. j. *ven dati*; *vözebro* = *ven + iz-bral*, knjižno *izbral*). V leksikalnem delu je prekmurščina zelo starinska, bogata; njen besedni zaklad je še pomnožen z

velikim številom izposojenk iz nemščine in madžarščine.

V prejšnjih poglavjih smo zasledovali prve gibe samostojnega razvoja v alpski slovanščini, ki je bila zametek za slovenščino; v tem pa smo podali današnjo sliko slovenskih dialektov, kjer smo mogli ugotoviti veliko število najrazličnejših dejstev, ki potekajo iz iste osnove. Med tema dvema skrajnima razvojnima štadijema je napisana zgodovina slovenskega jezika; v sledečih poglavjih jo hočemo razbrati, kakor se nam kaže v glasovnem in oblikovnem sestavu, v akcentuaciji in tudi v besednem zakladu in sproti hočemo dognati, kakšen je razvoj bil in kako se je vršil.

Vokalizem

V poglavju o prvotni slovenščini, ki je njena doba trajala nekako do 11. stoletja, smo mogli ugotoviti, da je bil vokalni sistem sprva še isti kot praslovanski, da pa je v tem času doživel zelo važne izpremembe; od teh sta bili najpomembnejši in tudi še za nadaljnji razvoj tvorni ti dve, da so vokali izgubili palatalizirajočo naravo in da so zlogi, ki so sprva bili vsi odprti, zaradi onemitve fonetično šibkih polglasnikov \varkappa in υ , mogli postati tudi zaprti; jezik je s tem dobil novo glasovno skupino, v kateri je odpirajočemu se vokalu v istem ekspiracijskem toku sledil zapirajoči se soglasnik. Druge, le na posamezne vokale omejene izpremembe so tudi rodile nove vokalične enote (tako raznazalizacija, prehod y v i , zlitje obeh reduciranih vokalov v enega samega srednjejezičnega), in tako je za stari psl. vokalni sistem sčasoma nastopil nov, slovenski.

Enostavna primerjava med obema nam pokaže, da je po omenjenih pojavih (\varkappa in υ v ε ; \acute{e} v ϵ ; ϵ in ϱ v široka e -jevska in o -jevska vokala; $y > i$, ki je trd vokal, v kakršnega je prešel tudi nekdanji psl. mehki i) slovenščina imela te-le vokale:

<i>i</i>		<i>u</i>
<i>ε</i>	<i>ɔ</i>	<i>ϙ</i>
<i>ä</i>	<i>a</i>	<i>ä</i>

in to v poudarjenih kot v nepoudarjenih zlogih. Če ta vokalni sistem primerjamo z vokalnim sistemom kate-rega koli današnjega slovenskega govora (dialekta), moremo ugotoviti sledeče: 1. da vsi ti vokali ne morejo biti v vsakem zlogu, marveč da so nekateri možni

le v kratkih; 2. da imamo vokale, ki so od označenih različni, pa zopet omejeni le na dolge ali pa le na kratke zloge; 3. da se omenjeni rezultati znanih psl. vokalov zdaj izpreminjajo v okviru iste vokalne barve, zdaj pa ga zapuste in preidejo v popolnoma drug vokal, drugi se reducirajo, tretji rode glasovno skupino, ki jo imenujemo diftong itd. Ali osnova je bila povsod ista, gori označeni sistem vokalov; vsakršna posebna izprememba označuje že mlajšo, dialektično razvojno smer. Pa tudi ta smer ni tako raznolična kakor bi na prvi pogled sedanji različni rezultati zahtevali; če pogledamo na pr. reflekse za psl. *é*, ki se je v zgodnjem razvoju izpremenil v *ę*, tedaj nam tako členkovita vrsta, kakor *ē, iē, iə, ī, ē, eĭ, aĭ, ae, äe, ä, é* itd. razpade samo v dve; v eni se vrši razvoj iz ozke *e*-jevske osnove, v drugi pa iz široke; zgodovinsko pogledano imamo pa samo éno novost, to namreč, da se je prvotni slovenski refleks *ę* v nekaterih dialektih zožil v *ę*. Treba je torej natančno pretehtati vsak rezultat in iz njega izbrati tisto, kar je res novo in obenem osnovno. Če to izvršimo, tedaj ugotovimo prav tisti odnos med vokalnima sistemoma prvotne slovenščine in današnje, ki sem ga v gori omenjenih treh točkah označil. Kaj nam pa ta odnos pove o načinu razvoja, to ni več težko razbrati; pravi nam, da se je razvoj v dolgih zlogih vršil drugače kot v kratkih. Kvantiteta zloga pa je v slovenščini zavisna od poudarka; če zlog ni poudarjen, je vedno kratek in če je nekoč tudi nepoudarjeni vokal bil dolg, se je moral skrajšati. Poudarjeni vokali so bili sprva ali dolgi ali pa tudi kratki, kar je zaviselo od narave in načina prvotnega poudarka in prvotnega vokala; to razmerje se je izpremenilo tako, da je ostal kratek le še tisti vokal, ki je imel v zgodnji slovenski dobi rastoč poudarek na kratkem (ali na psl. skrajšanem) vokalu, dočim so vsi drugi bili ali postali dolgi. Pa še ta kračina se je sčasoma omejila le na edini ali na končni zlog besede, dočim se je v nezadnjem besednem zlogu podaljšala.

Vse to izmenjavanje in porazdeljevanje dolžin in kračin je sprva le izraz in predmet nove ritmike in tonike slovenskega jezika in šele posredno se izobrazuje s tem tudi nova zavisnost vokalov od različnih stopenj in variacij v ritmu, melodiji, poudarjanju. Tako se v vseh slovenskih govorih porodi nov izpreminjalni faktor vokalizma: zavisnost vokalne kvalitete od kvantitete.

Razume se samo po sebi, da je zato prvotni enotni vokalni sistem razpadel v dva: v sistem dolgih (poudarjenih) vokalov in v sistem kratkih (nepoudarjenih) vokalov. Ker pa je med kratkimi poudarjenimi in nepoudarjenimi vokali še razlika v tem, da imajo oni zaradi poudarka jasnejšo in preciznejšo artikulacijo, ti pa morejo zaradi šibke artikulacije postati zelo prilagodljivi, v svoji naravi zavisni od jačjih sosednjih glasov, moremo tudi tu razlikovati dva sistema: sistem kratkih poudarjenih in sistem nepoudarjenih (kratkih) vokalov.

Iz tako nastalih treh osnovnih vokalnih sistemov so potekli vsi današnji najrazličnejši dialektični vokali in po diftongizaciji ter sledeči asimilaciji ali disimilaciji še razni drugi vokalični odtenki. Osnovni vokalni sistem v dolgih zlogih (brez upoštevanja drugotnih izprememb, ki ne izvirajo iz vokala samega) je ta-le:

<i>i</i>	<i>u</i>
<i>e</i>	<i>o</i>
<i>ɛ</i>	<i>ɔ</i>
<i>a</i>	

Če ga primerjamo s prvotnim slovenskim, moremo zlahka ugotoviti, da so široki in nizki vokali postali ožji in višji; to dejstvo je tem bolj jasno, če vemo, da sta današnja široka *ɛ* in *ɔ* šele mlada člena tega sistema in da sta svojo široko vokalitetno lastnost prinesla s seboj iz svojega prejšnjega sistema kratkih vokalov; z ozirom na prvotni sistem ne prideta niti v poštev. Za dolge vokale je s tem izpričana težnja po ozki

zračni struji in po napeti tvorbi jezika. Kako se je ta težnja stalno uveljavljala, vidimo na. pr. v dolenskem dialektu (da vzamem samo en primer): za psl. *o* imamo v dolenjščini v dolgih zlogih ali *u*, ali *uɔ*, ali *ʷɔ*; z osnovnim vokalom izraženo dá to razmerje *u* : *o* : *ɔ*. Prvi vokal je nastal iz tistega *o*, ki se je zelo zgodaj podaljšal (prvotno padajoče poudarjeni zlog), drugi zastopa v poznejši dobi podaljšani *o* (rastoče poudarjeni *o* v nezadnjih besednih zlogih), tretji *o* je bil dolgo časa nepoudarjen, šele pozneje je dobil poudarek s sledečega zloga, a je bil še kratek in šele nato se je pričelo njegovo podaljševanje; s primeri podano si slede štadiji časovno tako-le: 1. *bôg* : *kôža* : *noğă*; 2. *bôg* : *kôža* : *noğă*; 3. *bûog* : *kôža* : *noğă*; 4. *bûg* : *kôža* : *nôga* in *nôga*. Popolna zavisnost vokalne kvalitete od kvantitete je za dolge zloge, oziraje se seveda tudi na čas, kako dolgo dolžina že eksistira, na ta in na podobne načine čisto jasno izkazana. Ker pa je dolžina bila vezana ali pa je v toku razvoja postala vezana na poudarek, je s tem že naznačeno, da je razvoj slovenskega vokalizma utemeljen v akcentskih pogojih in razmerah.

Drug pojav slovenskih dolgih vokalov je pravtako kakor omenjena težnja po napeti, ozki in visoki artikulaciji, dobil svojo kal v dolžini; ta pojav je diftongizacija. Različna usmerjenost zavisi od tega, kdaj je diftongizacija nastopila, bodisi da gre tu za razliko med govori ali pa tudi le za razliko med vokali v istem govoru. Zaradi muzikalnega akcenta je ob artikulaciji dolgih vokalov prav lahko nastala če še tako majhna razlika v tonični in melodični višini, kar je rodilo različno barvenost in jakost posameznih vokaličnih delov; enotnost glasu je bila s tem že uničena in za prvotno enotno vokalno dolžino sta se zdaj že glasili dve po barvi in jakosti različni, res da še prav malo različni, kračini. Med tema dvema kračinama se je pričelo nekakšno tekmovanje; jačja je svojo barvo pre-

nesla na šibkejšo ali pa jo je še bolj poudarila kot različno od svoje sosede, med obema diftongičnima elementoma so se pričele različne asimilacije in disimilacije, tu v tej, tam v oni smeri — končni rezultati so si večkrat v dialektih diametralno nasprotni, čeprav potekajo iz iste osnove in so plod iste razvojne smeri.

Če ta dva osnovna izpreminjevalna faktorja slovenskega dolgega vokalizma in gori načrtani osnovni vokalni sistem premotrimo, vidimo, da so bili ozki in visoki dolgi vokali najmanj izpostavljeni izpremembi. Iz tega sledi, da je vzrok izpremembam, skratka razvoju dolgih vokalov, predvsem v širini, nižini in napeti jezični tvorbi, kajti ti elementi so bili težko združljivi z dolžino in s krepko, poudarjeno artikulacijo.

Drugače, deloma popolnoma narobe je bilo pri kratkih vokalih. Osnovni vokalni sistem kratkih poudarjenih vokalov je ta-le:

<i>i</i>		<i>u</i>
<i>e</i>	<i>ə</i>	<i>o</i>
<i>ɛ</i>	<i>a</i>	<i>ɔ</i>

V ti obliki ni nikjer ohranjen, prav tako ne sistem nepoudarjenih vokalov:

<i>i</i>	<i>ə</i>	<i>u</i>
<i>e</i>	<i>a</i>	<i>o</i>

Imamo govore, kjer je sistem kratkih vokalov reduciran na: *e* — *ə* — *o*, drugod je ohranjen še člen *a*, zelo redka sta *ɛ* in *ɔ* (seveda ne mislim tu na mlada *ɛ* in *ɔ*, kadar sta postala ozka zaradi posebnih asimilacijskih pojavov ali kakih drugotnih razvojov), pravih visokih *i* in *u* pa ne najdeš. Moremo že po tem ugotoviti težnjo, da postanejo ozki in visoki vokali širši in nižji; kakor smo v sistemu dolgih vokalov smeli široka *ɛ* in *ɔ* prav za prav izločiti, tako smemo pri kratkih izločiti *i* in *u*; s tem je že kar grafično predstavljeno, da se je razvoj kratkih vo-

kalov gibal prav v obratni smeri z ozirom na razvoj dolgih. To pa ni bila edina razvojna smer in možnost, marveč imamo tudi tu še drugo, ki je v enakšnem nasprotnem razmerju do druge razvojne smeri dolgih vokalov, do diftongizacije; to smer imenujemo skratka redukcijo. Pri vsakem kratkem vokalu imamo obe dve razvojni smeri izkazani; seveda je možno da je v tem govoru ali v tej govorni situaciji izobrazena ta, drugod pa druga. Tako moremo imeti te-le razvoje (navedem le izvorno in končno vokalično barvo):

$$i < \begin{matrix} \text{é} \\ \text{ə} \end{matrix} \quad u < \begin{matrix} \text{o} \\ \text{ə} \end{matrix} \quad \acute{e} < \begin{matrix} \text{é} - a \\ \text{i} - \text{ə} \end{matrix} \quad e < \begin{matrix} \text{é} - a \\ \text{e} - \text{ə} \end{matrix} \quad o < \begin{matrix} \text{o} - a \\ \text{u} - \text{ə} \end{matrix}$$

Prvi razvoj nam izkazuje težnjo po nenapeti artikulaciji in po odprtih vokalnih kvalitetah; javlja se predvsem tam, kjer je govorni tempo počasen in kjer se čas trajanja kratkega zloga skuša pridržati; drugi razvoj nam pa pokaže začetno zoževanje in na to sledeči prehod v srednjejezični vokal ə; lasten je predvsem govorom s hitrim tempom, kjer so se kračine še bolj skrajšale in so se večkrat skrajšale do najvišje stopnje, t. j. da so izginile; v teh govorih je šla tendenca redukcije števila glasov do ekstrema, ki ga določi izgovorljivost. Redukcija kračine je povzročila trenotnost artikulacijskega delovanja za ustvaritev vokala; zaradi te trenotnosti pa pa se je rodila posebno gibna, nekako udarna napetost, obenem pa tudi nenatančna artikulacijska smer, kar je povzročilo zoževanje vokala in njegovo prehanje v srednji del, kjer so se združili tako sprednji kot zadnji vokali.

Od kratkih vokalov so bili, kakor moremo iz tega razmotrivanja razbrati, ozki in visoki vokali najbolj izpostavljeni izpremembam. Vzrok tem izpremembam, skratka torej vzrok razvoju kratkih vokalov, je v ožini, višini in napeti jezični tvorbi, kajti ti elementi so bili težko združljivi s kračino in s šibko, nepoudarjeno artikulacijo.

To osnovno razvojno smer slovenskega dolgega in kratkega vokalizma smo na kratko formulirali že na str. 61. v točki 15., kjer smo tudi povedali, da je v nji izražena važna bistvenost in značilnost samostojnega razvoja slovenskega jezika. V sledečem pa hočemo za vsak vokal posebe ugotoviti, do kakih današnjih rezultatov ga je mogla ta razvojna pot izpremeniti. Metodično je seveda potrebno, da zasledujemo razvoj dolgih vokalov ločeno od razvoja kratkih, kadar sta se pričeli označeni nasprotni težnji javljati v izrazitih rezultatih kot osnovno nasprotje.

Vokala ɔ in ɔ̄. Tekom psl. jezikovnega razvoja sta podedovana ide. kratka *i* in *u* prešla v *ɔ* in *ɔ̄*; ta redukcija kaže pojemanje v napetosti jezične tvorbe. Po procesih, ki so se vršili v zgodnjih dobah vseh slovanskih jezikov, pa moremo ugotoviti, da se je obenem s to redukcijo porajalo še dejstvo, da so nekateri izmed *ɔ* in *ɔ̄* postali nezlogotvorni, dočim so drugi to svojo funkcijo obdržali. Ta dvojnost, ki jo označujemo skratka s šibko ali s krepko fonetično pozicijo, je čisto preprosti rezultat istega redukcijskega pojava, ki je izpremenil tudi artikulacijsko mesto *i* v *ɔ*, *u* v *ɔ̄*, kajti redukcija je zadela i čas trajanja, i natančnost (mesto) artikulacije, pa tudi stopnjo zvonkosti; fonetično slaba sta bila *ɔ* in *ɔ̄* v izglasju, ker se je tu zvonkost najbolj reducirala; če je bil v predzadnjem zlogu tudi *ɔ* ali *ɔ̄*, je zato ta moral biti zlogotvoren, krepak, zato pa je bil v predpredzadnjem zlogu spet šibek. Ta fonetično povsem enostavna in jasna razdelitev ima v Havlikovem pravilu dobro izraženo formulo: od konca proti začetku besede šteti 1., 3., 5. itd. zlog s psl. ɔ, ɔ̄ je fonetično šibek, vmesni zlogi na 2., 4., 6. itd. mestu pa so krepki; prvi v poznejših dobah oneme, drugi so pa kot zlogonosci ostali. Z redukcijo se je oslabila tudi individualnost *ɔ* in *ɔ̄*, razlika med njima je postajala čedalje manjša in naposled sta se zlila v en sam vokal, ki je nekako v sredi med *ɔ* in

ɤ, t. j. srednjejezični vokal nizke lege (ali vendar še njegova visoka varianta), ki ga označujemo z znakom ə in mu po običaju pravimo polglasnik, čeprav je to ime le kot izraz za njegovo nekdanjo dvojno (krepko in šibko) naravo sprejemljivo; kajti ə je prav tako kot vsak drug vokal deležen vseh tipičnih vokaličnih artikulacijskih elementov in je pravi vokal. Ti pojavi izpreminjevanja zvonkosti, artikulacijske jakosti in preciznosti so se vršili v prvotni slovenščini, kakor smo ugotovili že na str. 34—35. Po teh procesih je imela slovenščina za ɤ in ʋ le še en glas, namreč ə, tega pa le v fonetično krepki poziciji. Jezik brižinskih spomenikov nam že to stanje podaja; tako za ɤ kot za ʋ imamo v njih pisan isti znak (na pr. ɤ: *lifnih, odpuztic, zil*; ʋ: *minsih, timnizah, diniznego*, obakrat torej *i*; ali pri isti besedi *vɤsɤ* zdaj *vuiɤ*, zdaj *vuez*) in v šibkih pozicijah ne najdemo nobenega sledu več za ɤ in ʋ. Ali takoj, ko sta šibka ɤ in ʋ onemela, je večkrat izgovorljivost terjala olajšavo izgovora nako-pičenih soglasnikov in si je pomagala s tem, da je v take nove glasovne skupine vrinila pomožni vokal ə; tega imenujemo skratka sekundarni polglasnik; o njem bomo pozneje govorili, zdaj pa podamo najprej glavne zakone razvoja pravilno ohranjenega, krepkega ə iz ɤ in ʋ.

V praslovanščini poudarjeni zlogi s kratkimi vokali (to sta bila tudi ɤ, ʋ) so bili padajoči; v slovenščini so se podaljšali (gl. str. 55.) in dolgi padajoči poudarek se je premaknil v besedah z več zlogi na sledeči zlog (psl. *bôgɤ* je dalo slov. *bôg*, psl. *ôko* pa slov. *okô*). Če je bil v takem zlogu ə, je tudi ta postal dolg; artikulacija je postala napeta, krepka in je povzročila, da se je ē približal vokalu ä tam, kjer je bil artikuliran bolj spredaj, ali pa se je približal vokalu a, če je bil ē artikuliran malo bolj zadaj; ti premiki, ki so istočasno pri vseh dolgih vokalih, torej tudi pri ä in a, na enakšen način delovali, so končno izvršili tkzv. vokalizacijo polglasnika; ta se javlja v

slovenščini v dveh oblikah, zavisnih od primarno malo različnih \bar{a} za \bar{z} in \bar{v} (str. 60—61): na Štajerskem, Koroškem in v Reziji se je \bar{a} razvil v \bar{e} , na Kranjskem in Primorskem pa v a (str. 65.); i ta, i oni slovenski pas predstavljata le skrajni severnozapadni val istega pojava v balkanski slovanščini (kajkavsko e ; čak. in štok. a). Če navedem nekaj primerov kar v obliki knjižne slovenščine, ki ima tudi a za \bar{a} , je dovolj: *čâst* (štaj. *čêst*) za psl. *čĕstv* (najprej v slov. *čĕst*, nato *čâst*); enako *mâh*, *bâr*, *dân*, *kâl*, *mânjši*, (*z*) *mâno*, *pânj*, *sât*, *lân*, *lâž*, *vâs*, *vânj* itd.; ali psl. *slâdъkъ* v slov. *slâdek*, nato *sladêk*, zdaj *sladâk* (kor. *suadêk*), enako *kesân*, *lehâk*, *tenâk*, *mehâk*, *vogâl*, *vozâl*, *nohât*, *osât* itd. Za slovenski dialektični pas z \bar{e} iz \bar{a} je treba omeniti še tole: 1. e je bil sprva širok vokal in kot tak je še zmeraj ohranjen v večini koroških dialektov; 2. v Reziji in na Štajerskem je pa pod nadaljnjim enakšnim vplivanjem napete artikulacije prešel v ozek glas \bar{e} in v nekaterih štaj. dialektih se že diftongira v $i\bar{e}$, $i\bar{o}$; v Reziji se je v neposredni soseščini nazalnih konzontanov (asimilacija) zožil celo v \bar{i} , torej *dîn* za *dân*; 3. v podjurskem dialektu pa je zelo široki \bar{a} (tudi oni iz psl. \bar{e}) doživel okrepitev jezične artikulacije bolj znotraj (enako tudi dolgi \bar{a} , ki je zato prešel v \bar{o}) in zato se je razvil v čisti, jasni \bar{a} , torej *dân* (nazalnost vokala izvira iz sosednjega n , ki zlog zapira); ta \bar{a} je torej drugače nastal kot \bar{a} za \bar{a} na Kranjskem.

Za fonetično šibki \bar{a} , ki je onemel, naj tudi navedem nekaj primerov: *bzdêti* dá slov. *bdéti* (že briž. *bde*); *bčela* dá slov. *bčela* (po konzonantičnih premembah iz tega štaj. *ščela* in *čela*, pri Alaziju da Sommaripa *cella*, v Kobaridu *pšela* in *šunik* iz * (p) šel \bar{n} ik, drugod po prestavi *čbela*, *žbela*); * $d\bar{z}i$ > *hči*, dalje: *dvâ*, *dnê*, *gnâti*, *knjîga*, *kdâj*, *mnôg*, *pšeno*, *zdrâv*, *stô*, *žgâti*, *spâti* (v konz. skupini pred poudarjenim zlogom je nekoč bil \bar{z} ali \bar{v} : *d̄zva*, *d̄vne* itd.). Druge vrste primeri: *osvl̄ec̄* dá *osl̄ec̄*; *ot̄ec̄*, *otcà* dá *ot̄ec̄*, *otcà* (briž. *otza*); fem. *k̄zv̄nà* dá *k̄snà* itd.

Skratka moremo torej reči: 1. fonetično šibki *a* onemi; 2. fonetično krepki *a* ostane; če je poudarjen p a d a j o č e, se podaljša v *ā* in se vokalizira tu v *ē* (po zoženju *ē*, po diftongizaciji *ie*, po asimilaciji *i*; po posebni okrepitvi jezične artikulacije *ā* iz *ā* v Podjuni), tam v *ā* (po okrepitvi jezične artikulacije je ta *ā* prešel na Bizeljskem v *ō*: *dōn*).

A *a* ni bil samo padajoče poudarjen; mogel je biti tudi rastoče poudarjen, to v primerih, ki so doživeli praslovansko metatonijo (gl. v poglavju o akcentu). Narava kratkega novega akuta je bila sprva drugačna kot narava kratkega starega akuta, ki je v južni slovanščini nastal po skrajšanju iz psl. dolgega akuta; novi kratki akut je bil intenzivnejši, da, nekateri celo mislijo, da je bil tak zlog časovno jačji, daljši, da ni bil prava kračina, marveč nadkračina; morda; a dokazljivo to ni. Jasno pa je to, da je bil zlog s kratkim novim akutom intenzivno poudarjen in prav za to se je vsak *à*, ne glede na to, ali bi po zgoraj omenjenem Havlikovem pravilu imel biti šibek ali krepak, obdržal, t. j. bil je novoakutirani *a* vedno krepak prav zaradi svojega poudarka. Poznejše slov. kvantitetne razmere so dopuščale kračino le v zadnjem (ali tudi edinem) besednem zlogu (prim. *brāt*, ali *brāta*). Po tem načelu je bil obravnavan tudi *à*, tako da imamo tri razvojne smeri: 1. tip *tāt* ostane kratek in se sčasoma združi s tipom *brāt*; 2. tip *tāt* pa je v nekaterih primerih podaljšal svoj zlog v *tēt*; to podaljšanje pa je le analogično po starih dolžinah; ker je pri starih dolžinah eksistiralo razmerje (na pr. med posameznimi skloni) *tāt* : *tāt* t. j. kračina proti dolžini, je tudi h kračini *tāt* nastopila dolžina *tēt*; 3. tip *tāta* podaljša svoj nezadnji kratki zlog istočasno s pojavom *brāta* v *brāta*. Razlika med obravnavanjem po točki 1. in 2. in časovno starejše in mlajše podaljšanje po točki 2. in 3. je po današnjih refleksi le deloma izraženo; da pa je takšna razlika eksistirala, o tem nam jasno priča enakšen razvoj *o*-jevske psl. novoakutirane kra-

čine, ki pa je bila v kvalitetnem pogledu elastičnejša in je zato mogla za vsak primer izobraziti posebno kvaliteto, namreč $\delta : \acute{u} : \acute{u}\sigma$ (na pr. dol. *kǫn̄ : kón̄* gen. pl. : *vól'a* kot osnova za današnje *kǫ̇n̄ : kú̇n̄ : vú̇lę*). Tako je torej že jezik imel *tát*, ko je še govoril *tàta* in ko je imel že *tât* in še *tât*; to stanje vidimo še v današnji čakavščini in v slov. vzhodnoštaj. dial., ki niso podaljšali tipa *tàta* (čak. *tát* in *tât* proti *tàta*). Sicer pa je v slovenščini rezultat i za primere v 2., i za primere v 3. skupini isti; iz tega še ne sledi, da se je *tàta* podaljšalo prej, preden je *tât* prešlo v *tât*, kajti istovrstna vokalizacija, zavisna le od narave σ in od intenzivne artikulacije, ni bila le možna, marveč fiziološko edino upravičena (zato tudi tu, kot pri *tât*, na severu *tét*, na jugu *tát*).

V knjižni obliki navedem primere za *tât* > *tát*; gen. plur. *dán*, *pás* (po dialektih še ohranjeno za običajno *dni*, *psov*), *tál* (štaj. *tél*), *láž* (na Gorenjskem *uáš*; nom. sing. *lž̇a*), *čebár* (pri Trubarju; na Goriškem); primeri za tip *tàta* so bolj pogostni: fem. *sánja* < *ṡn̄a*, *tášča* (analogično se je po ti obliki tudi *sn̄hà*, tako še pri Trubarju, premenilo v *sn̄aha*), *máša* < *m̄ša* (štaj. *meša*; v Režiji pa seveda zaradi sosednjega *m* zoženje v *i*: *míša*); *dánka* za *d̄n̄n̄ka*; pri določnih adj. *z̄l̄b̄j̄* v *záli* (pri Trubarju še *záli hudič*; pri Krelju *záli dereči volcje*; pomen *zloben*, *hud* je preko pomena *silen*, *krepak* dal današnji pomen *krasen*, *lep*; *záli korenjak* pri Rogeriju nam kaže tisto vmesno pomensko stopnjo, ki je prvotni pomen prepeljala v današnjega; v krajevnih imenih *Zali log*, *Zala* (dolina, soteska, reka) je seveda še prvotni pomen, a zavesti zanj ni več, ker se je oblika preveč izpremenila, ker je od adj. *z̄l̄b̄* le še kak sklon ohranjen v stalnih zvezah; teh osamljenk nihče več zavestno ne veže z besedami *zlodej*, *zloba*, *zloben* itd.); dalje prim. *pásji*, *kásni*, *láhki*, *tánki*, *vsakdánji*, *danášnji*, *semánji*, *mrtváški*, *váški*, *sánjski*, *popoldánski*, *tržáški* itd., kjer je -á- iz nekdanjega δ (*váški*, štaj.

věški iz *věšvskzjv* > *věški*, **váški* in s privzemom oblike -*ški* po adj. kakor *moški* itd., kar je sprožila najbrž beseda *vaščan*, današnje *váški*); nadaljnji primeri so še: *málin* iz *mělynъ* (v drugih dial. pa še starejše *mlin*; isto razmerje kot pri *póstelja*: *postělja*, *mótika*: *motika*); glagoli (v I. sing. in III. plur. analogično) *jámem*, *vzámem*, *snámem*, *objámem*, *najámem* (prvotno *jьmъ*, *jьmešv*); *žánjem*, *mánem*, *ožámem*, *tárem*; *páhnem*, *dáhnem*, *sáhnem*, *dotáknem*, *zamáknem se*, *gánem*; *šepáčem* (*švřpěšv*), *ščegáčem*, *bliskáčem*, *migáčem*, *leskáče*, *rezáče*; *lážem* za *lžo*.

V severnih slov. dial. se je podaljšanje nezadnjih akutiranih zlogov zvršilo pozneje kot v južnih; kjer se je zvršilo, tam ni razlike med refleksi za *a* v tipu *tăt* in *tăta*. V dialektih panonske dialektične baze pa se podaljšanje prav do danes ni pojavilo in tu imamo za *a* tipa *tăta* isti refleks kot za nepoudarjeni *a* in za *a* tipa *tăt*, namreč široki *ę* (narava današnjega poudarka pa je padajoča): *měša*, *zěmen* za *vzamem*, *gěnem*, *gněšni*, *věški*, *dvěri*, *šepěče* itd. Poleg tega pravilnega obravnavanja pa najdemo v teh dialektih tudi pri besedah tipa *tăta* dolžine: *pěsji*, *lěhki*, *věški*, *těnki* itd. Pri natančnejši preiskavi moremo ugotoviti tole: med *ě* in *ě* današnja prekmurščina (*ě* seveda le v izjemnem podaljšanem tipu *tăta*) ne razlikuje, za oba ima *ě*; prleški dialekt ima pa za *ě* zelo napeti, ozki *ě*, za *ě* pa nižji, srednje ozki *ę*; goričanski dialekt ima še večjo razliko: *ě* dá *ě*, podaljšani *ě* pa *ě* ali pa tudi *ě*: *dvěri*, *zěmen* poleg *pěsji*. Torej ne gre v vseh primerih za enako stare podaljšave; nekatere morejo biti dokaj stare, druge pa so zelo mlade. To pa je umljivo, če so podaljšave analogične; če so mlade, potem njihova dolžina še ni mogla vplivati na vokalno kvaliteto (*dvěri* ima svoj *ę* še iz prejšnjega *dvěri*), ali pa se ta vpliv šele poraja (*ę*), pri starih podaljšavah pa je že zožil vokal *e*. Te podaljšave so morfološkega značaja; pri dol. adj., kar je najbolj pogostno, gre enostavno za kvantitetno izenačenje s

tipom *stâri* in *mlâdi* (štaj. *mlâdi*), drugod so nastale tudi po splošnem štaj. prehajanju kračin v dolžine.

V tipu *tât* iz psl. *tblt̃* pa je kračina ostala, narava poudarka pa se je v poznejši dobi izpremenila v padajočo; prim. *dăž*, *păs* itd.; v knjižni obliki pišemo *a* z znakom *e*: *kes*, *sen*, *sel*, *šel*, *šev*, *ves*, *tešč*, *tenek*, *semenj*, *steber*, *kesen*, *čeber*; nekoč je bil akcentuiran (danes le še dialektično in še to redko) končni zlog v tipu *-tât* tudi v primerih *konec* (*konъcъ* > *konâc*), *zvonec*, *studenec*, *slepec*, *kozolec*, *petek*, *pesek*, *orel*, *osel*, *kozel*, *posel*, *oven* (prim. še *mrtvec*, *mrlec*, *kupec*, *temen*, *dolžen* itd., ki imajo še pogosto končno poudarjanje ohranjeno). Ta polglasnik *a* je enakšen kot *a* v nepoudarjenih zlogih, le da je bolj napet. Glas *a* tipa *tât* je v dialektih takole zastopan: 1.) *a* je srednjejezični vokal *e*-jevske barve v ziljskem, rožanskem, obirskem in podjunskem dialektu na Koroškem, v vseh kranjskih in severnih goriških dialektih; koroški in gorenjski *a* sta bolj visoka in frontalna, dolenjski je nižje ležeč, pravi indiferentni srednjejezični vokal; 2.) notranjski *a* je že *a*-jevske barve, ob Postojni *ä*-jevske; Črni vrh, Vipava, Kras imajo že tipičen *a*, lokalno celo že *ă*; 3. beneški Slovenci in Režijani so *ä* (in *a*) preko *ä* razvili v *ä* (*dăš*, *tăšć*, *păs*) in mežiški dialekt ima tudi *a*, toda samo za *ä* (v nepoudarjenih zlogih pa je *a* ohranjen (*păs*, *păpăr*); 4.) štajerski dialekti so *ä* in nepoudarjeni *a* izpremenili v *e* (po sekundarnem podaljšanju zdaj tudi *ê*, po lokalnem zoženju celo tudi že *ē* in *iä*): *dêš*, *pês*, *nês* za *dъnъsvъ*; *pês*, *dêš*; *dêš*, *nîas* itd. Treba je še pripomniti, da je mnogokrat sosesčina glasov premenila barvo glasu *a* (tak primer nam kaže že starejši knjižni *-ic* za današnje *-ac*, pisano *-ec*, *loviz* za *lovec* itd., *sim* za *sem*); po palatalizaciji prehaja *a* v *i*, po velarizaciji pa v *o*, *u*; o tem malo pozneje.

Rekli smo, da se je samo fonetično krepki *a* kot zastopnik nekdanjih krepkih *ɹ* in *ɷ* obdržal. Imamo pa vse polno primerov, ki imajo *a* na mestu, ki je bilo

in moralo nekoč biti fonetično šibko. Dognati moremo, deloma po dialektih, deloma po jezikovnem gradivu starejših dob, deloma po primerjavi z drugimi slovanskimi jeziki, da je takšen šibki *a* zares tudi onemel, če ga pa danes vendarle imamo, je moral torej nastati pozneje, znova; zato ga imenujemo sekundarna. Takšni primeri so dehniti, pehniti, geniti, menih, bedeti, kateri, kedaj, tedaj, čebela, temen, semenj, deska, meгла, pesa (gen. sing. k *pes*), dežja, danes, šepetati itd. Sekundarnost izpričujejo pravilne oblike (slovenske ali slovanske), kakor: *kdo, kdaj, bdeti, žbela, psa, nās — dnes — gnes*; strus. *dska*, stshrv. *ska* in *cka*, niž.-sorb. *cka*; stshrv. *sklo, cklo*, polj. *šklo*, slovensko *sklenica, sklénka*; češ. *zblo*, niž.-sorb. *splo* itd. za *dьska, stьklo, stьblo*. Z onemitvijo šibkega *a* so nastale nove soglasniške skupine, ki so bile ali take, kakršne je jezik že poznal, ali pa tudi take, kakršnih dotlej še ni imel. Pri prvih izgovor ni naletel na nobene težave, zato se tudi izprememba ni mogla vršiti na pr. *sъtopiti* je prešlo v *stopiti, sьto* v *sto, sьpišь* v *spiš, sьna* v *sna*, saj skupine *st, sp, sn* so že bile znane iz zvez *stopati, spěti, sněgь* itd. Pri novih skupinah je narava določevala nadaljnji razvoj: 1.) v obsegu že znanih skupin so se vršile osnovne asimilacije; *sьdravь* je dalo *zdrav* ali *strav* (tako v rožanščini), saj *zdr* in *str* je bilo znano na pr. iz *męzdra, strastь*; 2.) če je bila nova skupina lahko izgovorljiva, je ostala, tudi če je jezik dotlej še ni poznal, težko izgovorljivost pa si je olajšal na dva načina: z asimilacijo, če beseda nima poleg sebe takih oblik ali sorodnih besed, s katerimi je bila tako zvezana, da je ta zveza zahtevala ohranitev konzonanta zaradi pomena in pomenske zveze; če pa so taki sorodniki bili, se je izgovorljivost olajšala s tem, da se je v konzonantično skupino vrnil glas *a*, za kar so dali prvo pobudo tisti primeri, pri katerih se je v sklanji, spregi, pomenski povezanosti regularno menjavalo med novo skupino in staro s praviloma ohranjenim *a*, kajti tako

razmerje (kot tip ga označimo *təst-*: *tsta-*, ki naj izraža oblike s krepkim in šibkim ə) je moralo v jeziku roditi čut, da je glas ə fakultativen, ki zavisi od ritma, tempa, konfiguracije zloga, barvenosti sosednjih glasov itd. Tako je na pr. *dʒska* moralo preiti v **dskā*, kar bi moralo dati v slovenščini **ckā*; a v nekaterih sklonih je taka oblika imela dubleto (primarno ali sekundarno, zavisno od različne akcentuacije ali zveze), na pr. v acc. *dʒskə* (shrv. *dāsku*, rus. *dōsku*) in v predložni rabi *nā-dʒskə*, v slovenščini praviloma **dskō* in *na-dʒsko*, acc. pl. *dskē* in *na-dʒske*, v gen. pl. *dəsk* itd.; pa tudi, če bi rekli, da je *nā-dʒskə* dalo **na-dskō* (vse zavisi od časovnega razmerja akcentskega premika do onemitve šibkega polglasnika), je pa *dʒskə* imelo poudarjeni, torej krepki polglasnik; glavno je, da je eksistirala doba, v kateri je ista beseda v ti obliki ali zvezi imela zdaj krepki, zdaj šibki polglasnik in v ti dobi je razmerje do istovrstnih besed s polnim korenskim vokalom restituiralo polglasnik in odpravilo težje izgovorljive skupine, ki so pomensko izgubljale sorodstveno zvezo; po *ženō*: *za žēno*, *ženē*: *za žēne*, gen. pl. *žēn* v razmerju do nom. sing. *ženā* je nastalo *dəskā*, *-ō*, *-ē* itd. Pozneje so mogle po takih vzorcih in variacijah sproti nastajati enakšne oblike; danes imamo ne le v posameznih dialektih, marveč v govoru iste osebe dvojice, kakor *tmā* in *tāmā* in ne dá se reči, katera izmed obeh oblik je starejša, kajti prvotno *tmā* je moglo preiti v *tāmā*, ta oblika pa zopet v *tmā*, ki je nato zopet ali v počasnem govoru ali v novi naslonitvi na *tāmnā* itd. dalo *tāmā* itd., kajti v jeziku je od prvih dob onemitve šibkega polglasnika eksistiralo živo in tvorno razmerje *tm-* poleg *tām-*. Kako je jezik posplošil ono formo, ki mu je bila laže izgovorljiva, vidimo jasno pri moških samostalnikih tipa *dəž* in *māh* (psl. *dʒždʒ* in *mʒchʒ*); pri teh je nom. prosto postal osnova, če je nova skupina bila težko izgovorljiva: *dəžjā* nam. **džjā*, vendar pa *psā*, *snā*, *švā* (*pəsā*

je šele iz mlajših dob, bistveno pa isti pojav); *māha* in *mahū*, *pānja*, *lāna* in *lanū*, *tāsta* itd., pri fem. *časti*, *vasi*, vendar pa *uši*, *rži* (kakor v rus. *mcha*, *lži*; češ. *lhu*, *mchu*, *lži*, *cti*); seveda je pri teh oblikah vplivalo še razmerje *bôg* : *bogâ*, *kôst* : *kosti*, saj so v to akcent-sko kategorijo tudi prešle. Prvotno pravilno stanje pa je pri *dân* : *dnê* ohranjeno. Vse te analogije nam z obratne strani potrjuje beseda *vššv*, ki bi morala imeti nom. **vâš* (tako v shrv.), a je po najbolj pogosto rabljenih sklonih acc. in gen. pl. *uši*, *uši* > *uši*, *-i* in po vzorcu *kôst* : *kosti* posplošila osnovo kot nom. sing. *uš* (dial. tudi shrv.). Istovrstne, samo da mlajše, le dialektične analogične tvorbe, v to ali ono smer izobražene, so na pr. že omenjeni gen. *pəsä* ali nom. sing. *pęs*, gen. *pęsa* (tako v štaj. govorih).

Lep primer takih medsebojnih vplivov je beseda *kozolec*; nom. *kozolëc* je dal praviloma *kozlêc*, gen. *kozolëcä* pa pravilno *kozälcä*, pozneje *kozoucä*, njegova osnova postane nom. *kozöuc* in kjer se nepoudarjeni *-ou-* asimilira v *-u-*, tam nastaja po *kozucä* tudi nom. *kozüc*. Te vrste razvoj je pri adj. običajen: masc. *tmän* preide po fem. *tämnä* v *tämän*; isto velja kot shema za vsako trozložnico, sklonljivo, če je enakšno zgrajena, torej nom. **ssæ* po *sæcä* v *sæsæc*, *ëbär* v *ëabär*, obratno *mrtvëcä* po *mrtvëc*, *mrlëcä* po *mrlëc*, *oslëcä* po *oslëc* (pravilno bi bilo **mrtuca*, *mrlca*, *osälca* pa beremo še pogosto v 16. stoletju). — Pri glagolih je na pr. **dhniti* iz *dšchnoti* po prez. **dähnem* premenjeno v *dähniti*, ko pa je **dähnem* prešlo v *dähnem*, nastopa tudi za *dähniti* oblika *dahniti*; pri *mægotäti* za **mægtati* ni vplival samo sedanjik, marveč še vzorec istovrstnih onomatopoeičnih tvorb s polnim vokalom (*trepëtati*, *ropotati*).

Iz teh primerov je jasno razvidno, kako je nastajal sekundarni *ə* in kako je mogel jeziku služiti kot prikladen glas za olajšavo raznih težko izgovorljivih soglasniških skupin, ki so, včasih samo mimogrede, nastopile po onemitvi šibkih polglasnikov. Če

je jezik na pr. hotel ohraniti začetni *k-* v *ktéri* iz *kъterъjъ*, da s tem jasno izrazi zvezo z oziralnimi in vprašalnimi zaimki, ki se pričenjajo z glasom *k-*, mu je tako mogel glas *ə*, ki je bil v toliko in toliko primerih fakultativen, skupino *kt-* olajšati v *katéri* in ponekod se je potem ta oblika z vsem prvim zlogom naslonila na vprašalnice *kaj*, *kakšen*, *kako* itd. in je nastalo *katéri*. Ali: iz predložnih zvez *od mène*, *do mène* se je rodila tudi zveza *k mēni* za prvotno *k menī* (še starejše je *mъnē*) in narobe *od menē* in tako je tudi v instr. *mъnо* (ohranjeno v rez. *ziz mlú* in s sekundarnim *ə* v *mənó*, *mənój*) nastalo *mъnо*, kar je dalo *māno* (analogično potem tudi *tābo*, *sābo*; najstarejša akcentuacija je bila *ōd-mene*, *kъ mъnē*, *sъ-mъnо* po *zā-tobо*; vplivi so kar najrazličnejši, ker gre obenem za psihično poudarjanje predloga; prim. čak. *ōd mene*, *kā mni* in *k mēni*, *sā mnōm* v štok. in čak. *s mānu*).

Druge vrste sekundarni *ə* imamo pri sonornih konzonantih; v besedi *myslъ* na primer, je končni *-ъ* onemel, beseda je postala enozložna, *-l* je na zvonkosti in zvonečnosti pojema, postal nezveneč, odtod zapiski, kakor *Domemus* za *domomyslъ* (gl. str. 35). Ta regularni razvoj je le v izoliranih primerih podan (prim. prislov *res* za *rēsъ*; enako je nastalo rus. *semъ* iz *sedmъ*; nezvenečnost končnega sonornika izkazuje lepo kašubsko *setmə*, ki je umljivo le z asimilacijo *d* v *t* na nezveneči *-m*: *sedm* > *setm*, *setm*, *setmə*), drugod pa je bil po vzporednih fleksijskih ali sorodnih oblikah sonornik ojačan, restavriran, prišel je zato v samoglasniško obliko in nato razpadel v svoj vokalični (*ə*) in konzonantični element: *mysl* (enozložno) je po *misli* gen., *mysliti* itd. prešlo v *misl* (dvozložno), dalje v *misəl*, *misəl*; instr. plur. *myslmi* (dvozložno) v *misəlmi* itd.; taki primeri so na pr. *osem*, *sedem*, *pesem* in *pesen*, *bolezen*, *bolezenmi*, *mrtev* itd.

Pri predlogih in prefiksih, ki so se končevali na \mathfrak{z} ali \mathfrak{v} , sta sprva bili dve obliki; z ohranjenim \mathfrak{a} , če je bil v sledečem zlogu fonetično šibki polglasnik, in brez njega, če je bil v takem zlogu poln vokal: *ot-dati*, *ot doma* proti *ot \mathfrak{a} -gnati*, *ot \mathfrak{a} dne*. Tako je po soglasniški asimilaciji nastalo *od*, po njem tudi *oda*, naposled pa se je prva oblika tudi v drugi poziciji posplošila. V starejših dobah in dialektično pa najdemo obliko *oda* še pogosto, prim. pri Trubarju *odegnati*, *isignal*, *setkan*; dial. *odebrati*, *izagnalo*, *podežgati*, *zebrati*, *prede fsem*, *razegnati* itd. (Prekmurje, Bela Krajina); *izšel*, *izešla* (tako pri Trubarju, Dalmatinu; tudi z analogičnim *izešel* po fem.) se je prav tako izenačilo v *izšel*, *izšla*. Pri prefiksu *s \mathfrak{z}* , ki se je javljal kot *s* in *s \mathfrak{a}* (*s \mathfrak{z} s \mathfrak{a} q \mathfrak{d} \mathfrak{z}* > *sod*; prekm. *s \mathfrak{e} d \mathfrak{e} no ml \mathfrak{e} \mathfrak{h} ko* = *sesedeno*), se je oblika *s \mathfrak{a}* prevzela povsod, kjer je jezik zahteval jasno izraženi prefiks, torej v skupinah *ss*, *sz*, *sž*, kakor pri *sesati* (bi moralo preiti v **s \mathfrak{a} ti*, da ni odločala pomenska povezanost z besedami *ses*, *sesec*), *sesesti se*, *sese \mathfrak{z} ati*, *sesuti*, *sesiriti*, *sešiti*, *sezidati*, *seznaniti*, *sezuti*, *sežagati* itd. Ta dvojnost *s* : *s \mathfrak{a}* se je potem prenesla tudi še drugam (*zgniti* in *segniti*, *zgreti* in *segreti*) in ker je prvotno *iz* tudi prišlo (v nekih legah praviloma) v *z*, se je odslej *s*, *z*, *s \mathfrak{a}* za *s \mathfrak{z}* in *iz* pomešalo.

V neposredni soseščini glasu *j* sta bila \mathfrak{z} in \mathfrak{v} že v praslovanščini bolj ozka in frontalno usmerjena; če primerjamo \mathfrak{z} in \mathfrak{v} z izredno kratkim *u* in *i*, bi taka zožena \mathfrak{z} in \mathfrak{v} smeli primerjati z izredno kratkim *y* in ozkim *i*; le kvalitetno sta se ločila od običajnih, drugače pa sta bila povsem iste vrste in tudi pozneje sta v šibki poziciji onemela, prim. *kostjo* iz *kost \mathfrak{v} jo*, gen. pl. pa *kost \mathfrak{v} jo* > *kost \mathfrak{v} i* in po asimilaciji *v \mathfrak{i}* = *i \mathfrak{i}* v *kosti*; *dobr \mathfrak{v} jo* v *dobr \mathfrak{v} i*, t. j. *v \mathfrak{i}* = *ŷ \mathfrak{i}* = *y*, slov. *dobri*; gen. pl. *jaj \mathfrak{v} ec* v *jaj \mathfrak{v} e*, pozneje *jaj \mathfrak{e} c*, enako *svojec*, *ujec*, *najem* itd., torej v legi za *j* ostane \mathfrak{a} , le pred istozložnim \mathfrak{i} se asimilira v *i*. V primerih *tri \mathfrak{e}* , *kri \mathfrak{e}* -*jem*, *bijem*, *pijem*, *pijanec* in podobnih je *i* za pr-

votni ѣ, ѳ analogičen (*bъjъ : biti* se je izravnalo v *bijъ : biti*; *krъjъ : kryti* v *kryjъ : kryti*). V besedi *prijatelj* (*prъjateljъ* bi moralo dati **prjatelj*) se je praviloma nastalo *prijatelj* (dvozložno) olajšalo zaradi tročlenske začetne konzonantične skupine v *prijatelj* (-j- se je vokaliziral; prim. v prleškem dialektu za prvotno *nabil* zdaj *nâbîa*, za *obrîl* pa ne **ôbrîa*, marveč *obria*; prim. **prijatelj* > **priátel*, *prijátel* v vseh slovanskih jezikih: rus. *prijateljъ* proti *pjanyj*, shrv. *prijatelj*, polj. *przyjaciel*, češ. *přítel* < *přítel*). V notranjosti besede pri obravnavanju zoženega ѳ ni nobene razlike v primeri z navadnim: *nêdrъje* dá dvozložno *nedrje*, nato se *r* vokalizira (v 16. stol. *nederie*, *nedarie*); *oglvъje* v *ogljе* (dvozložno, deloma ostalo), z vokalizacijo glasu *l* pa *ogale*, *ogele*, *vogele* (pri Trubarju; beri *ogal'e*); *usnvъje* v *usnje* (dvozložno, deloma ostane), ali pa z vokalizacijo glasu *n*: *usânje*, *usânje*, pri Trub. *všina*, *všinat*, *všfenat* itd.

Zadnji primer nam že kaže poznejšo dialektično modifikacijo *ə*, o kateri smo že zgoraj govorili. Glas *ə* se v nekaterih dialektih palatalizira v *i*, ali pa se labiovelarizira v *o* in *u*, t. j. vsakokrat v neposredni sosesčini in pod vplivom takih palatalnih ozir. labialnih in velarnih konzonantov prevzame njihov najkarakterističnejši artikulacijski element nase. Nekaj primerov naj navedem i za ta, i za oni pojav; *ə* > *i* v rož. dialektu na pr. *diš*, *dižūāū je* = deževalo je; *siñāū* = sanjalo; *siñam*, gen. *sima* za *semenj*, *semnja*; na Dolenjskem: *mīn* za *manj*, *ūsine*, *skædin*, *paūdin*, *sēmīn* itd.; v rožanščini vidimo ob palatalih zoženje *e* iz ѣ, ѳ v *ę* in nato v *ö*, odtod *pōñ : dęn*, *žōñam : hęnam* (*panj : dan*, *žanjem : ganem*); na Krasu, kjer je regularni zastopnik kratkega *ə* *a*-jevski, imamo v zlogih s palatalnim soglasnikom zanj *e*-jevski srednjejezični vokal (*ə* : *ę*). Prehod *ə* v *o* je zelo pogosten v rovtarskih dialektih: *pōs*, *sōmæn*, *mōyla*, *tōma*; *cost*, *codem* za *cvetem* je vsem tem govorom lastno; brisko razmerje nom. sg. *mōyla*, *bōha*

proti nom. pl. *muylā*, *buhā*, kaže prehod *a* v *u*, ki se pod akcentom reducira v *o*; splošno znana je asimilacija istozložnega *au* v *ou* v primerih *mrtoū*, *cerkoū*, *britoū* (s poznejšim prehodom *ou* > *u* : *cérku*). — V besedi *dónes*, ki se glasi v ti obliki v vsem osrednjem pasu od Nadiže čez Sočo, po vsem Kranjskem, po Savinjski dolini in še ob severnem vzponu Karavank na Koroškem (drugod je razvoj pravilen: *dn̄ns̄* je dalo *dn̄s*; *dn-* se je ali olajšalo v *d̄n-*, ali disimiliralo v *gn-* ali pa reduciralo v *n-* : *n̄s* na Koroškem in srednjem Štajerskem; *gn̄s* na Kozjaku, v Slovenskih goricah in v Prekmurju; *d̄n̄s̄* pa na Dolenjskem, Notranjskem in na Krasu) imamo posplošitev predložne zveze; prislov *d(ə)n̄s̄* in njegova predložna raba *do-n̄s̄* »do danes« iz *do-d̄n̄s̄* sta bila drug proti drugemu premalo jasna in čut za natančnejšo razliko med *d̄n̄s̄* in *don̄s̄* je zahteval precizno uporabo predloga *do*, kar je rodilo zvezo *do don̄s̄*, s tem pa je *d̄n̄s̄* postalo nepotrebno; *don̄s̄*, *dón̄s̄* je torej prvotna zveza *do dn̄ns̄*, *do-* je predlog. Tudi v *paper* in *postrv* (*p̄pr̄v* je pravilno razvito v zilj. *p̄p̄r̄*, mež. *p̄p̄r̄*, goričanskem *p̄p̄r̄*, prekm. *p̄p̄r̄* in *p̄p̄r̄o*; pri Megiserju beremo: *pepr*) imamo v prvem zlogu pravzaprav predlog *po* ozir. naslonitev nanj (*p̄p̄r̄ati* > *poprati*; *p̄strv* > *postrv*).

Če sta bila *ɹ* in *ʋ* za sonornimi konzonanti *ʃ*, *ʒ*, *r* in *l*, sta bila podvržena istemu razvoju kot drugod (onemitev šibkega, prehod krepkega v *a* ali *e*); kar je v takih primerih posebnega, to ni v nikakršni zvezi s polglasnikom samim, marveč je temu vzrok narava konzonanta, ki se je mogla javljati kot soglasnik in kot samoglasnik, kakor je to že zahtevala glasovna zveza, v kateri se je nahajal. Če je nastopila vokalizacija sonornika, dobimo potem *ʃ*, *ʒ* in zlogotvorna *ɹ*, *l* in ta dva se potem še po svojem posebnem razvoju dalje izpreminjata. Za regularen razvoj prim. *nájdem*, *pójdem*, *nájmem* za *na + ʃvd̄o*, *-ʃvm̄o*; začetna grupa *ʃv-* dá v slovenščini vedno *i-*, a na različen način: *igo*,

igra, imam, ime, iskra, iz itd. imajo *i-* po vokalizaciji iz *ĭ-* v taki stavčni zvezi, kjer je bil *ĭ* med dvema so-glasnikoma (prvotno *ĭmam* dá dve stavčnofonetični varianti: *ĭmam* in *imam*), v *igla, izba* pa je takšen *i-* nastal le v gen. plur. (*ĭvstǣbbǣ > ĭstǣb, istǣb*), drugod pa je regularno **ĭaglǣ, *ĭazbǣ* asimiliralo *ĭə* v *ĭi* in dalje v *i-* (*igla, izba*); ali *vǣdovǣ* dá *udova*, po vokalizaciji *udōva, vsǣ > usǣ* (dial. zaradi *u > w, f*), *fsǣ, sǣ* ali pa po vokalizaciji *usǣ, usegǣ* itd., kar je tudi pravilno razviti nom. sg. masc. *vǣs* iz *vǣsv* analogično izpremenilo v *vūs* (z redukcijo *vōs*); *vǣnǣ* je dalo *vǣn*, ki je po prisl. *vǣnē > unē, unē* mogel dialektično biti izenačen v *vūn (vōn)* itd.; pri *cvǣtǣ* z analogičnim inf. *cvǣstǣ* je torej pravilna dial. oblika z *-u-* (*cutēm, cudēm, custǣ*), dočim so oblike *cvetem, cvesti* sekundarne, vplivane po *cvēt, (cvisti v cvēsti* in po tem prez. *cvētem*), nekako isto, kar imamo na pr. pri imp. *vzēmi* (dial. tudi *vzǣmi*) za prvotno *uǣzmi* (jezikov čut je zahteval povsod isto začetno grupo; po *vzǣmem, vzēti* tudi *vz-* v imp., torej *vǣzmi > vzǣmi*, z naslonitvijo na inf. ali prez. še v vokaličnem elementu začetnega zloga pa *vzemǣ, vzamǣ*). Tudi v razvoju besede *dvǣri* imamo istovrstne pojave kot drugod; nom. *dvǣri* (*ə* je bil novoakutiran) je ohranjen, po metatezi je dial. zanj nastalo tudi *dǣvri*, s poznejšim razvojem *ǣ-* dobimo današnje *dvèri* (štaj.) ozir. *dǣvri* (dolenjsko, notranjsko; v jeziku 16. stol. običajna oblika); v gen. *dvǣri* ali *dǣvri* je nastalo *duri* ozir. *douri* in s prenosom te osnovne oblike se pojavi tudi v nom. *duri* (koroško, gorenjsko) in *douri* (rovatarski dialekti); *dver-, dǣvr-, dur-* in *dour-* so potem posplošene v vseh sklonih, vsaka tam, kjer se je tako glasil prvotni ali drugotni nom., kakor je zgoraj označeno.

Pri soglasnem r je na isti način nastopila kot varianta vokalizacija v *r*: *lepa rdéča* proti *lép řdèč*; *r* pa je (razen v prleškem in prekmurskem narečju) pozneje prešel v *ər* in ta je predvsem v dolenjskih in štajerskih govorih do danes razvit v *ar* (pri Trubarju

erya, *erdezh*, *eryau* itd. poleg *garlu*, *gardiga* gl. doli). Pravilni gen. *rži* je imel dvojico *rži* > *ərži*, *arži* in tu izkazana osnova se je tudi v nom. sprejela: *ərž*, *ərž* (pravilni nom. je bil *rāž*, tako še v shrv.). Ker je pa od 16. stol. dalje nastajal *r*, *ər* tudi za starejšo skupino *ru*, *ri*, *rē*- itd. in sicer sprva v obliki *rə*, ki jo je pričela spremljati varianta *r-* in ž njo *r-*, *ər-*, je zato tudi k enakšnim variantam iz prvotnega *rʷ*-moglo nastati *rə-*; po *rəmèn*, *rmèn*, *ərmèn* za *rumèn* je tudi k *rdèč*, *ərdèč* nanovo narejeno *rədèč*; tako imamo tudi *rəži* in *rəž*, *rəjàv* in *rəjà* za *rjav*, *rjà*, po govorih eno poleg drugega ali pa že ta ali ona oblika prevladuje. V notranjih besednih zlogih nastali vokalični *r* se je pravitako razvil v *tərt*, dial. še dalje v *tärt* ali *tart*; običajno nastopa oblika *tart* le v akcentuiranem zlogu. Na Dolenjskem je razmerje *tərt-* : *tärt-* dosledno izvedeno, v štajerščini prehaja tudi neakcentuirano *tərt* v *tart*. V rovtarskih dialektih je doživel *r* posebno barvenost in zato posebno nadaljnjo razvojno pot: akutirano akcentuirani *r* je v legi pred labialnim in velarnim soglasnikom prešel v *rɔ*: *dròva*, *mròva*, *hròpt* za *hrbet*, *pròva* za *prva*; cirkumflektirano akcentuirani *r* pa je pred istozložnim *ɥ* prešel v *ro*: *čròɥ*, *bròɥ*, *vròɥ* (drugod je skupina *trɥ* besedi *brv*, *črv*, gen. pl. *drv*, *obr*, *ostr*, *vr*, *postr*, *stoprv*, razvita takole: 1.) kjer je *-ɥ* prešel v *f*, praviloma *čřf*, *čärf*; 2. kjer *-ɥ* ostane, je istočasno z vokalizacijo glasu *r* pričela nastopati vokalizacija glasu *ɥ*: *čřɥ* > *čřru*, dalje *čəru*, *čəru* prim. Trub. *zheru*, *ueruu*; *čròɥ* pa ima za seboj pot *črəɥ*, *čřrəɥ*, *čřəɥ*, *čřu*).

Za pravilni razvoj *ʷ* in *ɔ* pri soglasniku *l* prim.: 1. *lʷžica* > *lžica*, po metatezi *žlica*; *zalʷknɔti* > *záukniti* »vor Hitze ersticken«; gen. sg. *lʷži* > *lži*, na Gorenjskem *ɥži*; nom. pl. *lʷže* > *lžē*, gor. *ɥžē*, povsod onemitev šibkega *ə*; 2. *lʷžbnikʷ* : *ləžnik*, gor. *ɥžnik*, rož. *užniq* (z mlado asimilacijo *ɥə* > *u*), ohranitev krepkega *ə*; 3.) *lʷnʷ* > *lān*, štaj. *lēn*; nom. sg. *lʷžɔ* > *lāž*, s posplošenjem po vzorcu *nôč* : *noči*

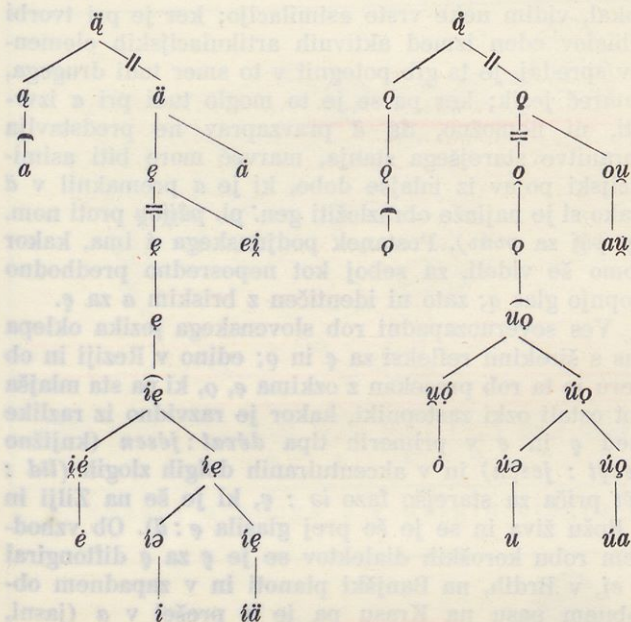
tudi *laži*, *lažjó* itd.; za novoakutirani $\dot{\text{a}}$ prim. *lážem* z anal. inf. *lagáti*; gen. pl. *lžžb* (k nom. sg. *lžžà*) > *láž* (pri Trubarju; horj. *láž*) itd. Poleg analogij, ki smo jih tudi drugod našli (na pr. po fem. *lehka* je mask. **lgðk* prešel v *lagðk*, *lahâk* in podobno), je za našo skupino značilno to, da je pravilno razviti ali analogično nastali *lă-* velariziral ə v *o* ali *u*, da je dalje konzonant *l* mogel postati nositelj zloga, da se je vokaliziral in da so potem vse te in takšne oblike mogle druga na drugo po običajnem analogičnem izravnavanju vplivati, se posplošiti, izumirati in podobno. Tako je na pr. *lvgzkb* dalo *lgðk*, iz tega pa je moglo nastati *lgðk*, ali *lagðk* (gl. gori) in dalje *logək*, *lugək*, prim. *lagag*, t. j. *lagâk* pri Trub., *uəhêq* v Rožu, *uhâk* na Gorenjskem; *lohâk*, *lohkà*, adv. *lôhka* v Ljubljani in okolici; *lugâk* v Ribnici, Loškem potoku, na Notranjskem itd.; potem se tudi v komparativu vrste oblike *lážji*, *lôžji* in v prislovu *lâže*, *lôže* poleg *lăžê* v *leshei* Trub., kor. *užêi*, *lushei*. Na enakšen način imamo za *lžžà* pri Trub. *lžžà*: *lasha*, *lesha*; Jap. *lèshá*, rož. *užžà*; ali *lôža* na Notranjskem in v Slov. goricah (*loshami* beremo v Ene duh. peismi 1563.) in *lushe* pri Jankoviču, *lúža* v Slov. goricah; za *lvgáti* bi pričakovali **lgáti*, ki je bilo po prez. *lăžem* in po *lăžnik*, *lăžniv* izpremenjeno v *lagati* (Trub. *legati*; dol. *lagàt*; kor. *uəhàt*; gor. *ugàt*; štaj. *legàt*, ki je po asimilaciji ç na poudarjeni *á* dalo v prekm. *lägati*), *logati* (v Trub. postili; prim. tudi *loshnikh* pri Stapletonu) in *lugati* (*lugaite* v Kreljevi postili; *lugàt* v Ribnici, Loškem potoku, na Notranjskem; *lugàt*, *se je zlûgu* v Slov. goricah; *lûgati*, *se je zlûga* v Prlekiji). Medsglasniški l̥ (skupina *tl̥t* iz psl. *tbl̥t*, *tl̥t*, *tbl̥t*, *tl̥t*) seveda takih različnih vplivov ni mogel doživljati; njegov razvoj je isti kot pri *r*, zaradi narave glasu *l̥* pa je ves razvoj velaren. V kratkih zlogih se je do pojavnosti *l̥* > *u* glasil kot *əl*, v dolgih pa je že prej ə prešel v *o*; v 16. stol. imamo na pr. *molzhal* proti *melzhe*, *solsniga* proti *selfil*,

zholn proti *zhelnuui* in to razmerje je rodilo analogije na obe strani, predvsem je *ol* dolgih zlogov izpodrival *əl* kratkih, od 17. stol. pa *ou* dolgih zlogov *u* kratkih. V dolgih zlogih je bil razvoj tale: *l̥* (l. 1349. imamo še zapisano ime *Selntze*) — *əl* — *ol* (ta štadij je v 15. stol. že dosežen) — *ou* (tako že pri Krelju); v kratkih pa *l̥* — *əl* (tako še v 16. stol.) — *ũ* (s prehodom *l̥* > *u*, od konca 16. stol. dalje), ta kratki *u* pa potem onemi ozir. preide v *o* t. j. obravnava ga moderna vokalna redukcija tako kot etimološki kratki *u* (*Tm̃n*, *ph̃a* za *bolha*, *j̃apka* za *j̃abolka*; *t̃č̃e* za *tolče* v Bohinju; *b̃õha*, *m̃õst* na Krasu; redukcijo *u* > *o* nam kaže ime *Tominec*; *Prisank* je tako nastali *o* v posttoničnem zaprtem zlogu praviloma razširil v *a*: *prisl̃ñbñnik̃* > *prisl̃nik̃*, *pr̃isonik̃*, *pr̃isonk̃*), če ga ni zastopnik dolgih zlogov izpodrinil (današnje *duž̃ân* je iz *douž̃ân*, ki ima *ou* po *doũg*, *doũžna*, *-ega* itd.). Za dolgi *l̥* je večina dialektov dobila *ol*, pozneje *ou*; ta *ou* so beneški dialekti in govori ob zgornji Soči (Bove, Kobarid, Tolminsko), na Krasu, v Istri in Beli Krajini asimilirali v *ũ* (ponekod je starejši štadij z *ou* ali *ol* izpričan s tem, da je v besedi *solnce* po redukciji *l* ali *u* še zdaj *o* t. j. del starejšega štadija ohranjen: *sõnce*), v vzhodnem delu Rezije pa se je *ol* pač da pod romanskim vplivom izpremenilo v *ol*. Dialekti Slovenskih goric in Prekmurja so pa *əl* velarizirali v *ol*, *ul* in imajo zdaj *ũ*.

Če pustimo v nemar analogije in hočemo podati shematično razvoj *ɤ* in *ɐ*, ga moremo zajeti s temi-le formulami: 1. *ɤ*, *ɐ* > *ə*, ki je šibek ali krepak; 2. *tətá* > *ttá* (šibki onemi), *tətəta* > *təttá* (krepki ostane); *ttá* > *tətá* (sekundarni *ə*), oziroma *ɣta*, *ɣta*, *rta*, *hta* vokalizirajo začetni konzont (*hta* more dati tudi *ləta* > *lota*, *luta*); 3. tip *tət* iz psl. *tɛtɛ* dá *tāt* (kor., štaj. *tēt*); 4. tip *tət* iz psl. *tɛtɛ* dá *tət* (štaj. *tēt*, ben. in rez. *tāt*); 5. tip *təta* (z novoakutiranim *ɤ*, *ɐ*) dá *təta* in dalje *táta* (štaj. *téta*; prl. in prekm. ostane *təta*); 6. v skupini *tft* prehaja *f* v *ər*, *ar*; v skupini

tūt dobimo *tut*, če je zlog kratek, *tołt* (*tout*) ali *tūt* (štaj.), če je zlog dolg.

Nosna vokala *ɛ* in *ɔ*. Na str. 31. smo že na kratko omenili, kako sta se nosna vokala *ɛ* in *ɔ* v slovenščini razvijala. Če se ne oziramo na časovne distance in geografsko porazdelitev tega in onega rezultata, nam slovenski dialekti še zdaj vsak posamezen razvojni štadij izkazujejo. Sledili pa so si ti štadiji takole: 1.) široka nosna vokala *ɛ* in *ɔ* (gl. str. 26 sled.) sta osnova, podedovana iz praslovanščine; 2. nazalni izgovor slabi najprej v nepoudarjenih zlogih, pozneje tudi v poudarjenih; čim dalj je nazalnost ohranjena, tem izrazitejša je široka kvaliteta vokala; ker se nazalnost ni povsod istočasno izgubljala, je eksistirala doba, ko imamo v tem pasu še *ɛ*, *ɔ*, v onem pravkar nastale oralne, a še izrazito široke *ɛ*, *ɔ*, v tretjem pa je zaradi že zdavnaj izgubljene nazalnosti dolžina zožila reflekse nosnih vokalov; 3.) po drugi osnovni težnji slovenskega dolgega vokalizma se je sčasoma pričela diftongizacija; če je bil enotni vokal še odprt, je mogla iti v smeri na diftonge *eɪ*, *ou*, če je bil pa že ozek, pa v smeri na diftonge *ie*, *uo*. Tako imamo v slovenskih dialektih zdaj tri vrste zastopnikov za *ɛ* in *ɔ* v dolgih zlogih, in sicer: 1.) široke nazalne vokale *e*-jevske in *o*-jevske osnovne barve; 2.) široke oralne vokale iste osnove in 3.) zožene *e*-jevske in *o*-jevske oralne vokale. Pri drugi in tretji osnovi so seveda možni tudi iz njih izhajajoči diftongi in refleksi, ki so nastali po asimilaciji ali disimilaciji med obema diftongičnima elementoma. V nepoudarjenih zlogih pa sta *ɛ* in *ɔ* po izgubi nazalnosti kot široka *ɛ* in *ɔ* doživela isti razvoj kot etimološka *e* in *o*, le redkodaj imata svojo posebno pot; o tem bomo govorili v poglavju o moderni vokalni redukciji. Tu hočemo strnjeno podati razvoj dolgih nosnikov kakor se je kjerkoli že izvršil. Porazdelitev

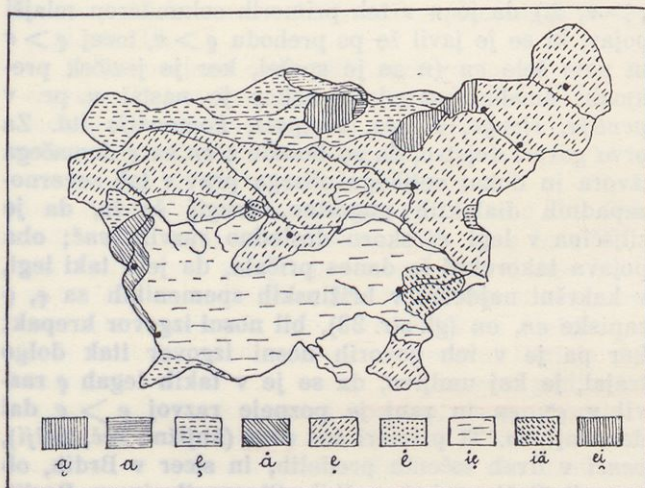
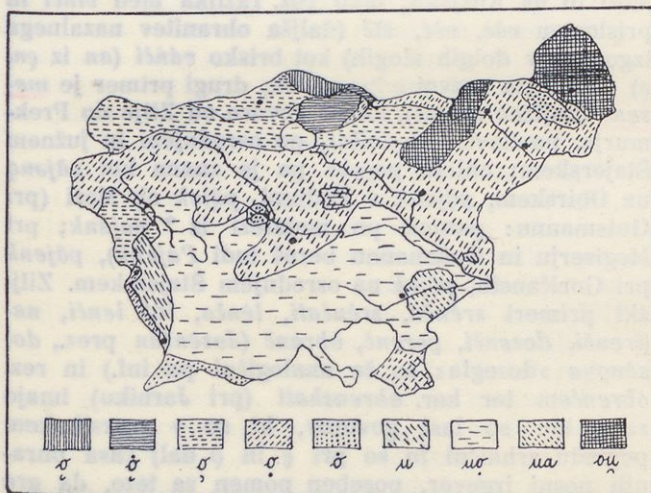
posameznih refleksov je razvidna iz priloženih skic št. 6 in 7.

Glede posameznih zastopnikov hočemo v sledečem le najvažnejše omeniti. V podjunskem narečju se je v dolgih zlogih še do danes ohranil nosni izgovor, in sicer a , vendar se je v severnem in vzhodnem delu nazalnost že izgubila: *táža*, *tráse* in *jáza*, *sráča*; postanek a iz \ddot{a} mora biti dokaj star, ker je l pred njim postal velaren in je pozneje dal kot stari l glas u : *leća* > *uáča*, *klečati* > *kuácat*. V neakcentuiranem zlogu ima podjunščina za ε za labiali \ddot{a} , sicer pa a (*imä*, *vigrad*; *tele* > *tjäua*), za o pa preko o zdaj že u (acc. sing. *brödu*; po redukciji asimilaciji *-jo* > *-ju*, *ji*, III. pl. prez. *möjji* za *imajo*). V tem, da se je za labiali za ε obdržal še \ddot{a} -jevski

vokal, vidim neke vrste asimilacijo; ker je pri tvorbi labialov eden izmed aktivnih artikulacijskih elementov spredaj, je ta gib potegnil v to smer tudi drugega, namreč jezik; ker pa se je to moglo tudi pri *a* izvršiti, ni nemožno, da *ä* pravzaprav ne predstavlja ohranitve starejšega stanja, marveč more biti asimilacijski pojav iz mlajše dobe, ki je *a* premaknil v *ä* (tako si je najlažje obrazložiti gen. pl. *päijödu* proti nom. sg. *päi* za *pnö*). Postanek podjunskega *ä* ima, kakor bomo še videli, za seboj kot neposredno predhodno stopnjo glas *q*; zato ni identičen z briskim *a* za *q*.

Ves severnozpadni rob slovenskega jezika oklepa pas s širokimi refleksi za *q* in *q*; edino v Režiji in ob Teru je ta rob presekán z ozkima *q*, *q*, ki pa sta mlajša kot ostali ozki zastopniki, kakor je razvidno iz razlike med *q* in *e* v primerih tipa *dévat* : *jésen* (knjižno *devêt* : *jesên*) in v akcentuiranih dolgih zlogih (*lid* : *pêt* priča za starejšo fazo *iä* : *q*, ki je še na Zilji in v Rožu živa in se je še prej glasila *q* : *ä*). Ob vzhodnem robu koroških dialektov se je *q* za *q* diftongiral v *eï*, v Brdih, na Banjški planoti in v zapadnem obrobem pasu na Krasu pa je *q* prešel v *a* (jasni, visoki glas), le v kratkih je še kot *q* ohranjen (*pátak* : *têle*); ta prehod *q* > *ä* predstavlja okrepitev delovanja jezične mišice zaradi njene napetosti in je v skladu z osnovno razvojno težnjo dolgih vokalov. Ker imamo v vsem pasu od Pohorja čez Koroško, na Režijo in odtod do Istre široke zastopnike za dolga *q*, *q*, sklepamo iz tega dejstva, da se je nosni izgovor tu čuval dalj časa kot drugod, da, v Podjuni se še zdaj hrani. Zato ni nemogoče, marveč je z daljšo ohranitvijo nazalnosti lepo združljivo, ako imajo v teh govorih sporadične besede večkrat *en*, *on* za *q*, *q*, pojav, ki je v slovenistični literaturi znan z imenom »ohranitev rinezma«. Na dva načina si moremo ta pojav razlagati: 1.) da je sedanji *en* res za nekdanji *q* in da je nastal takole: *q* > *qⁿ*, *qⁿ*, *en*, zadnji proces bi se izvršil ob splošnem prehodu, bolje prehajanju

dr. Konsonantizem, § 62 (vnuč)

6. Razvoj nosnega ϵ v dolгих zlogih.7. Razvoj nosnega σ v dolгих zlogih.

$\epsilon > e$; 2.) da je n v teh primerih sekundaren mlajši pojav, ki se je javil že po prehodu $\epsilon > e$, torej $\epsilon > e$ in nato šele en (n se je spočel, ker je jeziček prekmalu omahnil navzdol), kakor je nastal n. pr. v *pentlja*, *štenge*, *antrès*, *compata*, *komendija* itd. Za prvo govori dejstvo, da so besede z en za ϵ domačega izvora in dokaj velikega obsega prav v teh severno-zapadnih dialektih pogostne, drugič še to, da je ziljščina v legi $\acute{\epsilon}\acute{t}$ skoro dosledno razvila $en\acute{c}$; oba pojava takorekoč še danes pričata, da je v taki legi, v kakršni najdemo v brižinskih spomenikih za ϵ , ϱ zapiske en , on (gl. str. 33), bil nosni izgovor krepak; ker pa je v teh govorih nosni izgovor itak dolgo trajal, je kaj umljivo, da se je v takih legah ϵ razvil v ϵ^n , ϵn in zanj je pozneje razvoj $\epsilon > e$ dal današnji en . Ti primeri so: *venč* (knjižno *več*, *večji*), *venči* v dveh ločenih predelih, in sicer v Brdih, ob zgornji Soči, pri beneških Slovencih in v Reziji, potem pa po vzhodnem delu Roža, v Podjuni, ob Meži in na Kozjaku; tako rez. razlika med *vinči* in prislovom *vàc*, *vèc*, *vìc* (daljša ohranitev nazalnega izgovora v dolgih zlogih) kot brisko *vánči* (an iz ϵn , ϵ) podpirata razvoj $\epsilon > \epsilon n$, en ; drugi primer je *mesenc* (knjižno *mesec*), kakor govore od Zilje do Prekmurja, po Savinjski dolini, po osrednjem in južnem Štajerskem; oblika *pajekz* pa je znana kot *pājəŋq* na Obirskem, *pōjank* v Podjuni, *pājek* ob Meži (pri Gutschmannu: *panjak* po metatezi iz **pajank*; pri Megiserju in Gutschmannu bereš tudi *Pajenk*), *pājenk* pri Goričancih, *pōjek* na osrednjem Štajerskem. Ziljski primeri *srèŋca*, *srèŋcati*, *lènca*, inf. *lenči*, *naprenči*, *dosenči*, *gorenč*, *òbranč* (*dosènžan* prez., *dosèŋgva* »dosegla« so že analogični po inf.) in rez. *obrenčem* ter kor. *obrenzhati* (pri Jarniku) imajo zato, ker so last govorov, ki so v marsikakem pogledu arhaični in so pri ϵ in ϱ dalj časa ohranili nosni izgovor, poseben pomen za tezo, da gre tu za razvoj ϵ v ϵn , en . Vse to pa nas le potrjuje

v tem, da beremo v brižinskih spomenikih še ϵ in ϱ gl. str. 34.

Iz primerjave obeh skic razberemo, da se ϵ in ϱ razvijata v vsakem govoru na enakšen način (t. j. tudi dokaz za enakovrstno primarno kvaliteto, odprto), namreč tako, da ima na pr. gorenjščina, ki ima ϵ za dolgi ϵ , zato tudi za ϱ dolgi ozki ϱ , ali, ker ima dolenjščina $i\epsilon$ za ϵ , ima tudi $ú\varrho$ za ϱ itd. Dokaj redki so govori, kjer si zastopnika za ϵ in ϱ ali po razvojni smeri ali pa po dosegi razvojnega štadija nista identična. Takšno različnost moremo ugotoviti na tehle mestih: 1. $\epsilon:\varrho$ v remšniškem dialektu; ob Sotli v okolici Sedlarjevega; v severni Istri je ϱ -jev zastopnik celo še bolj ozek; 2. v severni podjunščini imamo zelo široki, močni nosni ϱ , za ϵ pa oralni a , tako da se refleksa razlikujeta z ozirom na nosni izgovor; v vzhodni podjunščini sta oba zastopnika že oralna, za ϵ je a , za ϱ pa napet, zamolkel, skoro ozek o ; 3. na Krasu imamo razmerje $i\epsilon:u$; 4. v Prekmurju pa $e:ou$. Različnost je torej trojna: 1. proti širokemu refleksu za ϵ je refleks za ϱ ozek; 2. proti ozkemu za ϵ je refleks za ϱ širok; 3. kraško razmerje predstavlja dva zapovrstna štadija istega razvoja, starejšega pri ϵ , mlajšega pri ϱ . Diferenca $\epsilon:o$ ima svoj izvor v pojavu, ki ga nam osrednja podjunščina izkazuje: nosni izgovor ϵ -ja je bolj krepek kot ϱ -jev, zato je odprtost pri onem izrazitejša, pri ϱ -ju pa je napetost in ž njo združena ozka vokalna kvaliteta že porojena; severni podjunski govor s svojim $a:\varrho$, se zdi, da je prav v navzkrižju z osrednjim podjunskim $a:\varrho$, z vzhodnim $a:\varrho$ in remšniškim $\epsilon:\varrho$ in tudi rezijanskim razmerjem $\epsilon:\varrho$, kakršno odseva iz razlike $a:u$ v primerih *dévat:hólup*, kar bi vse govorilo za to, da je pešanje nazalnosti pri ϱ hitreje napredovalo kot pri ϵ . Da se je štadij $a:\varrho$ tu razvil v $a:\varrho$, si je pač razlagati s tem, da je v mlajšem času, po posebnem lokalnem razvoju a se premikal v ustni duplini naprej in da je v oddalje-

vanju od drugega artikulacijskega elementa (pove-senje mehkega neba z jezičkom) pričel ta gib za-nemarjati in ga je končno opustil ($a > a$). Glede prekmurskega $e:ou$ (ta diftong je nastal ali iz od-prtega ali vsaj kvalitetno indiferentnega o) vemo, da je prožnost glasu e v tem govoru večja kot pri vo-kalu o ; e in o sta se sprva razvijala vzporedno do e , o ali e , o (iz take osnove poteka pohorsko-kozjaški $e\dot{i}:ou$, lokalno po disimilaciji au , ki je tudi v seyerni prekmurščini izkazan) in šele zdaj, ob početku na-pete artikulacije in zoževanja, je nastala razlika: e se je zoževal, o pa je ostal in se kot tak diftongiral v ou ; isto vidimo tudi pri etimološkem podaljšanem e in o v prekmurščini; proti gorenjskemu $l\grave{e}d:m\hat{o}st$, dolenjskemu $l\grave{e}d:*m\hat{u}ost > m\hat{u}st$ imamo v Prek-murju $l\grave{e}d:m\ddot{o}ust$ t. j. $*m\ddot{o}st$. Podoben primer po-znejše razvojne diference nam kaže kraški dialekt s svojim $i\grave{e}:u$, le da gre tu za hitrejši razvoj pri refleksu za o . Preko skupnega $e:o$ sta nastala ubrana diftonga $i\grave{e}$, uo , iz teh pa $i\grave{e}:\grave{u}o$ (to stanje imamo že v Dutovljah na Krasu, v Proseku pa po pešanju drugega elementa $i\grave{a}:\grave{u}a$); na osrednjem Krasu je $i\grave{e}$ ostalo, $\grave{u}o$ pa je po asimilaciji prešlo v $\grave{u}o$, $\grave{u}u$, u (štadij $\grave{u}o$ je še izkazan v besedi $s\ddot{o}uset$, kjer je po redukciji $\grave{u} > \ddot{o}$ tudi v diftongu $\grave{u}o$ začetni element tako reduciran: $\grave{u}o > \ddot{o}o > \ddot{o}u$; s tem prim. dolenj-sko $n\ddot{o}uč$, $m\ddot{o}uč$ nam. $n\hat{u}č$ iz $*n\hat{u}oč$, enako na No-tranjskem).

Z ozirom na današnji refleks o za o ima sloven-ščina posebno mesto v krogu slovanskih jezikov. Sicer je o -jevska barva refleksa za o še ohranjena tudi v poljskem, kašubskem in polabskem jeziku, a tu je ohranjen tudi nosni izgovor; ruski, češki, slo-vaški in srbskohrvatski jezik imajo u , bolgarski ъ. Mijački dialekt v zapadni Macedoniji ima v korenskih zlogih o , v neakcentuiranih pa a , njegov vzhodni sosed, brsjački dialekt, ima pa vseskozi a ; današnje stanje poteka iz prejšnjega širokega o , ki že odpira

zvezo z bolg. rodopskimi dialekti, ki imajo ϱ , q , o , a ; vsi ti bolgarski in macedonski refleksi izvirajo iz nekdanjega \varkappa , \varkappa , slovenski o pa je neposreden naslednik starega ϱ . — Teritorij pojavnosti $\varrho > o$ je bil nekoč obsežnejši, saj je zajemal še vse ozemlje shrv. kajkavščine. Še sedaj je o lasten severni kajkavščini (Varaždin, Podravina; lokalno se je zožil v u). V 12. stol. beremo *Globossa, Globouez*, v 13. *Loca, Wlcilog, Crogh, Dobowgerm*; u se pojavlja šele od 14. stol. dalje; Vramec piše že večinoma u , tako tudi krapinski sodni zapiski (od l. 1574.—1622.) in pri Petretiču ima le še beseda *orožje* staro o . Isto sliko nam kaže Dalmatinov register (l. 1584.) pod stolpcem »besjajzhi«: *potovati, vosa, toga, modro, moka, nagnoti, sarozhniza, rokovéd, sablodyti, sakriknoti, krotu, vosha* proti *obfujen, kupinje, vusa, rasluzhenje, tuzha* itd. Tudi onstran slovenske jezikovne meje v Istri imamo še o za ϱ v okolici Buzeta, v okolici Žminja, v čakavskem govoru v okolici Labina in v čak.-štok. govoru ob izlivu Mirne na zapadni istrski obali.

Od izjemnega obravnavanja je omeniti v glavnem samo dva: 1. namesto regularnega zastopnika za ϱ (v knjižni slovenščini je to ϱ) imajo nekatere besede u ; 2. refleksi za ϱ in o so bili v nekaterih primerih nadomeščeni z refleksi za etimološka e in o . Pri prvem pojavu (kraški u tu ne prihaja v poštev, saj je pravilno razvit) je treba razločevati one primere, ki imajo ali vsaj morejo imeti u nam. ϱ že iz davnih dob, iz praslovanščine, od onih, ki so ga dobili v slovenščini ali po morfološkem izenačevanju med posameznimi oblikovnimi vrstami, ali po preprosti etimologiji, po mešanju govorov s shrv. dialekti; posebno vrsto zavzemajo knjižne izposojenke iz shrv. Pri besedah *muditi, nuja* in *gnus* je u etimološko upravičen; kjerkoli imajo te besede ϱ (*noja* beležita za gorenjščino Miklošič in Štrekelj), tam je prvotni u prešel preko ϱ v o po asimilaciji na nosni kon-

zonant pred njim (prevzem iste artikulacije mehkega neba); slovenščina ima torej prvotni vokalizem ohranjen. Narobe pa je sprva upravičeno le somniti (soṃnēti), kakor beremo pri Skalarju (somni), pri Vodniku (Novice: *se ne somnim*), v Dalmatinovem regištru za koroščino (ſomnenje) in kakor govore v Prekmurju sōumliti, sōumla; glas *o* je bil pred glasom *m*, pojavilo se je izbegavanje dveh zapovrstjo si sledečih enakšnih artikulacijskih gibov mehkega neba (disimilacija), zato se je *o* raznazaliral, najbrž že v času, ko praslovanščina še ni imela vokala *o* (marveč *a*), zato $o > u$ (prim. poljsko sumnienie; slov. sumniti, sumnja). Slovenski primer za nazalizacijo *u* v *o* je beseda zastonj (v starejših tekstih berem: obstonj, tako pri Trubarju, Krelju, Megiserju; pozneje je še predlog za pritegnjen: *sa obstojn* Meg., *saobſtojn* Krelj, pri Dalmatinu že *sabſtojn*, pri Janezu Svetokriškem *sastoin*) iz (*za-ob-sъ*)-*tuŋe* »gratis«; osnovna beseda je še v rabi pri Slovencih ob Rabi *tōuŋe* (drugod v Prekmurju *zōupston*); *tuŋe* je po asimilaciji *u* na *n* dalo *tōŋe* : *tōuŋe*, z običajno redukcijo *-e* v prislovih (prim. *več*, *manj*, *prej* itd. proti psl. *vęče*, *mъŋe*, *pręde*) pa *-toŋъ* (pravzaprav naslonitev na prislove *i*-jevskih osnov), *-toŋ*. Pri sopъrъ in sosebъ (v briž. spom. je pravilno zopirnicom; na Notranjskem sūpār) je v osrednjih slov. dialektih ves začetni zlog nepravilen; dol. *zūpār*, *zūseb* (pri Trub. *ſuper*, *ſuſeb*, Dalm. *supār*, *suffeb*) pa ima *u* iz starejšega dolgega *o* kakor *mūst* in na etim. *o* kaže tudi gor. *zōpār* (pri Skalarju *soper*) in vipavsko *sopār* (tako pri Krelju); gre torej za premembo sq- v zo-, ki je stara (dol. razvoj $o > u$ priča za to), mora biti pa analogična; pri *zoseb* gre pač za naslonitev na *poseb* in *oseb* ob naslonitvi na živo dvojico *opet* : *zopet* (iz *opętъ* in *vъzopętъ*), pri sopъrъ pa je najbrž v okrepitev adverzativnosti nastalo * *vъzsopъrъ*, kar je dalo * *zopār*, po izgubi nazalnosti pa se je *zopār* naslonilo na *zopet*, *zoseb* in ž njima na enakšen

način razvijalo prvi zlog, odtod refleksi *o*-ja namesto *o*. Drugo vrsto analogičnega *o* (v dol. *u*) je rodilo izenačevanje v okviru iste formalne kategorije, na pr. nom. * *gûos* : gen. *gosî* se je po *kûst* : *kostî*, *nûč* : *noči* izpremenilo v *gûs* (tako že pri Dalmatinu, Megiserju): *gosî*; *raspodim* : * *raspûodil* je dobilo po *po-morim* : *pomûril*, *poloshim* : *polushil*, *refskrupil*, *poluvil* itd. obliko *raspudil* (Janez Svetokriški), *sabludil* (Krelj), *pogrusil* (Dalmatin; *grôziti*). V obliki gen. pl. *tisûč*, ki jo beremo pri Trubarju, je *-u-* najbrž po gen. *sirût*, *otrûk*, *kûs* itd. (sicer pozna Trubar še obe pravilni obliki *tisoč* in *tiseč*; poleg oblike *tisoč*, ki je v enakšnem razmerju do nom. čak. *tîsuća*, rus. *tîsjača* kakor gen. pl. *pâlic* do nom. *pâlica*, je eksistirala tudi oblika *tisóč*, prim. češ. *tisíc*, polj. *tysiac*, in taka oblika se je mogla nasloniti na *sirót* in od tu sprejeti *-o-*). Pri glagolih II. vrste se je primarno *-no-* iz *-no-* zamenjalo z *-ni-* pod vplivom glagolov IV. (sprva le pri korenko akcentuiranih, nato posplošeno); pri *minôti* pa je v gor. in kor. dialektih običajno *-nu-*: rož. *mânûta*, part. *mânû*, *mânûya*; gor. *mânûwa*; adj. rabljeno knjižno *minûli*, *-a-*, *-o-*; pri Krelju *minuti*, *minula*, pri Megiserju *minuzhe*, pri Skalarju *use minuzhe blago*; še zdaj dopušča knjižna raba *minuti* in *miniti*; ni nemožno, da je ta beseda iz psl. disimiliranega *minuti* < *minôti* (gl. gori), ali da je na njo vplival glagol *minujo*, *minovati* in v mlajši dobi je *-u-* dobil še novo oporo v nom. sg. masc. *mânû*, ki se je kot osnova part. prenašala še v fem., neutr. in plur. (*mânû + la*, *-li*, prim. gor. fem. *uzîgnuwa* < masc. *uzîgnu + fem. -la*). Pri nekaterih besedah je menjava med *o* in *u* stara, kajti taka vokalna alternacija je bila pri sufiksih podana (prim. menjava *o* in *ę* pri *jastreb* in *jastrob*, ali *-uh* in *-ih* pri *varuh* in podobno); semkaj spadajo *Lobud* (pri Dalmatinu) proti *loboda* (pri Japlju), *perut* (Trub., Dalm.) proti *perôt* na Gorenjskem, *perout* pri Kûzmicsu. Po preprosti etimologiji (vezava z besedami *duh*, *-ati*, *dušiti*)

nastopa za *zatohel*, *-hla*, *-o* tudi *zaduhel*, iz križanja obeh pa je *zatuhel*. Shrv. pravilni refleks *u* za *o* se javlja v slovenski knjigi že zgodaj; korektorji in uredniki Hrvati so ga večkrat zapisali; tako v Ene duh. peis. 1563. v acc. sg. fem. *mozhnu*, *vſu*, *ſemliu*, instr. *ſtu Rimſku kurbu*, v III. pl. prez. *ſazhnu*; v Cerkl. Ord. 1564: *deſſetinu*, *vtu vezhnu ſmert*, *pridu*, *mogu*, *veruiu*; v Postili 1578: *Ruke*, *Goluba*, *goruzhi*, *budemo*, *shyuuzhi*, *Orushie* itd. Slovenski knjižni jezik ima v izposojenkah iz shrv. tak *u* na pr. v besedah *grúdi* (*grôdъ*; na Koroškem pravilno *hrod*; sem spada domače *ogrodje*), *nadût*, *tuga* in *tužen* (domače je rez. *toha*; *otožen*, *togota*), *muka*, *mučen*, *mučiti* (prvič pri Ravnikarju, prej *martra*, v briž. spom. pravilno *moku* I. 27; slov. *móka* < *môka* je bilo po nem. *martra* izpodrinjeno, ker se je glasovno izenačilo z *móka* < *môkâ*; kjer pa se je za zmleto zrnje udomačila beseda *melja*, tam se je *moka* < *môka* moglo ohraniti, tako v Prekmurju *môka*, prim. tudi Dalmatinov regiſter v Mos. bukvah in v Bibliji: *moka*); s shrv. begunci je zašla med Slovence beseda *suženj* (psl. *ſoſſenъ*), ki jo poznata že Trubar in Dalmatin; pozneje jo je vsebina družila z domačim *služiti* in v 17. ter 18. stol. beremo pogosto, skoro običajno *služenj* (posebno pri Gorenjcih, ki govore *súžet* za *služiti*). Pri izposojenki *trenutek*, *trenuten* se je pojavila knjižna korektura v smislu slovenskega zastopnika za *o*, pisava in izgovor še omahujeta med *trenutek* in *trenotek*. V Prekmurju in v Beli Krajini imamo takih izposojenk še več (*utroba*, *kuča*, *vud*, *udica* itd.) in belokrajinsko splošno menjavanje med *u* in *o* za *o* jasno kaže na mešanje slov. in shrv. jezikovnega elementa.

Zgoraj smo navedli pravilne zastopnike za *ę* in *o* v dolgih zlogih; knjižni jezik se v tem ravna po gorenjščini, njegova zastopnika sta zato *ę* in *o*. Dolg zlog pa ima slovenščina takrat, če je bil že v psl. dolg (*zôb*, gen. pl. *rôk*, *napêt*; t. j. pod starim in no-

vim cirkumfleksom in pod novim akutom), ali če se je zgodaj podaljšal (*gòsli* proti štok. *gùsle*, rus. *gùsli*; t. j. staroakutirani, v prvotni slov. in shrv. skrajšani; str. 61., točka 11.), dalje še prvotno predtonični dolgi zlog, ki je v slovenščini zgodaj prevzel poudarek s sledečega končnega zloga (str. 61., točka 14.). V tem zadnjem primeru moramo tudi imeti isti refleks za *ę* in *o*, ki je znan iz stalno dolgih zlogov, v knjižnem jeziku torej *ę* in *o*; s tem se strinjajo *ręsa* (rus. *rjasà*), *dóga* (rus. *dugà*), *lóka* (rus. *lukà*, čak. *lūkà*, štok. *lúka*, izposojeno v našem *luka* »pristan«), *próga* (štok. *prúga*), *gósta* (čak. *gústà*), *pétek* (rus. *pjatòk*), *pópek* (rus. *pupòk*), *sósed* (čak. *sūsěd*), *tóžen* (čak. *tūžân*), *trésti* (rus. *trjastì*), *préci* (rus. *prjačì*) itd. Če imamo za *róka* v rus. *rukà*, čak. *rūkà*, štok. *rúka*, bi morali torej imeti slov. knjižno **róka*, imamo pa *róka*, tako v gorenjščini, tako v dolenjščini (z ondrotnimi refleksi za tak širok *o*, kakor *ruàka*, ali asimilirano *róka*, ki pa ni identično z nastavljenim **róka*, kajti ta doljenjski pas ima tudi *nóga*, ki odgovarja gorenjskemu in knjižnemu *nóga*, torej je dol. *róka* identično z gor., knjižnim *róka*) itd. Razmerje *róka* : *nóga*, *pęta* : *žęna* (psl. *rōkà* : *nogà*, *pętà* : *ženà*) kaže, da sta v teh in takih primerih zastopnika za *ę* in *o* sovpadla, se izenačila z zastopnikoma za etim. *e* in *o*. Analogičnost tega pojava je izpričana že s tem, da imamo pravilen razvoj (gl. zgornje primere) podan in da je v dialektih ohranjen tudi še za primere tipa *róka*, *pęta*. Razloži pa nam ta pojav dejstvo, da je nastopil samo v tistih besedah, ki so imele končno poudarjanje (tip *tōtà*).

Primeri izjemnega tipa *róka* so še: *tróha*, *stópa*, *stópnja*, *sódba*, *tóžba*, *gręda*, *pęta*, *dlésna*, *šęga* (povsod široki *o*, *ę* z zadevnimi dialektičnimi zastopniki na pr. v mežiškem dialektu *šęga*, *pęta*, v prekmurščini *dòga*, *stòpa*, *gòba*, *tòžba*). Redki so pravilni *pęta*, *gręda* (Prekmurje), *gręda* (po Kranjskem), *pięta* (poljansko), *pàta* (v Brdih) in podobno. Postanek oblik tipa *róka* je posledica gramatične analogije;

oblika **rōka* je bila zamenjana z obliko *rokā* ali pa se je *rokā* obdržalo (neakcentuirana dolžina se je medtem opustila); ker je bila v velikem številu sklo-nov popolna enakšnost (*roké*, -*ô*, -*ó*, -*ām*, -*āh*, -*āmi* in *nogé*, -*ô*, -*ó*, -*ām*, -*āh*, -*āmi*) med tipom **rōka* in *nogā* in akcent se je premaknil potem istočasno v *rokā* in *nogā*, t. j. obadva tipa sta se izenačila, ker je prvi analogično obdržal oksitonezo. Iste vrste analogija se je izvršila včasih tudi še pozneje, ko je primer tipa *nogā* obdržal kljub regularnemu pomiku akcenta na sprednji zlog oksitonezo pod vplivom akc. tipa *māglā*; razvidna je ta analogija iz tega, da imajo besede tipa *rōkā* še danes končno poudarjanje tam, kjer se je ohranilo pri tipu *māglā*, oziroma doživlja mlado poudarjeni *o*, *e* takšen razvoj, ki je lasten zlogom, ki so šele v nedavni dobi prišli pod poudarek, prim. rožansko *lahā*, *veičā*, *šahā* ali mežiško *rāka* (nastalo ob premiku *māglā* > *māgva*; prim. gen. sg. *gāsi* iz *gosī*, *gōsi*; *gāstā* iz *gostō*, *gōsto*), kraško *rāka*, *pāta* kot *māyla*.

Od *o*-jevskih nevter imajo *é* za *e* besede *jédro*, *žélo*, *grézno*, *pétro*; vpliv tipa s predtoničnim koren-skim etim. *e* se je razvil iz razmerja sing. do plur.: sg. **pétro* je pri plur. *pétra* (tu je korensko poudarjanje staro) in po razmerju *sélo* : *séla* (starejše *selō* : *sèla*, *séla*) prešlo v *pétro* (ozir. se je *petrō* po *selō* obdržalo). Pri moških samostalnkih je omeniti *rěpъ*, ki izkazuje kar tri forme: *rěp*, *rěpa* (pravilno) in *rěp*, *rěpa* poleg *rěp*, *rěpa*; dalje *strōk*, *strōka* (rez. *strōk*, -*a*; kraš. *strūk*, -*a* sta pravilna); *hrōšč*, -*a*; *vōzel*, -*zla*; *jězik*, *jezika* (ohranjeno staro poudarjanje imamo v rez. *azěk*, rož. *jaziq*; mež. *jāzik* je nastalo ob premiku *māglā* > *māgva*); *jěčmen*, -*ěna*. Pri dvo-zložnicah je vpliv besed *kozel*, *osel*, *kotel*, *orel*, *posel* itd. in tipa *jělen*, -*ěna* jasen (anal. *ozěl*, *ozlā* se je po prehodu *o* > *o* izenačilo s *kozěl*, *kozlā*; *jeléna* : *jezika* je ob *jelěn* ohranilo *jezik* in ž njim dalo pozneje *jělen* : *jězik*). Za oblike tipa *rěpъ* pa si je

predstavljati razvoj takole: štirje akc. tipi so bili, in sicer: 1. *zétv, zéta*; 2. *rēpv̄, rēpà*; 3. *chmélv̄, chmelà* in 4. *kzv̄mèt, kzmèta*; v slovenščini so dali: *zèt, zéta*; *rēp, répa*; *hmelj, hmeljà* in *kmèt, kméta*; ker so bili *zéta, répa, kméta* enakšni, je po *zèt, kmèt* nastalo tudi *rēp*, odtod tip *rēp, répa*; ta tip pa je mogel po *hmelj, hmeljà* dobiti *repà* in po poznejšem pomiku poudarka *répa*, odtod današnje *rēp, répa*.

Kar smo za *a*-jevske in *o*-jevske samostalnike rekli, to velja tudi za adjektiva. Tako je na pr. *tōp, tōpa, topō* prešlo po *bōs, bōsa, bosō* v *tōp, tōpa, topō*; ker pa je po *bōsa* začelo nastopati tudi *bōso*, se je pojavilo tudi *tōpo* in s tem se je še bolj ta tip zbližal s *hrōm, hrōma, -o* in nastalo je tudi *tōp*. Pri *mōški, -a, -o*, kjer se je pravilna oblika sprva glasila *moškī* (tako še v Beli Krajini; kraško *mōški, lēcki* je dobilo poudarek ob najmlajšem premiku *māglā* v *māgla*; prim. štok. *mùškī*), je po fem. *moškā* nastalo *moškī* in ker je bil postanek te oblike mlajši kot pomik akcenta *pōpāk > pópāk*, je mogel in je participiral na pomiku v tipu *noğā*. Tudi analogični nom. sg. masc. *težāk* (po fem. *težkā*), *mehāk, motān, mesān* so na isti način dali *těžāk* (istočasno s *těžka*), *méhāk, mótān, mēsān*; tu navedem še *vsisvētī* iz *vsi-svetī* (prim. čak. nom. pl. *gūstī*). Pri vrstilnih števnikih so dial. pogostne oblike *pēti, devēti, desēti* regularne (psl. *pētъjъ* z novim akutom, prim. češ. *pátý*, štok. *pēti*, čak. *devēti*), kakor je pravilno tudi *šēsti, sēdmi* in *ōsmi*; ali ta tip je imel že od psl. sēm dubleto s končnim poudarjanjem (prim. slov. *mlādi*, štok. pa *svētī* in *svēti*, rus. *molodōj*); v slov. dial. imajo še takó poudarjeno končnico rož. *patəχ, s patmā, ob davatəχ*, naslednjo stopnjo kaže zilj. *pētəχ*, horjuljsko *pētīχ, šestīχ*, končno *pētīh, šēstīh* (prim. mlr. *pjatvōch, šistvōch*); dubleta *šēsti* je, podprta po ostalih sklonih, končniško poudarjenih, obdržala ali pa na novo izobrazila obliko *petī*, ki je s prehodom akcenta v tipu *ženā > žēna, žēna*, prešla v *šēsti, pēti*. Na

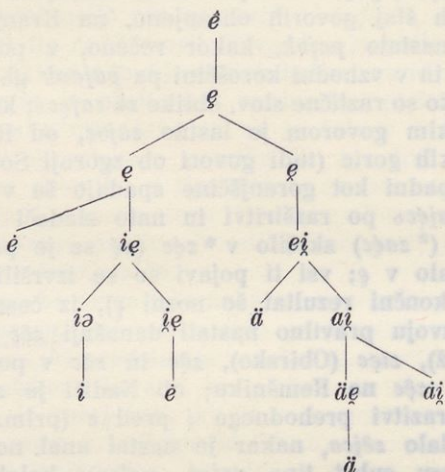
enakšen način so pri glagolih nastali *městi*, *mětem*; *blěsti*, *blědem*; *prěsti*, *prědem* z *ě* za *ę* po vzorcu *něsti*, *něsem*; pri kratkih infinitivih *jězit*, *omóžit* (s staro akcentuacijo rez. *sa mužit*, dol. *jezõt*, *ꝡamažõt*) je vplival tip *redit*, *nosit*. Sovpad zastopnikov *ę* in *o* z etimološkima *e* in *o* je nastal, kakor razvidno, vedno zato, ker se je oksitoneza analogično obdržala pod vplivom akc. tipa *ženà* in se je šele s tem tipom udeležila akcentskega pomika na sprednji zlog; po izvršenem premiku v tipu *zvězdà* so take analogično oksitonirane besede tega tipa praviloma skrajšale neakcentuirano dolžino in odtelej ima *petà*, *jezik* isti razvoj kot *ženà*, *zelèn*.

Končno bi omenil še nekaj posameznih primerov. Za *nejeveren*, *nejevoljen* (-ję- je pravilni zastopnik za ide, * *m-*, ki predstavlja redukcijsko prevojno stopnjo glagolskega korena *em-*, ki živi v *jamem*, *jeti*; *nejevěrb* je torej tisti, ki ni vere zajel, ki ne verjame) beremo v knjigah od 16. do 19. stol. običajno *nejoveren*, *nejovoljen*; beseda se je izpremenila po sestavljenkah, kjer je -o trdih osnov izpodrinil -e mehkih osnov prvega člena (po *radovoljen*, *dobrovoljen* je nastalo tudi *svojovoljen*, *svojoglaven* in *nejovoljen*; po *maloveren*, *hudoveren* tudi *nejoveren*, kajti ta razmerja so rodila čut, da je *neje-* enakšen prvi člen sestavljenk kakor *svoje-*, *malo-*). — V besedah *meseč*, *zajec* in *pajek* je v vseh osrednjih dialektih nastopila zamena sufiksov -ec, -ek s sufiksoma -æc, -æk; pri *mésæc* pa je v kosih padežih knjižnega jezika stara oblika običajnejša še zdaj (*méseca*: *zajca*, *pajka*). V štaj. dial. je itak z razvojem *ə* > *e* nastal popoln sovpad med -ęcb in -ьcb (*zävęc*, gen. *zâfca* v Slovenskih goricah in Prekmurju). V 16. stol. beremo že *Měfza*, pri Trub. *meifca* (gen. *meřica* je le grafična analogija po nom. *meřiz*), pri Dalmatinu *Sajz*. Proti psl. *paokъ* (v slovenščini znano le panonski dial. bazi kot *pavok*) ima slovenski jezik za izvorno obliko *pajękъ* (morda enakšna dubleta

kot prej omenjeno *tisoč : tiseč*), ki je znana tudi nekaterim bolgarskim dialektom, kašubščini in slovinščini; *pajek, paječina* s pravilnim razvojem $e > e$ v osrednjih štaj. govorih ohranjeno, na Kranjskem je iz nje nastalo *pajək*, kakor rečeno, v pohorskem predelu in v vzhodni koroščini pa *pajenk* gl. str. 174. Prav tako so različne slov. oblike za *zajecv*; kranjskim in kraškim govorom je lastno *zājec*, od Rezije do Slovenskih goric (tudi govori ob zgornji Soči in severnozpadni kot gorenjščine spadajo še v ta pas) se je *zajecv* po razširitvi in nato sledeči onemitvi glasu i (**zajec*) skrčilo v **zēc* (*ae* se je praviloma asimiliralo v e ; vsi ti pojavi so se izvršili zgodaj, ker je končni rezultat še nosni e), iz česar so po dial. razvoju pravilno nastali današnji *zēc* (Rezija), *zęc* (Rož), *zięc* (Obirsko), *zęc* in *zęc* v podjunskih govorih, *zęc* na Remšniku; ob Nadiži je *zęc*, *zęc* po izobrazitvi prehodnega i pred c (prim. *gozd > gojzd*) dalo *zějca*, nakar je nastal anal. nom. *zějac* po vzorcu subst. tipa *palac : palca*); belokrajinsko *zęc* je shrv. izvora, panonsko *zavec* je nastalo iz **zajec*, kjer se je zev odpravila z glasom $-v$ (gl. gori). *manusk.*

Vokal *é*. Na str. 39 sled. smo dokazali, da je dal psl. *é* v slovenščini tja do konca prvega tisočletja enkrat monoftongičen široki \bar{e} ; od te stopnje dalje pa ga razvijajo dialekti različno, in sicer v dveh smereh: 1. v severnozpadni polovici se je zožil v e , kar je rezultat omenjene prve razvojne težnje dolgih vokalov, napete artikulacije; 2. v južnovzhodni polovici pa je prej, preden je ta težnja mogla roditi e , nastopila druga, namreč diftongizacija, ki je še široki ali vsaj indiferentni \bar{e} , \bar{e} razvijala proti $e\bar{i}$. Po fiziološko umljivih in že iz razvoja dolgega e nam znanih asimilacijah in disimilacijah med diftongičnima elementoma v diftongih, nastalih iz \bar{e} in \bar{e} , so nastali današnji raznolični zastopniki za dolgi *é*

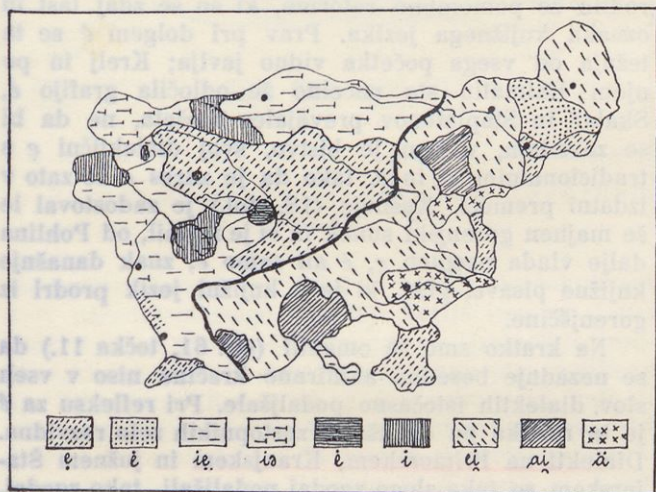
v slov. dialektih, ki jih shematično podaja tale, po razvojnih stopnjah urejeni pregled.

Kako so pa posamezni refleksi geografsko razporejeni in obsejni, o tem se poučiš na priloženi skici št. 8.

Slovenski knjižni jezik ima za *é* v dolгих zlogih danes *e*, refleks gorenjskega dialekta. Prvi slov. pisatelji pa so pisali, doma z Dolenjskega in Notranjskega, svoj domači refleks, diftong *ei*, ki ga beremo tudi že v stiškem rokopisu iz začetka 15. stoletja. Ali že pri Trubarju je kaj lahko zaznati, da se poleg *ei* uporablja zelo pogosto *e*, včasih podvojeni *ee* (na pr. *deete*, *osleepi* imp.), ki je običajen, kadar se uporabi za označevanje dolgega ozkega \bar{e} ; za primer grafične dvojice *ei*: *e* za *é* pri Trubarju naj navedem statistični pregled za 26 strani v eni njegovih poznejših knjig, Katekizma z dvema izlagama iz l. 1575, str. 288 do 314, kjer imamo 82-krat *ei* in 153-krat *e* za dolgi *é*; v njegovih prvih knjigah je obratno razmerje: *ei* prevladuje. Njegov jezik nam tako izraža vseskozi boj

med *ei* in *e* s težnjo za ustaljenjem *e*-ja. Kot Dolenjec je seveda govoril samo *e*, ozki *e* pa le v redkih primerih, kjer ga tudi današnja dolenjščina ima, namreč pred istozložnim sonornikom *l*, *l*, *u*, *r*, torej *réivən* proti *rēuna*, *péivəc* proti *péuka* itd.; zapiski *peil*, *deil*, *reiuna* so analogični, kakor tudi niso odsev

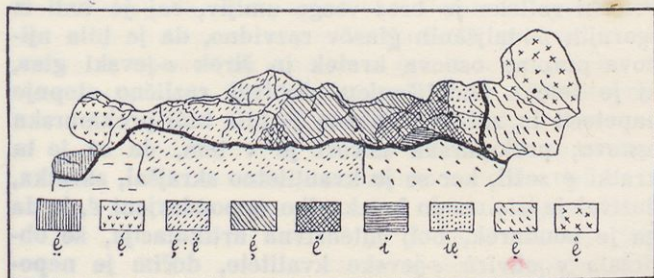
8. Razvoj *e* v dolgih zlogih.

njegovega govora zapiski *reua*, *celiga*, *Peuez* itd. Reči bi mogli, da je v teh primerih videti prvi povod za mešanje med *ei* in *e*; bil bi pa to premalenkosten razlog, preozko vplivno polje. Samo za to razmerje pride pač v poštev, ne pa tudi vobče. Kakor kaže prav vsak knjižni jezik tendenco, da postane umljiv čim večjemu številu dialektov, pa mora zato iz svojega sestava koncedirati drugemu dialektičnemu sestavu zdaj ta, zdaj oni člen, tako je bilo tudi s Trubarjevim jezikom, ki je bil za vso dobo druge polovice 16. sto-

letja slovenski knjižni jezik. Bila mu je gorenjščina iz Ljubljane dobro znana, razliko med njo in dolenjščino je dobro čutil in jo zavestno odstranjeval; *ei*: *e* predstavlja težnjo unificiranja zaznatnih dialektičnih diferenc, težnjo, ki se je pri Trubarju kot začetniku slovenskega pismenstva javila tudi še v nekaterih drugih primerih in ki je pri Krelju in Dalmatinu rodila že pomembne reforme, ki so še zdaj last in oznaka knjižnega jezika. Prav pri dolgem *é* se ta težnja od vsega početka vidno javlja; Krelj in po njem Dalmatin sta načelno že odločila grafijo *é*, Skalar in Stapletonov prevajalec mešata, ne da bi se zavedala, v čem je bistvo, svoj dialektični *ę* s tradicionalnim *ei* in *e*, tako da je zares *e* že zato v izdatni premoči. Kasneje (18. stol.) je zadostoval le še majhen gorenjski sunek in *ei* je izginil, od Pohlina dalje vlada nasploh *ę*, *é* ali samo *e*, znak današnje knjižne pisave, glas, ki je v knjižni jezik prodril iz gorenjščine.

Na kratko smo že omenili (str. 61, točka 11.) da se nezadnje besedne akutirane kračine niso v vseh slov. dialektih istočasno podaljšale. Pri refleksu za *é* je ta razlika po današnjih zastopnikih zelo razvidna. Dialekti na Primorskem, Kranjskem in južnem Štajerskem so take zloge zgodaj podaljšali, tako zgodaj, da je podaljšani *é* v njih že eksistiral, preden je stalno dolgi *é* ubral svojo dialektično razvojno pot; zato imamo v tem pasu i za stalno dolgi, i za podaljšani, t. j. psl. staroakutirani *é* iste reflekse, od zapada proti vzhodu pasove *ie*, *ę*, *eĭ*. Ves severni slovenski pas, od Rezijske do Prekmurja, pa je še dalj časa obdržal akutirane kračine v nezadnjih zlogih; stalno dolgi *é* se je že razvil ali se vsaj močno približal današnjim zastopnikom (*iə* ozir. *ę*, *eĭ*), ko so se imenovane kračine pričele podaljševati; v najvzhodnejšem delu (Prlekija, Prekmurje) pa še do danes podaljšanje ni nastopilo; zato so refleksi za ta *é* v teh dialektih različni od onih za stalno dolgi

é. S priložene skice št. 9. bereš, kakšni so in če to skico primerjaš s prejšnjo št. 8., ugotoviš tole razliko

9. Razvoj staroakutiranega é v severnem pasu.

med refleksi za stalno dolgi in za psl. staroakutirani é (v nezadnjem zlogu besede): Rezija ima za stalno dolgi é zdaj *i*, za staroakutiranega pa *ē* (zamolkli, zasopli *e*, ki se je razvil iz starejšega zelo napetega in ozkega *ē*); Zilja *ia*:*ē*; Rož *ia* (*i*):*ē* (po asimilaciji tudi *ö*; isto razmerje *ę* in *ö* je še v severni podjunščini nad Dravo, govor Djekš); v Podjuni in ob Meži, na Remšniku imamo *ia*:*ē*, na Pohorju in Kozjaku *e**̇*:*ē* (ob južnem Pohorju celo *i*), pri Goričancih pa *e**̇*:*i**ę*; od tu dalje še kvantitetno razlikovanje, v Prlekiji *ē*:*ē̇* in v Prekmurju *e**̇*:*ē̇*. Ob času podaljšanja je nastopila torej nova *e*-jevska kvaliteta; tudi ta je bila po osnovni razvojni tendenci dolgih vokalov zajeta, t. j. dobila je napeto artikulacijo (rožanski *ę* je napet, teži k ožini, v posebnih legah je prav ta razvoj rodil že ozki *ę*, zanj danes *ö*), glas se je zoževal, pri Goričancih je celo že diftongiran. Ker se je ta nova *e*-jevska kvaliteta čisto po svoje javila in razvijala, zato predstavlja v teh govorih svoj glas, nič vezan na usodo *é*; ne glede nanj ima svoje lastno ozemlje, seka diferenco *ę*:*ę̇* za stalno dolgi *é*. Tretji dialek-

tični pas (vzhodni del tu obravnavanega) ima še zdaj kračine; kakor je malo obsežen, je vendarle zanimiv, ker ima zapadna polovica *ɛ*, vzhodna pa *e*. Prleški refleks je brez vsega umljiv, saj je tudi iz zgornjih podaljšanih glasov razvidno, da je bila njihova prvotna osnova kratek in širok *e*-jevski glas, ki je šele s podaljšanjem dobival različno stopnjo napetosti in zožitve. Takšna je bila tudi prekmurska osnova; prekmurska novost je v tem, da se je ta kratki *ɛ* zožil, ker se je kvantitetno skrajšal, skratka, doživel je isto usodo kot kratko nepoudarjeni *é*, le da ga je poudarek, bolj intenzivna artikulacija, še obdržala v okviru *e*-jevske kvalitete, dočim je nepoudarjeni že prešel v *i* (*mrěža* proti *člòvik*). Z enim primerom podajmo te razlike, ki smo o njih govorili in smo si jih obrazložili: I. južni govori pod črto Karavank; a) *lieto* nom. sg.: *lieta* nom. pl. (primorski pas); b) *léto*:*lěta* (gorenjski pas); c) *lěito*:*lěita* (dolenjsko-štajerski pas); II. severni v zapadnem delu; Rezija *léto*:*lita*; Zilja *léto*:*liatɤ*; Rož *léto*:*liatɤ*; Obirsko *lét(o)*, *děuat*:*lěte*; Podjuna — Remšnik: *lětu* in *liate*; Pohorje, Kozjak *lětu*, *litu*:*lěite*, *lăite*; Goričanci *lieto*:*lěite*; III. vzhodni pas, Prlekija *lěto*:*lěta*; Prekmurje *lěto*:*lěita*.

S psl. staroakutiranim *é* se je povsod istočasno podaljšal tudi psl. novoakutirani *e*. Če primerjamo današnje reflekse za ta dva glasova v omenjenih severnih slovenskih dialektih, ugotovimo: 1. da imajo za obadva glasova isti refleks (Rezija, Zilja, Rož, deloma Obirsko, Pohorje, Kozjak, Prlekija; 2) da imajo različne reflekse (v Podjuni in ob Meži in na Remšniku \bar{e} za *é* proti \bar{e} za *e*; pri Goričancih $\bar{i}e$: \bar{e} ; v Prekmurju \bar{e} : \bar{e}). Iz tega sledi, da sta bila ob času podaljšanja glasova za staroakutirani *é* in novoakutirani *e* večinoma že vokalno kvalitetno izenačena, da sta sovpadla; podjunsko-mežiško nasprotje govori za to, da je bila *é*-ovska kračina bolj odprta kot *e*-jevska, kar vidimo tudi iz enakšnega nasprotja v

onih južnih dialektih (Notranjsko, Dolenjsko, Štajersko), ki imajo za *é* diftong *ei*, za podaljšani novoakutirani *e* pa *ē* (Štajersko) ali iz njega nastali *ie* (Dolenjsko, Notranjsko). Na prvi pogled bi ti domnevi ugovarjalo nasprotje, izkazano v goričanskem in prekmurskem dialektu, namreč *ę : ę* za *é : e* (gorič. *ie* : *ę* poteka iz starejšega *ę : ę*), kjer ima *é*-ov refleks ožjo stopnjo kot *e*-jev. Kako je prekmurski *ę* nastal, o tem smo že gori povedali; treba je le še dodati, da se zastopnik psl. *e* taki redukciji na splošno močno upira; ta novi redukcijski moment je začel vplivno izpreminjati vokalno kvaliteto; v osnovi pa je bilo razmerje isto kot drugod. Razvoj ima za seboj tele stopnje: *dělo* in *sědm*; *dělo* : *sědm*; *dělo* : *sědm*; *dělo* : *sědm*; *dělo* : *sědm* (pri Goričancih; *dělo* : *sědm* v Prekmurju ostane), gorič. *diělo* : *sědm*.

Na popolnoma isti način in v istem obsegu kot smo mogli ugotoviti pri *ę*, se je tudi pri *é* izvršil sovpad z refleksom etim. *e*; primeri, ki imajo zdaj v tem, zdaj v onem dialektu, večinoma tudi v knjižnem jeziku dolgi široki *ę* za *é* v nekdanj predtoničnem zlogu, so v glavnem sledeči: 1. *věža* (dol. acc. *u vięžü*; gor. *véžä*, rož. *veįžä* imajo mlajši prehodni *į* tipa *goįzd*; rož. oblika ima še zdaj končno poudarjanje prim. gori *šahä*); končno poudarjanje izkazuje v kranjskih narečjih *trskä* (po gor. govorih tudi pravilno *tréska*), nanj kaže z mladim premikom iz dobe *məglä* > *məgla* kraško *träska*; 2. *žrělo*, *črěslo*, *vědro*, *pověslo* (Ribnica); po Gorenjskem je običajna pravilna oblika *črěsu*, na Krasu *viědro*; 3. *hrěň*, *hrěna*; *věňac*, *věňca*; *cěsar*, *cesárja*; 4. *krěpək*, *krěpka*, -o (poleg *krepək*, pri Trubarju s pravilnim zastopnikom *é*: *kripag*, fem. *krepkă*, *krepkô*); *těsen*, -sna, -o (in *tesân*, -snä, -ô); 5. kratki inf. *krěpit*, *grěšit*, *krěpčat*, *krěsat*, na Krasu tudi *mrět*, *trět*, *žrět* iz *mrėti* (dol. *mřt* je iz *mrětŭ*); v imp. *razděli*, *ukrěši*, *ustrěli* in podobno.

Za *é*-v začetku besede izkazujejo slovanski jeziki v večji ali manjši meri meno *jé*- : *ja*-, ki je glasoslovno

upravičena; če je *é*- dobil zgodaj protetični glas *ǰ*-, je namreč *ǰé*- praviloma dalo *ja*-, v kompoziciji (za soglasniki) pa je *é* ostal in s tem je bila dana možnost, da je *ja*- bilo na analogičen način zopet izpremenjeno v *jé*-. Slovenski jezik ima večinoma *jé*-: *jésti*, *jéd* (*snésti*, *obédovati*); *jerêb*; *jéz*, *zajeziti*, *jéža*, kraj. ime *Jézica*; *nédro*, *néderje* (*n* je po napačni dekompoziciji posplošen iz predložne zveze *vъn-édra*, nom. pl. je bil *édra*); v dial. besedah za psl. *éstéja*, večinoma iz raznih predložnih zvez vzetih, je *é* (upoštevati je še zadevne regularne razvoje *é* za izkazano lego) ohranjen (*vesteje*, *mesteje*, *osteje* iz zvez *v*-, *med*-, *ob-estéje*); po redukciji *é* v začetnem zlogu je nastalo *istéje*, smatrano za obče ime je dalo *ístjê* neut.; v predložnih zvezah je po redukciji *é* spočeto *-stéje* posplošeno kot nom. V takih besedah pa, ki niso imele sorodnic ali vzporednih jasnih oblik, ki bi menjavo *jé*-: *ja*- izkazovale, se je *ja*- obdržalo, na pr. *jasli* (prekmursko *ďěsli* ima mlajši *ǰ*, ki je nastal po asimilaciji na sprednji *j*-, zdaj *ď*-), redko dial. *jarêb* (more izkazovati poznejši dial. prehod nepoudarjenega *e* v *a*), splošno je pa *jása*, *jásen*, *-sna*, *-o* iz * *ésnъ* in *jázba*, *jázbec* iz * *ézva*. Menjava *jé*: *ja*- za *é*- je povzročila, da je tudi k *ja*-, ki je nastalo iz ide. *ǰō*-, *ǰā*- začelo analogično *jé* pristopati; tako imamo slov. *jez* »ime ribe«, *jézditi*, *jézdec* (prvotni koren je * *eǰā*-, *ǰā*- prim. stesl. *jadq*, sl. *ja-chati*); tudi pri *jedrn* (stesl. *jédro* »brzo«) imamo pogosto *jadrn* (pri Ravnikarju, Japlju, Prešernu; Trubar in Megiser pišeta *iedernu*; *iadrno* pri Alaziji da Sommaripa more biti pravilno, ker njegov govor ima *a* za dolgi *e*). V mnogih drugih primerih pa je slov. *je*- nastalo po asimilaciji *a* (nepoudarjenega) na *j*-: *jagliči* in *jegliči*; *jár*, *járec*, *járčica*; *jarê* poleg *jerê*, *jerína*, priimek *Jeršê*; k *járen*, *járiti* »črtiti«, osebno ime *Jaroslav* itd. spadajo priimki *Jeretína*, *Jerína*, morda tudi *Jeršê*, *Jeršín*, *Jeršínovec* in pod.; glagol *jeríti* (pri Ravnikarju) in adj. *jérak* »kisel«, izraz

»ptiči se jaré, jeré« imajo za osnovo isto besedo (knjižno *járek*, -a, -o je mlada izposojenka iz ruščine); za prvotno * *jásen*, *jaséna* »ime drevesa« (prim. štok. *jäsēn*, rus. *jásenʹ*; ide. koren * *ōs-* v lit. *úosis*, stprus. *woasis*, lat. *ornus*) je po enakšni asimilaciji dalo v kosih padežih *jeséna* (obenem je delovala tudi še prekozložna vokalna asimilacija *a* na sledeči dolgi *é*) in tem se je nom. priličil, ker se je ime po vzorcu *jelèn*:*jeléna*, *ječmèn*:*ječména* itak akcentsko premenilo v *jesèn*:*jeséna*, iz česar je današnje *jěsen*, *jeséna*; samó asimilacijo pa izkazuje *jesika* (poleg *jasika*) »trepetlika«, nem. *Espe* (prvotni koren je * *ōpsa*, lit. *ápuše*).

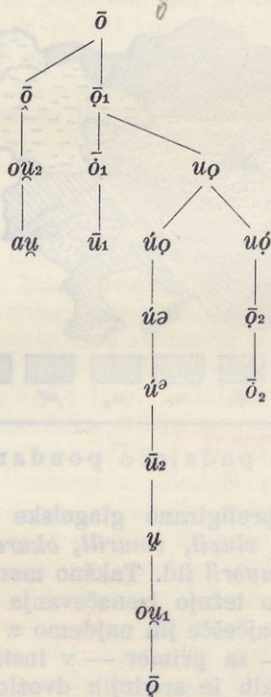
Še dva, tri izjemne primere zastopstva psl. *é* hočemo omeniti. Psl. nikalno *ne esmь* se je skrčilo v *něsmь*, *ne imamь* pa je dalo *nimam*. V slovenskih dialektih sta ti dve, tako pogosto rabljeni obliki, druga na drugo vplivali in tako imamo zdaj dialekte, ki imajo *nésem*, *nēmam* in dialekte z *nísem*, *nimam*; prvi so pretežno v pasu Notranjsko, Dolenjsko, Štajersko (za prleško in prekmursko razčlenitev v *nésem*, *né si* gl. str. 142), drugi obsegajo primorski, gorenjski in koroški pas. Na meji obeh, na Krasu, imamo celo oboje in pritegnjena je bila še nikalnica *ne chьtь*, ki se glasi tu *níčen*. Jasno je, da je oblika *nísem* možna le tam, kjer govore *nimam*, kakor je *nēmam* možno le ob *nésem*. V rožanskem dialektu imamo navidezno nasprotje (*nísem*:*nēmam*; tudi v Duh. Branvi *níšem*, *nemam*), v resnici pa pravilen razvoj obeh oblik, ki tu nista druga na drugo vplivali; *i* v *nísem* je tu pravilni refleks za *é* (v zvrhnjem Rožu; v spodnjem Rožu je dolgi *é* dal *ia*, v izglasju pa *-i* in po III. sing. *ní* je * *niasəm* premenjeno v *nísem*); *ne-imam* je po *imām* preko *neimām* dalo praviloma *něimām*, po akcentskem premiku *něimam* in v mlajšem času je po vzorcu *dam*: *ne-dam* k *mām* nastalo *ně-mam*. V slovenski knjigi beremo sprva dolenjsko *neíšem*, *neimam* (Trubar, Tulščak,

Dalmatin); a zgodaj se že pojavi gor. *nisem, nimam* (v Ene duh. peis. 1563.; pri Krelju, Znojlišku, Stapletonu, Skalarju najdemo oboje), ki od 18. stol. dalje močno prodira. Levstikov poskus, da bi se po stari tradiciji v knjižnem jeziku pisalo *nesem, nemam*, je moral propasti, ker v tem času je bila gorenjska oblika že povsem udomačena in zato neiztrebljiva. — V besedi *teden, tedna* izkazuje mnogo dialektov v prvem zlogu *é*; prvotno *тъе-дѣнь* (psl. *тъде-*) je dalo najprej *tjedən* (tako pri Dalmatinu, Tulščaku, Megiserju, v shrv. kajkavščini in v Slovenskih goricah ter Prekmurju; prekm. *tjeden* je po asimilaciji *tj* > *k* dalo *keden*), iz kosih padežev pa se je v času, ko se je še prvi člen sklanjal (gen. *têgojedne, tēmujedni* itd.), vnesel *-ê-* tudi v nom. (*tjédən*; iz take oblike je nastalo v Trubarjevem govoru *keden, keiden*; ribniško *kējdən*), ali pa ves začetni zlog (*tédən*; pri Trubarju, Alaziji, Stapletonu, Japlju itd. *teiden, tēden*; gorenjsko *tēdən*), kar ima tudi knjižni jezik. — O sekundarnem *é* (gl. str. 45) v končnicah sestavljene deklinacije, o vplivanju med oblikami *tej, njej, o é*, ki je po skrčenju in analogijah nastajal v oblikah raznih padežev besede *gospa*, adjektiva in substantiva *zlo, zléga* itd., bomo govorili pri oblikoslovju.

Vokala *o* in *e*. Po tem, kako sta bili ti dve praslovanski kračini sprva poudarjeni in kdaj sta v slovenskem razvoju postali dolžini, imamo pri teh dveh vokalih razlikovati trojno razvojno smer (kakor pri kračinah *o* in *o*), in sicer: 1. razvoj cirkumfleksiranega *ò, è*, ki dá v slovenščini dolgo *ô, ê*; 2. razvoj novoakutiranega *ò, è*: zgodaj podaljšanega v *ó, é* (tip gen. pl. *kónj, žén*), pozneje podaljšanega v nezadnjem besednem zlogu (tip *vólja, mēljem*) in podaljšanega v zadnjem ali edinem besednem zlogu (tip *kònj, kmět*); 3. v večini slovenskih dialektov imamo dolgo poudarjeni *o, e* vsled novega akcentnega pomika v nekaj predtoničnem zlogu (tip *nóga,*

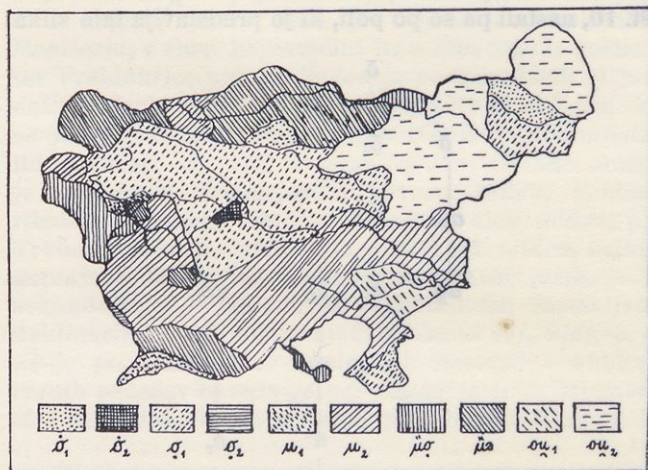
žéna); 4. nepoudarjeni *o* in *e* (o katerih bomo govorili v poglavju o moderni vokalni redukciji).

Nekdanji primarno ali sekundarno padajoče poudarjeni *o* (tip *tôt* in *totô* iz *tôto*) je zaradi tega, ker so se tako poudarjeni zlogi zgodaj podaljšali, razvijal proti ozkemu *o*, le v osrednji štajersčini in v Prekmurju se je pričel prej diftongirati, preden je bila izrazito napeta in ozka vokalna kvaliteta dosežena. Današnji refleksi so razvidni iz priložene skice št. 10, nastali pa so po poti, ki jo predstavlja tale slika:

V slovenski knjigi je pisan ta *o* sprva kot *u*, saj je izraz Trubarjevega dolenskega govora. Trubar je

še zelo vestno pisal *u* in pri njem najdemo vsaj v prvih delih vedno pravilno menjavanje med *u* in *o*, odvisno od tega, v kakšnem zlogu se *o* nahaja t. j., menjava *bûg* proti *bogâ* itd. se še ni unificirala. Zato imamo tudi v predložnih zvezah pravi dolenjski razvoj zvečine ohranjen na pr. *noga*, pl. *noge* ali *ne nuga* v acc. sg., *koren* proti *hkurenu*, *skurenom*, *boga* proti *na Buga*, *Hbugi*, *Sbugom*, *kolu:na Kulefsi*;

10. Razvoj padajoče poudarjenega *o*.

isto velja za prefigurane glagolske besede, kakor *sturill*, *nalushil*, *vluvil*, *vmurill*, *okurenil*, *poublastil*, *gouiril* in *preguoril* itd. Takšno menjavanje *o:u* je seveda že rodilo težnjo izenačevanja in posplošenja le éne oblike; najčešče jih najdemo v predložnih zvezah. Tako je — za primer — v instr. sg. in dat. pl. enozložnih moških in srednjih dvožložnih imen tipa *okô* bila končnica *-ôm* poudarjena, dolenjsko torej *-ûm*; če pa je pred takim sklonom predlog, je poudarek na korenem zlogu, končnica je potem *-om*:

duhūm proti *z-dūhom*; v 16. stol., posebno pri Trubarju, je še vse polno oblik prve vrste (*duhum, vukum, mořshum, Quassum, okum, glařsum, tellum*; če je predlog po vmesnih prilastnih besedah ločen od imenovanega sklona, nastopa ta seveda praviloma v obliki na *-um*: *senim zhudnim nořsum*; na *řuim domu* je pravilno, analogično je pa na *tuim Dumoui*), obenem pa vpliva in izpodriva ena oblika drugo: po izrazu *pod Nebom* nastane tudi *řuiem Synom*, po *řteim Slatum* pa *sblagum*, vendar je druga analogija redka, prva zelo pogostna, saj je dobivala hrane še v tem, da je jezik občutil kot edino veljavno končnico *-om*, lastno tudi vsem imenom drugih akcentskih vrst (s poudarkom rastočim, na predpredzadnjem zlogu itd.). Deloma pa so izenačevanja *u:o* že samo grafična; če beremo *vezhnuřt*, ne bomo sklepali na govorjeno *večnōřt*, marveč vidimo v tem le grafično prenašanje obrazila *-uřt* z oblik *modruřt, řvetuřt, řkriunuřt* itd., kakor je na drugi strani po *miľořt, řtarořt, řhalořt* nastala pisava *mladořt, modrořt*; isto velja za oblike, kakor *gouorili, Predgouuori* (gen. sg.) itd., ki so že dokaj pogostne pri *Dalmatinu*. Tako je že prve pisce to živo razmerje *o:u* sililo k unificiranju; obenem je še treba upoštevati vpliv gorenjskega narečja, ki je imel v dolgih zlogih *ō*, in pa *Kreljevo* prizadevanje, ki je po vzorcu shrv. (csl.) literature težilo za izločitvijo dialektičnega *u* in restavracijo etimološkega *o*. Sledeči vek je po svojih gorenjskih piscih dajal čedalje večjo oporo pisavi z *o*-jem; po nekakšni grafični anarhiji, ki je meřala *o* in *u* že daleč preko zakonitega dolenjskega okvira *-ū: -o*, je *Japelj* dosledno začel uporabljati *o*, samo v énem primeru je še pridržal *u*, in sicer v nom. acc. sg. neut. tipa *okō*, kjer piše *meřsū, blagū, hudū, takū* itd. Razlog za to bi mogla biti zunanja soglasnost s pisavo izglasnega nepoudarjenega *-o*, ki se je na dolenjski način pisal z *-u* (*meřtu, veliku*); pa je tudi še nekaj drugega vmes: imamo živ govor, ki

govori v dolgih zlogih \bar{o} , samo v zgornjih primerih pa $-û$ (to razmerje ni organsko, marveč je nastalo po mešanju dveh dialektičnih valov), namreč horjuljsko narečje; živahen Japljev sodelavec Rihar je z doma to narečje govoril in omenjeno pisavo moremo imeti vsaj deloma za njegovo določitev. Vodnik je potem že nasploh pisal o , Kopitar zagovarja to pisavo v svoji slovnici tudi z etimologijo; od konca 18. stol. je tako zopet en element začetne dolenske knjižno-jezikovne osnove bil od gorenjščine premagan.

Od posameznih izjemnih razvojnih poti dolgega o -ja bi omenil le nekatere. V dolenjščini (ta naj nam predstavlja ves dialektični pas z \bar{u}_2) se je včasih posplošila oblika z u (obenem gre za morfološko pojavo, za generalizacijo nom. sg. masc. kot osnove), tako na pr. pri $kûs$, $kûsa$; dolgo se je takšna dol. oblika držala tudi kot knjižna pri besedi $tûr$, $tûra$ (v 16. stol. pravilno $tûr$, $torâ$, nom. pl. $torûvi$, $toróv$, ki pa kaže vpliv tipa $bûg$: $bogû$ v svojih oblikah $torâ$; starejše *Tuorou* beremo v Mozesovih bukvah pri Dalmatinu, *tvoruve* pri Hrenu) za prvotno in knjižno pravilno restavrirano $tvôr$, $tvôra$ (s posplošenjem nom. kot osnove). V istem območju, le da v obratni smeri, pa je nastalo današnje $spôl$, $spôla$ (pravilno knjižno bi bilo $spôl$, $spolâ$ ali $spolû$; prim. $špul$, $špola$ in $špollu$, instr. $špolum$, acc. pl. $špollly$ pri Trub., Dalm.); ali * $spû$ iz $spôl$ se je preveč oddaljilo od osnove $spol-$, izkazane v vseh drugih padežih; zato je bila ta osnova sprejeta za nom. ($spôl$) in ž njo v skladu je morala beseda preiti v akcentski tip, ki je imel $ták$ nom. (na pr. $bôb$), odtod $spôla$ (kakor $bôba$). — Pri nekaterih ženskih imenih se je posplošila oblika acc. kot nom.; nom. $sirôtâ$ je še ohranjen dialektično, tudi dolenjščina 16. stol. ga še pozna, Trubar ga piše $šorota$ (o je v prvem zlogu nastal po asimilaciji kratkega i na sledeči poudarjeni $-o-$; beri $soróta$), tako tudi Dalmatin, Tulščak, Krelj (morda kdo iz njih po tradiciji); današnja dolenjščina

pa govori *srûta*, t. j. prevzela je i akcentuacijo (dolgi padajoči poudarek), i *u* za *o* iz acc. *siruto* za prvotno *sîroto*; isto vidimo v gorenjskem *srôta*, v štaj. *sräuta* itd., ali v dol. *vdûva*, gor. *vdôva* (tako tudi knjižno) in drugih takih imenih. — Skupina *-ov-* (raznozložna) ^{preved.} se je ponekod disimilirala v *ov*; proti Trubarjevemu (dolenjskemu) *stanuui*, *daruvi*, *roduue* itd., za kar mora današnji knjižni izgovor predpisovati *-ôvi*, je opaziti, da govori večina izobražencev vendar *ov* ali vsaj indiferentni, vendar ne ozki *ov*; kar se tu dogaja v knjižni govorici, to so nekateri dialekti že prej v svojem razvoju doživeli; na Krasu, Notranjskem, v govoru črnovrškem imamo za dolgi *o* praviloma *u*, vendar govore tod *valûove*, *wdûova* itd., t. j. *ô* ni prešel v *u*, ostal je zaradi sledečega *v* ohranjen in doživi le še tisti razvoj, ki ga je pozneje podaljšani *ò* imel. Enakšno disimilatorično moč je imel sledeči *r* na Krasu, odtod *pokûora* (proti pravilnemu dolenjskemu *pokûra*), *potpûora*, *sûora* (dol. *sûra*, gor. *sôra*). Druge vrste je izprememba, ki jo najdemo v *u*-jevskem pasu (Kras, Notranjsko, zapadni del Dolenjskega), če imamo namesto *u* < *ô* diftong *ou*, na pr. *nôuč* (na osrednjem Dolenjskem je že pravilno *nûč*), *môuč*, *nôus*, *sôu* (dol. *sû*, *salî*); ta pojav je vezan ali na izglasje (-*o*) ali pa na lego pred dentalnimi konzontanti; datira pa še iz one dobe, ko ti govori še niso imeli današnjega refleksa *u* (ta refleks je dokaj star, saj ga ima že dolenjščina pred 15. stol., kakor moremo po stiškem rokopisu soditi), marveč njegovega predhodnika, diftong *ûo*, ki je v takih legah ostal in je v nadaljnjem samosvojem razvoju (z redukcijo prvega elementa) rodil *ou* (na Krasu je v istem obsegu tudi za *é* podan *eî* nam. *ie*).

Novoakutirani *ò* se je v nekaterih primerih zgodaj podaljšal; ta podaljšava je običajno analogična po enakovrstnih fleksijskih oblikah s primarnim korenskim dolgim vokalom (tako na pr. v gen pl., v določnih oblikah adjektiva, v pluralu srednjih

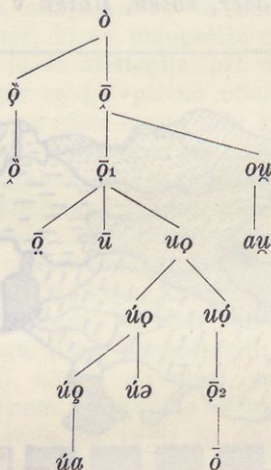
imen), deloma pa more biti tudi fiziološko upravičena ali vsaj sprožena (v absolutnem začetku besede, pred istozložnim *ĭ* na pr. v zaimku *mój*, imp. *bój se*, pred istozložnim *-m*, na pr. v instr. sg. končnica *-óm*; v takih legah pred istozložnimi sonornimi konzonanti je tem lažje nadkračinska narava bila naslonjena na prvotne dolžine, tako da smemo pri gen. pl. *kónj*, *kól* itd. računati z dvojnimi momentom, ki je zgodnjo podaljšavo izobraževal); v vprašalnicah (zaimkih, prislovih) je rastoča intonacija vprašalnega stavka in vsakega vprašalnega izraza podpirala postanek dolžine. Kjerkoli in kadarkoli se je novoakutirani *ò* zgodaj podaljšal, tam je ves njegov nadaljnji razvoj popolnoma isti kot razvoj prvotnega padajoče poudarjenega *ò*. V sledečem hočemo te primere navesti v obliki, ki jo imajo v knjižnem jeziku (spremljajo jih starejše knjižne oblike dolenjskega izvora ali zanimive druge dialektične forme). 1. Gen. pl. prvotno končno poudarjenih besedi, kakor *nóg* (nom. sg. *nogà*, zdaj *nóga*) *kóz*, *kós*, *gór*, *vód*; današnji knjižni jezik ima običajno *nogá*, *vodá* itd., obliko, ki jo je gorenjski dialekt na poseben način izobrazil; v 16. stol. beremo praviloma *nug*, *gur*, *kus*, *vud* (pri Dalmatinu pisano že pretežno z analogičnim *-o-*, gl. gori; *kos*, *vod*, *gor* itd.); *núχ* je še zdaj običajna dolenjska oblika, ne redko slišiš *gúr*, v Rožu *húr*, po Štajerskem *nöuk* itd.; dalje *vóz* (dol. *ús*), *kól*, *otrók*, *tovór*, *sirót* (pri Trub. *sirut*) in pri gen. pl. enozložnic z dolgim padajočim poudarkom na korenskem zlogu *bogóv* (*bôg*), *sinóv*, *daróv*, dial. *možóu*, *redóv* (na pr. rez. *paterdú* iz *pet redóv* »50«); k *vdova* je gen. pl. *vdóv*; prislov *domóv* in zaimek *njegóv* sta, kakor prejšnji genetivi, v mnogih dialektih asimilirala *-óu* v *-ú* (*domú*, dol. zdaj tudi *bogú*, *sənú*; v 16. stol. še *bogou*, do danes *vdóu* in *njegóu*, da se ohrani zveza z vsemi drugimi oblikami, ki izkazujejo *-ov-*). — 2. Zaimek *mój* (dol. *múĭ*, gor. *móĭ*; fem. seveda praviloma *mója* iz starejšega *mojã*; v dolenjščini, tako tudi pri Tru-

barju, se je oblika *mui* uporabila za osnovo, odtod tudi *muia*, *muie*, gen. *muiga*, dat. *muimu* itd., prim. današnje centralno dolensko *mujà* in *múja*, *múiga* in *migà* z *-i-* iz *-ui-*). — 3. Od določnih adjektivnih oblik navedem dol. *gúrski*, *púlski* (tako že pri Dalmatinu), *kúnski*, *búžji*, *vesúlni*, *gúrni*, *pokúrni*, kakor nam jih sporočajo teksti 16. stoletja (po vzporednih nedoločnih oblikah so nastajale analogične, zato so večkrat tudi lete že edino v rabi, na pr. *póljski*, *górski*). — 4. Zgodaj podaljšani *ó* imamo še v loc. instr. sg. *kóm*, v imp. *bój*, *stój*, *pój*; v *pójdem*, *pójti* (pri Trub. *puidem*, *puiti*) in v prislovih *is nou* (pri Trub.; današnje dolensko *znõu* je na enakšen način ohranjeno kot *udõu*, *igõu* za *njegov*; prvotna oblika je bila *iz-nõvõ*) in *sgul* (v 16. stol., zdaj skrajšano v *zgël*, knjižno *zgolj*; prvotno *szgòlvõ*). — 5. Za novoakutirani *ò-* v začetku besede prim. *ókna* (dol. *úkna*, pkm. *òukna*), *ógledi* (dol. *úgledi*), *óselnik* (kraško *wúsouník*, dol. *ùsunək*), za gen. pl. *òvõvõ* govori rezijanščina *úpc*, prekmurščina *òuyc* (pri Küzmicisu: *ouvc*; starejša oblika je *ovõvõ*, iz nje pravilno **ovác* s padajočim poudarkom po gen. pl. tipa *rìb* pa današnje knjižno *ovác*). — 6. Na koncu besede imamo naše vrste *-ò* v *kdó*, v dial. oblikah *rojstvó*; semkaj spada tudi kor. in gorenjska varianta (deloma posplošena) *biló* (gor. *bó*, rož. *bú*) poleg *blò*, sprva omejena le na posebno lego v stavku. Končno navedem še zanimive primere, kakor gen. pl. *lúnac* (v ribniškem govoru; tudi pri Trubarju beremo v Psalterju: *luniz*; gorenjsko *lónac* je dalo praviloma *wónac* in zaradi maskulinizacije nevtra — tu še posebe zato, ker gen. pl. brez končnice *-ov* ni mogel biti smatran za gen. pl. moškega imena — in ž njo nastajajočo nevtralizacijo maskulina, je k *wónac* nastal nom. pl. *wónca*, dalje po tem vzorcu tudi *zwónca*, *zwónac* za *zvonci*, *-ev*); dial. *núžič* (na Krasu; v Dalmatinovi bibliji acc. pl. *nushizhe*) poleg *nóžič* (dol. *núgĩšć*) in *nožič* (v Zilji *nõšć*, *-a*) kažejo na iste pojave, ki smo jih omenili pri dvojici *mlìn* : *málin*;

kazalni zaimek *ûni*, -a, -o (dol. *ûnə*, gor. *gûn*; iz *ònъ-jъ*, knjižno *òni*) primeri z *bûžji*, *ûsji* (na pr. *ûsi gnéjst* < *osje gnezdo*), *kúliku* pa z dol. *gdú*, *dú* (*kóliko*, *kdó*); v prislovih *strahóma*, *skopóma*, *priskakóma* (dol. -*úma*) imamo star instr. sg. (*strahóm*, prim. zgoraj *kóm*, po drugih adv. je šele pozneje pri-taknjen -a; prekmursko *naskakouk* je prav tako prvotni prislovni instr. sg. (*skakóm*) in je pozneje privzel od drugih prislovov členek -k). To so v glavnem vsi tipični primeri z zgodaj podaljšanim novoakutiranim *ò*; vsesproti je videti, da je njegov postanek analo-gičnega izvora; zato ga spremljajo dialektične variante in zato je tudi po svojem obsegu le dialektičnega značaja; po obeh osrednjih govorih, po dolenjščini in gorenjščini, pa ga ima tudi knjižni jezik; vendar ga knjižni govor ne razlikuje kvalitetno niti od *ò*, niti od *ò* v tipu *vólja*, ker ima za vse tri isti glas, čisti dolgi *ō* (po gorenjščini; Pleteršnik je v svojem slovarju, sledeč naukom Stanislava Škrabca, ki se je preozko vezal na dejstvo, da je začetna oblika knjižne slovenščine bila dolenjščina, še ločil *ò* v *vólja* kot *o*, t. j. *úo* od *ō* v *bôg* in *kdó*).

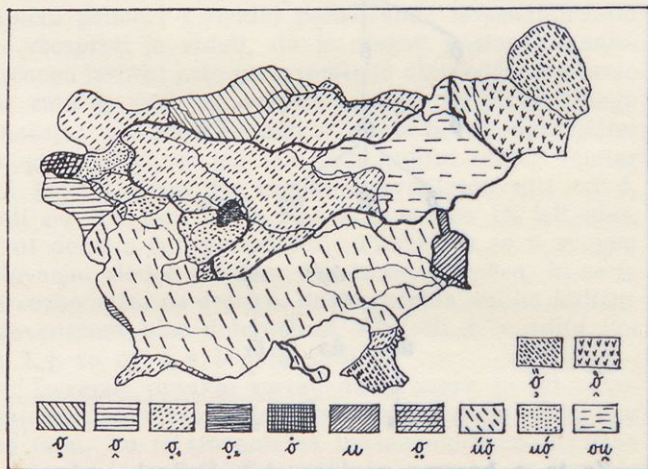
Izvemši pravkar navedene primere je bil novo-akutirani *ò* v nezadnjem besednem zlogu podaljšan ob času, ko je slovenščina takšne akutirane kračine izpremenila v dolžine, torej ob času, ko je tip *tàta* prešel v *táta* in nato v *táta* (*máša*). Že pri *ъ* in *ь* smo določili relacijo med *tăt* in *tàta* in to velja seveda tudi za *o*-jevske in *e*-jevske kračine. Dočim se je *ò* iz *ō* že razvijal po smernicah, ki nam jih slovenski dolgi zlogi kažejo (zajel je, kakor rečeno, še nekaj primerov *ò*-ja), je nova *o*-jevska dolžina v tipu *vólja* šele odslej, ko je dolga postala, bila izpostavljena osnovnim izpreminjevalnim faktorjem dolgega vokalizma, namreč napeti artikulaciji in zoževanju vokalne kvalitete ter diftongizaciji. Zato smemo od vsega pričetka pričakovati za *ò* ožjo kvaliteto kot za *ò*, ni pa izključeno, da je mogla pri prvem nastati kakršne-

koli vrste retardacija ali zastoj pri neki že izobraženi stopnji, pri drugem pa — saj se proces vrši v drugi, mlajši razvojni dobi — ne, kar more roditi sovpad obeh v istem rezultatu. Na priloženi skici št. 11 vidiš današnje reflekse za novoakutirani \bar{o} v nezadnjem zlogu besede in njihov obseg; sledeča porazdelitev pa predstavlja razvojno razmerje med njimi.

Za ta *o* beremo v slovenskih knjigah vedno *o*; Trubarjev znak *o* (današnji govor na Raščici ima *úo*) je očitvidno označeval glas s tipično *o*-jevsko barvo, vokal *o*, ki se je najbrž šele pričel labiovelarizirati (*uó*); poznejši časi s svojim vedno večjim gorenjskim vplivom te tradicionalne pisave niso mogli izpremeniti. Knjižni govor govori za ta glas čisti ozki *ó* (gorenjski refleks in pisava sta ga utrdila). Najprej hočemo navesti glavne oblikovne skupine, v katerih imamo besede z novoakutiranim *-ò-*. Sem spadajo: 1. fem. *vólja, hója, nóša, nóšnja, škóda, róba, dóta, kóža, bótra* itd.; 2. masc. z enozložnim kratko poudarjenim nominativom in večzložnice s takim po-

udarkom na zadnjem zlogu nominativa: *kröp*, v kosih padežih pa *krópa*, *škōf*: *škófa*; *potöp*: *potópa*; *bosonòg*, *bosonógega*, fem. *bosonóga*; nom. more imeti že pomaknjen poudarek (včasih se nom. oblika posploši tudi v kosih padežih), na pr. *pótok* iz *potök*, gen. *potóka*, *prórok*: *proróka*, *národ*: *naróda* in običajno že *národa*, *pórod*: *poróda* itd.; 3. pridevniki *dóber*, *móker*, *óster*, *móder*, *sóčen*, *slóžen* v nom. sg. masc.

11. Razvoj novoakutiranega *o* (volja).

(fem. *dóbra*, *óstra*; analogično tudi že *óstra*); 4. števniki *ósem*; 5. od glagolov omenim najbolj pogosto rabljene: *mórem* (moči), *hóčem*, *tónem*, *ógnem*, *vpóg-nem*; glagoli IV. vrste: *bródim*, *gónim*, *hódim*, *klónim*, *lómim*, *móčim*, *mólim*, *nósim*, *prósim*, *strójim*, *tóčim*, *vódim*, *vózim* itd. (tako v vseh prezentovih oblikah); glagoli V. vrste, 2. razreda: *kóljem*, *póljem*, *pórjem*, *grohóčem*, *ropóčem*, *klopóčem*, *glójem*; od glagolskih oblik še deležniki na *-l*, kakor *mógel* (fem. *mógl*a), *bódel*, *hrópel*, *sópel*; deležniki na *-n*: *gónjen*, *próšen*,

zlómljen, zmóljen, zvóžen, izhójen, naklónjen itd.; imp. *gotóvi, zadovoljí*.

Glede belokrajinskih, prleškega in prekmurskega dialekta je treba pripomniti, da je v njih kračina še do danes ohranjena. Če imamo v njih tudi dolžine, potem jih je smatrati za analogične, po svojem bistvu za enakšne kot prej omenjeni zgodaj podaljšani *ó*, le da gre za mlajšo dobo in eventualno tudi še za nova razmerja, ki so omogočila postanek dolžine. Najobičajnejša je ta analogija pri določnih oblikah pridevnikov, kjer se je vplivno udejstvoval številčno močni tip *stâri*; po njem imajo blkr. govori tudi *dôbri, tôpli*, prleški *bôsi, gôli*, pkm. *göyli, nõuri, pröusti* itd. poleg pravih *dôbær, mðkær* (knjižno *dôbri* in *dôber*). Prleško *kôža, vôla* (poleg *škôda*), pkm. *köüža, sköurða, vöula, röüža* (poleg *vôla*) imajo prav tako analogično dolžino, včasih celo že analogični *-ou-* (enostavno sèm prenesen); kajti razmerja, kakor *böus : bösa : bosou, vöda : vodöu : na vöudo : po vödi* itd. so mogla vokalizem korenskega zloga poenostaviti; tako je nastalo *böusa, po vöüdi, nõuva, na nõusi, po nõüci* itd.; radi identitete med nom. *vöda : völa < völja* pa je potem tudi k *völa* nastalo *po vöüli* in dalje *vöüla* (kakor imamo nom. *nöüga* nam. *nöga*), *köüža* itd.

Če primerjamo med seboj reflekse za prvotni *ö* in *ò* (tipa *vólja*) v posameznih narečjih, moremo ugotoviti, da se diferenca dá izraziti kot *o : ö* (prim. koroško *uo : ô*; kraško *ü : úo*; dolensko *ü : úo*; goričansko *ou : üo*; prleško *o : ô*; prekmursko *ou : ô* kot *o : ö*, a zadnja dva govora itak ne prihajata v poštev zaradi še ohranjene razlike v kvantiteti). Po sredi slovenskega ozemlja pa se vleče širok pas, kjer sta oba refleksa sovpadla kot *ô : ô* na Gorenjskem, v Savinjski dolini in kot *ou : ou* na osrednjem Štajerskem, kjer se na jugovzhodu pridruži obsotelsko-bizeljski kot z *ü : ü*; ločeno od tega pasu ima še kostelski govor iste reflekse kot *üo : üo*. Ozemlje z *ô*-jem izkazuje pri vseh dolgih vokalih (zgodovinsko gledano) monoftonge; vemo, da

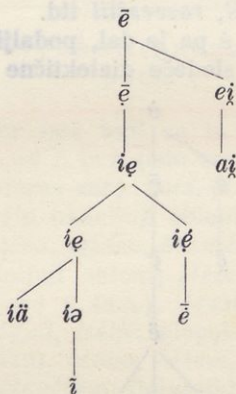
je v njih dolžina krajša kot na pr. v dolenjščini, zato tudi ni bila diftongizacija potrebna; s tem pa je že umljivo, zakaj je razvoj \bar{o} -ja pri \bar{o} obstal in tudi razvoj \bar{o} -ja ni šel preko tega štadija. Pri štajerskem ou je možno dvoje: da se je izvršil sovpad še pred diftongizacijo ρ -ja (iz \bar{o} in \bar{o}) ali pa je dan šele v stopnji ou ; diftong ou je potem starostno različen, obakrat pa utemeljen in nujen po naravi predhodnjega počasnega indiferentnega ρ . Bizeljski u za \bar{o} je gotovo mlajši kot u za \bar{o} ; iz gornjih pregledov razvidiš tudi drugačno razvojno pot za vsakega, kajti $\bar{u} < \bar{o}$ je \bar{u}_2 , oni za \bar{o} pa \bar{u}_1 iz \bar{o} ; historično vzeto, se bizeljska enačba $u : u$ razreši v $\bar{o} : \bar{o}$, kar je lastno vsi dolenjščini in večini slovenskih dialektov. Glede kostelskega \bar{u} velja isto, kar za štajersko ou , le da je osnovni vokal tukaj ozek. Tudi te difference so torej svoje vrste dokaz za nekdanjo razliko $\bar{o} : \bar{o}$, ki je še zdaj opazna po tem, da so isti razvojni faktorji pri prvem delovali dalj časa kot pri drugem, zaradi česar imamo tam bolj napredne štadije istega razvoja kot pri drugem.

Novoakutirani o v zadnjem ali edinem besednem zlogu pa je ostal kratek; zato je doživljal v glavnem isto usodo kot nepoudarjeni o (prehajal je v $-a$, $-u$, $-ə$ ali podobno, o čemer bomo govorili v poglavju redukcije). Njegova rastoča intonacija je pozneje postala padajoča (istočasno z razvojem *brät* v *brät*), kakor je sploh novi akut v vsem sovpadel s skrajšanim starim akutom. Primeri za takšen \bar{o} , ki se glasi v knjižnem govoru široko, so nom. sg. *könj*, *kröp*, *potöp*, *nöž*, *stöl*, *brlög*; pri nevtrih *dnö* (pri dvozložnicah se je pomaknil običajno na sprednji zlog *pótok* iz *potök*, *ókno* iz *oknö* gl. pri akcentu).

Razvoj vokala e je vseskozi isti ozir. istovrsten z razvojem o -ja, čeprav tupatam v dialektih ni prišel do iste razvojne stopnje (o kaže večjo kvalitetno elastičnost). Razlikovati nam je torej \bar{e} , zgodaj podaljšani \bar{e} , novoakutirani \bar{e} v nezadnjem besednem

zlogu in v zadnjem ali edinem. V knjižnem jeziku nimamo razlike med zgodaj in pozneje podaljšanim \bar{e} , ker sta oba izkazana z istim glasom in sta tudi v centralnih dialektih enakšna. Pač pa imamo, dasi bolj redko, v nekaterih dialektih enakovrstno nasprotje kot $\bar{o}:\bar{ò}$ razmerja $bû\chi:\acute{u}kna$ v dolenjščini proti $vólja$ ($vúplä$), t. j. sovpad \bar{e} in \bar{e} ; proti $sheen$, $deshel$, t. j. $žén$, v 16. stol. (pri Trubarju; danes knjižno $žená$) govore v rožanskem dialektu $žíen$ (v Duh. brambi pisano $shien$), v Rezijski $žin$; obakrat imamo isti refleks za novoakutirani \bar{e} kot za \bar{e} , torej zgodnje podaljšanje, dočim je refleks za \bar{e} tipa $méljem$ v Rožu $é$, v Rezijski pa $é$.

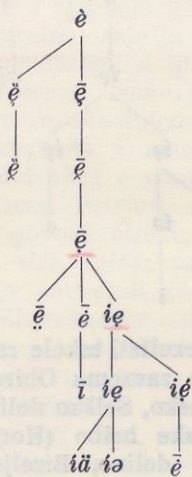
Oglejmo si najprej razvoj prvotnega padajoče poudarjenega \bar{e} , ki se je zgodaj podaljšal (ž njim gre sporadični \bar{e} tipa gen. pl. $žèn > žén$). Sledeča razpredelnica nam podaja njegovo razvojno pot in dosežene rezultate.

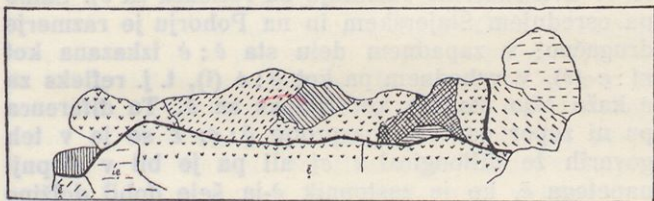
Po dialektih so ti rezultati takole razdeljeni: 1. \bar{e} ima največje ozemlje in zavzema Obirsko, pokrajino ob zgornji Soči, Tolminsko, Selško dolino, vso Gorenjsko in vzhodne rovtarske hribe (Horjulj — Vrhnika — Logatec), Savinjsko dolino, Bizeljsko, vzhodni pas

osrednjega Štajerskega in Pohorja, Slovenske gorice in Prekmurje; 2. *ia* spremlja ta pas na severu po vsem Koroškem, na jugu v pokrajini Črnega vrha nad Idrijo, po južnem Krasu, Notranjskem; 3. *ie* vse ostale sosednje predele \bar{e} -jevskega pasu: Remšnik, Kras, Notranjsko (severni del), Banjška planota, Cerkljansko, Poljanska dolina, Dolenjsko in ob Kolpi pri Kostelu; vsi drugi refleksi imajo le malo obsežnost: *e* pri beneških Slovencih in v Istri; *é* v škofjeloškem govoru (enakšnega izvora \bar{e} ima zapadni Kras od Devina do Mavhinj), *i* v Reziji, *ei* z varianto *ai* po zapadnem delu osrednjega Štajerskega, Pohorja in na Kozjaku. V knjižnem jeziku se od nekdanj ta glas označuje s črko *e*, izgovarja se pa čisti ozki \bar{e} , refleks gorenjščine in vsega srednjega pasu; primeri za ta *e* so besede, kakor *lêd*, *mêd*, *pêč*, *smêt*, *plevêl*, *pepêl*, *večêr*, *šêst*, *drevêsa*, *pod nêbo*, *pod nêbesom*, *jêsên*: *na jêsen*, *večêr*: *na vêčer*, *navkrêber*, *na zêmljo*; *nasmêtil*, *razvêdril*, *razvesêlil* itd.

Novoakutirani *è* pa je dal, podaljšan v nezadnjem besednem zlogu, sledeče dialektične rezultate:

Najobsežnejša sta \bar{e} in $i\bar{e}$ (z varianto $i\bar{o}$); prvi gre od Zilje čez vso Gorenjsko, zajame Selško dolino in horjuljsko narečje, gre čez vso Savinjsko dolino, južno in srednjo Štajersko in sega v dveh tokih do severne jezikovne meje: od Karavank čez Obirsko, Podjuno in po Mežiški dolini na Remšnik in s srednjega Štajerskega čez Goričansko do Mure; ob vsi južni meji ga spremlja $i\bar{e}$ ($i\bar{o}$) na Primorskem, Krasu, Notranjskem, Dolenjskem in v rovtarskih dialektih. Bolj razčlenjen je severni pas; zanj gl. skico št. 12 in str. 190.

12. Razvoj novoakutiranega e v severnem pasu.

Knjižni govor ima tudi za ta \bar{e} čisti, ozki \bar{e} , ki se ne razlikuje od \bar{e} iz \bar{e} (isto razmerje ima gorenjščina). Par primerov zanj: nom. pl. *séla*, *pléča*, *rébra*, *rešéta*; gen. sg. (in nadaljnji skloni) *kméta*, *pogréba*, *otépa*, *ušésa*, *jeléna*, *sršéna*, *breména*, *vreména*; nom. sg. (in vsi nadaljnji skloni) *gléženj*, *svéker*; *gnéča*, *péča*; *véder* (*védra* v fem.); *žénski*, -a, -o; števniki *sédem*, *šésti*, *sédmi*, *trétji*; glagolske oblike *méljem* (v vsem sedanjiku), *žénim*, *čéšem*, *klépljem*, *péljem*, *sérjem*, *téšem*, *klepéčem*; deležniki *nésel* (fem. *nésla*), *rékel*, *pékel*, *tékel*, *brédel*, *tépel*, *gnétel*; *ožénjen*, *naséljen* itd. Ohranjena pa je kračina (zdaj s padajočo intonacijo) v zadnjem ali edinem besednem zlogu (deloma je akcent pomaknjen naprej): *kmét*, *pogréb*, *sršén*, *jélen* iz *jelèn*, *jelèn* (*jelèna* pa v *jeléna*).

Razmerje razvoja $\bar{e} : \dot{e}$ - se prav tako kot pri *o*-jevski kračini dá izraziti kot $\bar{e} : \dot{e}$ (ohranjeno še v Beli Krajini in v Prekmurju), četudi ima zdaj že obliko $i\bar{e} : \dot{e}$ ali $i\bar{e} : \dot{e}$. Sovpad pa je tako rekoč zajel že veliko večino dialektov (v obliki $\bar{e} : \dot{e}$, $i\bar{e} : \dot{e}$), saj je lasten beneškim, primorskim, rovtarskim, notranjskim, gorenjskim, dolenskim, savinjskim, bizeljskemu, goričanskemu in prleškemu govoru (za prleški govor pridejo v poštev le dolžinski primeri *trētji*, *vesēli* s starejšo, *debēli*, *plēča* itd. z mlajšo podaljšavo; praviloma pa je zakoniti zastopnik \dot{e} -ja kratki \dot{e} , ki se le kvantitativno razlikuje od refleksa za \dot{e}). Samo na osrednjem Štajerskem in na Pohorju je razmerje drugačno: v zapadnem delu sta $\bar{e} : \dot{e}$ izkazana kot $e\dot{i} : \dot{e}$ (\dot{e}), v vzhodnem pa kot $\bar{e} : \dot{e}$ (\dot{i}), t. j. refleks za \dot{e} kaže ožjo stopnjo kot refleks za \dot{e} . Ta diferenca pa ni zoper osnovno nasprotje $\bar{e} : \dot{e}$; \dot{e} se je v teh govorih že diftongiral v $e\dot{i}$ ali pa je bil v stopnji napetega \bar{e} , ko je zastopnik \dot{e} -ja šele dobil dolžino in je odslej šel svojo razvojno pot, ki je vodila v drugačno smer kot nekdam pri \bar{e} iz \dot{e} ; z različno dobo je zvezana različna smer; za izhodno razmerje je določen torej tudi tu nastavek $\bar{e} : \dot{e}$, ki je povsod drugod izkazan kot razvojno nekaj mlajši $\bar{e} : \dot{e}$.

Če primerjamo razvoj obeh novoakutiranih kračin \dot{o} in \dot{e} med seboj, ugotovimo, da se po večini skladata, tako na Koroškem $\bar{o} : \bar{e}$ (le v Rožu ima skladnost obliko $\bar{o} : \bar{e}$), v Reziji $\bar{o} : \bar{e}$, na Beneškem $\bar{o} : \bar{e}$, na Primorskem in Kranjskem $\bar{u} : \bar{e}$ ali $\bar{o} : \bar{e}$, v Beli Krajini, v Prlekiji in v Prekmurju kot $\bar{o} : \bar{e}$ (v analogični formi tudi $\bar{o} : \bar{e}$); le po sredi Štajerskega imamo pas, kjer je razvojna skladnost porušena: na Bizeljskem je $\bar{u} : \bar{e}$, na osrednjem Štajerskem, Pohorju in Kozjaku $ou : \bar{e}$ (\dot{i}) in na Goričanskem $\bar{u} : \bar{e}$, a pričakovali bi za \dot{e} — če se na ta člen razmerja oziramo — \dot{i} , $e\dot{i}$ in $i\dot{e}$. Ta diferenca je dvojna: na Bizeljskem in Goričanskem ima *o*-jev refleks ožjo stopnjo kot *e*-jev, drugod pa *e*-jev ožjo stopnjo kot

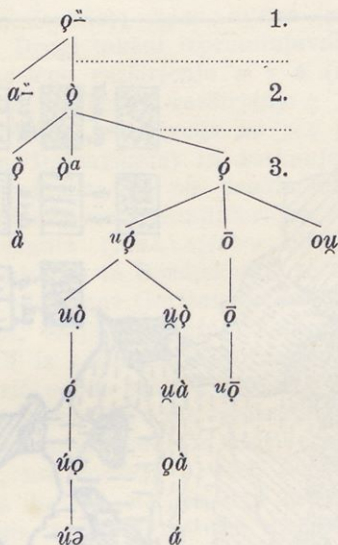
o-jev. Tudi ta pojav je razložljiv, če imamo na umu, da je v različnih dobah (v starejši proti mlajši) pretežno delovala različna izpreminjevalna usmerjenost (diftongizacija še odprtih ali vsaj indiferentnih padajočih dolžin v *ou*, *ei*, v mlajšem času pa napeta artikulacija novih dolžinskih *o* in *e*), in da je bil *o* razvojno prožnejši kot *e*, da se je prej izpreminjal, prej dosegal razne razvojne stopnje in prehitel *e*-jev razvoj ter s tem ustvaril gornje različnosti.

Omeniti nam je še nekatere dialektične izpremembe glasu *e*. V vseh osrednjih slovenskih govorih, lokalno tudi po Štajerskem in Koroškem, je znan prehod \bar{e} v \bar{i} pred istozložnim *r* (tudi prehodna stopnja z \bar{e} , \bar{e} je pogostna): *pírje*, *večír*, *večírja* itd. V XVI. stol. beremo še *er*, ki pa je bil gotovo že zelo zožen: *vezherya*, *oshter*, *oshteer* (za današnje *oštir*), *preshernu*, *preshernosti* pri Trubarju; *perje*, *Diuer* pri Dalmatinu; pri Hrenu *preshérna*, v Stapletonovem evang. *kateru* itd.; prvi znani primer je v Treh duh. pes. iz l. 1575: *katiriga*. Kakor v teh primerih, je tudi drugače artikulacija sprednjega jezičnega dela, usmerjenega ob glasu *r* v napeti obliki na alveolarno mesto, mogla premakniti artikulacijsko lego *e*-ja v *i*-jevsko, pa tudi narobe, t. j. če je v govoru znana zelo napeta *e*-jevska tvorba, more v neposredni sosesčini glasu *r* tudi \bar{i} preiti v \bar{e} ; to se je zgodilo v prekmurščini: *mêr*, *šêrši*, *pastêr*, *pêr* iz nem. *Bier*, *fêrong* iz nem. *Vürhanc*; tudi če spada *r* k naslednjemu zlogu, zdrkne *i* že v *r*-ovo lego in se glasi \bar{e} : *zapêrati*, *požêrati*, *ocvêrük*. Istovrstni vpliv *r*-a je nekoč doživel tisti slovenski dialektični pas, ki je za dolgi \bar{e} imel široki \bar{e} , ki ga je pozneje v vseh drugih legah diftongiral v *ei*, *ai* (Notranjsko — Dolenjsko — Štajersko), kajti njegova skupina $\bar{e}r$ se je zožila v $\bar{e}r$, do danes celo v *ir* (kakor zgoraj); zato beremo že v 16. stol. pri dolenjskih piscih *vera*, *neuerra*, *Meera* (pri Trubarju) in danes govore po Dolenjskem *vêra* in *vira*, *virjem*, *mêra*, *mért*, *tírjat*,

sirast; z zgornjim *katiriga* gre zato skupaj tudi *Suyr* v Test. iz l. 1581 in *Svyr* v Trubarjevi postili. Za prekmurščino je še omeniti, da se tudi *rī* razvije v *rē*: *trēsti* iz *trideseti*, *krēgl* iz nem. *krügel(in)*. Za psl. *cerky* nastalo slovensko *cêrkau* (z *-e-* se je skupina *crkv-* razčlenila in olajšala tudi v češčini, poljščini, lužiščini in shrv. dial. *crikva*, *crekva*) se je praviloma razvilo v *cêrkau* in dalje *cerkou* (Trubar), *cerquu* (Stapleton), *cerku* (Janez Svetokriški) in *zirku*, danes *cirku* (v osrednjih govorih), *cirkva* v Slov. Goricah proti pkm. *cêrkäf*. — V rožanskem dialektu je po asimilaciji na palatalne in postdentalne konzovante ali pa po prekozložni asimilaciji na visoke vokale vsak kratki *ę* prešel v *e*, z njim tudi ob tem času še kratka staroakutirani *é* in novoakutirani *ê*, ki imata zdaj po dva refleksa: srednje odprti, napeti *ê* v nevplivani legi (*césta*, *léto*, *jaléna*, *réqou*) in napeti, visoki motni *ë* (nemški *ö* mu je po vtisu blizu) iz zoženega *ê*: *žênən*, *stêla*, *cêrqou*; *dêčua*, *sêčə*. — V pkm. se je vsak kratki *ę* (tudi oni, ki je nastal iz *é* in *e*, *ɛ*, *ɛ*) razvil v *ö* za labiali in pred *-u*, *-o* iz *l*: *völki*, *trobönta*, *püpöq*.

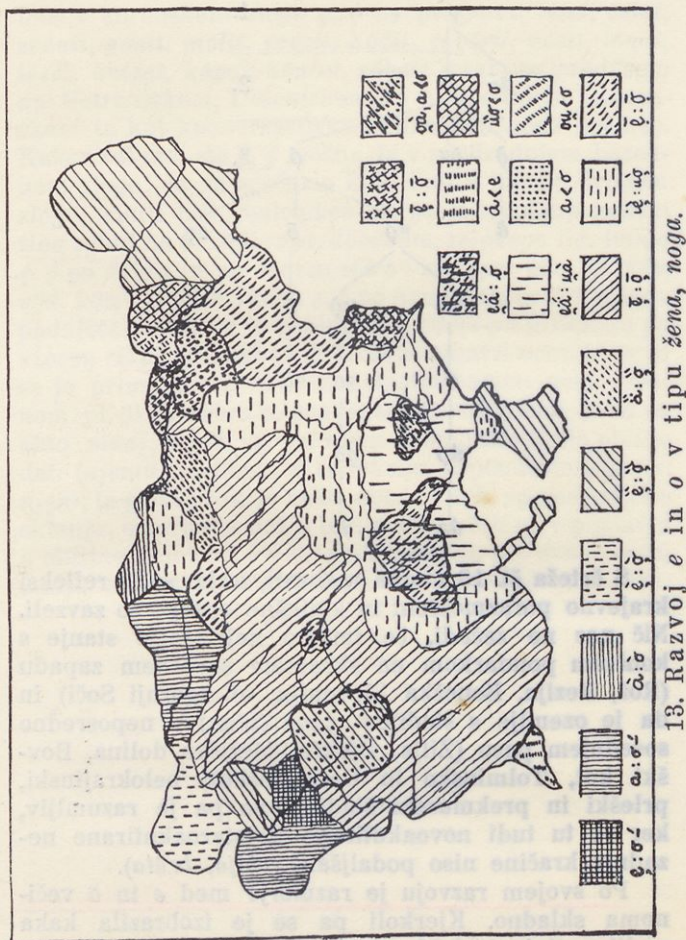
Knjižni jezik in z njim večina slovenskih dialektov ima pa v dolgih zlogih tudi široka vokala *e* in *o*; že na str. 148 smo o tem pojavu, ki je nekako v nasprotju z vsem, kar vemo o razvoju dolgih vokalov, govorili in rekli, da ta dva široka vokala izvirata iz nekdanjih nenaglašanih; če se še do danes nista uklonila osnovnim izpreminjevalnim faktorjem dolgega vokalizma, jim najbrž še nista dolgo izpostavljena. Zato ni čudno, če imajo nekateri govori še staro stanje, v katerem sta te vrste *e* in *o* predtonična, še ohranjeno in da je še več govorov, kjer sta sicer že poudarjena, a še kratka; prav na ti stopnji sta se dalj časa držala, zato ju časovno sledeče podaljšanje še ni napelo in zožilo, vsaj obče še ne. Zaradi pregleda hočemo vse zapovrstne štadije obenem obravnavati. Gre za *e* in *o* v predzadnjem

zlogu besede, ki je v praslovanščini imela poudarek na končnem zlogu; kot primer navedemo *ženà* in *nogà*, ki se v knjižnem jeziku glasita *žéna*, *nóga*. Glavne besedne vrste s takim *e*, *o* so: ženska imena (samostalniki, pridevniki, deležniki) *séstra*, *zémlja*, *dežéla*, *góra*, *rósa*, *kóza*, *kósa*, *ósa*, *grdóba*, *lepóla*, *konóplja*; *nóra*, *bósa*, *óstra*, *togótna*; *nésla*, *tépla*, *rékla*, *mógla*, *bódla*, *sópla*; *neséna*, *tepéna*, *rečéno*, *prebodéno* (pri deležnikih tudi v dualnih in pluralnih oblikah: *sta nésla*, *so néšli*, *so nésle*); srednja imena (samostalniki in pridevniki, deležniki) *čélo*, *bédro*, *rébro*, *véslo*, *pléče*, *rešéto*, *téle*, *pléme* (z analogičnimi *vréme*, *bréme* gl. str. 191), *ókno*; *néso*, *móglo*, *tepéno*; moška imena skoro v vseh padežih (razen mestnika ednine in množine, deloma tudi rod., daj. in orodnik množine), če ima imenovalnik ednine v edinem zlogu kratek poudarek: *bóba*, *bóra*, *gózda*, *kóla*, *kónja*, *kóša*, *snópa*, *žépa* (imen. *bôb*); pri dvozložnicah je poudarek s končnega zloga običajno že prešel na predzadnjega, poleg *zelèn*, *poštèn*, *bogàt* navadno *pórod*, *próstor*, *óreh*, *ósel*, *ógenj*, *kóžuh*, *kónec*, *bóžič*, *jélen*; primeri kakor *zelèn* imajo v kosih padežih *é*: *zeléna*, *pošténa*; *ósla*, *ógnja*, *kónca* (sestavljenske so se že ob času psl. metatonije pričele družiti v nov tip: *pórok*, rod. *poróka* proti ne več občuteni sestavljenki *ótrok*, *otróka*); mestnik enozložnic moš. in žen. spola z dolgim padajočim poudarkom v imenovalniku (sklanje na *-o*, *-u* in ženske sklanje na *-i*): *bródu*, *dómu*, *móstu*, *nósu*, *vózu*, *ródu*; *rébri*, *péči*, *sóli*, *nóči*, *móči*, *kósti*; pri zaimkih *méne*, *méni*, *tébe*, *njéga*, *njému*; pri glagolih v prez., imperativu in infinitivu tistih besed, ki smo že zgoraj njihove deležnike navedli: *nésem*, *nési*, *nésti*; *gnésti*, *mésti*, *péči*, *réči*, *plésti*, *bósti*, *móči*; dalje pri imp. *béri*, *žéni*, *tóni*, *žéli*, *séli*, *govóri*; pri deležniku na *-l* v obliki nom. sing. masc. *górel*, *žélel*, *sélil*, *hódil*, *nósil*, *tésal*, *čésal* (inf. je vedno poudarjen na sledečem osnovnem vokalu: *bráti*, *želéti*, *nosíti*, *tesáti*; kratka oblika infinitiva pa

S črteža št. 13 moreš razbrati, kako so ti refleksi krajevno porazmeščeni in kolikšne obsege so zavzeli. Nič nas ne začudi, če imamo najstarejše stanje s končnim poudarkom na skrajnem severnem zapadu (Rož, Rezija, Beneška Slovenija, ob zgornji Soči) in da je ozemlje s štadijem *žèna* (*žèna*) v neposredno sosednjem pasu (Zilja, Djekše, Mežiška dolina, Bovški kot, Tolminsko in Cerkljansko); belokrajinski, prleški in prekmurski štadij *žèna* pa je razumljiv, ker se tu tudi novoakutirane in staroakutirane nezadnje kračine niso podaljšale (*vòlja*, *bràta*).

Po svojem razvoju je razmerje med *e* in *o* večinoma skladno. Kjerkoli pa se je izobrazila kaka razlika, si jo je lahko razložiti z ugotovitvijo kakega lokalnega mlajšega pojava, ki je samo en člen tega razmerja zajel; za tak pojav je morala biti nujnost v naravi tega člena, ki je podlegla kakemu občemu novemu pojavu. Če je na pr. v govoru nastalo akanje

in je bil *o* naših besed takrat še kratek, tedaj je tudi prešel v *a* in prvotno razmerje $\epsilon : \sigma$ se je razmaknilo v $\epsilon : a$; zato imamo to razliko v vseh treh razvojnih štadijih prim. žēnā : nayā (Kobarid); žēna :

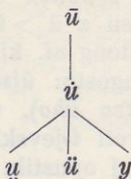
nàya (Tolmin, Cerkno); *žìèna: nuàga* (po zapadnem Dolenjskem). Drugi takšni izpreminjevalni pojavi so bili: asimilatorično razširjenje ϵ v *a* (*žanà: nòhà* v Rožu, Reziji in ob Teru); razširjenje $\epsilon > ä, à$ (*žána: nòga* pri Šavrinih); asimilacija $u\hat{o} > ó$ (*sièstra: nòga* po osrednjem Dolenjskem) in vsrkanje palatalnega elementa v refleksu $\imath\epsilon$ po predhodnem mehkem soglasniku z istočasno disimilatorično razširitvijo *e*-jevskega elementa (*žána: sièstra* ob *kòasa, kòsa, kòsa* po Dolenjskem in Bizeljskem); zoženje kratkega $o > o$ (*žèna: nuòga* pri Goričancih; *žána, zèmla: kòsa* na Bizeljskem; večja izpreminjevalna prožnost glasu *o* odseva tudi iz refleksa za novoakutirani *o* prim. biz. *kùža*, gorič. *vùola* proti $\hat{e} < \grave{e}$).

Posebno zanimivo je naše razmerje v obdravskem pasu med Slovenjgradcem in Mariborom; na Remšniku $\hat{e}: \hat{a}(\grave{a})$, na Pohorju $\hat{e}: \hat{a}(\grave{a})$, na Kozjaku $\hat{e}: \hat{o}u$ bi kazalo na to, da sta po dva govora zvezana z istim pojavom, a vsakokrat pri drugem členu razmerja (\hat{a} za Remšnik in Pohorje, \hat{e} za Pohorje in Kozjak); če upoštevamo še sosednje govore (mežiško $\hat{e}: \hat{o}$; srednještaj. $\hat{e}: \hat{o}$; goričansko $\hat{e}: \hat{u}o$), se zdi, da gre srednještaj. val z \hat{e} čez Pohorje na Kozjak, koroški val z o v novi *a*-jevski obliki čez Remšnik in Pohorje ter goričanski in srednještaj. val z \hat{o} bi zajel tudi še Kozjak, kjer se je \hat{o} po svoje razvil v $\hat{o}u$. Ali notranja razvojna povezanost obeh členov tega razmerja ne dopušča tako mehničnega, le zunanjega pojmovanja teh izoglos. Že po tem, kar smo drugod spoznali, da je razmaknitev obeh členov povečavalo, moramo tudi za te govore iskati takih novih pojavov, ki so le en člen razmerja tangirali in s tem razliko povzročili. Če tako gledamo, nam postane remšniško in kozjaško razmerje takoj razumljivo; v obeh svojih členih izkazuje enakšno in skladno izhodno stopnjo, na Remšniku širokost (nadaljevanje koroškega pojava), na Kozjaku ozkost (nadaljevanje srednještajerskega pojava), a nov remšniški pojav iz

mlajše dobe $o > a$ (pač še v času, ko je bil zlog kratek, prim. mežiško kračino; remšniški \hat{a} je torej mlajši kot njegova varianta \grave{a} in je nastal po splošnem štaj. prehajanju kračin v nadkračine in dolžine pri počasnem govoru) ter nov kozjaški pojav \bar{o} (napet vokal, kvalitetno še indiferenten s težnjo proti ožini, vendar še ne ozek) v $\bar{o}u$ (z asimilacijo $\bar{o}u$) sta rodila današnje $\hat{e} : \grave{a}(\hat{a})$ in $\hat{e} : \bar{o}u$. Seveda je pohorski \grave{a} razvojno zvezan z remšniškim; na Pohorju pa je tudi e , ko je bil še kratek, doživel novo izpremembo, to namreč, da se je zožil; pohorski razvoj ima za seboj tele stopnje: 1. $\hat{e} : \bar{o}$; 2. $\hat{e} : \bar{o}$; 3. $\hat{e} : \grave{a}$; 4. $\hat{e} : \hat{a}$. Da je kratki o ostajal pri svoji prvotni kvaliteti in jo celo razširjeval, dočim je e razvijal ožino, to je za Pohorje razvidno tudi iz refleksov novoakutiranega o do novoakutiranih e -jevskih glasov (iz e , \bar{e} in \bar{v}), ki so dalj časa ostali kratki, vendar so se podaljšali nekaj prej kot e in o v tipu *žena* (gl. str. 210).

Vokala i in u . Ta dva visoka in napeto artikulirana vokala sta v dolgih zlogih knjižnega jezika in tudi v večini dialektov vobče ostala neizpremenjena; mala razlika med padajočim in rastočim glasom doslej še ni spočela različnega razvoja; obstoji pa v tem, da sta rastoče poudarjena i in u tonično nizka, da imata le nizko varianto visokega vokala in da je njuna jezična tvorba le še rahlo napeta. Kjerkoli najdemo v govorih kako izpremembo dolgega i in u , vidimo, da se je tudi ta izvršila po delovanju tistih izpreminjevalnih faktorjev, ki so tudi pri drugih dolgih vokalih rodili in vodili razvoj. Napeta in intenzivna jezična artikulacija se je tu javila kot pomikanje tvorne, artikulatorične jezične točke v ustni votlini v smeri naprej, proti zobem; tako sta v rezijanskem dialektu nastala izredno napeta \bar{i} in \bar{u} , ki ju je zgoščena zračna struja potisnila navzdol, da sta postala zasopla \hat{i} in \hat{u} (pri \bar{i} so obenem predhodni konzonanti, posebno labiali, pričeli dobivati

izrazit palatalen element). Umljivo je, da se je to pomikanje naprej bolj pogosto pojavilo pri \bar{u} , ki je vokal zadnje vrste in je imel pred seboj prosto pot za pomikanje. V slovenskih dialektih ga srečamo na manj ali dalj pomaknjem mestu:

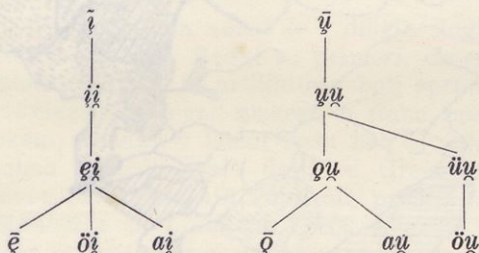
Sprednji vokal notranje lege, visoki in napeti \bar{i} je lasten vsemu zapadnemu pasu osrednjega štajerskega dialekta (nekako v črti Laško — Dobrna); glas y , ki je sprednji vokal notranje lege, komaj še rahlo napet, z i -jevsko ustnično lego in malo zaokroženimi ustničnimi koti, govore Notranjci, Kraševci in Istrani. Največ ozemlja je zavzel \bar{u} , sprednji vokal zunanje lege, pravi zaokroženi visoki i ; imamo ga na zapadnem in osrednjem Dolenjskem, dalje od Semiča na Črnomelj, Dobljice, ob Sotli, po vzhodnem Štajerskem, v Slovenskih goricah in v Prekmurju. Na Raščici ga govore, a pri Trubarju ne najdemo nobenega grafičnega znaka zanj (primere kakor *tydi* v Test. 1581., str. 55 in pod. moramo kot izredno redke imeti za tiskarske pogrške); če ga je že Trubar govoril kot \bar{u} , ga v težnji po enotnosti in razumljivosti knjižnega jezika ni hotel s posebnim znakom označevati; če pa je bil razvoj šele na stopnji \bar{i} ali pa celo šele na poti do njega, je bil poseben znak celo že nepotreben. Za govore panonske dialektične baze je še pripomniti, da je v njih vsak u , dolgi kot kratki, prešel v \bar{u} ; dolgi je na ti stopnji ostal, prav tako tudi kratki poudarjeni; v kratkem nepoudarjenem \bar{u} pa se je v skladu z osnovnimi razvojnimi težnjami slovenskega kratkega vokalizma izvršila delna reduk-

cija s tem, da se je opustil zaokroženi ustnični element, zaradi česar je *ü* prešel v *i* (nizka varianta ozkega *i*): *dūša, lūbiti; grūda, grūnt, vūzen* proti *pīstīt, vīžēnski, idōu* za *hudō, vihōu* za *uhō* itd. Samo središčanski govor *u*-ja ni nič izpremenil, niti dolgega, niti kratkega (*kūpiti, zgubiti*).

V dolenskem pasu z $\bar{u} > \ddot{u}$ pa imajo nekatere besede namesto *ü* diftong *u̯*, ki ga najdemo posebno na začetku besede pogosto: *ūista, ūistat se, ūiš* (za *uš*), *ūizda, zę ūixu* (za *ūho*), *ūipat*; ob pomikanju jezika iz *u*-jevske proti *i*-jevski legi se je ustnična zaokroženost prezgodaj opustila (*ü* bi razpadel v *ui*), verjetneje pa je, da je bil v teh besedah sekundarni prehodni *ī* (tipa *gōizd, oīstār*) že pred pojavom $\bar{u} > \ddot{u}$ izobražen in da je disimilatorično ta pojav zavrl. Za to govori dejstvo, da je *ūista* itd. pogostno tudi v govorih, ki pojava $\bar{u} > \ddot{u}$ nimajo, dalje pa še oblike z etimološkim *uj*, ki se tudi ni udeležil prehoda v *ūj*, na prim. *paχūišä* III. sg. prez., komp. *χūišä* (na Raščici); *hūiši* z analogičnim *hūid, -a, -o* (po Slovenskih goricah). Podoben disimilacijski vpliv najdemo pri nekaterih besedah v dobrepoljskem govoru, ki govori sicer vedno *ü* za dolgi *u*, za labialnim in dentalnim soglasniškim elementom pa se je ali po rekurzu, ali tudi po anticipaciji pojavil *ī* in sledeči *u* je ali ostal, ali pa se disimiliral zopet v *u*, prim. *mīūxa, driūgu, tiūku* (za *tūliku < toliko*; tudi prestavitev iz starejšega *tūiku* ni izključena), *tiūda* (drugod tudi *tiūdā, tūdā*); da je ta *ī* mlajši in prav zato vpliven, to razvidimo iz oblik *ūžna* (Dobrepolje), *ūnec, ūtrā* (Loški potok), kjer je *ü*-asimilatorično vsrkal začetni stari *j*-. Omeniti nam je še en disimilacijski pojav; po ribniški dolini govore za *ūsne, neūmen* (pri Trubarju *vusine, neuumen*) *visine, nevīmān*, v Prekmurju pa *vīlica* za *ūlica*; v skupini *vü-* je glas *v-* disimilatorično izpodrinil *u*-jevski element glasu *ü*, ki je s tem postal *i*. Bodi tu še pripomnjeno, da je prekmurščina skupino *ūr* izpremenila

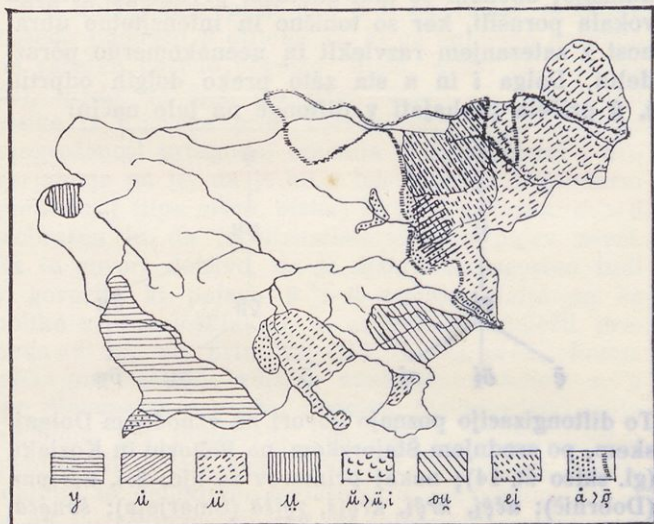
v *ör* (prim. *ir* > *er* na str. 211): *ura* > *vōra*, *turški* > *tōrski*, *širši* > *šūrši* (gl. doli) > *šōrši*, prleškemu *vūroki* odgovarja v prekmurščini *vōrki* itd.

Drugo splošno izpremembo dolgega *i* in *u* imamo v tistih slovenskih dialektih, ki so zaradi zategnjene govornega načina opuščali napeto jezično artikulacijo; obenem so tudi enotnost prvotnega dolgega vokala porušili, ker so tonično in intenzitetno ubranost z zatezanjem razvlekli in neenakomerno porazdelili. Dolga *i* in *u* sta zato preko dolgih odprtih \bar{i} , \bar{u} pričela prehajati v diftonge na tale način:

To diftongizacijo poznajo govori na vzhodnem Dolenjskem, po srednjem Štajerskem, na Pohorju in Kozjaku (gl. skico št. 14); nekaj primerov za njo: *ačī*, *uščīpnu* (Dobrnica); *učēi*, *krēi*, *krēiš*, *χēišä* (Šmarjeta); *šenēca*, *kuščēca* (*e* je napet glas), *Brsnēce* (Mokronog, Št. Jernej, Bučka); *tōi učōiš* < *ti učiš* (Dobrna), *žvāēžga* < *žvižga* (Šmarje pri Jelšah), *družēina* (Pohorje), *māiza*, *lāipa* (Št. Ilj); *būca* (Trebnje), *dōuša* ali *dūoša* (Mokronog), *kōχiä* < *kuhinja* (Bučka); *sūuša*, *dōuša*, *kōura* (Kozjak). Na južnovzhodnem pohorskem pobočju, kjer se je v skupini $u + č$ (ozir. kak drug dentalni eksplozivni element) pojavil prehodni *p*, *b*, ki je absorbiral predhodni *u*, je torej od prvotnega dolgega *u* ostal samo en del (vokalični) ohranjen in kot kratak se je mogel reducirati v *ə*: *lūč* > *lūuč*, *lūupč*, *lūpč* > *ləpč*, *kljūč* > *kləpč*, *hūd* > *χəpt* (Skomer) proti *lūpč*, *χūbdu* (Špitalič).

Končno omenimo še labializacijo *i* v *ü*, ki je v govoru Slovenskih goric in Prekmurja nastala po prekozložni asimilaciji na sledeči vokal *u* ali *o* in pa tudi po asimilaciji na sosednji labialni konzontant: *blizu* > **blüzü*, *blüzi*, *sirotko* > *sürotka*, *široka* > **šüroka* (po zameni sufiksov *-ek* in *-ok*) *šürək*, *šürka*

14. Dialektične izpremembe dolgih *u*, *i*, *a*.

(*šürši* ima analogični *ü*); *sürmak*, *brütif*, *fünkzšta* »*binkošti*«; *müva* za *midva*, *šümen*, *püu* za *pil* itd. — Analogična pa je dialektična zamena dolgega *-i-* v prezentovih oblikah (izvzemši oblike sing.) glagolov III. vrste, 2. razr. in IV. vrste (*trpimo*, *gnojmo*) s širokim (kratkim in dolgim) *-e-* (*trpemo*, *trpëmo*, *gnojëmo* in *gnojémo*) na Gorenjskem in v sosednjih rovtarskih govorih (Poljanska, Selška dolina, horjuljski dialekt); dokaj splošen pa je analogični postanek dolgega *-i-* v prezentovih oblikah

glagolov III. vrste, 1. razreda (*živim*, tako tudi knjižno) za dolgi *-é-* (pri Trubarju beremo še *shiuēio* Test. 1557, str. 306. za današnje *živim*, Tulščak piše *shiuem* in *shiuim*, Dalmatin *shivémo*; na Tolminskem, ob zgornji Soči, v Beneških Slovencih in v Prekmurju so stare oblike še ohranjene, prim. pri Gregorčiču *živejem*, prekmursko *živěim*, *-ějš*, *živěj* = *shivei* pri Trubarju); postanek oblik *trpěmo* in *živimo* je vezan na morfološka izravnavanja in posploševanja danih vzorcev (po *pletēmō* in po *trpīmo* pri razmerju *trpěti* : *živěti*).

Vokal *a*. Tudi ta vokal je v dolgih zlogih ostal vobče neizpremenjen. Redki so primeri, da ga predhodni konzont, ki je artikuliran bolj spredaj, pomakne v lego širokega, nizkega *ā* (tako imamo na Dolenjskem, nekako v istem pasu kot *ū* > *ü*, le da še na obeh robovih malo dalj, od Grosupljega pa do Cerovca pri dolenjskih Toplicah, prehod *lā* in *nā* v *lā*, *nā*: *iblāna* za *Ljubljana*, *velā* za *veljā*, *sərñāk* za *srnjāk*; v rezijanskem dialektu pa dá skupina *mā* nazalno *mē*: *mēti* za *māti*, *mēst* za *māst*, *slēma* za *slāma*); drugih podobnih pogojnih izprememb že ni zaslediti. V skladu z razvojnimi težnjami dolgih vokalov pa je pojavnost zoževanja *ā* > *ā̇*, *ō* prav do *ō̇*, ki je zajel zelo obsežno ozemlje in se pojavlja na raznih krajih; v obliki *ā̇* je znan skoro po vsem zapadnem dolenjskem robu, v notranjsko-kraškem pasu od Št. Petra proti Trstu, pri Šavrinah, v obsavskem predelu pri Brežicah, na zapadnem srednjem Štajerskem in v nekaterih savinjskih pasovih (na pr. v Zadrebki dolini); predvsem ga poznajo v obliki napetega *ō̇* na ozemlju od Podjune čez Remšnik na Pohorje in Kozjak, po Dravskem polju in osrednjem vzhodnem Štajerskem, ob Sotli in na Bizeljskem, dalje v Prlekiji, Halozah in v južnem Prekmurju, skratka: znan je skoro vsem štajerskim in panonskim govorom (deloma se mu odteguje savinjski dialekt,

od panonskih pa ga nimajo goričanski, osrednji in severni prekmurski) in podjuniščini; poznajo ga tudi sosednji shrv.-kajkavski govori onstran Sotle. Na Bizeljskem se je tudi a iz ε , υ v dolgih zlogih zožil v \bar{q} : $d\varepsilon n\varepsilon > d\bar{q}n$, $m\varepsilon\check{s}a > m\bar{q}\check{s}a$, $d\varepsilon n\check{a}k\varepsilon > d\bar{q}\check{a}k$, $\varepsilon n\check{a} > s\bar{q}\check{a}$. Zanimiva je goričansko-prekmurska zveza s svojim \bar{a} , ker se sklada z izoglosama $\acute{e} > e_i$, $\bar{o} > ou$ gl. str. 115. Ob vzhodni slovenski jezikovni meji si slede od severa proti jugu pasovi \bar{a} (severno Prekmurje) — \bar{q} (južno Prekmurje, Slovenske gorice, Haloze, Rogatec) — \bar{q} (Sedlarjevo ob Sotli) — na Bizeljskem pa zopet \bar{q} . Kratki a je vse tod ostal neizpremenjen, samo v Prekmurju je izobraženo posebno razmerje: kjer je $\bar{a} > \bar{q}$ (južno Prekmurje), tam je kratki a ohranjen, kjer pa je dolgi ostal (srednje in severno Prekmurje), tam je kratki a prešel v \acute{a} (labializiran).

Razvoj nepoudarjenih vokalov. Po obeh osnovnih izpremembah dolgih in poudarjenih vokalov (napetost in zoženje, diftongizacija) v slovenskem jeziku moremo soditi, da je ves razvoj vodilo povečanje intenzitete; višek intenzivnosti se je v besedi zgoštil v poudarjenem vokalu, vsi drugi zlogi so zato na svoji jakosti nekaj popustili in v tem popuščanju leži osnovni izpreminjevalni faktor nepoudarjenega vokalizma. Kakor pa se je to popuščanje moglo javiti na različne načine, v različnih jezikovnih elementih in tudi v različni zavisnosti, tako so današnji refleksi istega osnovnega preobraževalca po dialektih in po raznih pozicijah v govornem toku zelo različni. Sprva hočemo načrtati občno razvojno smer v celoti; posamezni pojavi najdejo v nji popolno obrazložitev, zato jih bomo mogli pozneje kar naštetih in le še njihove posebne momente poudariti.

Popuščanje intenzitete je skrajševalo čas trajanja nepoudarjenih vokalov (obenem s temi imamo v mislih vedno tudi kratko poudarjene vokale, ki se

po bistvenih odločujočih elementih od nepoudarjenih nič ne razlikujejo). Fiziološko je dognano in tudi umljivo, da je vokal tem ožji, čim krajši je; kvantitetno krčenje je zato vokale zoževalo (najjasnejši primer je prehod nepoudarjenega $\acute{e} > i$, ki se je izvršil skoro v vseh slov. dialektih; prim. pri Trubarju *zhlouik*, *diuiza*; prekmursko *človik*, *kōulna* za pl. *kolēna* itd.). V kratkem trenutku, ki je bil za tak vokal odmerjen, pa so artikulatorični gibi komaj še mogli vsak svojo potrebno pot in lego doseči ali ujeti in so jo naposled zgrešili; artikulacija je bila neprecizna, artikulatorična usmerjenost jezične ploskve se je zanemarila, obenem je zaradi neintenzivnosti jezična tvorba postala skrajno nenapeta, nekako indiferentna in tudi zvonkost glasu je slabela. Tako šibko izgovorjeni vokal je mogel podleči zunanjemu vplivu v vseh svojih elementih; nanj so vplivali ritem in tempo govora, sestava zloga, melodija in zvonkost sosednjih glasov, tudi njihova barva, skratka, prepuščen je soseščini in okolju, da ga po svoje predela. Ta predelava je kaj raznovrstna, ker so bili vplivajoči momenti zelo raznovrstni; nekaj jih omenimo za ponazoritev že kar tu: naglašeni dolgi vokal dá svojo barvo sosednjemu šibkemu (vokalna preozložna asimilacija ali harmonija), na pr. *ženā > žanā*, *siróta > soróta* (tako pri Trubarju in pri večini protestantskih piscev), rožansko *čeuò > čouò* (vpliva obenem tudi \underline{u}), *mimû > mumû* (pri Trubarju); *človk* za *človék* (v Beli Krajini); o rezijanski vokalni harmoniji, ki se je naravnost kot jezikovni zakon uveljavila, gl. str. 125. Drug primer take predelave so asimilacije v diftongičnih skupih, kakor $ai > ei$, $au > ou$, $oi > ai > ei$ in skrajni rezultat je monoftongizacija v i , u : $tūkai > tūkei$, $tūki$; $oucā > ucā$; ljubljansko $z māni$, $s tābi < teboj$; $kīlav > kilou$, $kīlu$. Asimilacijski vpliv sosednjega konzonanta tudi ni redek (primeri palatalizacije in labiovelarizacije vokala); sem spada pogostni preglas $a > ä$ za pala-

talnimi konzonanti (*hiša* > *hišä*, gen. sg. *hudiča* > *hudičä*, pri Trubarju *hudizhe*; *pastir* > *postir*; *blagor* > *blogər*, *bogər*; *blózar* (Bove), *bläzar* (Cerkno), *brözor* (Tolmin) < **blazé-že*; *kakó* > *kokú*; *nálašč* > *nálošč* (tako pri Trubarju), v gorenjščini po akanju v končnem zaprtem zlogu: *nálaš* (v Ljubljani), *nāwaš* in *nawāš*). Visoka tonična lega nepoudarjenega vokala je ponekod dala artikulaciji novo okrepitev, ki je v omenjeni neprecizni usmerjenosti zagnala jezično ploskev više in s tem rodila ožjo varianto, prim. *o* > *u* v predtoničnem zlogu v gorenjskem dialektu, ali *o* > *u* v izglasnem dolenskem zlogu (odprtem), na pr. gor. *ukō*, *utāwa*; dol. *déjlu* < *délo*, *dnū* < *dъno*; prehod predtoničnega *e* > *ę* (Gorenjsko) in v *i* (Škofja Loka).

Če so pri netočni artikulaciji zgoraj omenjeni pojemajoči gibi in pojavi delovali stalno, t. j. do skrajnosti, je šibki vokal naposled zgubil vse svoje svojske lastnosti; moremo reči, da je bil v svojem bistvu »zlomljen«, ko je prešel v srednjejezični vokal *ə* (o naravi tega glasu v posameznih dialektih gl. str. 158), zato imenujemo pojav *a, e, i, o, u, é* > *ə* enostavno »prelom«. A tudi *ə* je bil izpostavljen vsem možnim vplivom svoje soseščine in njegova zvonkost je še dalje pešala; če je oslabela popolnoma, je *ə* onemel, kjerkoli in kadarkoli ima zlog, v katerem se *ə* nahaja, po zvonosti jačje, sonorne konzonante (*l, r, m, n*) ali pa je bil v zvezi z ostalimi besednimi zlogi ozir. zlogi govornjenih fonetičnih in pojmovnih enot (sintagem) šibek, prehoden (primeri, kar smo na str. 152 povedali o šibki fonetični poziciji psl. glasov *ъ* in *ь*).

Kadar pa sta njegovo jakost in zvonkost naknadno podprla kratki poudarek ali pa tudi deloma jačja lega, podana s tem, da je zadevni zlog od glavnega poudarjenega zloga v svoji fonetični enoti bolj oddaljen ali da je govorni tempo počasen in daje zatezanje novo oporo, dalje, če strukturalni sistem zahteva

pojmovno jasnost, ki je prav s tem vokalom izražena (tako pri nekaterih končnicah), tam se vokal obdrži; zaradi ostalih izpreminjevalnih faktorjev pa ne more obdržati tudi vseh lastnosti svoje prvobitne narave. Vsi taki vokali postanejo nenapeti, široki in teže v nizko lego; njihova do skrajnosti izpolnjena težnja jih združi v vokalu *a*.

Tako prepletata in razvijata ves slovenski nepoudarjeni vokalizem dve težnji: 1. vsi vokali teže k srednjejezičnemu vokalu *ə* in deloma še preko njega k popolni onemitvi; 2. vsi vokali teže k nizkemu vokalu *a* (gl. še str. 151). Prva težnja je izraz trajnega krajšanja in slabljenja, zato jo smemo imenovati kvantitetno redukcijo v ožjem smislu besede, saj na svoji najbolj razviti stopnji vzame zlogu zlogotvornost, njegov vokal onemi, se zgubi; druga pa je izraz artikulacijskega pešanja v jezični ploskvi in jo imenujemo intenzitetno redukcijo, pri čemer imamo v mislih samo enega izmed izpreminjevalnih momentov (na pr. *o* > *a* kaže, da je jezična artikulacija *o*-ja tako šibka, da ne doseže več lege za vokal *o*, marveč samo še nižjo lego, pri kateri se tvori vokal *a*).

Historično nam je izkazano, da so se pojavi tipa *o* > *o* > *u* > *ə* vršili oziroma se dogajali prej kot pojavi tipa *o* > *o* > *a*; tako imamo že v začetku 15. stol. izkazano *divica*, *létu*, dočim so oblike *atrāk* < *otrok*, *krōh* < *kruh* še v drugi polovici 16. stol. redke. Toda tako splošno ta časovna relacija med obema težnjama ne bi bila v skladu z vsemi jezikovnimi fakti, saj imamo na pr. pri Trubarju poleg *diviza* tudi *tellu*, *teftu* (današnje razmerje v govoru na Raščici *dvica*: *teľu* nam točno pove, da imamo že v 16. stol. brati *teľu*, *teštû*, zato tudi nikdar ne najdemo pri Trubarju zapiskov **tillu*); ker predstavljata tako *i*, kakor *ę* za *é* že dokajšnjo razvojno stopnjo, je jasno, da je *i* to, *i* ono se postopoma razvijalo, da je oboje spočeto že zdavnaj prej; ker je zopet oboje nastalo zaradi slabljenja, je treba reči, da je

oboje istočasno spočeto, le da se je zaradi slabljenja tega ali onega elementa razvoj usmeril zdaj sem, zdaj tja in tako dal do 16. stol. že *i* ozir. *ę*. Vendar pa moremo iz vsega tega vsaj ta zaključek ugotoviti, da se je slabljenje nepoudarjenih vokalov začelo že pred 15. stoletjem (omejiti se moramo seveda na govore, iz katerih poteka navedeno gradivo).

Kakor smo že prej omenili, so bili redukciji (v širšem smislu besede nam ta izraz znači slabljenje katerega koli artikulacijskega elementa) najbolj in zato seveda tudi najprej izpostavljeni tisti vokali, ki so bili v najbolj šibkih fonetičnih pozicijah, t. j. v zlogih, kjer že sploh zvonkost pojema (izglasni odprti zlogi), ali v zlogih, ki so bili intenzitetno slabi (to so zlogi v neposredni legi pred glavnim dolgim poudarkom), dalje v zlogih, ki so imeli v sebi sonorne konzonante. V vseh takih legah srečavamo že v 16. stoletju bolj ali manj jasno izraženo to ali ono redukcijsko obliko, na prim. *-il* in *-él* kot *-əl* (*hodill* poleg *hodell*, *uidell* poleg *uidill*, *oddetel* in *odetal*, *vmeital* za *umétél* pri Trubarju; *hotel*, *shivél* pri Dalmatinu; *prosl*, *vidl*, *hotl* pri Juričiču); *pri* > *pər*; *dėjati* > *diati* (beri *djāti*), *vėrujo* > *veryo* (beri *vėrijo*), *merfelza* (beri *mėrzəlca*); vokalno harmonično vplivanje vidimo pri *šorota*, *mumu*, *potrubeie*, *peštenica*; *koku*, *glošno*, *šromota* itd. kažejo na vpliv sosednjih soglasnikov in tudi samoglasnikov itd. Skratka moremo reči, da je v centralni dolenjščini, ki nam po Trubarju daje dovolj gradiva za presojo razvojnega stanja v začetku 16. stoletja, bila vokalna redukcija prav na tem, da se prične javljati že v svojih izrazitih refleksih (tudi prvi primeri akanja so že sporočeni). Sodeč še po gorenjskih tekstih, po redkih koroških oblikah, smemo reči, da so vsi osrednji slovenski govori že v 16. stoletju dosegli stopnjo z *ə* in tudi stopnjo, da *ə* onemi, kakor so tudi dosegli stopnjo z *a* — vse seveda v tistem obsegu, v tistih legah, ki so iz današnjih govorov razvidne. Tudi če

je kak pojav po svojem današnjem refleksu mlajši, je bila zanj vendar že takrat dana vsa pripravljeno in določena mu je bila tudi razvojna usmerjenost. Tendenca reduciranja števila zlogov do ekstrema, do izgovorljivosti, je bila že tu in je latentno delovala, kakor deluje še danes, ko imamo še v istem individualnem govoru po več raznovrstnih odtenkov iste oblike (zdaj z ə, zdaj brez njega, zdaj z jasno, zdaj s temno barvo itd., vse pod raznim vplivom raznih sosednjih faktorjev, različnega govornega tempa, ritma, afekta itd.).

Ves ta pojav (gl. še str. 151) nam obenem pravi, da niso vsi nepoudarjeni vokali enakovredni, marveč da je od narave vokala bilo odvisno, kolikšno odpornost ima v sebi zoper slabljenje in zoper vse raznovrstne izpremembe. Najmanj odpornosti imajo i, é in u, njim sledita o in e, končno ə (primarni) in a. To zapovrstnost nam kažejo starejši teksti, jo zahteva fiziološka plat in tudi v današnji govorni stopnji je podana s tem, da je redukcija vseh vokalov in še to v najšibkejših fonetičnih legah zajela majhne geografske ploskve, ki niti ne predstavljajo strnjenege ozemlja, niti ne izkazujejo povsod enakšnega razvoja in enakšnih rezultatov (prim. Kras z redukcijo vseh vokalov v asimilacijsko porazdeljena srednjejezična a in e proti ziljskemu dialektu, ki reducira vse vokale v ə samo v neposredno predtonični legi in pod.). Na večji ali manjši obseg je močno vplival splošni govorni tempo; severnozapadni dialekti (na pr. gorenjščina) imajo zaradi svojega hitrejšega govornega teka večji obseg nasploh, posebe še v težnji k vokalu ə in njegovi onemitvi, južnovzhodni (na pr. dolenjščina) pa manjšega in še tu — kakor že gori obrazloženo — bolj v težnji k vokalu a. Najmanjša je redukcija v treh obrobnihih dialektih: v Beli Krajini, v Prekmurju in v Reziji, kjer je omejena na prehajanje i, é, u v srednjejezične vokale (jasnega in temnega), na onemitev samo v zlogih s sonornikom

inst v Rezijski še na vokalno harmonijo; vse to so prvi jasnejši začetki redukcije, kakršne moremo zaslediti za dolenjščino in gorenjščino že za 16. stoletje. — Toliko za splošni oris osnovnega razvoja nepoudarjenega vokalizma; v sledečem pa hočemo na kratko (saj vseh variant pregledno ni možno podati) najvažnejše posamezne pojave tega razvoja omeniti (tudi primere hočemo zajemati predvsem iz osrednjih govorov).

1. Za razvoj *i, é, u* v *ə*, ki mu more slediti onemitev vokala *ə* (beseda razen enozložnice se za en zlog skrajša) primeri to dogajanje po sledečih tipih: I. kratko poudarjene enozložnice (*tít*): *nəč, məš, təč, krəχ, dəd*; *àu > ou*: *pròu, zdròu; iu, éu > ù: bù, utəknù, jù* (starejša stopnja *bòu, utknòu*, tudi še *nagajəu*); isto velja za večzložnice tipa *tatít*, *tatatít*: *mrləč, waplən, bogatət*); II. dvozložnice s poudarkom na prvem zlogu in s posttoničnim *i, é, u*, (*táti > tátə* ali *tát* in *tátit > tátət, tátt*): *jézək* in *jésk, trébəχ* in *trépχ, órah* in *órχ*, na Dolenjskem *wərx*; *sludi* že pri Trubarju, danes *zlúdə* in *zlút*; *máln, mát, sóst < sosed*; tudi končniški *i, é, u* more onemeti (na Dolenjskem se običajno še drži *-ə*): *hišə* in *hiš, bäckə* in *hləpc, pásjə* in *pási* (na Krasu se *-i, -y < -u* obdrži: *svənski, nom. pl. kováci, wotróci, ta rđdi*; dat. sg. *brátcu* in *brátcy*); *iu, éu > u*: *kúpu, živu*; III. dvozložnice s končnim poudarkom in s predtoničnimi *i, é, u*; predtonični *ə* ostane ali pa onemi, to predvsem, če je v zlogu sonornik (postane vokaličen) ali spirant (*títá > tátá, ttá, ttá*): dol. *niščə > nəščə, nščə* in *nščə > ənščə*; *hədù, jənək* in *inək, sənù* (gor. *snò*); *pršlà, đrvù* in *đrvù, ləpù* in *lpù, əlpù*; *visòk > vəsək, usək > usək* in *sək*; gorenjsko *gdò < hudò, sxò, čuò < črevò, cò < cəlò adv., bó < bylò, jmò < jəmo* itd.); IV. kombinacije teh osnovnih tipov so na pr. *tátati, tátita, tatáti* (*pálca, stáršə, Bèigne, pásχa, vérjem; déjluca, wəsunək* z *-u- < au, əu*; *kakùšə, zanúftnək*; s predtonično reduk-

cijo *tatitá, titáta* : *žabéta*, (in *žbéta*), *lbēzan* in *albēzan*, *plńica*, *snōžet*; *piáča*, *srōta* (dol. *srūta*); enako pri besedah, ki imajo več kakor tri zloge: *kapēlca*, *skírca*, *guwōrla*, *kúxarca*, *Ušēvanca*, *iwouše*, *Jewouca* itd. za *kapelica*, *sekirica*, *govorili*, *kuharica*, *Olševnica*, *ilovišče*, *Jelovica* in pod. — Za primer zavisnosti od raznih faktorjev vzemimo ziljski dialekt: a) vsi neposredno predtonični vokali se združijo v *ə*: *nəprēncē* < *naprēci*, *nəsēn* < *nesēm*, *žəuōt*, *stədēnc*, *uərəha*, *kəžúha*; b) posttonični izglasni odprti *e*, *o*, *i*, *u* se obdrže kot široki (*i*, *u* > *e*, *o*): *rōce*, *bliko* < *veliko*, inf. *grístē*, loc. sg. *město*; c) posttonični zaprti *e*, *é*, *o* preidejo v *a*: *jēlan*, *čōuak*, *òbranč*; posttonična zaprta *i*, *u* > *ə* ozir. po asimilaciji zgineta (enako posttonična v nezadnjem besednem zlogu): *vēuarca*, *jēzdatē*, *dāhno* za *dahnil* itd. Ali pa končnico *-ti* v infinitivu prim. *-tə* poleg *-t* (tako predvsem po spodnjem Gorenjskem), v Rožu *-tə*, na Zilji in na zgornjem Gorenjskem *-tē* (v počasnem govoru tudi *-tē*), na Tolminskem samo *-t*, na Banjški planoti *-tē*, na srednjem Štajerskem in v panonskih govorih *-ti*, tako tudi že v Beli Krajini poleg *-ti*.

2. V šibkem predtoničnem zlogu sta se na dokaj obsežnem ozemlju severnozapadne slovenske polovice zožila tudi *e* in *o*, posebno še *o*; na Gorenjskem, na Zilji, v Selški in Poljanski dolini se *e'* glasi *ē* ali celo že *ə* (*nəbō*, *bəsēda*); v škofjeloškem in horjuljskem dialektu je čisti, kratki *i* zanj: *pripilica*, *žilōc*; *žibē*, *čibēta*, *vičēr*, prehod *o'* > *o-*, *u-* imamo v vseh koroških govorih (razen na Meži, kjer je že iz *u* nastali *ə* v rabi), v bovški kotlini, na vsem Gorenjskem, v Selški dolini, v Medijski in Savinjski dolini (prim. gor. *gurēt*, *ukō*, *stujī*, *bugatija*; za Ziljo gl. gori *kəžúha*; rož. *urāx* za *oreh*, *zbolū* za *zbolél*). Poseben asimilacijski prehod predtoničnega *o* > *u* imamo v nekaterih akajočih govorih, če je pred *o*-jem labialni ali velarni soglasnik, na pr. v Črnem vrhu nad Idrijo *atrāk*, *pótak* proti *kulīən*, *γurī*, *pa-*

γuriše, kukúəš, γuspúəd (proti Logatcu že $a < u$: *kapít, γalúəb*); v Mirni na Dolenjskem *arâh, atrâk* proti *mučân, kustêχ, gusânce, kulân, purâslu*. — V nepoudarjenem izglasju je tu in tam komaj subjektivno razlikovanje med $-i$: $-e$, $-u$: $-o$ možno, t. j. isti ozki glas govore za $-i$, $-e$, in isti ozki o -jevski glas za prvotno $-u$, $-o$, tako na Teru, ob Nadiži, na Bizeljskem in na Kozjaku (ter. *májə* in *māju* za *imajo*; loc. sg. *mjësto*, $-u$; biz. *rêčemo*, $-u$; *lêto*, $-u$; *rêko*, $-u$ za *rekel*). — Posebe je treba omeniti zoženje končnice $-o > -u$ v nom., acc. sg. neut. (*lêto > létu*), ki ga imajo govori na Notranjskem, dalje rovtarski govori od Črnega vrha proti vzhodu, dolenjščina, savinjski in bizeljski govor; dolenjski $-u$ nam je izkazan že v 15. stoletju in že gori smo ta pojav omenili istočasno s prehodom $é > i$. Nekako isto ploskev zavzema tudi maskulinizacija nevtra in ni izključeno (vsaj za lokalne dolenjske govore je to jasno), da je ta redukcija ponekod pospešila prehod nevter v maskulina, čeprav je ta pojav po vsem svojem bistvu morfološkega značaja. Vidimo pa, da si predtonični $o > u$ in izglasni $o > u$ nista v nikakršni medsebojni zvezi, saj se le v savinjskih in bizeljskih govorih nahajata v isti govorici, dočim je vobče izglasni $-o > -u$ v onih dialektih, ki imajo predtonično akanje; gre pa seveda tudi tu za kvantitetno redukcijo (upoštevaj, da imamo v sosednjem borjansko-nadiškem pasu, na Bizeljskem in na Kozjaku sovpadanje med $-o$ in $-u$, ko se $-o$ približuje u -ju; narobe je na Zilji, kjer se $-u$ približuje o -ju, zato seveda tudi *létə*), ki je na stopnji z $-u$ doživela novo okrepitev po posttonični visoki glasovni višini (v dolenjskem *létu* je porast u -jevske glasovne višine zelo znaten in dobro slišen), dočim je drugod šla dalje do $-ə$ (tako po južnovzhodnem delu Roža in v severni podjunščini nad Dravo: *jizarə, uoqnə; žitə*), ki je končno onemel, a na ti stopnji že ne moremo točno razlikovati tega redukcijskega pojava od maskulinizacije, ki se po-

nekoč javlja že ob *léto* in *létu*. — Preko $o > o$, u so se vršili tudi pojavi, kakor zapadno-kraško $-o > -u$ (*dělaju*, acc. sg. *žénu*), brisko in podjunsko $-jo > *-ju$, $-jə$ (podj. *táreji* III. pl. prez.), in končno v $-i$ (brisko *prídeji*, *trpōji*). V splošnem moremo vse to primerjati z enakovrstnimi izpremembami končnega $-i$ v končnici inf. $-ti$ gl. gori.

3. **Akanje**, t. j. prehod kratkega $o > a$, je slovenskim dialektom dokaj znano, seveda ne povsod v enakšnem obsegu. Popolno akanje poznajo tolminski in cerkljanski dialekt ter banjški govor (*dnā < d̄zno*, *līta < léto*; *abrāz*, *kakúš*; *kājn*; celo diftong *ou* se v južnem delu teh govorov glasi *au*: *āuca*, *udāuc*; sekundarno poudarjeni o tipa *nōga* je kot kratek tudi dal a : *nāya*, *kāsmat*). Na Cerkljanskem je črnovrška izoglosa $‘o > ‘u$ deloma začela udirati v pristno cerklj. $‘o > ‘a$ v oblikah nom., acc. sg. neut., zato dvojice, vendar je še zdaj $‘a$ dokaj trden pri substantivih in adverbialno rabljenih adjektivih, dočim prevladuje $‘u$ v sestavljeni sklanji (*līta*; *drugu līta*; *tīstu jīzera* in *tīsta jīzera*; adv. *sāma* in *sāmu*). Od tega rovtarskega središča popolnega akanja se v južno-vzhodni smeri vleče skoro prav do Gorjancev širok pas z govori, ki poznajo akanje v predtoničnih zlogih, v posttoničnih zaprtih in $o > a$ v enklitikah in pod kratkim poudarkom (*bagāt*, *stárast*, *sa*, *nāž*): Črni vrh, Logatec (z gori omenjeno izjemo *ko- > ku-*), Horjulj, ves severnozapadni rob dolenjščine, osrednja dolenjščina do ribniške doline, trebanjski okraj (prav za prav je tudi to akanje popolno, ker je bila redukcija $‘o > ‘u$ izvršena že prej, preden se je akanje začelo). Izven tega ozemlja je akanje bolj omejeno: v poljanskem, škofjeloškem in osrednjem gorenjskem dialektu imamo $a < o$ samo v posttoničnem zaprtem zlogu (*sītnast*, *žāwastna*), v Poljanah še v izglasnem odprtem zlogu končnic acc., instr. sing. fem. in $-mo$, $-jo$ v I., III. pl. prez.; v Selški dolini preide samo kratko poudarjeni $ö > ä$. Lokalni akajoči otoki so še

v Kanalski dolini (posttonični zaprti zlog) in odtod na Kranjsko goro (v imenovanih končnicah), po Rožu (*úraq* < *urok*), v nekaterih beneških vaseh in pod. Skoro po vseh zapadnih govorih je le v nekaterih besedah običajen *a* za *o* (večinoma gre za disimilacijske in asimilacijske pojave), prim. rez. *damú*, *patòk*, *sinavi*; brisko *ɣaspùot*, *uàu* < *vol*, *ɣoàru* < *govoril*; kraško *ɣaspút*, *klafúta* (*a* < *a*, *o*); gorenjsko *damú* (v spodnjem koncu), *guwari*, *matíka* itd. Disimilatorično akanje tipa *uo* > *ua* je tudi ponekod znano; ob Radomlji na Gorenjskem *uáči*, *uabuák*; ob Paki v Savinjski dolini *uása* < *osa* (dolžina je iz mlajše dobe), *uátrak*, *uák* < *okô*; Opčine pri Trstu imajo *pa-* za *po-*: *pazná*, *pastéla*; vipavsko *uátrok*, *uayníše*; dalje disimilatorično akanje *o — u* > *a — u* (gl. že gori) po Notranjskem (*kakúš*, *kalú*; ob Reki celo v vseh predtoničnih zlogih: *kastí*, *salí*, in v zaprtih posttoničnih *vəsak*, *uátrak*). V Loškem potoku je predtonično akanje vezano na zlog, ki je neposredno pred glavnim poudarkom (*kazúc* proti *nə kozucə*) in na posttonični zaprti zlog, v Suhi Krajini pa samo na predtonične zloge. Posamezne stopnje akanja moremo torej takole označiti: a) popolno akanje; b) popolno akanje po razvoju *‘o* > *‘u*; c) neposredno predtonično akanje in akanje v zaprtem posttoničnem zlogu, nastopajoča skupaj ali pa vsako zase (samo predtonično; samo v zaprtem posttoničnem zlogu); č) samo kratko poudarjeni *ò* dá *ä*; d) disimilatorično akanje *o — u* > *a — u*, ali *uo* > *ua* (splošno ali samo v nekaterih besedah ustaljeno).

4. Že pri dolgih zlogih smo nekajkrat mogli ugotoviti, da je vokal *o* kvalitetno bolj prožen kot *e* in da je zato njegovo izpreminjevanje večkrat bilo prej sproženo in je tudi dalj seglo kot pri vokalu *e*. Za kratki predtonični *e* smo že rekli, da je preko zoženega *e* prešel v *ə*; redkejši je pojav *e* > *i*, ki je istoveten s pojavom *o* > *u*, samo da je ta zajel zelo obsežno ozemlje. Zato smemo pričakovati tudi pri *e*

prehod v a, to je pojav, ki ga za o-jevske zloge imenujemo akanje. Zares ga tudi imamo, samo da je tako po obsegu, kot po položaju mnogo bolj omejen in da ga običajno še kak poseben situacijski faktor sproži; tiče pa se vsakega kratkega *e*, najsi je ta že iz psl. *e*, *é* ali tudi *ę*, če seveda ni že prej, preden so pričeli delovati glavni končni faktorji nepoudarjenega vokalizma, bila njihova osnovna *e*-jevska barva izpremenjena (na pr. *é* > *i* ali *ę* > *a* v rez. dial. in pod.). Tako je na pr. v rožanskem dialektu vsak nepoudarjeni *e* prešel v *a* (izvzet je le izglasni -*e* končniški, lokalno pa še ta ne; torej imamo nekako *e*-jevsko popolno akanje): *vratanò* za *vreteno*, *hladatò* za *gledati*, *pačanò* za *pečena*; adj. končnice -*éga*, -*ém*, -*éh* (po pron.) se glase -*aha*, -*am*, -*ah*: *nájaha* za *nagega* (ali pa skrajšano po onemitvi glasu -*h*-: *najá*), *syatàm* za *svetem*, *dbélah* za *debelih*; *délač* iz *daleč*, *u tēi nidalə* < *nedelji* »tednu«, enkl. *sa* < *sé*, *na* < *ne*, *mənē* in *mənò* za *mene*, *meni* (*mənē*), *tabē* in *tabò*; tudi kratko poudarjeni *ě* je dal *ä*: *rmàn*, *hlàb*, *čouàq*, *račàm* za *rečem*; *dīəyata* za *delate* II. plur. (ob Vrbskem jezeru). Ta pojav sega še v sosednji podjunski pas (*pūəla* za *polje*; *ša* za *še*; *stúədanə* za *studenec*; krajevno ime *djékša*, *grčōna*, *uōbra* za *Djekše*, *Krčanje*, *Vobre*). Na Zilji preide *e* > *a* le v posttoničnem zaprtem zlogu (*jěčman*, *jèlan*, *ūđrah*, *pěhnan* za *pahnem* (po Kanalski dolini tudi že *trīja* za *trije*, *bīdaa* za *videla*). V Reziji je *e* > *a* vezan na sledeči ali predhodni poudarjeni ali jačji *a* (prekozložna asimilacija): *sastrà*, *zalanò*, *kisala*, *vīmana*, *kámañe* (rez. *a* za kratki *ə* iz *ъ*, *ь* in za kratki *ę* sta nastala že prej iz *ä*), pač pa je *a* za *e* zelo pogosten v Černeji (*valik*, *dabəy*, *vidala*, *drúzaa* za *drugega*, *korəñ*, gen. *korañà*, *ba* in *bə* za *bé*), v šav-rinskem dialektu pa le v posttoničnem zaprtem zlogu (*násam* za *nesem*). Pri Goričancih je posttonični *e* zelo širok in zanj večkrat slišiš pravi *a* (*dāvū*, *dūəle* in *dūla*, *kīpat*, *vīədat* za *vedeti*, *dētala*) in enakšno

menjavanje, le da še bolj često, posebno za palatalnimi konzonanti in v soseščini poudarjenega *a*, ima severna prekmurščina (*zâčati*, *žâlod*, *sânžat*, *câsar*, *casarica*, *gõusanca*, *čâlûsti*, *dvâri* in *dvâri* itd.). — Za kraški dialekt je treba omeniti še redukcijo izglasnega nepoudarjenega $-e > -ə$ (*vrěmə*, *tělə*; nom. pl. neut. *plěčə*, *lietə*; kraj. ime *Brjə*, *Jámľə*, t. j. nom. pl. *a*-jevske deklinacije), ki se je izvršila preko *ä* (upoštevaj, da je v tem govoru tudi kratko poudarjeni *ä* in predtonični *a* reduciran v *ə*; *ä* in *a* sta ob skrajšanju po netočni artikulaciji sovpadla v *ə*).

5. Kratki *a* je doživel dokaj pogosto razvoj v *ä*; skoro vsi primeri tega pojava so asimilacijski, samo da izhaja asimilacijski vpliv iz različnih položajev, po čemer se primeri med seboj razlikujejo in imajo časovno in krajevno različnost in svojskost vsak zase. Z nemškim znanim preglasom $a - i > ä - i$ se strinja rožanski preglas kratkega *a* v *ë*: *dávělə* za *delali*, *čaqělə* za *čakali*, *póraqa* proti *q* *pórěcə*, *z délave* proti *pu calì délěvə*, *qûhějə* za *kuhajo*. Zelo obsežno ozemlje pa je zavzel preglas $ja > je$, t. j. prehod $a > ä$, $ę$ za palatalnimi konzonanti; znan je mežiškemu dialektu, dalje skoro vsem rovtarskim govorom, zapadnemu kraškemu in briskemu dialektu, zajame še vse notranjske in skoro vse dolenske govore (le v Suhi krajini in ob Krki od Soteske do pod Novim mestom ni znan), v Prekmurju pa je omejen le na kratko poudarjeni *a* za palatali (prim. *ra > rā*); seveda je treba še to pripomniti, da niso v vseh teh govorih isti konzonanti smatrani za palatalne, tako ima tolmniščina $ä < a$ za *j*, *l*, *n* (kadar sta iz nekdanjih *ř* in *ń*), ne pa za *č*, *ž*, *š*, a sosednja cerkljansščina ima *ä* tudi za temi glasovi (tako tudi nadaljnji vzhodni rovtarski govori in dolensščina), prim. tolm. *mäjä* za *moja*, *zěmlä*, *käšnä* za *košnja*, vendar pa *düşa*, *srějča*, *kuđža* proti cerklj. *xišę*, gen. *tičę*, *döržęu* za *držal*. Ta preglas imamo že v 16. stol. dokaj pogosto izkazan; znan je bil Trubarjevemu jeziku: *hudizhe*, *po-*

shile, nagane, krale za *kralja* itd. (taka pisava pa se stalno vrsti z analogično pisavo na *-a-*: *hudizha* itd., povzeto po istovrstnih oblikah s trdim konzontanom pred *-a*). Tudi drugotni *a* ($a < \text{ə}$; *a* v skupini *ar* za *r*, $a < o$ po akanju) se je preglasil v *ä*, *ę* prim. *čęstät* za *častiti* (Borovnica), *čęru, pažęru* (Pokojišče), *-jo* v III. plur. prez. (*pridejä*; v poljanskem dialektu je končnica *-je* kot edini preglasheni primer dialektično izposojena iz črnovrškega, logaškega in horjuljskega govora). Prekmurščina ima pogosto *ä* za *a* (tip *ja, aj* in vokalnoharmonične primere): *šinäk, täčäs* za *táčas*; *däs* za *jaz*, *däslı* za *jasli*, *däıca*, *nazäı* in *nazäı* poleg *näzäı, cigäın, trnäısät* za *trinajst* itd. — Asimilacijskega izvora je tudi *reę* za *ra*, ki je nekako v istih dialektih znano kot *je* za *ja*; prim. pri Trubarju *resum, narefen, kreloual*, predvsem pa *res-* za *raz-*: *resbya, resbuinik*; *präšäl, präsiä* (Raščica); *prešę, prešica, strešnū* (Borovnica); oblika *prešć* izvira iz starejšega *prešič, praščič* (prim. *präšćč* v Mokronogu, gen. *präšičä*, kakor *uráme* za *vréme*); o vplivu glasu *r* gl. še str. 211. Pri Goričancih imamo $e < a$ po asimilaciji v primerih *reęęgnät, podrežit, klebük, näleş* itd. Tudi kratko poudarjeni *a* prehaja ponekod v *ä*: pri Brkinih *stär, dät* za *dati, znät*, pri Šavrinih je še sprednji *a* ohranjen (*gräı, znät*); ob zgornji Soči (*boyät, brät*; bovško *uäsn* za *osem*, *uäz* za *voz*, *uäda* za *voda* itd. spada vsaj deloma tudi sem, ker se je prvotno *uö* disimiliralo v *uä*, to pa se je udeležilo nato prehoda $\text{ä} > \text{ä}$), v škofje-loškem govoru (*släık* za *sladek*, *mläd, näš*; enako *märtu* za *märtu*, *mrtev, bärü* za *brv*), v savinjskih govorih (*žęu < žal, zdręu < zdrav*). Po asimilaciji na predhodne konzonante, ki so tvorjeni v sprednjem delu ustne votline, si razlagamo tudi osrednje dolenjske *ne, ze, ned* za *na, za, nad* (*nežäı, zešlúoın, neđluga*; tako že pri Trubarju *neshil* za *našel, šeshla* za *zašla, nedluga*; notranjsko in kraško *ne, ze, ned* nastopa pa le v mlajše poudarjenih zlogih, njihov

ę je iz prejšnjega e, a, torej istoveten z e-jem v *kędit* < *kędit*, *kadit*: *zęčnt* < * *zęčnt*, *ręzynat* < * *ręznat*, *ręznat*, prim. še kobariško *grętč* < *gradič*, lok. *nę grdič*).

6. Tudi asimilacijske izpremembe kratkega vokala po naravi sledečega konzonanta (primer dolenjskega *úogin* z *i* < *ə* pred *ń* gl. str. 164) niso redke. S pravkar imenovanim primerom so si najbolj sorodni *známine*, *kámine* na Dolenjskem, *známne*, *kámne* in pod. na Gorenjskem; v isto vrsto spada tudi dial. *póstla* za *postelja*, kajti v vseh takih besedah se je nepoudarjeni *e* palataliziral zaradi sledečega palatalnega konzonanta v *e*, *i* in preko *i* se je na običajni način reduciral (pri Krelju in Stapletonu beremo *poštla*, pri Hrenu *poštela*; v tem zapisku označuje *ě* glas *ə*). Vsaj deloma imamo enakšen pojav tudi pri besedi *prijatelj*, ki je sprva bila samo v edninskih in dvojninskih sklonih mehka osnova na *-jo-*, dočim je bila v množinskih soglasniška osnova. V 16. stol. pišejo naši pisci v nom. sing. *periatel*, *periatil* (Trubar, Krelj, Tulščak), *priatel* (Dalmatin, Hren), kar moramo i zaradi grafije, i zaradi današnjih živih oblik brati kot *prjätel*; v cas. obl. so običajne oblike *periatela* poleg *periatila*, pri Dalmatinu pa *priatela*, ki so enakšne (z ozirom na glas *-e-*) kot *póstelja*, za kar pa pišeta Trubar in Dalmatin vedno le *poštela*, t. j. paralelna oblika * *poštla* pri Trubarju ni izkazana; iz tega sledi, če upoštevamo še današnje *púostle*, gen. *prjätla* (na osrednjem Dolenjskem, brez preglašene *-a*), da moramo brati *póšteľa* (asimilacija se je javila kot zoženje *e* > *ę* in še ni dosegla naslednjega štadija *ę* > *i*) in *prjätęľa*; ta oblika pa se je grafično naslonila na nom. sing. (odtod tudi pisava *periatila*), pozneje pa v živem govoru na razmerje *ósu* : *ósla*, ki je ob členu *prjätu* rodil analogični člen *prjätla* (prim. v gorenjščini *prjätua*, v rožanščini poleg starega *prjätala* tudi mlado *prjätua*). Istosmerne asimilacijske izpremembe so najbolj očitne v diftongih

ai, *ei*, *oi* (če je njihov prvi del kratek), v znanih primerih *tûkei*, *sěi*, *kôměi*, *dvěist*, *na prôdei*; v savinjskem dial. končnica *-oi* v instr. sing. fem. (\triangleright *ai*, *-ei*, *-i*): pred *vôiskei*, z *měnai* in *měnei*, lokalno z *rôki* (prim. mež. z *râki* proti *năgôi*). Kjer so se v zapadnih rovtarskih in sosednjih beneških govorih tudi dolgi diftongi skrajšali, tam nastopajo te asimilacije tudi v njih: *jajcě* \triangleright *jeicě* (po nekaterih dol. govorih) \triangleright *icě* (ob Nadiži), drugod *jáice* in na Cerkljanskem je iz tega vsled krajšanja diftonga nastalo *jěice*. — Če vpliva sosednji *u*, je asimilacijski produkt velaren, odtod *a* \triangleright *o*, *au* \triangleright *ou*, *u* itd., za kar prim. rož. *čauð* in *čouð* za *čelo*, *časoua* za *kiselo*, *stáromə* za **staramu*, *-ému* (vplival je *-m-*); v poljanskem dialektu *postir*, *koměine*, *štomán*; tolminsko *zrõun* za *zraven*, *trõunk* za *travnik*; semkaj spada tudi asimilacija *ou* (iz prvotnega *ou*, *au* in iz drugotnega *ou* \leftarrow *ot*, *al* gl. str. 169) v *u* v nadiškem, briskem, kraškem, brkinskem, obsoškem in tolminskem dialektu. — V štajerskih dialektih je asimilacijsko zoženje *e* \triangleright *e* in *o* \triangleright *u* celo v kratko in dolgo poudarjenih zlogih pogostno, če slede soglasniki *i*, *l*, *r*, *m* in *n*, torej ne samo *mužgõne*, *kužáf* \leftarrow *konjov* gen. pl., marveč tudi *vúizi* za *vozi* (Šmarje); *nînski* za *nemški*, *kûmę* za *komaj*, *gûra* za *goré* adv. (Goričanci); *gûnin* za *gonim*, *kûnęc* za *konec*, *dûm* proti *bõs*, gen. pl. *žën* proti *lêd* (Prlekija); poseben primer pa je zoženje skupine *n*, *m* + *õ* v *nu* (prim. rez. *muš*, *sédnut*) v štaj. oblikah *nûga* za *noga*, *nûtar* za *noter*, *mûš*, *mûlo* za *molil*, *mûst*.

7. Že doslej smo omenili v zvezi z drugimi pojavi tudi dialektične izpremembe kratko poudarjenih vokalov, kakor *nõž* \triangleright *năž*, *orěh* \triangleright *urăh*, *dăt* \triangleright *dăt* in v to vrsto spadajo navsezadnje tudi rez. *văc* za *več*, ali mežiško *ă* \leftarrow *ä* (*päs*, *măgva*). Največ ozemlja pa je zajel prehod *i* \triangleright *e* in vzporedno z njim *ũ* \triangleright *o* (*něč*, *těč*, *ukõp*, *krõh*), saj sega od Rezije po Benečiji, Brdih na Kras, je znan vsem govorom rovtarske

lacijski sposobnosti prejšnjih in današnje dobe (izbegavanje visokih, napetih in ozkih vokalov; dialekti so se temu izognili s preходом v ə) se tiče ozkih e in o, ki sta le v pripravi asimilatorični situaciji možna, dočim sta drugače postala odprta, nižja glasova, čeprav je njuna jezična tvorba še napeta. O nekaterih drugih pojavih kratkega vokalizma v knjižnem jeziku bomo govorili v poglavju, ki je določeno knjižnemu jeziku.

Besedno kazalo

- Basati 55
besem 121
blagor 129, 226
blizu 222
bogati 63
boter 39
brater 66, 119, 126
brez 66
- Cegel 42
cerkev 212
cvet 70
- Čeber 161
čelo 97
čo 58
čreslo 191
črv 167
- Dahniti 161
daleč 123, 142
dan 17, 107, 154, 161
danes 134, 159, 165
danka 156
deska 159, 160
dež, 120, 124, 158,
160
dlan 49
drva 167
duri 66, 119, 134,
142, 157, 166
- Gnus 177
gorščina 39
gos 179
grad 19
grodi 119
- Hiša 37, 54
hren 191
hrošč 182
- Isteje 192
- Jasen 192
jastreb 179
jazbec 192
ječa 64
ječmen 182
jedrn 192
jedro 182
jedvin 143
jela 47, 48
jesen 193
jezik 182
joger 28
- Kača 78
kajša 37
kakšen 64
kamenje 238
ka(r) 130
kazen 66
kdo 143, 159
keha 43
kozolec 161
kralj 24
kregati 42
krepek 191
kres 142
kri 57, 137
krošnja 39
krščen 53
kuhinja 55
- Lahek 168
lan 161, 167
laž 167
lažem 74
leha 43
ločika 54
lonec 201
- Malin 74, 157
maša 35, 65, 119,
156, 202, 224
meja 21, 51
mene, menoj 162
mera 211
mesec 174, 184
mimo 134
minuti 179
mir 36
misati 36
miza 63
mlin 66
moj 200
moliti 48, 123, 141
morati 64
mrtvec 161
muditi 177
muka 180
- Najdem 165
naz 130
nazaj 130
nebozez 66
nedel(ec) 121
nedrje 164
nejeveren 184
nimam 134, 193

- nisem 134, 193
 noč 199
 noga 212
 nosečke 137
 nožič 201
 nuja 177

 Obeden 64
 oče 137
 oglje 164
 oko 119, 124,
 240
 ol 119
 oltar 26
 oštir 211

 Padla, -o 48
 pajek 174, 184
 peljati 63
 pero 139
 perut 179
 pesa 42
 peta 181
 peti 183
 petro 30, 32
 pijan 163
 pljuča 130
 podreka 40
 poper 165
 postelja 238
 postrv 165
 pošten 64
 prešeren 211
 prešuštvo 64, 78
 prijatelj 164, 238

 Rab 92
 rdeč 167
 rep 182
 res 66, 78, 81
 reva 43
 rob 92
 robota 92
 rojstvo 201

 roka 181
 rž 167

 Sedem 162
 sedlo 47
 sesati 163
 sesec 161
 sirota 198
 skakoma 202
 skedenj 51
 slehrn 64
 snaha 156
 sonce 169
 sora 199
 sploh 64, 81
 spol 198
 srajca 120,
 126
 sresti 66
 starejši 78
 steblo 159
 steklo 159
 strahoma 202
 sumniti 178
 suženj 92, 180
 sveča 21

 Ščedem 31
 šleva 42
 špegel 42
 špes 42
 štekanje 123
 štiriredi 66, 120,
 123, 124

 Talkno 25
 teden 194
 temen 161
 tesen 191
 tisoč 179
 tlaka 49
 toliko 220
 top 183
 trenutek 180

 treska 191
 tuga 180
 tvor 198

 Usnje 164, 220
 usta 220
 uš 161

 Vaški 157
 vdova 199
 več 174
 večja 66, 126
 večji 125
 veniti 48
 vera 211
 veža 191
 vigred 119
 vilaz 119, 126
 vojevoda 45
 volja 203
 voščiti 29
 vzemi 166
 vy- 66

 Zajec 66, 142, 185
 zali 156
 zareči se 119
 zastonj 178
 zatohel 180
 zdrav 159
 znamenje 238
 zoper 178
 zopet 178
 zoseb 178
 zvezda 70

 Žanjem 74
 žebrati 48
 žegen 55
 želejem 127
 žena 212
 življenje 64
 žlica 167
 žrelo 191

Imensko kazalo

- Admont 28, 39
Andritz 30
Bela 41
Benetke 34
Bistrica 37
Blagosod 32
Blate 45
Bled 26
Bovc 54
Brezno 42
Breže 42
Brgin 26
Brišče 36
Buzet 26
Cres 26
Čedad 34
Debar 35
Dellach 45
Dobromisel 36
Dragovan 24
Dudlebi 10, 47, 59,
85
Fara 11
Gorazd 39
Gosteče 32
Gradišče 53
Graz 44
Grundelsee 28
Gumin 36
Hinje 11
Hotimer 42
Hrvati 10
Janez 43
Jedlovnik 47
Jernej 43
Jesenice 52
Jurij 26, 51, 54,
59
Juvan 43
Kasezi 10, 82
Kneža 30
Kobarid 39, 40
Kokra 27, 28
Kolpa 25
Koper 39
Koroško 27, 39, 50
Korotan 27
Kranj 24
Kranj 24
Kras 24
Krašnja 24
Krieglach 32
Kriviči 10
Krk 58
Krka 25
Krmin 25
Kropa 29
Kungota 29
Labnica 24
Labod 24, 27
Ledava 31
Ljubno 35
Ločane 27
Logatec 27
Loka 27, 29, 32, 34
Lože 29
Ložnica 28, 32
Mekinje 31
Mirišče 36
Mirje 36
Mixnitz 35
Močidlo 48
Motnica 32
Ober 39
Oglej 35, 39, 40
Olšnik 37
Ostrvica 39
Patruž 43
Peče 52
Perschling 25
Pisweg 35
Podreče 41
Poreč 27
Primisel 36
Prisank 169
Prod 28
Ptuj 34, 39
Raša 24
Reka 44
Ribnica 35, 36,
37, 38, 52, 53
Rož 39
Sebedrag 24
Sedlo 47
Selčane 47
Semko 39
Slovenec 3
Soča 27, 51
Sora 32
Split 26, 58

Srem 26, 58
 Stomrata 24
 Studor 10
 Sumratinj 24
 Sveče 30
 Svetec 30
 Svetopolk 30
 Svetuš 30

 Ščavnica 53
 Škocjan 27

Škofiče 46
 Štibil 35

 Tolmin 26, 169
 Trebno 35
 Trojane 27
 Trsat 26
 Trst 26, 54

 Večegoj 32
 Videm 34
 Višprije 38

Vobre 11
 Vodovnica 28

 Wallucus 25

 Zala 156
 Zali log 156

 Žabnica 35
 Želeče 31, 32
 Žitiče 51
 Žmotiche 29

COBISS : 042000

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

00000428368

Handwritten signature in red ink, possibly reading "M. M. M."

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

393954